

# Slovanstvo.

**40** ZBIRKA  
RAZPOZNAVANJA  
RECOGNITIONES

Jurij Perovšek

## SLOVENCİ IN SLOVANSKI SVET

Politične slike  
od včeraj in danes



Založila in na svitlo dala

**MATICA SLOVENSKA.**

Tisk Blaznikov v Ljubljani.

**INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO**  
**Ljubljana 2019**



**Inštitut za novejšo zgodovino**



**40** ZBIRKA  
RAZPOZNAVANJA  
RECOGNITIONES

**Jurij Perovšek**

**SLOVENC  
I IN  
SLOVANSKI SVET**

**Politične slike od  
včeraj in danes**

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

*Odgovorna urednica:* dr. Mojca Šorn  
*Založnik:* Inštitut za novejšo zgodovino  
*Zanj:* dr. Damijan Guštin

ZBIRKA RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES 40  
ISSN 2350-5664

**Jurij Perovšek**  
**SLOVENCİ IN SLOVANSKI SVET**  
**Politične slike od včeraj in danes**

*Recenzenta:* dr. Bogdan Kolar  
dr. Renato Podbersič

*Jezikovni pregled:* Polona Kekec

*Prevod povzetka:* Borut Praper

*Oblikovanje:* Barbara Bogataj Kokalj

*Slikovno gradivo na ovitku:* Prva stran: notranja naslovnica Majcigerjevega, Pleteršnikovega in Raičevega Slovanstva (1873–1874).  
Zadnja stran: notranja naslovnica slovenskega prevoda Niederlejevega Slovanskega sveta (1911).

*Tisk:* Medium d.o.o.

*Naklada:* 300 izvodov

*Izid knjige je finančno podprla:* Javna agencija za raziskovalno dejavnost  
Republike Slovenije

---

CIP - Kataložni zapis o publikaciji  
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"19"  
94(4=16)"19"

PEROVŠEK, Jurij

Slovinci in slovanski svet : politične slike od včeraj in danes / Jurij Perovšek ; [prevod povzetka Borut Praper]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2019. - (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones, ISSN 2350-5664 ; 40)

ISBN 978-961-6386-98-2  
COBISS.SI-ID 302269952

# VSEBINA

- 7 PREDGOVOR
- 13 NARODNI BOJI IN COUP D'ÉTAT: češki in bolgarski primer**
- 14 »Češki separatizem«
- 43 Bolgarija in Aleksander Stambolijski
- 59 RUSIJA, RUSI IN OKTOBRSKI REVOLUCIONARNI PRELOM**
- 60 Rusija v očeh slovenske politike od sarajevskega atentata do začetka svetovne vojne leta 1914
- 75 »Psi s cveticami«: slovenski vojaki in bojevanje z Rusi in drugimi slovanskimi nasprotniki v pisanju časopisja med prvo svetovno vojno
- 94 Wranglovci
- 104 O Leninu
- 122 »Mefisto na carskem dvoru«: odmevi ob Rasputinovi smrti in kasnejši pogledi nanj na Slovenskem
- 138 Slovenska meščanska politika in oktobrska revolucija

**199 OD JUGOSLOVANSTVA DO SLOVENSKE  
DRŽAVE**

200 Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski  
problematiki od 19. do 21. stoletja

224 Iz razmisleka o Sloveniji

243 POVZETEK

253 SUMMARY

265 VIRI IN LITERATURA

291 IMENSKO KAZALO

303 BESEDA O AVTORJU

## PREDGOVOR

Slovenci se le z ene, južne strani dotikajo slovanskega sveta. Sicer jih obkrožajo drugorodni sosede, kar je odločilno zaznamovalo njihovo pot skozi čas. Italijanski, nemški in madžarski narodnostni, družbeni in politični pritisk, ki so ga ob tem občutili, jih je pred dobrim stoletjem in pol iz vpetosti v zahodno- in srednjeevropski neslovanski prostor ter ob misli na slovansko etnično sorodstvo navedel tudi k pogledom na slovanski svet. V drugi polovici 19. stoletja jih je bilo vedno več – etnografskih, jezikovnih, kulturnih, zgodovinskih, političnih, zemljepisnih in gospodarskih. Opazno je bilo spremljanje političnih vprašanj in z njimi povezanega dogajanja, ki je po intenzivnosti prešlo tudi v novo stoletje. V pričujoči knjigi mu sledimo na različnih področjih – na idejno- in narodnopolitičnem, na področju notranjih državnih sprememb, pri vrednotenju slovanstva in slovanskih držav v kriznih mednarodnih razmerah in v vojnem času, v slovenskih političnih premišljevanjih o izstopajočih slovanskih osebnostih in v slovanskem svetu izvedenega revolucionarnega svetovnozgodovinskega premika ter skozi zgodovinsko razsežnost jugoslovanskega idejnopolitičnega in državnega pojava. Obravnava na koncu ponuja še pogled na Slovence same s seboj, to je na eno od vrednostnih ocen slovenskega življenja v samostojni nacionalni državi, Republiki Sloveniji, oblikovani leta 1991 z njihovo ločitvijo od jugoslovanskega sveta.



Naša predstavitev slovenskega pogleda na slovanski svet je v glavnem delu postavljena v prvo polovico 20. stoletja, ko se je le-ta opazno uprl na vrsto izzivnih problemskih polj. V omenjenem obdobju jo končuje začetek druge svetovne vojne, ki je po prvi še enkrat spočela novo preoblikovanje sveta. V slabih štiridesetih letih pred tem procesom, ki odpira prostor nadaljnjim zgodovinskim poglobitvam, je slovenska družbena in politična misel predstavila svoje razumevanje posameznih, posebej opazjenih oziroma poudarjenih vprašanj iz češkega, bolgarskega, ruskega, srbskega in črnogorskega političnega življenja. V tem okviru smo iz češkega političnega okolja izbrali obravnavo vprašanja t. i. češkega separatizma, to je vprašanja internacionalizma kot načela razrednega boja, ki je v avstrijski socialni demokraciji doseglo vrh leta 1910, slovensko politiko, predvsem marksistično, pa je zaposlovalo v letih 1910–1912. Iz bolgarskega okolja smo izbrali problematiko državnega udara in nasilne smrti predsednika bolgarske vlade Aleksandra Stambolijskega leta 1923, iz ruskega pa razumevanje Ruskega carstva, ruske pravoslavne cerkve, ruskega človeka in vojaškega nasprotnika med prvo svetovno vojno; ob tem smo opozorili še na slovensko razumevanje slovanskih vojaških nasprotnikov sploh (tudi Srbov in Črnogorcev) med prvo vojno. Pogled na zgodovino Rusov se nadalje razteza na obravnavo ravnanja in položaja pripadnikov vojske v ruski državljanski vojni leta 1920 poraženega generala barona Petra Nikolajeviča Wrangla v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, razumevanje Vladimirja Iljiča Uljanova Lenina v slovenski politiki ob njegovi smrti, eksistencialni odtis, ki ga je na Slovenskem pustil »čudežni menih« Grigorij Jefimovič Rasputin, in dojemanje boljševiške revolucije ter sovjetske idejne, družbene, politične in socialnogospodarske prakse na slovenski meščanski strani.

Verjetno bo v tem delu knjige bralec pogrešal obravnavo iz slovaškega in poljskega političnega okolja. Kar zadeva poglede slovenske politike na slovaški politični razvoj in njegovo primerjavo s slovenskim, ga že dobro predstavlja študija dr. Toneta

Kregarja *Med Tatrami in Triglavom*. Poljska problematika pa v času do druge svetovne vojne v slovenski politični javnosti presenetljivo ni spodbudila večjega analitskega zanimanja. Doga-  
janju na Poljskem so med svetovnjima vojnama sicer sledili in se ustavljali ob poljski politični in socialnogospodarski strukturi ter vseh važnejših notranje- in zunanjepolitičnih dogodkih v razvoju poljske države in družbe. Vendar do poudarjenih in posebej zastavljenih poglobitev v poljsko problematiko ni prišlo. To velja celo za znani državni udar maršala Józefa Pilsudskega 12.–14. maja 1926, s katerim je za slabo desetletje postal odločujoča osebnost Poljske. V vseh delih slovenskega političnega prostora so se zadovoljili z oznako, da udar pomeni vzpostavitev diktature, in deloma opozorili na njegove vzroke (»nebrzdana strast med posameznimi strankami«, *Slovenec*, 18. maj 1926, J. B. S., Dogodki na Poljskem, str. 2). Na liberalni strani so še izrazili željo, da Poljska, slovanska država, »katere usoda nam je zelo pri srcu [...], izide iz sedanjega krvavega meteža čim manj ranjena in čim prej« (*Jutro*, 16. maj 1926, Situacija na Poljskem, str. 2). Drugače pa je slovenski pogled na Poljsko temeljil v redkih prikazih njene novejše zgodovne, priložnostnih zapisih o življenju in delu Pilsudskega, ocenah, da je svoj avtoritarni režim 25. marca 1935 uzakonil tudi z novo ustavo, in opozorilih, da ga po njegovi smrti, 12. maja 1935, nadaljuje njegov naslednik Edward Rydz-Śmigły. Slovenska politika je v samostojnosti Poljske videla najpomembnejšega poroka evropskega miru in je z razumevanjem sprejela tako poljsko-sovjetski kot poljsko-nemški (z izjemo komunistov) pakt o nenapadanju 25. julija 1932 oziroma 26. januarja 1934. Izrečena pa so bila opozorila, da mora zagotoviti enakopravnost narodnih manjšin in predvsem urediti ukrajinsko in belorusko vprašanje. Poljsko so imeli za veliko in pomembno slovansko državo, na katoliški strani tudi za krščansko velesilo. Ob njeni debelaciji leta 1939 se niso posebej ustavljali, prekril jo je nadaljnji razvoj druge svetovne vojne.

K temu, da Poljska v obravnavanem obdobju na Slovenskem ni uživala vidnejše pozornosti, so prispevali negativno

oblikovana politična razmerja v preteklosti, nepoznavanje in omejeni medsebojni stiki (Kowalska, Poljsko-slovenski odnosi, str. 112). Poljake in Slovence pa je povezoval dr. Vojeslav Mole, profesor zgodovine umetnosti slovanskih narodov na Jagelonski univerzi v Krakovu (Mole, *Iz knjige spominov*, str. 317–390, 409–415). V svojem publicističnem delu je željo po čim tesnejših stikih Slovencev s Poljaki poudarjal še ddr. Leopold Lénard (Gantar Godina, Leopold Lenard, str. 396). Do opaznejšega stika med Slovenci in Poljaki je prišlo na turneji Glasbene matice po Poljski od 30. septembra do 10. oktobra 1928 (Cvirn, Melik, Nečak (ur.), *Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimirja Ravniharja*, str. 189–191), ob obisku poljskih parlamentarcev 19. septembra 1933 v Sloveniji (*Jutro*, 20. september 1933, Slovenija z iskrenim navdušenjem sprejela predstavnike bratskega poljskega naroda, str. 1) in ob udeležbi papeževega legata, poljskega kardinala dr. Avgusta Hlonda, na II. evharističnem kongresu za Jugoslavijo 28.–30. junija 1935 v Ljubljani. Kardinal Hlond je 29. junija 1935 na Plečnikovem stadionu zbrane vernike pozdravil z besedami veselja »severnega Slovana, ki mi je božja previdnost naklonila visoko in sladko nalogo, da zastopam skupnega očeta na kongresu ljubljenih bratov južnih Slovanov. Kakor v času sv. Cirila in Metoda sta danes slovanski jug in slovanski sever lepo povezana v katoliški Cerkvi. Prav ta sorodnost naša je sv. očeta vodila, ko je v moji osebi določil zastopnika za ta vaš slovanski evharistični kongres v Ljubljani. In ta sorodnost bo meni množila veselje, ko bom ob vaši strani priča božjih dobrot nad vami, moji ljubljeni bratje Slovani.« (II. evharistični kongres, str. 495–496.) Kardinal Hlond je kot posebni papežev odposlanec prisostvoval tudi VI. mednarodnemu kongresu Kristusa Kralja od 25. do 30. julija 1939 v Ljubljani.

Zadnji del knjige se osredinja na jugoslovansko in v samostojni državnosti utemeljeno slovensko torišče. Jugoslovansko zajema spočetje jugoslovanske ideje in njene različne pojavne oblike v 19. stoletju, značaj in delovanje obeh jugoslovanskih držav, v katerih so v 20. stoletju živeli Slovenci, ter politični in

državni konec jugoslovanske ideje leta 2006, ko je iz srbsko-črnogorske skupnosti, Zvezne republike Jugoslavije, izstopila Črna gora, t. i. »drugo oko ene glave« (Čepič, Jugoslovanska krizna žarišča, str. 1182). Slovenski pogled na slovanski svet, vključen v to knjigo, zaobjema še slovansko utemeljeno Republiko Slovenijo. Osredinja se na etične, gospodarske in socialnopolitične vidike njenega dosedanjega razvoja in opozarja na nekatera vprašanja, ki se porajajo pred njegovim opazovalcem.

S slovansko idejno, politično in družbeno problematiko, ki je ena od ključnih evropskih zgodovinskih tem, so se na Slovenskem vseskozi srečevali. Obsežen in tehten prikaz slovanskega sveta je Slovenska matica prispevala že v prvi polovici sedemdesetih let 19. stoletja (Majciger, Pleteršnik, Raić, *Slovanstvo*). Leta 1906 je poznavalec razmer med slovanskimi narodi Leopold Lénard objavil študijo *Der Panславismus*; iz te teme je leta 1916 na Dunaju, poleg že doseženega teološkega, ubranil še filozofski doktorat (Gantar Godina, Leopold Lenard, str. 395). Lénard je leta 1912 v *Času* objavil tudi spis Kako so nastale slovanske države. Leto pred tem je pri Omladini v slovenskem prevodu (s pridanimi Lončarjevo Socialno zgodovino Slovencev in Mačkovškovo Statistiko Slovencev) izšel še *Slovanski svet* tedanjega vodilnega poznavalca slovanske etnogeneze, zgodovine in materialne kulture dr. Luborja Niederla. Po Kermavnerjevi obdelavi pogledov slovenske publicistike na revolucijo v Rusiji leta 1905 (Kermavner, D., *Slovenska publicistika*) v začetku šestdesetih let in znanstvenem posvetu ob 50. obletnici oktobrske revolucije (povezanim s 30. obletnico ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije) leta 1967 v Ljubljani (*Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1967/1–2) novejšo obravnave slovanske problematike ter odnosov med Slovenci in drugimi slovanskimi narodi zaobjemajo raziskave dr. Irene Gantar Godine (več o tem baza COBISS), monografija Keršič-Svetelove, *Češko-slovenski stiki*, že omenjena Kregarjeva študija, monografski publikaciji *Česi a Slovinci v moderní době : politika – společnost – hospodářství – kultura = Slovenci in Čehi*

v dobi moderne : politika – družba – gospodarstvo – kultura ter Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi in prispevki z znanstvenih simpozijev o Slovanih na obeh straneh fronte med prvo svetovno vojno ter Slovincih in Rusih oziroma rusko-slovenskih odnosih v 20. stoletju. Omenjene simpozije so v letih 2014–2016 pripravili Inštitut za civilizacijo in kulturo v Ljubljani, Ruski center znanosti in kulture v Ljubljani ter Inštitut za slavistične študije Ruske akademije znanosti in umetnosti v Moskvi (*Monitor: revija za humanistične in družbene znanosti*; Nikiforov, *Slovenica*: 3; gl. tudi Perovšek, Slovjani po obidvi stonroni frontu, str. 185–197, isti, »Mefisto na carskem dvoru«, str. 37–46). Opozoriti je treba še na primerjalno obravnavo vprašanja nacionalnih idej pri Ukrajincih in Slovincih v 20. stoletju (Perovšek, Malshina, Sinkevič, *Ukrajnska ta slovenska nacionalni idej*, str. 127–138) in na prispevke z znanstvenega simpozija *Misliti o revoluciji: 100 let pozneje*, ki ga je ob stoti obletnici oktobrske revolucije leta 2017 pripravil Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani (*Prispevki za novejšo zgodovino*, 2018/1).

Pričujoča knjiga, nastala v okviru izvajanja raziskovalnega programa Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, katerega nosilec je Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, želi s svoje strani prispevati k sedanjemu poznavanju obravnavanja slovanske problematike na Slovenskem. Pri tem opozarja, da politične slike o Slovincih in slovan-skem svetu, ki jih prikazuje, kažejo, da je slovanstvo v prejšnjem stoletju vseskozi spremljalo slovensko politiko ter idejno in družbeno misel in s svojim širokim razvojnim obsegom vplivalo na različne vrednostne zgodovinske položaje in odločitve slovenske skupnosti. V želji, da bo to uspešno opravila, in z zahvalo urednici inštitutske knjižne zbirke Razpoznavanja/Recognitiones dr. Mojci Šorn, ki jo je sprejela v njen program, ter Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, da je gmotno omogočila njen izid, knjigo predajam strokovni in širši javnosti.

Sevčnik, 18. julija 2019

Jurij Perovšek

**NARODNI BOJI  
IN COUP D'ÉTAT**

**Češki in  
bolgarski primer**

## »ČEŠKI SEPARATIZEM«

### I.

Vprašanje t. i. češkega separatizma, ki je v avstrijski socialni demokraciji doseglo vrh leta 1910, je zadevalo eno od pomembnih ideoloških in političnih načel moderne, s katerim sta se v začetku 20. stoletja srečali slovenska politika in v njenem okviru posebej socialnodemokratska stranka. Odprlo je namreč kritično vrednotenje internacionalizma, ki je veljal za nesporno vodilo delavskega gibanja ter njegovega socialnega in političnega boja. To izkušnjo je stopnjevano doživiljal avstrijski delavski razred, potem ko se je centralistična avstrijska socialnodemokratska stranka na svojem VI. zboru leta 1897 na Dunaju pod vplivom nacionalnih gibanj in nasprotij v lastnih vrstah pretvorila v federacijo samostojnih nacionalnih strank. VI. zbor avstrijske socialnodemokratske stranke je namreč utemeljil samostojnost nacionalnih strank v združeni stranki avstrijske socialne demokracije le na političnem področju, ne pa tudi na strokovnem. Na tem področju se je avstrijsko socialnodemokratsko delavstvo bojevalo za mezde, delovni čas, varstvo delavcev v proizvodnem procesu, zdravstveno varstvo itn. Ta boj je potekal v okviru socialnodemokratskih strokovnih organizacij. To so bile organizacije delavcev iste stroke, sprva samo v krajevnem obsegu, potem

pa se je le-ta povečal na deželne, kasneje pa na državne zveze. Državne strokovne zveze so bile podrejene zvezni državni vsestrokovni komisiji na Dunaju, organu zvezne vsestrokovne organizacije.

VI. zbor avstrijske socialnodemokratske stranke je uveljavil načelo, da nacionalno razčlenjeni skupni stranki ustreza le internacionalno združeno vodenje strokovnega boja. Toda ravno to načelo je bilo sporno za češke socialne demokrate, organizirane v Češkoslovanski socialnodemokratski stranki (ČSSDS). Centralistični ustroj strokovnih organizacij je oviral njihov socialni boj, poleg tega pa je po njihovem poudarku vzpostavil še hegemonijo nemških socialnih demokratov. Pripadniki ČSSDS so zato na nacionalni podlagi želeli oblikovati tudi strokovne organizacije, da bi se na ta način uprli narodnostnemu nerazumevanju nemških socialnih demokratov in kopičenju finančnih sredstev v dunajskih strokovnih centralah. Leta 1897 so na shodu čeških strokovnih organizacij v Pragi ustanovili samostojno češkoslovansko strokovno skupino in ločili češke strokovne organizacije od nemških. Zaradi tega so prišli v oster spor z nemškimi socialnimi demokrati, ki so zagovarjali centralistično vodenje strokovnih organizacij. Nemški socialni demokrati so začeli označevati češke za separatiste in njihovo osamosvojitvev na strokovnem področju za separatistično dejanje, ki nasprotuje internacionalni sklenjenosti in solidarnosti avstrijskega delavstva.

Spor med češkimi in nemškimi socialnimi demokrati je tlel že od I. shoda avstrijskih strokovnih organizacij leta 1893 na Dunaju. S posameznimi kriznimi vrhovi se je nadaljeval do leta 1910, ko je dosegel tako stopnjo, da sta vanj posegli tudi obe stranki, nemškoavstrijska in češka. Nemškoavstrijska socialnodemokratska stranka je skupaj z dunajsko zvezno državno vsestrokovno komisijo predlagala, naj spor reši socialistična internacionala, zbrana med 28. avgustom in 3. septembrom 1910 na shodu v København. Shod je obsodil češke socialne demokrate in v posebni resoluciji odločil, »da je v vsaki državi paziti na enotnost



strokovne organizacije, ki je bistveni pogoj uspešnega boja proti izkoriščanju in zatiranju«. Posebej je poudaril, da je »vsak poskus razbijanja mednarodnih enotnih strokovnih organizacij v narodnoseparatistične nasproten namenu te resolucije mednarodnega socialističnega kongresa«. <sup>1</sup> S tem je prišlo do osamitve Češkoslovske socialnodemokratske stranke v avstrijski in mednarodni socialni demokraciji. 15. maja 1911 jo je še poglobila ustanovitev nove češke delavske stranke, Češke socialnodemokratske delavske stranke (ČSDDS), v katero so se združili centralistično usmerjeni češki socialni demokrati. Spor o separatizmu ali centralizmu, ki je privedel do cepitve v dotlej močni in enotni češki delavski stranki, je s tem predstavljal resno nevarnost za uspešno politično delovanje ne le češke, temveč celotne avstrijske socialne demokracije. V takem položaju so se morale o vprašanju separatizma ali centralizma opredeliti tudi druge avstrijske socialnodemokratske stranke, med njimi Jugoslovanska socialno demokratična stranka (JSDS), stranka slovenske socialne demokracije.

## II.

Po kongresu v Københavnu so se delegati samostojnih čeških strokovnih organizacij 25. septembra 1910 zbrali na shodu v Pragi in vztrajali pri svoji samostojnosti. Razmere so se že tako zaostriale, da je pričela državna vsestrokovna zvezna komisija popuščati. VI. avstrijski strokovni kongres, ki je potekal med 17. in 23. oktobrom 1910, je v svoji resoluciji zahteval le enotno vodstvo strokovnega boja z enotno blagajno. Kongres je zaradi pritiska centralistično usmerjenih čeških socialnih demokratov sicer zahteval enotnost strokovnih organizacij, vendar je omilil dotedanjo nespravljivost in poudaril nujnost sprave. Tako je tudi češki strokovni zbor, zbran med 31. oktobrom in 2. novembrom 1910 v Pragi, privolil v enotno ravnanje v strokovnem gibanju, hkrati pa zagovarjal samostojne strokovne organizacije.

---

<sup>1</sup> ZA KPJ, 5, str. 476.

VI. avstrijski strokovni kongres je že spremljalo glasilo JSDS *Rdeči prapor* in poudarilo, da »z največjo napetostjo [...] pričakuje socialistično delavstvo cele države sklepe [...] o boju za enotnost strokovne organizacije«. *Rdeči prapor* je zagovarjal centralistično vodenje strokovnih organizacij. Menil je, da je »gospodarski boj delavstva le v najtesnejši združitvi uspešen in da je enotnost neizogiben pogoj za zmago«. Opozarjal je, da razlike med političnim in strokovnim gibanjem »niso odvisne od naše volje, ampak od razmer«. Te so sicer utemeljile politično organiziranost avstrijske socialne demokracije po narodih, toda »vsi tisti momenti, ki so na političnem polju opravičili najširšo avtonomijo [...] odpadejo na strokovnem polju; kar je na eni strani neizogibno, je na drugi lahko pogubno«. <sup>2</sup>

Oktober 1910 je slovenska socialna demokracija v celoti sprejemala načelo mednarodno vodenega strokovnega boja. Predstavniki slovenskih strokovnih organizacij so na VI. avstrijskem strokovnem kongresu obsodili »češko separatistično gibanje v strokovnih organizacijah« in izjavili, »da stoje strogo na stališču enotne centralne strokovne organizacije in da se hočejo ramo ob rami bojevati z vsem proletariatom za dosego skupnih ciljev«. To je možno le, »ako se postavi zoper združenega nasprotnika kapitalizma tudi enotna, čvrsto sklenjena proletarska moč«. <sup>3</sup> Toda s VI. avstrijskim strokovnim kongresom je spor med t. i. separatisti in centralisti šele vstopil v slovensko socialistično javnost. V socialni reviji *Naši zapiski* se je januarja 1911 oglasil dr. Josip Ferfolja in opozoril, da je spor med avtonomisti in centralisti »začel zanimati že širšo socialistično javnost v Avstriji in izven nje«. Zavrnil je izraz »separatizem« kot neprimeren, kajti nehote vzbuja pri »nepoučenih sodrugih mnenje, kakor da so češki sodrugi povzročili sedanji spor in, odtujivši se ostali socialistični družini v Avstriji, odcepili se nedavno od avstrijske socialistične celokupnosti in zagrešili bogve kake pregrehe na škodo socializma«. Zato je podrobno opisal potek spora do leta

2 *Rdeči prapor*, 19. 10. 1910, Strokovni kongres, str. 1.

3 *Rdeči prapor*, 22. 10. 1910, Jugoslovani o strokovnem sporu, str. 2.

1911 in predstavil stališča sprtih nemških in čeških socialnih demokratov. Ozrl se je tudi na slovenske socialne demokrate, ki jim ni treba, »da si belijo glave radi oblike strokovnih organizacij«. Menil je, da so za »dogleden čas [...] edino primerne za nas centralistične organizacije, daljno prihodnost prorokovati pa je brezpomembno«. Dovolj je, da od centralnih strokovnih organizacij zahtevamo – »ne le v imenu socialističnih principov in sklepov socialističnih zborov, ampak v imenu žive in nujne potrebe slovanskega delavstva: malo več demokratičnega duha in nekoliko več smisla za naše narodnostne potrebe«. <sup>4</sup>

V marčevski in julijski številki *Naših zapiskov* je o sporu v strokovnih organizacijah pisal I. Skerbič. Priznal je, da so lahko v kaki zvezni strokovni organizaciji pomanjkljivosti, vendar je bil prepričan, da so njeni člani sposobni »vse poravnati, ne da se je treba izločiti iz skupne strokovne organizacije, kakor so to storili ravno Čehi«. Češki socialni demokrati so bili po njegovem mnenju v veliki zmoti, »ako hočejo tudi strokovno organizacijo vtesniti, enako kakor politično organizacijo, namreč na podlagi narodne avtonomije«. <sup>5</sup> Zato se je zavzel, naj spor obravnava »forum avstrijske internacionale [...], in tam naj se odloči, kar je v interesu socialistične stranke v Avstriji potrebno«. <sup>6</sup>

Tako stališče je bilo tedaj splošno uveljavljeno v slovenski socialni demokraciji. Izrazilo ga je tudi novo glasilo JSDS *Zarja* in 28. avgusta 1911 najavilo, da se bo 29. oktobra 1911 v Innsbrucku sestal zbor nemškoavstrijske socialnodemokratske stranke. *Zarja* je opozorila na tretjo točko njegovega dnevnega reda, ki je zadevala »razmerje nemške socialne demokracije do bratskih strank v Avstriji«. Poudarila je, da je tu seveda mišljeno razmerje med nemškoavstrijsko in češkoslovansko stranko zaradi spora v strokovnih organizacijah. Zanimivo je, da po *Zarjini* oceni omenjeni spor ni nastal, »kakor se navadno prikazuje, med nemškimi in češkimi socialisti, temveč med češkimi

---

4 Ferfolja, Avtonomija ali centralizem, str. 5, 6, 16.

5 Skerbič, Centralizem, str. 75.

6 Skerbič, Konflikt v strokovni organizaciji, str. 185.

sodrugim samimi«. V tem smislu je ugotavljala, da je češka socialna demokracija razdeljena na dve skupini (programsko enotni, a taktično ločeni) in da mora zato vsaka socialnodemokratska stranka določiti svoj odnos do ene in druge češke skupine. »Popolnoma umevno je, da hoče nemška socialna demokracija kakorkoli določiti svoje stališče v tem vprašanju, kateremu se tudi ostale stranke ne morejo izogniti,« je zapisala *Zarja*. Kljub temu pa so se slovenski socialni demokrati odločili, da se še ne bodo opredelili o sporu v strokovnih organizacijah, saj je *Zarja* dodala, »da se bo moral dobiti način za *skupen strankin zbor*, ker je problem preveč kompliciran, da bi se dal uspešno rešiti na osmih strankinih zborih«. <sup>7</sup>

Jeseni 1911 je urednik *Naših zapiskov* dr. Anton Dermota poskrbel, da so se lahko slovenski socialni demokrati seznanili z najnovejšimi pogledi, ki sta jih obe sprti strani oblikovali v strokovnem sporu. Za novembrsko številko *Zapiskov* je prispeval članek *Spor v socialni demokraciji*, v katerem je objavil stališča, ki sta jih v sporu zagovarjali nemškoavstrijska in češkoslovenska stranka. Stališča nemškoavstrijske socialnodemokratske stranke je povzel iz razprave K novim oblikam, ki jo je v oktobrski številki teoretičnega mesečnika avstrijske nemške socialne demokracije *Der Kampf* objavil njen vidni predstavnik dr. Otto Bauer. Po Dermotovi oceni je bil namreč Bauerjev názor »tako karakterističen, da po njem moremo presojati stališče nemške soc. dem. stranke«. <sup>8</sup>

Bauer je v svoji razpravi izhajal iz ocene, da je rešitev spora možna le, če se ozemeljsko omejijo delokrožja mednarodnih in češkoslovenskih strokovnih organizacij. Mednarodna strokovna društva naj bi razpustila svoje krajevne skupine v čeških pokrajinah Češke in Moravske ter s tem omogočila, da bi njihovi člani prešli k češkoslovenskim zvezam. Češkoslovenske zveze pa naj bi se odpovedale prodiranju na Dunaj in Nižjo Avstrijo, nemško Češko, nemško Moravsko ter v nemške in poljske dele Šlezije.

7 *Zarja*, 28. 8. 1911, *Strankin zbor nemške socialne demokracije v Avstriji*, str. 1.

8 Dermota, *Spor v socialni demokraciji*, str. 323.

Nemška socialnodemokratska stranka naj se ne bi več oklepala preživelih oblik enotne organizacije, temveč bi krenila po svoji poti – vedno pripravljena sodelovati z obema češkima strankama, ko bi se pokazalo, da je sodelovanje možno. Bauer je menil, da je sporazum možen v gospodarskih in socialnih zadevah, dvomil pa je, da bi ga lahko dosegli v nacionalnih. Zato je menil, da mora nemškoavstrijska stranka oblikovati svoj nacionalni program, če ji ne bo uspelo oblikovati skupnega s češkoslovanško stranko.<sup>9</sup>

Dermota je nato predstavil stališča, ki jih je zagovarjala Češkoslovenska socialnodemokratska stranka. Povzel jih je po vrsti člankov, ki jih je pod naslovom *Spori v socialni demokraciji v Avstriji* objavilo glasilo ČSSDS *Právo Lidu*, objavil pa jih je tudi *Der Kampf*. Dermota se je osredotočil na stališča čeških socialnih demokratov, ki so zadevala nacionalno sestavo strokovnih organizacij. Le-te so bile oblikovane po zgledu političnih, in sicer tako, da so se lokalne organizacije spajale v deželne. Pri tem je na tihem veljalo načelo, naj se delavci ene narodnosti združijo v svojo strokovno organizacijo. Deželne strokovne organizacije so se nato spajale v zveze deželnih organizacij. Češki socialni demokrati so spominjali, da je tako oblikovanje strokovnih organizacij naletelo na ugoden odmev med češkimi delavci, ne pa tudi med nemškimi, saj v zvezah deželnih strokovnih organizacij niso imeli neomejene oblasti nad vsemi člani in vsemi sredstvi svobodno združenih organizacij. Nemškim socialnim demokratom je uspelo, da so zveze deželnih strokovnih organizacij pretvorili v državne zveze, njihovo vodstvo pa prestavili na Dunaj. Takrat so »nemški sodrugi nategnili centralizem z vso silo: pobrali so vsak krajcar in ga nesli na Dunaj, nastavljali najnesposobnejše uslužbenke in so pritiskali na češke člane, da so se ti pričeli upirati«. Vsakega separatistično organiziranega delavca so začeli razglašati za neorganiziranca. Tako ravnanje so češki socialni demokrati označili kot težnjo nemške socialne demokracije, da obnovi nadvlado in gospodstvo nad češko. Zato

---

9 Prav tam.

so svoje ravnanje v sporu o strokovnih organizacijah pojasnjevali kot boj »proti šovinizmu, ki jih hoče prisiliti, da bi pomagali vzdržati nadvlado in nacionalne privilegije Nemcev v Avstriji na škodo enakopravnega češkega naroda«. Poudarjali so, da nemški socialni demokrati niso »opravičeni zahtevati od Čehov, da se odtrgajo od stremljenj in bojev zatiranega češkega naroda in da pomagajo privilegije nemške nacionalne celokupnosti braniti celo proti sebi«. <sup>10</sup>

S tem poudarkom je Dermota zaključil članek, ki ga je pripravil zato, »da so naši čitatelji prav poučeni o sporu, ki vlada sedaj že precej dolgo v socialni demokraciji v Avstriji«. <sup>11</sup> Svoj namen je vsekakor dosegel, saj je s predstavitvijo stališč, ki so jih oblikovali v obeh sprtih strankah, razkril, da je jedro spora v strokovnih organizacijah – nacionalno vprašanje.

### III.

Novembra 1911 se je slovenska socialna demokracija seznanila z uradnim stališčem nemškoavstrijske socialnodemokratske stranke o sporu v strokovnih organizacijah. Oblikovali so ga na njenem zboru, zbranim od 29. oktobra do 2. novembra 1911 v Innsbrucku. Po sodbi dr. Viktorja Adlerja, ki je v imenu strankinega vodstva pozdravil zbor, so nemški socialni demokrati morali priznati, da obstaja v avstrijski internacionalni kriza, »iz katere si bo zbor moral poiskati pot«. <sup>12</sup> Po mnenju JSDS naj bi bila njegova odločitev merodajna tudi za stališča drugih socialnodemokratskih strank. *Zarja* je še pred oblikovanjem resolucije innsbruškega zbora zapisala, da »ureditev razmerja med nemško in češko socialno demokracijo ne more biti stvar za se, temveč je v nujni zvezi z vzajemnim razmerjem vseh strank in sklepi tega zbora se ne tičejo le nemške in češke stranke, temveč socialne demokracije v vsej državi in nadalje

---

10 Prav tam, str. 323, 325, 326.

11 Prav tam, str. 321.

12 *Zarja*, 2. 11. 1911, Zbor nemške socialne demokracije, str. 1.

vse internacionale«. <sup>13</sup> V sporu naj bi bilo merodajno le načelo internacionalizma. Kot je poudaril Etbin Kristan, ki je v imenu JSDS pozdravil insbruški zbor, se namreč »narodnost in narodni interesi [...] ne morejo tajiti: ali odvesti nas ne smejo od zavesti mednarodne solidarnosti proletariata«. <sup>14</sup>

Na zboru je o sporu v strokovnih organizacijah poročal Adler. Orisal je njegov potek in poudaril, da se lahko v avstrijski socialni demokraciji ujema politična samostojnost nacionalnih strank s centralistično strokovno organizacijo, ker se ujema »centralistična strokovna organizacija z internacionalno združeno socialno demokracijo«. Razbijanje strokovne organizacije zato posega po življenjskih interesih proletariata, kajti »imeti enotno organizacijo, pa jo razbijati, to je *reakcionarno*«. Adler stališč, ki so jih zagovarjali češki socialni demokrati, ni upošteval. »Nesreča ni,« je poudaril, »da imajo Čehi veliko nacionalne občutljivosti, ampak to, da premalo *razumejo* (podčrtal J. P.) o strokovnem boju.« To je pokazalo prav ravnanje obeh sprtih strank, nemškoavstrijske in češkoslovske. Medtem ko je nemškoavstrijska stranka razumela rešitev strokovnih sporov, »ne da bi se bilo treba dotikati političnega polja«, je češkoslovska stranka »opustila nevtralnost in izjavila, da je separatizem strankarska dolžnost«. Centralistično usmerjenih čeških socialnih demokratov, ki so ustanovili novo Češko socialnodemokratsko delavsko stranko, zato ni obsojal. Njihov korak je bil razumljiv in opravičljiv, kajti »razumeti moramo in pozdraviti dejstvo, da je med češkimi sodrugi velik del, ki noče opustiti internacionalnega stališča«. Adler se je zavedal, da politično onemogočenje češkoslovske stranke ne bi bila ustrezna rešitev nastalih razmer. Pretrganju odnosov s ČSSDS oziroma posredovanju socialistične internacionale je nasprotoval, saj je politična delavska stranka »le instrument proletariata in razrednega boja«. Nemški socialni demokrati naj bi si zato prizadevali le za »živo nemško pa tudi živo skupno stranko«, česar ne morejo doseči z

---

13 Prav tam.

14 Prav tam.

izključitvijo češkoslovsanske stranke. »Lahko obsojamo taktiko separatistov,« je dejal Adler, »ne moremo pa izključiti velikega dela češkega delavstva, ki sledi danes slabim posredovalcem.«<sup>15</sup>

Adler je v podobnem tonu sestavil resolucijo, ki je obravnavala spor v strokovnih organizacijah. Predložil jo je strankinemu zboru in ta jo je sprejel z dopolnilom, da je bila centralistično usmerjena »češka socialna demokracija prisiljena, da se je konstituirala kot stranka in da se priporoča sprejem stranke v internacionalo«. Drugače pa je resolucija ugotavljala, da je mednarodna združenost socialne demokracije v Avstriji na obžalovanja vreden način ogrožena, saj je češkoslovsanska stranka v nasprotju »z jasno izraženim prepričanjem zaupnikov vsesvetovne internacionale razglasila strokovni separatizem kot načelno smer svoje strankarske politike«. Po njeni krivdi je zavest mednarodne interesne skupnosti in solidarnosti delavstva v Avstriji skaljena, kar predstavlja »nevarnost vnašanja nacionalistične sovražnosti v proletarske organizacije«. Resolucija je poudarila, da bo nemškoavstrijska stranka »storila vse, kar je v njenih močeh, da odstrani žalostni položaj, ki ga je povzročil češkoslovsanski separatizem«. Z vsem svojim vplivom in energijo bo podpirala strokovne centralne organizacije v njihovem obrambnem boju proti separatistični taktiki razbijanja. Nemški socialni demokrati so obenem priznali novo Češko socialno demokratično delavsko stranko in podprli njeno prošnjo, da se jo kot enakopravno politično organizacijo sprejme v skupno avstrijsko socialnodemokratsko stranko.<sup>16</sup>

Odklonitev samostojno vodenega strokovnega boja na Češkem na innsbruškem zboru je verjetno vzpodbudila Dermoto, da je v *Naših zapiskih* pod naslovoma Politični narodnostni spori in Narodnostni spori v strokah v treh nadaljevanjih objavil del besedila iz knjige profesorja narodne ekonomije na praški univerzi dr. Edvarda Beneša *Dělnické hnutí v Rakousku a v Čechách (Delavsko gibanje v Avstriji in na Češkem)*, ki je izšla leta

---

15 Zarja, 3. 11. 1911, O separatizmu, str. 1–2.

16 Zarja, 4. 11. 1911, Zbor nemške socialne demokracije, str. 1 in 2. 11. 1911, Zbor nemške socialne demokracije, str. 2.



1911. Beneš je namreč v svoji knjigi pritrdil politični oceni, ki jo je v sporu oblikovala češkoslovanska stranka, in podprl odločitev čeških socialnih demokratov, da vodijo strokovni boj v samostojnih organizacijah. Benešev ključni poudarek je bil, da češki socialni demokrati niso razbijalci strokovne organizacije, ki se – kot je na zboru nemškoavstrijske stranke dejal Adler – sklicujejo »na najprimitivnejše nacionalne instinkte«. <sup>17</sup>

Beneš je svoje ugotovitve izpeljal iz kritičnega vrednotenja internacionalizma kot načela razrednega boja. Opozoril je, da marksizem narodnost podreja ekonomskim vprašanjem, kar pomeni, da naj bi se z odpravo razrednih nasprotij odpravila tudi nacionalna. Na tej podlagi je avstrijska socialna demokracija oblikovala svoja stališča v nacionalnem vprašanju. Po njih so bili nacionalni boji le boji meščanstva, ki se jih oprijemlje zato, da delavstvo zapelje od njegovih pravih, socialnih interesov. Ta stališča je avstrijska socialna demokracija zagovarjala do znanih sklepov, ki jih je leta 1899 sprejel njen VIII. zbor v Brnu, kjer se je internacionalizem »umaknil [...] *pravilnejšemu umevanju narodnostnega vprašanja*«. <sup>18</sup> Beneš je poudaril, da nekateri avstrijski socialni demokrati teoretično že pravilno razumejo nacionalno vprašanje, ker spoznavajo, »da se socializem, ki se bojuje za gospodarsko in kulturno osvobojenje, mora hkrati bojevati za narodnostno osvoboditev«. Avstrijska socialna demokracija torej v teoriji zapušča »brezkrvni in prazni internacionalizem«, toda uresničevanje njenih novih spoznanj v praksi še ni zaživelo. To je ob različnih priložnostih pokazalo živo nacionalno čustvovanje nemških in čeških socialnih demokratov, ki je temeljilo v zgodovinskem položaju obeh narodov, češkega in nemškega:

---

17 Zarja, 3. 11. 1911, O separatizmu, str. 1.

18 Beneš, Politični narodnostni spori, str. 3, 7. – VIII. zbor avstrijske socialnodemokratske stranke, ki se je zbral med 24. in 29. 9. 1899 v Brnu, je v nacionalnem vprašanju sprejel program, ki je med drugim zahteval narodno in jezikovno enakopravnost in varstvo narodnih manjšin, odklonil narodnostne predprave za kateri koli narod (to je pomenilo tudi zavrnitev zahtev po državnem jeziku), priznal pravico slehernega naroda do narodnostnega obstoja in razvoja in izjavil, da mora delavstvo vseh jezikov tako v interesu vsakega posameznega naroda kot v interesu skupnosti vztrajati pri mednarodni bojni združenosti in pobratimstvu. (ZA KPJ, 5, str. 62–64.)

»Češki socialisti so namreč spadali k izkoriščanemu narodu, nemški k izkoriščajočemu.« Zato se je vpliv »narodnostnega čustvovanja pojavljal pri vsaki stranki v drugi smeri in se naposled izobličil kot narodnostna krivičnost pri nemških socialistih in narodnostna ofenziva pri čeških«. Češki socialni demokrati so zaradi prevlade nemštva v celotni državni organizaciji stopili v boj za šole, urade in jezikovne pravice, kar odgovarja načelu o narodnostni enakopravnosti in je povsem socialistično, saj ustreza sklepom brnskega kongresa. »Dolžnost nemških socialistov bi bila, da bi razumeli to situacijo, če bi bili stali na višini časa.« Toda ovirala jih je odvisnost od nemškega nacionalizma, saj so se v svoji nacionalni politiki ravnali v skladu s težnjo, da ohranijo ali celo na novo pridobijo nemške narodnostne predpravitve. Njihovo narodnostno čustvo ni bilo socialistično, kajti ko je en narod zatiran, morajo socialisti »*to zatiranje videti in za ta narod delati*, brez obzira na svoja narodna čustva«. Nemški socialisti tega niso zmogli »in tako so začeli ne le napačno presojsati dejanja čeških socialistov, marveč so izkušali svoje lastno nepravilno in nesocialistično dejanje in nehanje zakrivati z navidezno čistostjo svoje doktrine in z zofističnim postavljanjem razrednih interesov nad narodnostne, ki so se jih češki socialisti baje odrekli, ko so se vrgli v narodnostne boje«. <sup>19</sup> Beneš je razkril spor med nemškimi in češkimi socialnimi demokrati (mislil je tudi na spor v strokovnih organizacijah) <sup>20</sup> v bistvu in obliki. »*Čehi ga zamotavajo v klic po (narodni – op. J. P.) pravičnosti, Nemci v princip razrednega boja.*« <sup>21</sup> Spor v strokovnih organizacijah, ki je po Beneševem poudarku imel načelno podlago v narodnopolitičnih razhajanjih med nemškimi in češkimi socialnimi demokrati, je torej pokazal »*popolen neuspeh avstrijskega socializma v rešitvi narodnostnega vprašanja*«. <sup>22</sup>

---

19 Beneš, Politični narodnostni spori, str. 8–10.

20 Prav tam, str. 3.

21 Beneš, Politični narodnostni spori, str. 41.

22 Beneš, Narodnostni spori v strokah, str. 136, 140.

## IV.

Po zboru nemškoavstrijske stranke so spor v strokovnih organizacijah obravnavali tudi posamezni slovenski socialni demokrati. Prvi je bil Anton Kristan, ki je februarja 1912 razmišljal o aktualnosti strokovnega spora za slovensko socialno demokracijo. Menil je, da vprašanje oblike strokovnih organizacij Slovencev še ne zadeva, »teh nekoliko tisoč naših organiziranih proletarcev je zadovoljno s sedanjo«. Poleg tega delavski razred na Slovenskem nacionalno ni enoten, zato »avtonomna organizacija za Slovence bi vsaj sedaj ne mogla na gospodarskem polju roditi nobenih povoljnih uspehov«. <sup>23</sup>

Širšo obravnavo t. i. češkega separatizma je prav tako februarja 1912 vzpodbudil predsednik goriške deželne organizacije JSDS dr. Henrik Tuma. Na njeni IV. konferenci, 4. februarja 1912 v Gorici, se je dotaknil »vlačenja kulturnega principa narodnosti v politično življenje«. Primerjal ga je s stanjem, značilnim »posebno na Češkem, kjer je napačno uporabljen princip narodnosti zapeljal velik del socialno demokratične stranke v separatistične t. j. nacionalistične težnje«. Za Tumo je bilo posebej važno, da se socialnodemokratska stranka upira nacionalizmu, kajti njena prva naloga je »ščititi ekskluzivno interese delavskih mas. *Ravno zato moramo strogo obsojati brezobzirno separatistično, nacionalistično stremljenje dela češke soc. demokracije.* S svojim nastopom je ubila politično celotnost skupne stranke, spodkopala samozavest na poti v dosego ekonomičnih ciljev.« Zato mora avstrijska socialna demokracija v nacionalnem vprašanju »zavzeti precizno in trdno novo stališče«. Dokler skupna avstrijska socialno demokratična stranka vprašanja čeških separatistov ne reši, »toliko časa ostaja nekak negotov, nejasen položaj v posameznih narodnih organizacijah stranke«. <sup>24</sup> Tumova obsodba češkega separatizma na konferenci ni dobila večinske podpore. Ker pa je vztrajal, da se mora slovenska socialna demokracija o tem vprašanju takoj opredeliti, je konferenca v

23 Kristan, Strokovno združenje češkoslovansko, str. 61.

24 *Zarja*, 10. 2. 1912, Poročilo predsednika goriške deželne organizacije, str. 3.

posebni resoluciji pozvala izvršni odbor JSDS, »da postavi na dnevni red bodočega strankinega zbora vprašanje separatizma in centralizma v avstrijski socialni demokraciji.«<sup>25</sup>

Podobno kot goriški socialni demokrati je slaba dva tedna kasneje, 16. februarja 1912, tudi Dermota v uvodniku k marčevski številki *Naših zapiskov* ocenil, da mora socialna demokracija vsekakor odgovoriti na vprašanja, ki se ji na novo zastavljajo. Med drugim mora odgovoriti, »kaj je z našim razmerjem napram pojavom, ki izvirajo iz t. zv. narodnostnega čuta? [...] Kaj je s separatizmom in centralizmom pri Nemcih, Čehih, Poljaki, Rusinih, in kakšno stališče naj mi zavzemamo v teh sporih?« Omenjena vprašanja kažejo, da socialna demokracija svojih pogledov na nacionalno vprašanje – razen v teoriji – ni uredila. »To se pravi, socialno demokratična stranka si mora svoj narodnostni program za praktično in realno življenje še izpopolniti. Zakaj nas bi bilo sram to priznati? Iz strahu pred tem, ‚kaj bodo pa ljudje rekli?!‘« Po Dermoti je slovenske socialne demokrate še čakalo oblikovanje stvarnih pogledov na narodnopolitična vprašanja in vlogo delavske stranke v njih. Zehava goriških socialnih demokratov je bila zanj priložnost, »da pogledamo dejanskim dogodkom in razmeram v oči. Poglejmo jih torej!«<sup>26</sup>

Med slovenskimi socialnimi demokrati je tedaj prevladovalo centralistično gledanje na spor v strokovnih organizacijah. To je pokazal predlog resolucije o češkem separatizmu, ki ga je za VIII. zbor JSDS (zbral se je od 26. do 29. maja 1912 v Ljubljani) pripravil ing. Anton Štebi. Štebi je svoj predlog objavil v *Zarji* slab teden dni pred začetkom zbora. Poudaril je, da je Češkoslovenska socialnodemokratska stranka zavzela stališče nacionalizma in razbila enotnost strokovnih organizacij ter s svojim, od internacionale obsojenim separatizmom škodila avstrijskemu delavskemu razredu. Zato naj JSDS predlaga izključitev ČSSDS iz internacionale in obenem prizna novoustanovljeno Češko

25 ZA KPJ, 5, str. 225, 226.

26 Dermota, Uvodnik, str. 66, 67.

socialnodemokratsko delavsko stranko kot edino pravo predstavnico internacionalne razredne stranke. V dosego enakega »solidarnega postopanja proti separatističnim gonjam Češko-slov. stranke in za sklicanje splošnega strankinega zbora vse Avstr. soc. demokracije« naj bi JSDS stopila v stik z vsemi drugimi avstrijskimi socialnodemokratskimi strankami.<sup>27</sup>

## V.

VIII. zbor JSDS je obravnaval spor v strokovnih organizacijah v peti točki dnevnega reda Jugoslovanska socialnodemokratska stranka in bratske stranke. V razpravi o tem vprašanju sta se soočili dve osnovni stališči. Odločna obsodba t. i. češkega separatizma, ki so jo zagovarjali izraziti privrženci centralizma – Štebi, Tuma, Ignac Mihevc, Melhior Čobal, Josip Kopač, Ivan Kocmur in Andrej Bahun, ter manj ostro stališče, ki ga je utemeljeval poročevalec k omenjenemu vprašanju, Etbin Kristan. E. Kristana so podprli Josip Petejan, Dermota, dr. Josip Tomšič, Avgust Gaspari, A. Kristan in France Milost. Zaradi nezadostne poučenosti o sporu se o vprašanju češkega separatizma ni opredelil Ivan Regent.<sup>28</sup>

E. Kristan je v svojem poročilu uvodoma ugotovil, da so se razmere v avstrijski internacionali v zadnjem času skalile, povod za ta pojav, ki je prodril v življenje političnih strank, pa so nasprotja v strokovnem gibanju. E. Kristan ni želel opisovati poteka strokovnega spora, poudaril je le,

»da delitev strokovne organizacije ni ostala brez posledic na političnem polju. [...] Češki sodrugi, ki so ostali zvesti mednarodnim strokovnim organizacijam, so prišli do trdnega prepričanja, da zanje ni politične eksistence, če si ne ustanove lastne politične stranke in tako se je od stare češko

27 *Zarja*, 20. 5. 1912, Naš strankin zbor, str. 2.

28 *Zarja*, 31. 5. 1912, Naš osmi strankin zbor, str. 1–2.

slovanske socialno demokratične stranke odcepila nova češka socialno-demokratična stranka. Nova češka stranka nam je naznanila svojo ustanovitev in naša dolžnost je, da sklepamo o legitimnosti novo ustanovljene stranke.«

E. Kristan je opozoril, da so bili člani nove stranke pred tem člani Češkoslovske socialnodemokratske stranke, ki še živi in je od internacionale priznana. »Odcepitev je najhujši pregrešek zoper strankino disciplino,« je nadaljeval, »in vprašanje je: kaj opravičuje to kršenje discipline?« V odgovor je povzel besede pripadnikov nove češke socialnodemokratske stranke, ki naj bi bili krivi samo zato, ker »stojimo na vašem stališču mednarodne enotnosti strokovnih organizacij, vsled česar smo bili pahnjeni iz stranke. Če nismo hoteli izgubiti politične eksistence, smo si morali ustanoviti novo stranko.«<sup>29</sup>

E. Kristan je razmišljanje o političnem razkolu med češkimi socialnimi demokrati sklenil takole: »Če je kršitev discipline izsiljena, preneha zločin biti zločin.« Kajti »če bi internacionalnim strokovnim organizacijam zvesti češki socialni demokratje morali politično zginiti, je umevno, da so zagrešili kršenje discipline v sili razmer. Da [pa] bi se spuščali v obsodbo češkoslovske stranke, kot si žele nekateri sodrugi, zato nismo kompetentni in ni povoda tem manj, ker jo priznavajo celo stranke, ki žive z njo v neposrednih stikih.«<sup>30</sup>

Po poročilu E. Kristana se je prvi oglasil Štebi. Očital mu je, da je »prefino in preveč z rokavicami prijemal vso stvar, hoteč jo diplomatsko ublažiti«. Poudaril je, da so za Čehe sicer značilni »živahen temperament, nemirna politična in narodna agilnost, a vse to jim še ne daje pravice, da reklamirajo zase posebno kopito«. Separatizem je izdal delavske gospodarske in socialne interese v prid jalovi nacionalistični ideologiji, oslabil strokovno organizacijo in zmanjšal napadalno moč socialne demokracije. Je »najhujše zlo, ki ga je treba iztrebiti«. Da bi se JSDS

---

29 Prav tam, str. 1.

30 Prav tam.

o vprašanju separatizma ustrezno opredelila, je zboru predlagal, naj sprejme njegovo resolucijo o sporu v strokah, to je, naj se zavzame za izključitev ČSSDS iz internacionale in prizna novoustanovljeno Češko socialnodemokratsko delavsko stranko. Tako bi JSDS jasno in odločno izjavila, »da hoče jugoslovanski proletarijat v Avstriji po poti železne mednarodne solidarnosti naprej do zmage«. <sup>31</sup>

Štebiju se je s pridržkom, »da nam manjka kompetence in da naš strankin zbor ne more obsojati, kakor bi mogel obsojati nemški strankin zbor v Inomostu (Innsbrucku – op. J. P.)«, pridružil Henrik Tuma. Tudi on je menil, da je »poročevalec E. Kristan [...] prijemal separatizem močno z rokavicami in je govoril kakor advokat, ki pledira na olajševalne okoliščine«. Separatizem je namreč ločitev, rušitev, zato ga mora vsak nepristranski sodnik obsoditi. Tumi ni bilo pogodu, da je Dermoto »obšla nesrečna misel, da je v ‚Naših zapiskih‘ objavil Benešev zagovor separatizma«. Upal pa je, »da bo separatistično zlo rodilo nekaj dobrega. Separatizem naj bo nauk centrali in nemški socialni demokraciji, ki se je doslej kaj rada čutila gospodarja v socialistični hiši, da so ostale frakcije (narodne socialnodemokratske stranke – op. J. P.) dorasle.« <sup>32</sup>

V odzivih izrazito centralistično usmerjenih razpravljalcev na poročilo E. Kristana je ves čas obstajala zahteva, da je treba separatizem ostro obsoditi. Čobal je ugotavljal, da je »napravil vtisk, da skuša pomiriti strokovno organizirane delegate razburjene nad separatizmom. Če sprejmemo Kristanovo resolucijo (poročilo – op. J. P.) brez dodatka, damo separatističnemu gibanju le potuho.« <sup>33</sup> Čobala so vznemirile tudi besede iz poz-

---

31 Prav tam. – Štebi je pri svoji ostri obsodbi češkega separatizma vztrajal tudi kasneje. Tako je poleti 1912 poudaril, da je separatistično »mešetarstvo zvesto le nemu principu, to je svoji egoistični nacionalni ideologiji«. (*Zarja*, 19. 7. 1912, Separatistične šege, str. 2.)

32 *Zarja*, 31. 5. 1912, Naš osmi strankin zbor, str. 1. – Kar zadeva Tumovo pripombo o objavi dela besedila iz Beneševe knjige *Delavsko gibanje v Avstriji in na Češkem v Naših zapiskih*, opozarjam, da revija ni bila strankino glasilo. Kot opozarja Franc Rozman, so zato članki, ki so bili v njej objavljeni, marsikje odstopali od uradne usmeritve JSDS. – Prim. Rozman, *Naši zapiski*, str. 194.

33 *Zarja*, 31. 5. 1912, Naš osmi strankin zbor, str. 1.

dravnega govora predstavnika ČSSDS dr. Bohumirja Šmerala, ki je slovenskim zborovalcem dejal: »Razvoj pri Vas pojde enako pot kakor na Češkem: naša sedanost je Vaša bodočnost.«<sup>34</sup> Poudaril je, da mora zbor izraziti »svojo voljo po enotnih strokovnih organizacijah kar najodločneje, da se zavarujemo pred Šmeralovo napovedjo. V tem smislu je vstaviti v Kristanovo resolucijo (poročilo – op. J. P.) najstrožjo obsodbo strokovnega separatizma češkoslovske stranke.« Podobno je menil Kopač. Poročevalec se je po njegovem mnenju izogibal jasnosti, zato je treba »sprejeti dostavek, ki naj obsoja češkoslovske stranke in naj jo pozove, da preneha s svojim delavstvu škodljivim delovanjem«. Rušenje mednarodne solidarnosti delavskega razreda so obsodili tudi Mihevc, Bahun in Kocmur. Bahun je še zahteval, naj zbor zaostri stališča iz Kristanovega poročila in odločno obsodi separatizem, Kocmur pa se je zavzel za izključitev ČSSDS iz socialistične internacionale.<sup>35</sup>

Medtem ko je bila za zagovornike odločne obsodbe češkega separatizma značilna zahteva po poostitvi stališč iz Kristanovega poročila, so z njim soglašali zmernejši razpravljalci. Večina je menila, da zbor slovenske socialne demokracije ni pristojen izrekati stališč o izključitvi ČSSDS iz internacionale ter odločati o priznanju nove češke socialnodemokratske stranke.<sup>36</sup> Petejan je ob opozorilu na škodljive posledice separatizma – te bi bile, če bi se zanj odločilo, posebej pogubne za slovensko delavstvo – želel, da bi bil »za avstrijsko delavstvo zdrava lekcija: Vzrokov separatizma ni iskati pri Čehih, temveč tudi v centralističnemu birokratizmu strokovnih organizacij.« Petejan je soglašal s poročilom E. Kristana in nasprotoval Štebijevi resoluciji. »Če internacionala ni izključila češkoslovske stranke,« je opozoril, »nimamo povoda, da zahtevamo izključitev mi. Ustanovitev

34 *Zarja*, 28. 5. 1912, Naš osmi strankin zbor, str. 1.

35 *Zarja*, 31. 5. 1912, Naš osmi strankin zbor, str. 1.

36 Pripominjam, da je bilo priznanje nove Češke socialnodemokratske delavske stranke sporno tudi za enega od zagovornikov ostre obsodbe separatizma, Bahuna. Opozoril je, da »če priznamo novo češko centralistično socialno demokratično stranko, stojimo pred dejstvom, da priznavamo obedve stranki, kar lahko povzroči veliko nejasnost«. – Prav tam.



češke socialno-demokratske stranke je bila huda pogreška, ker je otežila neobhoden sporazum in soglasje v češkem socialističnem proletariatu.«<sup>37</sup>

Podobna opozorila je izrekel tudi Dermota, edini udeleženec zbora, ki je zbrane opozoril, da se »nihče [...] ni spuščal v bistvo separatizma. Danes smo za vsako resolucijo nepripravljeni, ker strankino časopisje ni o vprašanju pisalo. Nepripravljeni smo za vsako sodbo in obsodbo, ker se jih je le malo bavilo intenzivno s tem vprašanjem. Benešev članek,« je nadaljeval, »sem objavil v ‚Naših Zapiskih‘, ker hočem, da se zadeva pojasni z vseh strani. Za češkim – in sicer nesocialističnim – glasom pride na vrsto dr. Adlerjev govor o tem predmetu na strankinem zboru v Inomostu (Innsbrucku – op. J. P.). [...] Nisem advokat češkega separatizma,« je pojasnil,

»ampak nobenega separatizma (separatista – op. J. P.) nismo slišali, da bi vedeli, kaj hočejo. Zato je potrebna neka rezerva v naših izjavah in je pametno, da se preveč ne petelinimo. Nasproti Štebijevi resoluciji se mi zdi Kristanova mnogo primernejša in sprejemljivejša, dasi se mi zdi pasus o priznavanju nove stranke v njej docela nepotreben. Odločno sem proti dodatku Čobala in Kopača, ker izrekanje sodbe o češkoslovanski stranki ne sodi v našo kompetenco!«<sup>38</sup>

Proti priznanju nove češke stranke je nastopil tudi Tomšič. Ugotovil je, da je nova stranka JSDS seznanila s svojo ustanovitvijo, ni je pa prosila za priznanje, zato je le-to odveč. Štebijev

37 *Zarja*, 31. 5. 1912, Naš osmi strankin zbor, str. 1.

38 Prav tam. – Adlerjev govor je bil v *Naših zapiskih* objavljen poleti 1912. (Adler, Razmerje nemške socialne demokracije, str. 174–182, 215–217, 247–260.) Kar zadeva objavo Beneševih pogledov na spor v strokovnih organizacijah, je Dermota ob drugi priložnosti dodal, da so *Naši zapiski* »še vedno le prosta tribuna, kjer se lahko oglašajo različna napredna mnenja, ne le ortodokсно socialistična, in Našim Zapiskom še vedno ne pritiče atribut ‚strankine‘ revije [...]. Kadar pa bom uvidel, da so razmere pri nas že tako dozorele, da bodo prenašale ekskluzivnost, se ne bom upiral, da objavljajo Naši Zapiski samo ortodokсно socialistične spise; kajti takrat bodo Naši Zapiski morali biti – Parteizeitschrift.« (Dermota, Pregled, str. 284.)

predlog je zavrnil, ker »postavlja trditve, za katere nimamo dokazov«. Sicer pa je menil, da je enotna strokovna organizacija nujna, »zato o tem ni izgubljeni besed; pač pa je naložiti skupni eksekutivi, da poišče vsa pota za odstranitev nevarnega razkola«. <sup>39</sup> Enotnost strokovnih organizacij na podlagi mednarodnega socialističnega načela je podprl tudi Gaspari, a je ob tem opozoril, da se slovenski socialni demokrati ne morejo vmešavati v notranje boje češkega delavstva. Ker za to niso pristojni, je popolnoma soglašal s Kristanovim poročilom. <sup>40</sup>

Poročilo E. Kristana je podprl tudi A. Kristan. Boj med separatizmom in centralizmom je obžaloval, a dodal, da

»ne gre pa obsojati separatizma, ker se suče tu razpor o formi organizacije in o tem so lahko različna mnenja. Ni izključeno, da se postavi vse strokovno gibanje na federativno podlago. [...] Separatizem je rodil razvoj in razvoja ne moremo obsojati, pač pa njega izrastke. Češki separatizem naj bi bil centralam resen memento (opozorilo – op. J. P.). Ne obsojajmo torej, česar ne poznamo, ampak glasujmo za nespremenjeno Kristanovo resolucijo (poročilo – op. J. P.). Gotovo pa je, da moramo biti za enotnost tistih form, ki so neobhodno potrebne za uspešno strokovno gibanje.« <sup>41</sup>

Tako je razpravljajal tudi Milost, ki ni soglašal s tem, »da udrihamo po separatizmu kar s kolom«. Poročilo E. Kristana je podprl in priporočil, naj ga zbor dopolni s primerno spremembo; mislil je na stališče JSDS o novi ČSDDS, o kateri »moramo izreči svoje mnenje«. <sup>42</sup>

Ko je povzegal razpravo o svojem poročilu, je E. Kristan ugotovil, da sta se v njej oblikovala dva pogleda: »Eni hočejo izključiti češko slovansko socialno demokratično stranko iz internacionale, drugi hočejo pustiti vse pri miru. Edino pravilna je pa

39 *Zarja*, 31. 5. 1912, Naš osmi strankin zbor, str. 1.

40 Prav tam.

41 Prav tam, str. 2.

42 Prav tam, str. 1.

srednja pot in ta pot je tudi edini pravi izraz strankinega zbora.« Predlagal je, naj zbor odkloni Štebijevo pobudo o izključitvi ČSSDS iz internacionale. Tega še ni predlagala nobena druga stranka, ki jo je separatizem bolj prizadel kot JSDS. Pobuda za izključitev ČSSDS bi pomenila tudi podcenjevanje mednarodnega tajništva v Bruslju, ki vendar pozorno sledi dogodkom v socialističnem gibanju. E. Kristan je oporekal tudi kritikom, ki so mu očitali, da je bil v svojem poročilu premalo radikalen. Odgovoril jim je takole:

»Z meščanskimi nasprotniki moramo govoriti dovolj krepko, da nas razumejo. Če pa se socialistični bratski stranki izreka obžalovanje, tedaj je vsaka ostrejša beseda prekoračenje primerne tona med sodrugi. In če izrekamo upanje, da se vrne češko slovanska socialno demokratična stranka na pravo pot internacionale, moramo vendar pustiti vrata odprta za povratek. [...] Zategadelj je bil potreben ton, kakor je v resoluciji, ker ne smemo igrati gospoda in sodnika nad češko slovansko socialno demokratično stranko.«

Da pa ne bi bilo nobenih dvomov o gledanju JSDS na spor v strokovnih organizacijah, je predlagal naslednji dodatek k resolucijam VIII. zbora JSDS:

»Na strokovnem polju smatra jugoslovanska socialna demokracija krepko centralizirano, za boj proti kapitalistični mednarodni združitvi sposobno organizacijo za neizogibno, odklanja vsako cepljenje strokovnih organizacij, in želi, da bi se tudi češko slovanska socialno demokratična stranka čimprej vrnila na to edino polje, kjer more delavstvo žeti strokovne uspehe.«

E. Kristan je upal, da bodo s tem dodatkom zadovoljni tudi najbolj radikalni razpravljalci. V njem ni prav nič diplomatskega.

Predlagani dodatek »nas na eni strani zavaruje pred separatizmom, na drugi strani pa pušča vrata odprta, da se povrne masa češkega proletariata v internacionalo«. <sup>43</sup> Zbor je njegov predlog soglasno sprejel, poleg njega pa še dodatek, da JSDS upošteva argumente, ki so vodili k oblikovanju nove Češke socialnodemokratske delavske stranke, in jemlje njeno ustanovitev na znanje. <sup>44</sup>

Čeprav na VIII. zboru JSDS niso vsi razpravljalci enako ostro odklonili češkega separatizma, temveč so nekateri precej samostojno presojali spor v strokovnih organizacijah, je zbor soglasno zavrnil osamosvojitve čeških socialnih demokratov na strokovnem področju. »Separatistični vlom v enotno strokovno gibanje« <sup>45</sup> JSDS ni navedel k razmisleku o razumevanju narodne problematike v avstrijski socialni demokraciji in položaju slovenskih socialnih demokratov v njej. Ni je tudi vzpodbudil, da bi preudarila vprašanje nacionalne vloge marksistične delavske stranke v narodu, ki ga zajema boj za nacionalno enakopravnost. Zadovoljila se je z uveljavljenimi idejnimi, narodnopolitičnimi in strokovnimi usmeritvami avstrijske socialne demokracije, <sup>46</sup> česar posamezniki, ki jim je »moralo biti simpatično gibanje čeških separatistov, ki so se tako odločno upirali nemškemu hegemonizmu«, niso mogli spremeniti. <sup>47</sup> Na usklajenost JSDS z usmeritvami avstrijske socialne demokracije je na X. zboru JSDS, 25. in 26. decembra 1917 v Ljubljani, jasno opozoril Tuma:

»Slovenska socialna demokracija je bila vedno dobro proletarska ter je sledila internacionalni disciplini brez vsakega pridržka, čuteča se prešibko, da bi hodila svojo, lastno pot. Svojo organizacijo in taktiko je uravnavala po zgledu nemško avstrijske stranke, češki separatizem je še leta 1912 odločno obsodila. Stali smo vedno, kakor še danes stojimo,

---

43 Prav tam, str. 2.

44 Prav tam; *Zarja*, 28. 5. 1912, Naš osmi strankin zbor, str. 2.

45 *Zarja*, 24. 6. 1912, Čvrsto naprej!, str. 1.

46 Prim. prav tam; *Zarja*, 18. 7. 1912, Izza strankinega zbora, str. 1 in 19. 7. 1912, Separatistične šege, str. 1–2.

47 Rozman, Naši zapiski, str. 194.

na stališču internacionale in delavske solidarnosti; v enotnosti socialno demokratičnih strank vsega sveta smo videli svoj obstanek.«<sup>48</sup>

## VI.

Zgledovanje JSDS po nemški socialni demokraciji v vprašanju »češkega separatizma« so kritično obravnavali v slovenskem katoliškem in liberalnem taboru. Oboji so naklonjeno gledali na osamosvojitve čeških strokovnih organizacij in v tem smislu presojali ravnanje in položaj JSDS v sporu med separatisti in centralisti. V katoliškem, najmočnejšem slovenskem političnem taboru so opozarjali, da je samostojnost političnih strank brez samostojne gospodarske oziroma strokovne podlage popolna iluzija.<sup>49</sup> »Strokovne organizacije dajo ljudi in denar za politične stranke, ko bi teh ne bilo, bi tudi ne bilo socialnodemokratičnih političnih strank.«<sup>50</sup> Nasprotovanje samostojnemu strokovnemu gibanju na Češkem pomeni zanikanje pravice do samostojne češke delavske politične organizacije.<sup>51</sup> Najbolj žalostno pri tem je, je ob VI. avstrijskem strokovnem kongresu zapisalo glasilo katoliške Vseslovenske ljudske stranke *Slovenec*, da so slovenski socialnodemokratski delegati podprli nemške, to je tiste, »ki so se za slovenske narodne težnje [...] najmanj brigali in jih zmeraj zapostavljali«. *Slovenec* je ob tej priložnosti *Rdečemu praporu* svetoval, naj svoj prostor raje nameni razmisleku o odnosu slovenskih socialnih demokratov do nemških, kot pa da dan za dnem med svoje bralce vceplja brezmejno sovraštvo do Cerkve in katoliške vere.<sup>52</sup>

48 *ZA KPI*, 5, str. 308. Kot zanimivost navajam, da je tako oceno povsem sprejemal tudi eden od najvidnejših predstavnikov JSDS Albin Prepeluh – Abditus. V spominih *Pripombe k naši prevratni dobi* je navedeno Tumovo oceno – ne da bi opozoril na njenega avtorja – v celoti vključil med svoje besedilo. (Prepeluh, *Pripombe k prevratni dobi*, str. 87–88.)

49 *Slovenec*, 6. 9. 1910, Kodanjski (Københavnski – op. J. P.) kongres in narodno vprašanje, str. 1.

50 *Slovenec*, 22. 10. 1910, Spor v avstrijski socialni demokraciji, str. 2.

51 *Slovenec*, 6. 9. 1910, Kodanjski (Københavnski – op. J. P.) kongres in narodno vprašanje, str. 1.

52 *Slovenec*, 22. 10. 1910, Spor v avstrijski socialni demokraciji, str. 1.

V katoliškem taboru so ob obravnavi spora v strokovnih organizacijah največ pozornosti namenili odnosu med slovensko in nemškoavstrijsko socialnodemokratsko stranko. Opozorili so na finančno odvisnost slovenske socialne demokracije od nemške, kar je slovenske socialne demokrate vodilo k temu, da so na VI. strokovnem kongresu nastopili proti češkim separatistom, ki »nočejo več češki denar pošiljati v dunajski centralistični požiravnik«. <sup>53</sup> Dober mesec pred zborom nemškoavstrijske stranke v Innsbrucku je krščansko socialno delavstvo opozorilo, da so razmere na Češkem prav take kakor na Slovenskem; razen v dejstvu, »da so naši slovenski socialni demokrati po številu in po groših neizrečeno večji reveži nego češki in da se vsled tega že srečne čutijo, če jih nemški voditelj z Dunaja sploh pogleda, seveda še bolj pa, če jim brsne časih kaj kroglic za agitacijo, časopisje ali volitve«. Poudarilo je tudi, da želi nemškoavstrijska stranka z omejevanjem češkega delavstva v nemških strokovnih centralah doseči tisto, česar niso dosegle avstrijske kapitalistične vlade z vsem svojim upravnim aparatom – »da bi se obvarovalo nemško lice v Avstriji«. To je bil hud očitek slovenski socialni demokraciji, ki si ne upa priznati, da se je »češkemu delavcu vzdignila kri, ko je videl, kako ga zatira z nemškim kapitalistom vred, tudi nemška socialna demokracija«. <sup>54</sup>

Krščansko socialno delavstvo je izreklo še druge očitke slovenski socialni demokraciji. Ugotavljalo je, da je vzrok gospodovanja nemških socialnih demokratov – kljub temu da imajo v zastopstvu avstrijske socialnodemokratske stranke le tretjino glasov – ta, da je »denar za strankino vodstvo šel samo iz nemških in iz čeških žepov«. Vse druge socialnodemokratske organizacije dobivajo stalno podporo z Dunaja, »naša slovenska je pri tem beračenju v tem oziru seveda prva. Kadarkoli kaj rabijo, se obrnejo na Nemce, oziroma nemške jude, in zato gredo slepo za njimi. Ko bi slovanski zastopniki v zastopstvu avstrijske socialne demokracije le količkaj skupaj držali, bi bili že ukrotili nemško

53 *Slovenec*, 24. 10. 1910, Rdeča sleparija, str. 1.

54 *Naša moč*, 15. 9. 1911, Za hlapca, str. 1.

nasilstvo.« – »Mi nismo poklicani, da bi učili naše socialne demokrate,« je izjavila krščansko socialna *Naša moč*, »to smo pa vedeli in vemo po izpričevalu čeških sodrugov še mnogo bolj, da dunajske centrale z delavskimi soldi, zbranimi v stanovske namene, ne gospodarijo v delavsko, marveč v svojo korist.«<sup>55</sup> Kasneje je *Naša moč* objavila še zanimivo oceno o narodnostnem vidiku spora v strokovnih organizacijah. »Kaj nas uči ta zgodovina?« se je vprašala novembra 1913. »Uči nas, da stoje nemški socialni demokratje v narodnem vprašanju na stališču: ‚Meni vse, tebi nič, pa bova vedno prijatelja‘ in ‚Če ne boš moj prijatelj, ti razbijem črepinjo.‘« To pomeni, da »mednarodna socialna demokracija stoji na stališču, da kadar volk in ovca skupaj vodo pijeta, je vedno volk v pravici. Slovenska socialna demokracija pa stoji na stališču, da je za berača nespodobno, če motri darove in filozofira o pravici in krivici. Tako je narodno vprašanje za socialno demokracijo rešeno.«<sup>56</sup>

Zelo kritično so na ravnanje slovenskih socialnih demokratov gledali tudi v liberalnem taboru, drugem po moči v slovenski politiki. O sporu v strokovnih organizacijah so menili, da je njegova ključna podlaga zavezanost nemških socialnih demokratov avstrijskemu državnemu centralizmu. Kot je zapisal pripadnik liberalne Narodno napredne stranke za Goriško Vladimir Knaflič, je avstrijska socialna demokracija po volitvah v državni zbor leta 1907

»postala [...] državna stranka par excellence (s 86 poslanci, od katerih je bila dobra polovica nemške narodnosti, je bila druga najmočnejša politična sila v državi – op. J. P.), in v tem njenem bistvenem ustroju moramo iskati vzroke za njen trdovratni upor proti krivemu takozvanemu ‚separatizmu‘. Ustvarjena v centralističnem duhu germanske Avstrije je prevzela njen centralizem vključ demokracičnemu programu. V tej njeni zgodovinski zmoti vidim vzrok,«

55 *Naša moč*, 22. 9. 1911, Naši socialni demokrati pod nemško komando, str. 1.

56 *Naša moč*, 21. 11. 1913, Socialna demokracija in rešeno narodno vprašanje, str. 1.

je poudaril Knaflič, »zakaj se dunajskim (in drugim) novomaršistom zdi češki avtonomizem protisocialističen.«<sup>57</sup>

Liberalci so soglašanje slovenskih socialnih demokratov s centralistično miselnostjo avstrijske socialne demokracije in njenih nemških pripadnikov obsodili. Glasilo Narodno napredne stranke za Kranjsko *Slovenski narod*, ki je že leta 1910 pozorno spremljalo shod socialistične internacionale v Københavnu in VI. avstrijski strokovni kongres na Dunaju,<sup>58</sup> je po centralistični opredelitvi slovenskih socialnih demokratov na avstrijskem strokovnem kongresu opozorilo, da je to v čeških socialnodemokratskih krogih napravilo »najslabši vtisk«. Pripomnilo je, da si slovenski socialni demokrati že deset let prizadevajo, da bi v Ljubljani za slovensko strokovno organizacijo nastavili posebnega tajnika, a dunajska centralna strokovna komisija za to nima posluha. Potrditev centralističnega vodenja strokovnih organizacij, ki jo je sprejel VI. avstrijski strokovni kongres, pa je pospremila z navedbo: »Nek češki socialno-demokratski prvak, vprašan od dunajskega poročevalca ‚Slovenskega Naroda‘: ‚Kaj je to za socialno demokracijo?‘, je odvrnil: ‚To pomenja isto, kar so delali Čehi, ko so Husa zažgali.‘«<sup>59</sup>

O vprašanih, ki jih je spor v strokovnih organizacijah postavil pred slovensko socialno demokracijo, je *Slovenski narod* podrobneje pisal po objavi Štebijega predloga resolucije za VIII. zbor JSDS. Opozoril je, da je vzrok spora v avstrijski socialni demokraciji nacionalni problem, in se v tej luči osredotočil na njegovo zahtevo, naj JSDS obsodi Češkoslovensko socialnodemokratsko stranko. »Nismo poklicani se vtikati v notranje stvari socialno demokratske stranke, pač pa lahko konstatiramo, kak pomen bi imel tak sklep,« je zapisal. Na podlagi liberalne panslavistične usmeritve je

---

57 Knaflič, Še enkrat, str. 263.

58 Gl. *Slovenski narod*, 3. 9. 1910, Najnovejše vesti: brzojavna in telefonska poročila »Slov. Narodu«: češki socialni demokratje, str. 1, 20. 10. 1910, Najnovejše vesti: brzojavna in telefonska poročila »Slov. Narodu«: preteč razdor v avstrijski socialni demokraciji, str. 1 in 23. 10. 1910, Najnovejše vesti: brzojavna in telefonska poročila »Slov. Narodu«: spor v avstrijski socialni demokraciji, str. 1.

59 *Slovenski narod*, 21. 10. 1910, Najnovejše vesti: brzojavna in telefonska poročila »Slov. Narodu«: spor v avstrijski socialni demokraciji, str. 1.



poudaril, da bi s takim sklepom »jugoslovanska (slovenska – op. J. P.) socialna demokracija storila [...] drugi *slovanski* socialnodemokratski stranki veliko krivico«. Obenem bi z obsodbo ČSSDS obsodila tudi prizadevanje po popolni narodni enakopravnosti v okviru avstrijske socialnodemokratske stranke, obsodila bi načelo, ki ga le-ta sicer tako rada razglašča, in se izrekla za

»*gospodstvo Nemcev v socialno demokratični stranki*. To bi bil pa tudi *edini* efekt takega sklepa, kajti da bi se češki socialni demokratje le količkaj zmenili za sklep jugoslovanskih socialnih demokratov, na to pač nihče resno ne misli. Jugoslovanska socialna demokracija bi s takim sklepom le posvedočila, da je v *popolni odvisnosti od nemškega* vodstva in da ne zasluži imena *jugoslovanska* socialna demokracija. Najmanj, kar bi morali storiti *jugoslovanski* socialni demokratje je,«

je sklenil *Narod*, »da bi ostali *nevtralni*. In to še najbolj v lastnem interesu, kajti če obsodijo svoje češke tovariše, ki nimajo drugega greha na sebi, kakor da hočejo biti neodvisni od nemškega vodstva in da zahtevajo zase popolno ravnopravnost, obsodijo s tem sami sebe.«<sup>60</sup>

## VII.

Spor v strokovnih organizacijah, ki je močno prizadel avstrijsko socialno demokracijo, je pokazal, da ni tako monolitna in nadvacionalna, za kakršno se je imela ali vsaj skušala imeti.<sup>61</sup> Obe sprti socialnodemokratski stranki sta pokazali, da je narodnostni vidik dejavno prisoten pri reševanju ključnih vprašanj v razvoju (avstrijskega) delavskega gibanja. To je problematiziralo ideološko in politično načelo internacionalizma, saj so ga posamezne strani v sporu razumele in udejanjale različno. Češki

60 *Slovenski narod*, 21. 5. 1912, Dnevne vesti: slovenski socialni demokratje proti češkim, str. 2.

61 Rozman, *Naši zapiski*, str. 193–194.

socialni demokrati, ki so zagovarjali samostojne strokovne organizacije, so lahko v konkretnem vprašanju vodenja razrednega boja spoznali, da internacionalizem ne vzpostavlja medsebojne solidarnosti in enakopravnosti narodnih delavskih gibanj. Nemški socialni demokrati, ki so se sklicevali na njegovo ideološko neizpodbitnost, pa so internacionalizem uporabili kot sredstvo za izvajanje prevlade nad socialnimi demokrati drugih narodov v Avstriji in s tem dejansko podpirali nemški državni hegemonizem. Avtoritarnost idej moderne je v tedanjem zgodovinskem trenutku prestala preizkušnjo znotraj avstrijskega in mednarodnega delavskega gibanja, saj sta obe obsodili osamosvojitve čeških socialnih demokratov na strokovnem področju. K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da »razlike med nacionalizmom zatiranega in zatirajočega naroda ni poznala teorija vse druge internacionale«. <sup>62</sup> Značilna predstavica tedanjega socialnodemokratskega duhá je bila JSDS. V češkem separatizmu je videla zgolj kršitev načel internacionalizma, ne pa prizadevanja njegovih nosilcev za samostojnost nacionalnega delavskega gibanja, kar ji je kot politični stranki, »ki je že zaradi finančne odvisnosti morala slediti nemškemu centralizmu«, <sup>63</sup> onemogočilo vpogled v vprašanje celostnega udejanjenja modernega naroda.

V letih pred prvo svetovno vojno se je ob vprašanju češkega separatizma pokazalo, da so problem udejanjenja naroda bolje razumeli v meščanskem kot v marksističnem polu slovenske politike. Meščanskim političnim strankam so to po eni strani omogočile ideološka nevezanost na doktrino, ki je vodila JSDS, po drugi strani pa večja občutljivost, širina in svoboda v presojanju tedanjih narodnopolitičnih razmer v državi. Katoliški in liberalni tabor sta se zato v sporu o strokovnih organizacijah postavila na stran čeških socialnih demokratov in opozorila, da nemška socialna demokracija, ki v skupni avstrijski stranki izvaja prevlado nad drugimi socialnodemokratskimi strankami, v sporu zagovarja nemški narodnodržavni interes. V tem je vzrok

---

62 Rozman, *Socialistično delavsko gibanje*, str. 301.

63 Rozman, *Naši zapiski*, str. 194.

njenega nasprotovanja težnjam po samostojnosti in enakopravnosti med češkimi socialisti ter njihovim strokovno- in narodno-emancipacijskim naporom. Tako v katoliškem kot liberalnem taboru so ob tem opozorili še na odvisnost slovenske socialne demokracije od nemške ter vpliv omenjenega dejstva na politično presojo in nadaljnji razvoj JSDS. Poudarili so tudi, da slovenska socialna demokracija v strokovnem sporu ne vidi njegovega narodnega vidika. Tega bi kot del narodne skupnosti v svojem ravnanju morala upoštevati tudi delavska politična stranka.

Čeprav je kritični odnos slovenske meščanske politike do ravnanja socialne demokracije v sporu o strokovnih organizacijah vzpodbujalo tudi njeno ideološko nasprotovanje marksističnemu delavskemu gibanju, saj je proti JSDS nastopala z vso močjo, je v svojih stališčih o strokovnem sporu izhajala predvsem iz načelnega premisleka o vprašanju naroda, njegove svobode in pravice do polnega razvoja na vseh področjih družbenega, gospodarskega in političnega razvoja. Ker češkega separatizma niso podprli v slovenskem marksističnem taboru, naklonjen odnos, ki so ga do njega pokazali v katoliškem in liberalnem taboru, seveda ni mogel vplivati na konkreten politični položaj in družbeno vlogo njegovih pripadnikov v avstrijski socialni demokraciji. Imel pa je načelni pomen, saj to ni spreminjalo dejstva, da je češki separatizem našel razumevanje in podporo v večinskem delu tedanje slovenske politike.

# BOLGARIJA IN ALEKSANDER STAMBOLIJSKI

## I.

Bolgari so slovensko kulturno misel opazneje zanimali že od srede 19. stoletja. V začetku 20. stoletja je zanimanje za bolgarsko problematiko zaživelo tudi na političnem področju in se ohranilo v leta 1918 ustanovljenem Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev (od leta 1919 Kraljevina SHS, leta 1929 preimenošana v Kraljevino Jugoslavijo). Slovenska politika in kultura sta nato v prvi jugoslovanski državi včasih bolj, včasih manj stopnjevano spremljali razmere v njeni jugovzhodni sosedbi in jo, glede na njene notranjepolitične razmere in mednarodni razvoj, vključevali v svoja razmišljanja in dejavnost.

V dvajsetih letih je bil – poleg odziva na znani državni udar 9. junija 1923, v katerem je padla vlada Aleksandra Stambolijškega – slovenski politični odnos do Bolgarije največkrat povezan z oblikovanjem avtonomistično-federalističnih narodnih programov. Po sprejetju Vidovdanske ustave 28. junija 1921, ki je uvedla centralistično državno ureditev in znikala mnogonacionalni značaj Kraljevine SHS, je na Slovenskem prišlo do širokega avtonomističnega gibanja, ki je poudarjalo slovensko nacionalno individualnost in zahtevalo državnoopravno preureditev jugoslovanske skupnosti. Vodilna avtonomistična sila je

bila najmočnejša slovenska politična stranka Slovenska ljudska stranka,<sup>64</sup> poleg nje pa so avtonomistično oziroma federalistično stališče zagovarjali tudi drugi politični subjekti. Slovenska avtonomistično-federalistična politična misel je svoje poglede na državno ureditev izrazila ob različnih priložnostih, pri čemer ni pozabila niti na Bolgare. Že v letih 1922–1923 se je zavzela za federativno državno zvezo Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov (komunisti so zagovarjali tudi širšo narodnodržavno zvezo) in to v kasnejših letih še ponovila.<sup>65</sup> Najbolj izviren pogled na federativno zvezo z Bolgari je leta 1923, ko so v slovenski politiki utemeljili njena temeljna stališča o nacionalnem vprašanju v času Kraljevine SHS/Jugoslavije, oblikovala krajši čas obstoječa Slovenska republikanska stranka. Pred volitvami v Narodno skupščino 18. marca 1923 se je zavzela za vzpostavitev Federativne republike Jugoslavije (FRJ), ki bi jo sestavljale Slovenija, Hrvaška, Srbija in Bolgarija. Skupne zadeve vseh štirih federativnih enot bi bile vojska, zunanje zadeve, zunanja trgovina, denar, carina in predsednik FRJ. Ta bi bil po vrstnem redu vsako mandatno obdobje iz druge federativne enote – Slovenec, Hrvat, Srb in Bolgar.<sup>66</sup> Pomena Bolgarov se je zavedal tudi vodilni slovenski politik v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, načelnik SLS dr. Anton Korošec. Leta 1926 je posebej poudaril potrebo po vzpostavitvi prijateljskih odnosov med Jugoslavijo in Bolgarijo.<sup>67</sup> Junija 1927 jo je z vednostjo ministra za zunanje zadeve obiskal, da bi se seznanil z razmerami v sosednji državi.<sup>68</sup> V tem letu so v Ljubljani in Mariboru tudi navdušeno pozdravili predsednika Lige za zблиžanje Bolgarov in Jugoslovanov v Parizu, advokata, publicista in nekdanjega poslanca Stambolijskove Bolgarske

---

64 Dotedanja Vseslovenska ljudska stranka se je leta 1920 preimenovala v SLS.

65 Lončar, *Politika in zgodovina*, str. 154; *Sodite po delih!*, str. 70; *Avtonomist*, 6. 5. 1922, Dopis iz Maribora, str. 2 in 27. 5. 1922, Hrvatje in mi!, str. 1; Košak, Jugoslovansko-bolgarsko zedinjenje, str. 173; Grahor, Zbližanje z Bolgari, str. 175; Udè, Desetletnica, str. 124–125, 127; Perovšek, J., Oblikovanje načrtov o samoodločbi, str. 24; Perovšek, J., *Programi političnih strank*, str. 162; Perovšek, J., *Samoodločba in federacija*, str. 83, 87.

66 Perovšek, J., Oblikovanje načrtov o samoodločbi, str. 24.

67 Korošec, Nekaj evropske politike, str. 50, 53.

68 Ratej, Politika Slovenske ljudske stranke, str. 46–47.

kmetske ljudske zveze v bolgarskem sobranju, dr. Mladena Kostova. Kostov je 4. aprila v Unionovi dvorani v Ljubljani in 11. aprila 1927 v Narodnem domu v Mariboru – vsakič pred več tisoč poslušalci – predaval o zgodovinski nujnosti jugoslovansko-bolgarskega združenja in oblikovanju Velike Jugoslavije od Soče do Bosporja, od Črnega do Jadranskega morja. Poslušalci so njegova izvajanja viharno pozdravljali, o Kostovu in njegovih pogledih pa so z veliko naklonjenostjo pisala najvidnejša slovenska politična glasila. Mariborski *Tabor* je ob tej priložnosti objavil tudi tri bolgarske ljudske pesmi – Kletev, Lepa Neda ter Zdravko in bazalka, ki jih je prevedel Alojzij Benkovič. Kostov, ki se je v Ljubljani mudil na povabilo akademskih društev na ljubljanski univerzi, se je 5. aprila 1927 v dvorani Narodnega doma sestal tudi z njihovimi predstavniki in razpravljajal o sodelovanju akademikov za zблиžanje jugoslovanskih narodov. V Mariboru se je mudil na povabilo tamkajšnje Jugoslovanske Maticice in Ljudske univerze.<sup>69</sup>

V tridesetih letih so dejavno zanimanje za Bolgarijo pokazali tudi na drugih področjih. Po obisku bolgarskega kralja Borisa III. Koburškega in kraljice Ivane v Jugoslaviji 10.–13. decembra 1933, o katerem sta vodilni politični glasili – *Slovenec* in liberalno *Jutro* – podrobno poročali,<sup>70</sup> so leta 1934 v Ljubljani

69 *Jutro*, 5. 4. 1927, Jugoslovanski in bolgarski narod, str. 2, Naši kraji in ljudje: dr. Mladen Kostov, str. 3 in 8. 4. 1927, uvodnik z dne 7. aprila, str. 1; *Slovenec*, 5. 4. 1927, Za združenje Bolgarije z Jugoslavijo, str. 2 in 6. 4. 1927, Za edinstvo vseh Jugoslovancev, str. 2; *Slovenski narod*, 6. 4. 1927, Manifestacija Ljubljane za zблиžanje z Bolgarijo, str. 2; *Narodni dnevnik*, 5. 4. 1927, Ljubljana manifestira za zблиžanje z Bolgarijo, str. 2 in 9. 4. 1927, Radikalno glasilo o zблиžanju z Bolgarijo, str. 2; *Tabor*, 9. 4. 1927, Za zблиžanje z Bolgarijo, str. 2, 10. 4. 1927, Za ujedinjenje z Bolgarsko, str. 1 in 13. 4. 1927, Velika manifestacija za ujedinjenje z Bolgarijo, Bolgarske narodne pesmi, str. 2. Prim. tudi *Jutro*, 13. 4. 1927, Naši kraji in ljudje: dr. Kostov – Ljubljancanom, str. 3 in 16. 4. 1927, Iz Ljubljane: JAD »Triglav« v Ljubljani, str. 5; *Slovenec*, 13. 4. 1927, Kaj se godi doma: zahvala dr. Kostova, str. 3.

70 *Ponedeljski Slovenec*, 11. 12. 1933, Veličasten in prisrčen sprejem bolgarske kraljevske dvojice v prestolnici, str. 1; *Slovenec*, 12. 12. 1933, Sestanek pogumnih, str. 1, 13. 12. 1933, Veseli slovanski jug, str. 1 in 14. 12. 1933, Slovo kralja Bolgarov, str. 1–2; *Jutro*, 10. 12. 1933, Ob posetu bolgarske kraljevske dvojice, Tudi Bolgarija se raduje poti svojega kralja, str. 1, *Jutro: ponedeljska izdaja*, 11. 12. 1933, Kralj in kraljica bratskega naroda v Jugoslaviji triumfalno sprejeta, str. 1; *Jutro*, 12. 12. 1933, Kraljevske besede južnoslovanskih vladarjev, str. 1–2, 13. 12. 1933, Pietetni poseti obeh vladarjev na Avali in Oplencu, str. 1 in 14. 12. 1933, Odhod bolgarskih suverenov, str. 1–2.

in Celju ustanovili društvi Jugoslovansko-bolgarske lige za kulturno zблиževanje;<sup>71</sup> ljubljansko društvo je štelо 600 članov.<sup>72</sup> Po obisku jugoslovanskega kralja Aleksandra I. Karađorđevićа in kraljice Marije v Bolgariji 27.–30. septembra 1934, ki sta ga *Slovenec* in *Jutro* prav tako podrobno spremljala,<sup>73</sup> so društvo Jugoslovansko-bolgarske lige ustanovili tudi v Mariboru.<sup>74</sup> Medtem so se ob Bolgariji ustavili še ob novem državnem udaru 19. maja 1934.<sup>75</sup> Sicer pa sta že januarja 1934 v okviru srečanja južnoslovanskih Pen klubov v Sofiji Bolgarijo obiskala slovenska književnika Fran Albrecht in Ferdo Kozak. O svojem obisku sta nato v duhu bolgarsko-jugoslovanskega zблиžanja pisala v reviji *Sodobnost*.<sup>76</sup> Leta 1934 je Bojan Adamič, eden od pionirjev slovensko-bolgarskega kulturnega sodelovanja, v Sofiji organiziral nastop pevskega zbora Glasbene matice. Naslednje leto je dirigiral pevskeму koncertu skupine slovenskih učiteljic in učiteljev, ki so med obiskom Bolgarije 15.–27. maja 1935 nastopili v sofijskem vojaškem klubu. Koncertu so prisostvovalе visoke bolgarske politične osebnosti, jugoslovanski poslanik Aleksan-

71 Pravila društev je banska uprava Dravske banovine potrdila 15. 2. in 4. 7. 1934. – SI AS 68, t. e. 36/3931–3932. Na omenjeni podatek me je opozoril kolega prof. dr. Peter Vodopivec, za kar se mu prіsrčno zahvaljujem.

72 Benko, B., Rode, Bolgarsko-slovenski odnosi, str. 319.

73 *Slovenec*, 27. 9. 1934, Obisk našega kralja in kraljice v Sofiji je zgodovinskega pomena, str. 1, 28. 9. 1934, Kralj Aleksander in kraljica Marija v prestolnici bratske Bolgarije, str. 1–2, 29. 9. 1934, Prijateljstvo med Jugoslavijo in Bolgarijo, str. 1–2 in 30. 9. 1934, Važni politični razgovori v samostanu Rilo, str. 1; *Ponedeljski Slovenec*, 1. 10. 1934, Slovo Bolgarov od našega kralja, str. 1; *Jutro*, 27. 9. 1934, Pred posetom v Sofiji, Sofija radostno pričakuje prihoda kraljevskih gostov, str. 1, 28. 9. 1934, Navdušen in triumfalen sprejem naše kraljevske dvojice na Bolgarskem, str. 1–2, 29. 9. 1934, Vladarja južnih Slovanov kujeta srečo svojih narodov, str. 1, 30. 9. 1934, Sofija, Zgodovinska pogajanja v Sofiji, str. 1 in 2. 10. 1934, Mogočen odmev sofijskega poseta, str. 1.

74 Pravila društva je banska uprava Dravske banovine potrdila 3. 11. 1934. – SI AS 68, t. e. 36/3933. Na omenjeni podatek me je opozoril kolega prof. dr. Peter Vodopivec, za kar se mu prіsrčno zahvaljujem.

75 *Slovenec*, 20. 5. 1934, Kralj in armada izvedla nenadni državni preobrat v Bolgariji, str. 1 in 23. 5. 1934, Državni udar v Sofiji, Diktatura Zvenarjev, str. 1; *Ponedeljski Slovenec*, 22. 5. 1934, Bolgarija na poti v novo dobo, str. 1; *Jutro*, 20. 5. 1934, Državni udar in diktatura v Bolgariji, Tragedije in komedije sofijskega prevrata, str. 1, 2, *Jutro: ponedeljska izdaja*, 22. 5. 1934, Velike reforme v Bolgariji, str. 1; *Jutro*, 23. 5. 1934, Bolgarska diktatura, Nova bolgarska vlada na delu, str. 1.

76 Albrecht, Po obisku v Bolgariji, str. 60–63; Kozak, Sofija, str. 104–113, 164–167. Na omenjeni podatek me je opozoril kolega prof. dr. Peter Vodopivec, za kar se mu prіsrčno zahvaljujem.

dar Cincar-Marković in predstavnik jugoslovanskega prosvetnega ministrstva.<sup>77</sup> V okvir slovensko-bolgarskega kulturnega sodelovanja je sodil tudi Teden bolgarske kulture, ki so ga leta 1936 pripravili v Ljubljani in Mariboru.<sup>78</sup> O potovanju po Bolgariji, njeni zgodovini, kulturnih spomenikih in geografskih značilnostih je po vrnitvi s IV. kongresa slovanskih geografov in etnografov 16.–21. avgusta 1936 v Sofiji na ljubljanskem radiu 16. in 30. septembra 1936 predaval zgodovinar in geograf Silvo Kranjec. Svoje predavanje je v letih 1936–1941 ponovil na srečanjih Ferialnega saveza in različnih prosvetnih društev v Ljubljani.<sup>79</sup> Bolgarijo so obiskali tudi pripadniki slovenskih telesnovzgojnih organizacij.<sup>80</sup>

V času do druge svetovne vojne je bila Bolgarija še večkrat v ospredju zanimanja slovenske javnosti, najprej ob podpisu prijateljske pogodbe med Jugoslavijo in Bolgarijo 24. januarja 1937 v Beogradu. O podpisu pogodbe je slovensko časopisje podrobno in z naklonjenostjo poročalo, *Jutro* pa je objavilo še poročilo o kongresu jugoslovansko-bolgarskih lig 16.–18. januarja 1937 v Beogradu.<sup>81</sup> Poleg tega je vladni *Slovenec* na dan podpisa pogodbe objavil izjavo ministra za notranje zadeve Antona Korošca, ki je poudaril, da je sporazum podlaga skupnega razvoja Jugoslovancev in Bolgarov v prihodnosti.<sup>82</sup> *Slovenec* je 24. januarja 1937 izdal še posebno Bolgarsko priložo z naslovom *Šumi Marica*, ki je obsegala osem strani. V njej so predstavniki bolgarskega političnega, gospodarskega, kulturnega, znanstvenega in cerkvenega življenja predstavili zgodovinski in tedanji trenutek Bolgarije, ponatisnjena pa so bila tudi poročila *Slovenca* iz

77 *Slovenec*, 22. 5. 1935, Dr–ev., Bolgarsko-slovenski praznik, str. 2.

78 Benko, B., Rode, Bolgarsko-slovenski odnosi, str. 319.

79 *Slovenec*, 16. 9. 1936, Programi Radio Ljubljana, str. 5 in 30. 9. 1936, Programi Radio Ljubljana, str. 8; KINZ, Zapuščina Silva Kranjca.

80 Benko, D., *Moja knjiga*, str. 221–222.

81 *Ponedeljski Slovenec*, 25. 1. 1937, »Naj Bog blagoslovi današnji dan« – »Naj bo srečno in blagoslovljeno«, str. 1; *Jutro*, 24. 1. 1937, Zgodovinski dogodek, Utrjevanje bratstva z Bolgari, str. 1, 3, *Jutro: ponedeljska izdaja*, 25. 1. 1937, Slovansko bratstvo na Balkanu, str. 1, *Jutro*, 26. 1. 1937, Po podpisu, str. 1; *Delavska politika*, 27. 1. 1937, Večni pakt prijateljstva z Bolgarijo, str. 1.

82 *Slovenec*, 24. 1. 1937, Zveza večnega prijateljstva, str. 1.



leta 1877 o bolgarski vstaji med rusko-turško vojno.<sup>83</sup> Oktobra 1937 je *Slovenec* znova spomnil na Bolgarijo, ko je v obsežnejšem članku obeležil osemnajstletnico prihoda kralja Borisa III. na bolgarski prestol 3. oktobra 1919.<sup>84</sup> O Bolgariji so nato pisali še ob njenem pristopu k silam osi 1. marca 1941 na Dunaju.<sup>85</sup>

## II.

Med dogodki, ki so zadevali Bolgarijo in so se v času Kraljevine SHS/Jugoslavije posebej vrezali v zavest slovenske javnosti, je izstopal že omenjeni državni udar 9. junija 1923. Tedaj je meščanska opozicija skupaj s t. i. Vojaško ligo in vrhovističnim krilom v Bolgariji delujoče emigrantske in oborožene Vnatrešne makedonske revolucionarne organizacije (VMRO) zrušila vlado Stambolijskove Bolgarske kmetske ljudske zveze. Stambolijski je bil med odporom njegovih oboroženih enot proti vojaškimi četami nove vlade 14. junija 1923 ubit. Glasilo liberalne Samostojne kmetijske stranke (SKS) *Kmetijski list* je tedaj zapisalo, da je padel mož, »glasnik nove dobe« – »graditelj enotnega Balkana«.<sup>86</sup>

O Stambolijskem so na Slovenskem začeli pisati leta 1920, ko je komunistični *Rdeči prapor* pred volitvami v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS 28. novembra 1920 njegovo politiko označil za protirevolucionarno. Stambolijski naj bi izvajal beli teror kapitalizma in vaških bogatašev nad ročnim in duševnim delavstvom ter revnim kmečkim ljudstvom. »Izkazalo se je,« je v razrednoboju tonu poudaril *Rdeči prapor*, »da če pride na površje agrarna stranka, se kapitalistu niti las na glavi ne skrivijo, mali kmet in delavec pa padeta v še večjo sužnost in

83 *Slovenec*, 24. 1. 1937, Šumi Marica: bolgarska priloga »Slovenca«, str. 9–16.

84 *Slovenec*, 2. 10. 1937, Praznik bolgarskega naroda, str. 1.

85 *Jutro*, 1. 3. 1941, Pristop Bolgarije k berlinskemu paktu, str. 1 in 2. 3. 1941, Pristop Bolgarije k osi izvršen, str. 1; *Slovenec*, 4. 3. 1941, Izhod Bolgarije na Egejsko morje, Zakaj je Bolgarija šla v tabor Nemčije, str. 1; *Delavska politika*, 4. 3. 1941, Bolgarska vlada je podpisala zavezniški pakt z državami osi, str. 1.

86 *Kmetijski list*, 20. 6. 1923, Ob smrti Stambolijskega, str. 1.

izkoriščanje.«<sup>87</sup> Konec leta 1920 se je ob Stambolijskem ustavilo še *Jutro*. Opozorilo je na njegov zunanjepolitični program, usmerjen k sodelovanju balkanskih držav in zbližanju z Jugoslavijo.<sup>88</sup> Na Slovenskem so nato stalno spremljali Stambolijskovo notranjo in zunanjo politiko. Poročali so tudi o njegovem oddihu na Bledu v začetku avgusta 1921,<sup>89</sup> *Slovenski narod* pa je ob tem 7. avgusta 1921 z njim objavil intervju. V njem se je Stambolijski zavzel za združitev Bolgarije in Jugoslavije v veliko Jugoslavijo in obsodil delovanje VMRO. Označil jo je za »tolpo«. Stambolijski je bil nad Slovenijo in Bledom navdušen in ob poudarku, da si je vedno prizadeval za zbližanje s Srbijo, je izjavil, da bi, odkar je videl Bled, »hotel ,anektirati' vso Jugoslavijo z Bledom vred«. Slovenski kraji so bili po njem »čudovita jugoslovanska Švica«.<sup>90</sup>

Na Slovenskem so zunanji politiki Stambolijskega namenili opazno pozornost. Pozdravili so njegovo »trezno in dobro premišljeno stališče«<sup>91</sup> mirnega sožitja s sosednjimi državami in razvijanja prijateljskih odnosov z Jugoslavijo.<sup>92</sup> V tem okviru so v obeh najmočnejših slovenskih političnih taborih – katoliškem in liberalnem – posebej poudarili pomen Niškega sporazuma, sklenjenega 22. marca 1923.<sup>93</sup> V njem sta se Kraljevina SHS in Kraljevina Bolgarija dogovorili o skupnih ukrepih za nadzor bolgarsko-jugoslovanske meje, bolgarska stran pa se je obenem obvezala, da bo na svojem ozemlju preprečila vsako dejavnost protijugoslovanskih organizacij (makedonstvujuščih oziroma

---

87 *Rdeči prapor*, 27. 10. 1920, Volilna proglaša demokratske in samostojne kmečke stranke, str. 3.

88 *Jutro*, 22. 12. 1920, Politične beležke: Stambolijski in Jugoslavija, str. 2.

89 *Slovenski narod*, 5. 8. 1921, Dnevne vesti: odlična bolgarska gosta na Bledu, str. 3; *Slovenec*, 5. 8. 1921, Dnevne novice: odlični gostje na Bledu, str. 5 in 12. 8. 1921, Dnevne novice: bolgarski ministrski predsednik Stambolijski, str. 3.

90 *Slovenski narod*, 7. 8. 1921, Razgovor z bolgarskim ministrskim predsednikom Stambolijskim, str. 2.

91 *Slovenski narod*, 1. 4. 1923, Bolgarska konstitucija v nevarnosti, str. 9.

92 *Slovenski narod*, 25. 4. 1923, Sijajna zmaga zemljoradniške stranke, str. 2 in 8. 5. 1923, Telefonska in brzajavna poročila, str. 2; *Nova pravda*, 28. 4. 1923, Svetovni pregled: Bolgarija, str. 2; *Slovenec*, 1. 5. 1923, Zmaga kmetске stranke v Bolgariji, str. 1; *Kmetijski list*, 3. 5. 1923, Velika zmaga bolgarskih kmetov, str. 1.

93 *Jutro*, 25. 4. 1923, Ljubljana, 24. aprila, str. 1; *Nova pravda*, 28. 4. 1923, Svetovni pregled: Bolgarija, str. 2; *Kmetijski list*, 3. 5. 1923, Velika zmaga bolgarskih kmetov, str. 1; *Slovenec*, 10. 5. 1923, Theodor Berkes, Makedonski četaši v Bolgariji, str. 1.

VMRO).<sup>94</sup> Tako si je že pred sklenitvijo sporazuma dogovor z Bolgarijo zamišljalo tudi *Jutro*.<sup>95</sup>

Slovenska katoliška in liberalna politika sta protimakedonstvujuščo usmeritev Stambolijskega brez zadržkov podpirali (*Jutro* je VMRO označilo za državo v državi), medtem ko o tem vprašanju v marksističnem taboru niso razpravljali.<sup>96</sup> V tisku obeh vodilnih taborov so opozorili tudi na njegove izjave, ki jih je podal ob obisku v Beogradu 9. in 10. novembra 1922. V poročilih o obisku<sup>97</sup> so poudarili njegovo zagotovilo, da se Bolgarija odreka vsem zahtevam po Makedoniji.<sup>98</sup> Stambolijski je Makedonijo imel za balkansko Irsko, Makedonce pa za »nemiren element, v katerem se pretaka slovanska, grška, turška in albanska kri. Jaz bi Makedonije niti ne hotel,« je dejal, »ker smatram, da bi bila nesreča za Bolgarijo. Ponovno naglašam, da ne mislimo na Makedonijo in nečemo bojv radi nje.«<sup>99</sup> Glede Makedoncev, ki so bivali v Bolgariji, je obžaloval, »da Bolgarska nima kakega otoka v kolonijah, da bi tja poslala vse Makedonce; potem bi bil mir na Balkanu.«<sup>100</sup>

V zvezi z zunanjo politiko Stambolijskega so liberalci spomnili tudi na večkrat izrečeno zamisel o skupni jugoslovansko-bolgarski državi.<sup>101</sup> O njej je že leta 1922 razmišljal tudi Stambolijski.<sup>102</sup> Svoj načrt jugoslovansko-bolgarske države je ob obisku

94 Todorović, *Jugoslavija i balkanske države*, str. 202, 205.

95 *Jutro*, 13. 3. 1923, Politični odmevi: Niš, str. 5.

96 *Jutro*, 25. 4. 1923, Ljubljana, 24. aprila, str. 1, 20. 5. 1923, Brezobzirna borba proti komitašem, str. 1 in 12. 6. 1923, Ljubljana, 11. junija, str. 1; *Kmetijski list*, 3. 5. 1923, Velika zmaga bolgarskih kmetov, str. 1 in 24. 5. 1923, Nauk Bolgarske, Politične vesti: odločno in brezobzirno, str. 1, 2; *Slovenec*, 10. 5. 1923, Theodor Berkes, Makedonski četaši v Bolgariji, str. 1, 15. 5. 1923, Politične vesti: »Stambolijski obračunava z avtonomisti in federalisti«, str. 2 in 18. 5. 1923, Theodor Berkes, Boj bolgarske vlade proti četašem, str. 2.

97 *Jutro*, 10. 11. 1922, Bolgarski ministrski predsednik v Beogradu, str. 1 in 11. 11. 1922, Stambolijski v avdijenci pri kralju, str. 1; *Slovenec*, 4. 7. 1922, Stambolijski v Belgradu, str. 3, 11. 11. 1922, Stambolijski pri kralju, str. 1 in 14. 11. 1922, Politične novice: Stambolijski zadovoljen, str. 3.

98 *Jutro*, 10. 11. 1922, Bolgarski ministrski predsednik v Beogradu, str. 1; *Slovenec*, 4. 7. 1922, Stambolijski v Belgradu, str. 3.

99 *Slovenec*, 4. 7. 1922, Stambolijski v Belgradu, str. 3.

100 *Jutro*, 17. 2. 1923, Bolgarija in Jugoslavija, str. 1.

101 *Nova pravda*, 28. 4. 1923, Svetovni pregled: Bolgarija, str. 2; *Slovenski narod*, 26. 4. 1923, Sijajna zmaga zemljoradniške stranke, str. 2.

102 *Nova pravda*, 4. 2. 1922, Razgled po svetu: Stambolijski o jugoslovanski federaciji, str. 2.

v Beogradu predstavil kralju Aleksandru. Po njegovem načrtu – naslovil ga je Ustava federativnega jugoslovanskega carstva – bi se Bolgarija in Jugoslavija združili v obliki personalne unije pod vodstvom dinastije Karađorđević. Stambolijski jo je imel za edino povsem slovansko dinastijo, ki izhaja iz ljudstva. Jugoslovansko-bolgarska država bi ob skupnem vladarju imela osrednji parlament v Beogradu ter pokrajinske parlamente v Sofiji, Zagrebu, Ljubljani, Skopju, Splitu, Novem Sadu in Cetinju. Kralj Aleksander je tedaj zamisel Stambolijskega imel za precej megleno in nestvarno in jo je razumel bolj kot dejanje dobre volje za medsebojno zблиžanje. Deset let kasneje pa je o Stambolijskem dejal, da je bil državnik velikih idej, ki jih ni do tedaj zastopal noben balkanski politik.<sup>103</sup> Besedilo Stambolijskega načrta jugoslovansko-bolgarske države so po državnem udaru našli v njegovem osebni arhivu.<sup>104</sup> O tem je pisal *Slovenec*, ki pa je trdil, da naj bi bili Slovenija in Hrvaška iz tega načrta izključeni.<sup>105</sup> Sicer so v katoliškem in liberalnem taboru verjeli, da je Stambolijski razmišljal o veliki Jugoslaviji, državi od Drave do Črnega morja.<sup>106</sup>

V slovenskem političnem prostoru so v zunanji politiki Stambolijskega in predvsem v njegovi odpovedi Makedoniji in prizadevanju, da na tej podlagi doseže zблиžanje z Jugoslavijo, videli enega od pomembnih vzrokov za njegov padec. Z njim se je po splošnem prepričanju vrnila »stara«, ekspanzivna, nacionalistična in germanofilska Bolgarija.<sup>107</sup> Priprave na državni

---

103 Gligorijević, *Kralj Aleksandar*, str. 29, 30.

104 Prav tam, str. 29.

105 *Slovenec*, 6. 7. 1923, Bolgarski problem, str. 1, 11. 7. 1923, Stambolijskijev načrt, str. 3 in 12. 7. 1923, Iz balkanskih držav: pokojnega Stambolijskega, str. 3.

106 *Slovenec*, 15. 6. 1923, Pašić – Stambolijski, str. 1 in 28. 6. 1923, Iz zunanje politike: načrt Stambolijskega o jugoslovanski carevini, str. 3; *Kmetijski list*, 13. 6. 1923, Državljanska vojna na Bolgarskem, str. 3, 20. 6. 1923, Ob smrti Stambolijskega, str. 1, 12. 12. 1923, Jole Karađzole, Volitve na Bolgarskem, str. 1–2 in 29. 12. 1923, Občni zbor SKS, str. 2.

107 *Jutro*, 12. 6. 1923, Ljubljana, 11. junija, str. 1, 13. 6. 1923, Ljubljana, 12. junija, str. 1, 14. 6. 1923, Ljubljana, 13. junija, str. 1, 16. 6. 1923, Ljubljana, 15. junija, str. 1 in 17. 6. 1923, Ljubljana, 16. junija, str. 1; *Slovenski narod*, 17. 6. 1923, Ob revoluciji v Bolgariji, str. 1, 13. 6. 1923, Prevrat v Bolgariji, str. 1, 17. 6. 1923, Dogodki na Bolgarskem, str. 1 in 10. 7. 1923, –nik., Politična razmotrivanja, str. 1; *Slovenec*, 15. 6. 1923, Pašić – Stambolijski, str. 1, 6. 7. 1923, Bolgarski problem, str. 1 in 20. 9. 1923, Notranji politični položaj v Bolgariji, str.

udar, njegovo izvedbo, smrt Stambolijskega ter odzive na udar doma in v tujini so na Slovenskem podrobno opisali. Predstavili so tudi razmere v Bolgariji po državnem udaru, pisali o značaju in življenjskem slogu Stambolijskega in opozorili na preganjanje njegovih privrženecv po udaru.<sup>108</sup> *Slovenski narod* je pred sporočilom o njegovi smrti celo naivno domneval, da je državni udar

---

1; *Nova pravda*, 16. 6. 1923, Svetovni pregled: Bolgarija, str. 2; *Kmetijski list*, 20. 6. 1923, Ob smrti Stambolijskega, str. 1, 12. 9. 1923, Politične vesti: reško vprašanje, str. 4 in 3. 10. 1923, Posnemajte bolgarske bojevnike!, str. 1.

- 108 *Jutro*, 10. 6. 1923, Revolucija v Bolgariji, Stambolijski organizira protirevolucijo?, Jugoslavija na straži, str. 1, 12. 6. 1923, Minister Ninčić o bolgarskem prevratu, Bolgarska revolucionarna vlada, Državljska vojna na Bolgarskem, str. 1, 14. 6. 1923, Prvi ukrepi Jugoslavije, Stambolijski zmaguje?, Češkoslovaška solidarnost z Jugoslavijo, Madžarski in avstrijski monarhisti za bolgarsko vlado, Odmevi bolgarske revolucije, Položaj v Bolgariji, str. 1, 2, 15. 6. 1923, Intervencija Male antante v Sofiji, Stambolijski vjet?, Iz predzgodovine bolgarske revolucije, str. 1, 2, 16. 6. 1923, Stambolijski ubit, Naša demarša odgojena, Kako se je branil Stambolijski, str. 1, 2, 17. 6. 1923, Kaos na Bolgarskem, Velika in Mala antanta ob prevratu, Naša vlada in bolgarski dogodki, Aleksander Stambolijski, Bolgarija po smrti Stambolijskega, str. 1, 2, 19. 6. 1923, Bolgarska debata v skupščini, Mednarodni odnošaji nove Bolgarije, Situacija na Bolgarskem, str. 1, 2, 20. 6. 1923, Zaključek bolgarske debate v skupščini, Po svetu: kako je bil pokopan Stambolijski, str. 1, 2, 21. 6. 1923, Po svetu: zadnji dnevi Stambolijskega, str. 2, 3. 7. 1923, Resnica o smrti Stambolijskega, str. 3, 8. 7. 1923, Proglas bolgarskih emigrantov, str. 2 in 17. 8. 1923, Trpljenje bolgarske opozicije, Obsodba ministrov kabineta Stambolijskega, str. 1; *Slovenski narod*, 12. 6. 1923, Revolucija v Bolgariji, str. 1, 13. 6. 1923, Pred novimi zapletljaji na Bolgarskem, Češkoslovaška solidarna z Jugoslavijo, Telefonska in brzajovna poročila: začetek državljanske vojne na Bolgarskem, str. 1–2, 14. 6. 1923, Demarša vlade ali intervencija balkanskih držav v Sofiji, Akcija Stambolijskega proti sofijski vladi, str. 2, 15. 6. 1923, Pred važno odločitvijo, Mala antanta in prevrat v Bolgariji, Telefonska in brzajovna poročila: kmetjska armada Stambolijskega zmaguje, str. 1, 2, 16. 6. 1923, Ofenziva proti Stambolijskemu, Položaj na Bolgarskem nejasen, str. 2, 17. 6. 1923, Dogodki na Bolgarskem, str. 2, 19. 6. 1923, Dogodki na Bolgarskem, Telefonska in brzajovna poročila: zakaj je izostala demarša v Sofiji, str. 1–2, 20. 6. 1923, Skupščinska debata o bolgarskem prevratu, Telefonska in brzajovna poročila: madžarski tisk o dogodkih na Bolgarskem, str. 1–2 in 22. 6. 1923, Položaj na Bolgarskem, Politične vesti: Stambolijski bi ne sprejel oblasti iz rok tuje vojske; bolgarski glas o novi vladi; kaj očitajo Stambolijskemu, str. 2, 3; *Slovenec*, 13. 6. 1923, Nervoznost v Beogradu, Sodbe o bolgarskem prevratu, Bolgarske vesti, str. 1, 2, 14. 6. 1923, Bolgarska revolucija podpirana od Italije in Madžarske, Poročila revolucionarne bolgarske vlade, Demarša Male antante, Sodbe o bolgarskem prevratu, str. 1, 2, 15. 6. 1923, Bolgarski demanti, Državljska vojna v Bolgariji, str. 1, 16. 6. 1923, Stambolijski ujet in ubit, Theodor Berkes, Sofijska vojaška revolucija, Glasovi časopisja o prevratu v Bolgariji, str. 1–2, 17. 6. 1923, Po bolgarskem prevratu, str. 1, 19. 6. 1923, Debata o bolgarskih dogodkih, str. 1, 24. 6. 1923, Politične vesti: češki listi o požrešnosti Belgrada, str. 2 in 19. 7. 1923, Iz zunanje politike: kako je bil ubit Stambolijski, str. 2; *Kmetijski list*, 13. 6. 1923, Državljska vojna na Bolgarskem, str. 3, 20. 6. 1923, Dogodki na Bolgarskem, str. 1–2, 4. 7. 1923, Raznoterosti: umor Stambolijskega, str. 3, 1. 8. 1923, Raznoterosti: kako je bil ubit Stambolijski, str. 5 in 22. 8. 1923, Da se končajo zverstva, str. 1; *Naprej*, 16. 6. 1923, Politične vesti: na Bolgarskem, str. 1 in 19. 6. 1923, Politične vesti: vest o smrti Stambolijskega, str. 1; *Nova pravda*, 5. 7. 1923, Tedenske novice: kako je umrl Stambolijski?, str. 3.

namenoma dopustil. Ko bi nato prevratnike s svojo oboroženo silo odstranil z oblasti in jih postavil na zatožno klop, bi njegova daljnosežna politična akcija »definitivno razčistila podnebje v Bolgariji«. <sup>109</sup> Seveda ni bilo tako.

Na Slovenskem so pozorno spremljali tudi Stambolijskovo notranjo politiko. Stambolijski – ta »trda glava in železna energija«, kot ga je označil sofijski dopisnik *Berliner Tageblatta* Theodor Berkes, <sup>110</sup> na katerega se je *Slovenec* večkrat oprl pri prikazovanju razmer v Bolgariji – je izvedel agrarno, davčno, finančno, prosvetno in druge reforme, usmerjene proti velikemu kapitalu. V katoliškem taboru so v njih videli plodovito delo na gospodarskem področju, <sup>111</sup> Samostojna kmetijska stranka pa je opozorila na napredek na prosvetnem področju in pozdravila Stambolijskov zakon o splošni delovni obveznosti delazmožnih moških v korist državne skupnosti. <sup>112</sup> Predvsem pa so bili samostojni kmetijci navdušeni nad kmečkim značajem njegove vladavine. Ko je Bolgarska kmetska ljudska zveza 22. aprila 1923 ponovno zmagala na parlamentarnih volitvah (tokrat na podlagi njenim interesom prilagojenega volilnega zakona z absolutno večino, medtem ko je leta 1920 zmagala z relativno večino), so v njeni zmagi videli »iz življenja samega izhajajočo nujnost, da gre vlada večini. V kmetski državi – kmetska vlada.« Zmaga bolgarskih kmetov je tudi »naša zmaga«, je ob tem zapisal *Kmetijski list*, »ker nas približuje uresničenju zelene internacionale«. <sup>113</sup> Stambolijskova kmetska stanovska vlada je bila za kmetijce posledica nepravilne vlade meščanstva. Po padcu njegovega režima, ki je neizprosno izvajal svojo oblast, so ga branili s trditvijo, da »če se neenakosti ne dajo odpraviti drugače, je upravičena tudi diktatura. Notranja politika Stambolijskega ni bila torej napačna, temveč logična.« <sup>114</sup>

109 *Slovenski narod*, 13. 6. 1923, Prevrat v Bolgariji, str. 1 in 15. 6. 1923, Pred važno odločitvijo, str. 1.

110 *Slovenec*, 10. 5. 1923, Theodor Berkes, Makedonski četaši v Bolgariji, str. 1.

111 *Slovenec*, 1. 5. 1923, Zmaga kmetske stranke v Bolgariji, str. 1.

112 *Kmetijski list*, 20. 6. 1923, Ob smrti Stambolijskega, str. 1.

113 *Kmetijski list*, 3. 5. 1923, Velika zmaga bolgarskih kmetov, str. 1.

114 *Kmetijski list*, 4. 7. 1923, Kmetska vlada, str. 1.

Kmečki stanovski politiki Stambolijskega niso bile naklonjene meščanske in delavske stranke. Socialisti so ga imeli za diktatorja, reakcionarja, a človeka z izrednimi sposobnostmi, diplomata od glave do pet.<sup>115</sup> Komunisti pa so mu očitali, da je hotel uvesti kmečko diktaturo tudi nad proletariatom in je zapiral privržence bolgarske komunistične stranke.<sup>116</sup> Očitki s komunistične strani so bili utemeljeni, saj Stambolijskemu komunisti niso bili blizu. Na Slovenskem so tako v liberalnem kot v katoliškem taboru z navdušenjem poročali o njegovem zakonskem načrtu, da bi se morali komunisti v vsakem kraju – če bi jih bilo le deset – odreči svojemu premoženju in iz njega ustanoviti posebno zadruho. V njih naj bi organizirali popolno komunistično gospodarstvo in tako dokazali pravilnost svojih naukov.<sup>117</sup> »Skrajne ideje« – tako naj bi po *Slovenskem narodu* dejal Stambolijski – »,so kakor duševne bolezni. Zato pa te vrste bolnikov ne preganjamo in ne ubijamo. Da jih enkrat za vselej ozdravimo, smo jim omogočili najbolj ugoden položaj.«<sup>118</sup> *Kmetijski list* pa je pristavil: komunisti niso zamisli Stambolijskega nič kaj veseli, »ker njih vrste so se kar čez noč posušile in sedaj noče biti nihče več komunist. Dajati je pač hujše, ko pa jemati. Bilo bi zelo priporočljivo, da bi tudi mi uporabili metodo Stambolijskega in komunistične slave bi bilo takoj konec. To je vse drugačno zdravilo, kakor pa zakon o zaščiti države (zakon, ki je leta 1921 v Kraljevini SHS prepovedal vsako komunistično dejavnost – op. J. P.). Zna Stambolijski, zna!«<sup>119</sup> O Stambolijskem in komunističnem gibanju je pisal tudi *Slovenec*, ki je ocenil, da je le-to v Bolgariji izgubilo tla, kakor hitro je začela država gospodarsko okrevati.<sup>120</sup>

115 *Naprej*, 15. 6. 1923, Revolucija na Bolgarskem, str. 1.

116 *Glas svobode*, 21. 6. 1923, Bolgarski komunisti proti novemu režimu, str. 1 in 28. 6. 1923, Nauk bolgarskega prevrata za siromašne kmete, str. 2.

117 *Kmetijski list*, 25. 4. 1923, Raznoterosti: Stambolijski in komunisti, str. 3; *Slovenski narod*, 25. 4. 1923, Sijajna zmaga bolgarske zemljoradniške stranke, str. 2 in 4. 5. 1923, Razgled po slovanskem svetu: poskusne komune v Bolgariji, str. 3; *Slovenec*, 16. 5. 1923, Iz zunanje politike: Bolgarija in Anglija, str. 2.

118 *Slovenski narod*, 4. 5. 1923, Razgled po slovanskem svetu: poskusne komune v Bolgariji, str. 3.

119 *Kmetijski list*, 25. 4. 1923, Raznoterosti: Stambolijski in komunisti, str. 3.

120 *Slovenec*, 1. 5. 1923, Zmaga kmetijske stranke v Bolgariji, str. 1.

Kljub temu da so na Slovenskem dobro poznali ločnico med Stambolijskim in komunističnim gibanjem, so mu meščanske stranke očitale skrajno levo družbeno in politično naravnost. To so najbolj poudarjali v leta 1923 obnovljeni liberalni Narodno napredni stranki (NNS).<sup>121</sup> V Stambolijskem so videli levičarskega diktatorja – njegovi »hipermoderni eksperimenti na polju agrarne in socialne reforme in njegove diktatorske metode s pomočjo kmetov in v neposrednem nasprotju z vsemi ostalimi sloji, so nam bile antipatične že od samega početka«. Odobravali pa so njegovo zunanjo politiko.<sup>122</sup> Po padcu Stambolijskega je NNS z zadovoljstvom ugotovila, da je konec revolucionarno navdihnjenega agrarno-političnega režima in da nastopa doba meščanskega kapitalističnega razvoja. Kmečki tribuni naj se odslej držijo srednje poti in spravljivih metod, saj je diktatura, sloneča na kmečkih ramah, sila nezanesljiva.<sup>123</sup> V drugi liberalni meščanski stranki – Jugoslovanski demokratični stranki (JDS) – pa so Stambolijskega po koncu njegove dobe razglasili za agrarnega boljševika.<sup>124</sup> Opozorili so na nepremagljivo nasprotje med njegovo agrarno politiko ter meščanstvom in inteligenco.<sup>125</sup> Politika Stambolijskega je za JDS pomenila absolutno gospostvo njegove stranke in izrazito kmečko razredno politično usmeritev. »Cela vrsta zakonov socialno-gospodarske narave priča, kako je njegova trmasta glava hotela iz Bolgarije napraviti preprosto, enostavno državo kmeta, samo kmeta.«<sup>126</sup> To je bil glavni idejni očitak NNS in JDS notranji državni politiki Stambolijskega.

Podobno kot obe liberalni meščanski stranki je družbeno reformno dejavnost Stambolijskega odklanjala tudi Slovenska ljudska stranka. Označila jo je za agrarno-socialistično,<sup>127</sup>

---

121 *Slovenski narod*, 27. 5. 1923, Gospodarska politika Stambolijskega, str. 9 in 22. 11. 1923, Bolgarske volitve, str. 1.

122 *Slovenski narod*, 19. 8. 1923, Koncentracija naprednih sil v Bolgariji, str. 1.

123 *Slovenski narod*, 19. 6. 1923, Dogodki na Bolgarskem, str. 1.

124 *Jutro*, 20. 6. 1923, Ljubljana, 19. junija, str. 1.

125 *Jutro*, 12. 6. 1923, Ljubljana, 11. junija, str. 1.

126 *Jutro*, 16. 6. 1923, Ljubljana, 15. junija, str. 1.

127 *Slovenec*, 16. 6. 1923, Brez moči, str. 1.



politiko kmečkega razrednega gospostva in razrednega huj-skaštva.<sup>128</sup> Družbena naravnost Stambolijskega z izjemo Sa-mostojne kmetijske stranke na Slovenskem ni imela podpore. Precej naklonjenosti pa je užival zaradi svojega protikomuni-stičnega stališča.

Tako kot druge so tudi na Slovenskem pisali o močni oseb-nosti Stambolijskega, njegovi silni energiji in odločnem izvaja-nju družbenih in političnih zamisli. S tem so povezovali tudi vprašanje značaja njegove vladavine. Po večinskem prepričanju je bila nedemokratska, to je partitokratska, diktatorska, dema-goška in koruptivna.<sup>129</sup> Za Samostojno kmetijsko stranko pa je bil Stambolijski poštenjak, »ki mora biti vrhu tega silen, odlo-čen in brezobziren«. Njegova vlada je pokazala, »da so vsi naši nauki resnični in pravilni«. <sup>130</sup> Po državnem udaru, ko so na Slo-venskem zapisali večino kritičnih besed o Stambolijskovi vla-davini, je zaradi njegovega protimakedonstvujuščega stališča in prevratnih razmer v Bolgariji vrnitev njegove politike želela tudi Narodno socialistična stranka.<sup>131</sup> V Samostojni kmetijski stranki pa so se na njegov politični padec in smrt odzvali zelo čustveno. *Kmetijski list* je ob njegovi smrti zapisal: »Mrtev je Stambolij-ski – toda umrla ni kmetska misel. Smrt Stambolijskega je žrtev za njeno zmago, kakor je bila smrt Kristusa potrebna za zmago krščanstva.«<sup>132</sup>

V pogledih, ki so jih na Slovenskem oblikovali o Aleksan-dru Stambolijskem, se je značilno odslivala takratna idejna, družbena in politična razdeljenost v slovenski družbi. Stambo-lijski je s svojo zaostreno, a nekomunistično družbeno refor-mno politiko, ki je dajala primat kmečkemu stanu, v slovenskih

128 *Slovenec*, 12. 7. 1923, Težavni položaj Cankova, str. 2.

129 *Jutro*, 22. 9. 1922, Ljubljana, 21. septembra, str. 1, 25. 4. 1923, Ljubljana, 24. aprila, str. 1 in 15. 6. 1923, Ljubljana, 14. junija, str. 1; *Naprej*, 15. 6. 1923, Revolucija na Bolgarskem, str. 1; *Slovenec*, 19. 6. 1923, Theodor Berkes, Ob revoluciji v Bolgariji, str. 1 in 12. 7. 1923, Težavni položaj Cankova, str. 2; *Slovenski narod*, 22. 6. 1923, Aktualen primer, str. 1; *Nova pravda*, 23. 6. 1923, Svetovni pregled: Bolgarska, str. 2; *Glas svobode*, 28. 6. 1923, Nauk bolgarskega prevrata za siromašne kmete, str. 2.

130 *Kmetijski list*, 24. 5. 1923, Nauk Bolgarske, str. 1.

131 *Nova pravda*, 16. 6. 1923, Svetovni pregled: Bolgarija, str. 2.

132 *Kmetijski list*, 20. 6. 1923, Ob smrti Stambolijskega, str. 1.

socialnogospodarskih in idejnopolitičnih presojah obveljal za nesprejemljivo ali vsaj sporno osebnost. Takega niso videli le njegovi kmečki ideologiji sorodni samostojni kmetijci, drugi pa so njegovo notranjo politiko, vsak iz svojih programskih in političnih izhodišč, negativno ocenili. V obravnavi njegove zunanje politike so mu bili naklonjeni predvsem zaradi njegovega ravnanja na področju jugoslovansko-bolgarskih odnosov. Aleksander Stambolijski je v slovenskem zanimanju za Bolgarijo v času med svetovnima vojnama zasedel eno od najbolj opaznih mest, k čemur je pripomogel tudi krvavi konec njegove vladavine, ki ni prizanesel njegovemu življenju. Kljub Stambolijskovi svojski politiki, ki je opredelila njegovo delovanje in vzbudila nemalo pozornosti v slovenski javnosti, poglobljanje vanjo na Slovenskem ni pomenilo izjeme, saj so se ob Bolgariji ustavljali skozi ves čas Kraljevine SHS/Jugoslavije.



**RUSIJA, RUSI  
IN OKTOBRSKI  
REVOLUCIONARNI  
PRELOM**

# RUSIJA V OČEH SLOVENSKE POLITIKE OD SARAJEVSKEGA ATENTATA DO ZAČETKA SVETOVNE VOJNE LETA 1914

## I.

V slovenskem zanimanju za Rusijo in Ruse, v dvajsetem stoletju usmerjenem na vrsto problemskih polj, je dogajanje, ki je neposredno vodilo v prvo svetovno vojno, imelo posebno mesto. Kot vemo, ga je sprožil znani sarajevski atentat, v katerem sta 28. junija 1914 izgubila življenje avstro-ogrski prestolonaslednik nadvojvoda Franc Ferdinand in njegova soproga Sofija Hohenberška.

V času od sarajevskega atentata do avstro-ogrške vojne napovedi Kraljevini Srbiji 28. julija 1914 so v slovenski politični javnosti na ruski dejavnik prvič opozorili ob smrti ruskega poslanika v Beogradu barona Nikolaja Genrihoviča Hartwiga. Ta je med obiskom pri avstro-ogrskem poslaniku v Beogradu baronu Vladimirju Gieslu von Gieslingenu 10. julija 1914 nenadoma umrl zaradi srčne kapi. *Slovenec* in *Slovenski narod*, ki sta poročala o okoliščinah Hartwigove smrti,<sup>133</sup> sta ob tem opozorila tudi na njegovo politično vlogo. *Narod* je po graški *Tagespost* navajal, da naj bi Hartwig vedel za sarajevski atentat,<sup>134</sup> *Slovenec* pa je poudaril, da je pomembno vplival na politiko srbske vlade.

133 *Slovenski narod*, 13. 7. 1914, Poslanik Hartvig †, str. 2; *Slovenec*, 14. 7. 1914, Po Hartwigovi smrti, str. 3.

134 *Slovenski narod*, 1. 8. 1914, Vzroki Hartwigove smrti, str. 2.

Pripomogel je k prednostnemu položaju Srbije v ruski balkanski politiki. »Hartwig je bil seveda največji nasprotnik naše monarhije,« je dodal *Slovenec*. Njegova skrb je bila »obrnjena v prvi vrsti na to, da je korake in namere naše diplomacije izpodbijal, kjer je le mogel. Kljub temu je bil sila previden. S Hartwigovo smrtjo izgubi Rusija enega svojih najboljših diplomatov, Srbija svojega najzvestejšega prijatelja, Avstrija pa jako opasnega nasprotnika.«<sup>135</sup>

Vlogo in pomen Ruskega carstva v tedanjih mednarodnih razmerah so na Slovenskem obravnavali le v katoliškem in liberalnem taboru, medtem ko mu v marksističnem niso posvetili pozornosti. Socialnodemokratska *Zarja* je objavila le notico o Hartwigovi smrti in poudarila, da je veljal za »hudega nasprotnika naše države«.<sup>136</sup>

Vseslovenska ljudska stranka in najmočnejša slovenska liberalna politična organizacija, kranjska Narodno napredna stranka, sta se začeli poglobljati v ravnanje Ruskega carstva sredi julija 1914. Njuni glasili sta 17. julija po *Berliner Tageblattu* povzeli poročilo o ruskem predlogu Angliji, da bi državi sklenili vojaško mornariško pogodbo; ruski vojaški krogi naj bi se obenem zavzemali še za sodelovanje obeh držav na kopnem, če bi prišlo do vojne med Rusijo in Nemčijo. Posrednik pri sklepanju sporazuma naj bi bil francoski predsednik Raymond Poincaré, ki se je tedaj odpravljal v Rusijo.<sup>137</sup> O njegovem obisku v Petrogradu sta *Slovenec* in *Slovenski narod* natančno poročala.<sup>138</sup> *Slovenec* je ob tem spomnil na precejšnjo finančno pomoč, ki jo je Francija ponudila Rusiji, da je razširila železniško mrežo, povečala armado in zgradila novo vojaško ladjevje. Opozoril je tudi na ruske

---

135 *Slovenec*, 11. 7. 1914, Ruski belgrajski poslanik nenadoma umrl, str. 4.

136 *Zarja*, 15. 7. 1914, Politični pregled: ruski poslanik Hartwig v Belgradu, str. 1.

137 *Slovenec*, 17. 7. 1914, Notranji in zunanji politični položaj: rusko-angleška mornariška pogodba?, str. 1 in 20. 7. 1914, Poincaréjeva pot, str. 1; *Slovenski narod*, 17. 7. 1914, Rusko-angleška mornariška pogodba, str. 2.

138 *Slovenec*, 21. 7. 1914, Poincaré v Rusiji, str. 2 in 24. 7. 1914, Rusija in Francija, str. 2; *Slovenski narod*, 21. 7. 1914, Poincaré pri ruskem carju, str. 2, 22. 7. 1914, Poincaré v Petrogradu, str. 2, 24. 7. 1914, Telefonska in brzajna poročila: Poincaré v Petrogradu, str. 3 in 25. 7. 1914, Poslovilne napitnice carja in Poincaréja, str. 2.

interese na Balkanu in težnjo po morskem prehodu skozi Dardanele ter na notranjepolitična nesoglasja v Franciji. »Ta položaj bodo pa Rusi gotovo več ali manj izkoristili za svoje specifične težnje in ni nemogoče, da se središče evropske politike ne premakne iz Pariza v Petrograd! Rusija ima glavni kapital za vsako armado,« je poudaril *Slovenec*, »namreč neizčrpen vir moštva in tega gotovo ne bodo žrtvovali samo tujim interesom, ampak v prvi vrsti svojim.«<sup>139</sup> Ni pa verjel, da bi – po poročilu petrograjskega dopisnika *Le Matina* – Rusija nasproti Avstro-Ogrski razpolagala z bistveno večjo vojaško močjo in bi v primeru vojne zagotovo in hitro zmagala. »Matin' je znan kot šovinistični list,« je v patriotskem duhu zapisal *Slovenec*, »ki komaj čaka, da bi se razdrobila katoliška Avstrija. Tega veselja pa Francozom ne bomo privoščili!«<sup>140</sup>

V slovenski politiki so posebej poudarili nesporni pomen Rusije pri oblikovanju bodoče usode Evrope. Parlamentarni dopisnik *Slovenskega naroda* na Dunaju in eden vidnejših članov NNS, dr. Albert Kramer, je že 15. julija 1914 poročal o razgovoru z neimenovano dobro informirano osebo, ki je napovedala izročitev znanega avstro-ogrškega ultimata Srbiji zaradi sarajevskega atentata (ultimat je srbska vlada prejela 23. julija). Kramerjev sogovornik je izjavil, da bo Srbija na ultimat odgovorila nezadovoljivo le, če bo vedela, da se v boju proti Avstro-Ogrski lahko zanese na rusko pomoč. Rešitev mednarodnega položaja je torej odvisna od tega, ali Rusija hoče vojno ali ne.<sup>141</sup> Takega mnenja je bil tudi Kramer, saj je opozoril, da stoji Rusija neomajno za Srbijo v vseh vprašanjih, ki zadevajo čast in samostojnost srbske države.<sup>142</sup> Po izročitvi avstro-ogrškega ultimata, ki je za Srbijo pomenil »ponižanje in skoraj da delno izgubo državne suverenosti«, je pristavil, da Rusija v nastalih razmerah nima prostih rok. Upoštevati je treba, da ultimat načenja »vprašanja, glede katerih ne more biti merodajna le volja Rusije, temveč tisti

139 *Slovenec*, 20. 7. 1914, Poincaréjeva pot, str. 1.

140 *Slovenec*, 21. 7. 1914, Francozi o moči ruske armade, str. 2–3.

141 *Slovenski narod*, 15. 7. 1914, (Albert Kramer), V težkih urah, str. 1.

142 *Slovenski narod*, 22. 7. 1914, (Albert Kramer), Pred demaršo, str. 1.

instinktivni čut, ki tudi narode v gotovih situacijah pripravi do tega, da raje propadejo, kakor da bi se vdali«. Če pa bi se Srbija uklonila, bi bil avstrijski vpliv na Balkanu za vedno utrjen in stoletna ruska politika na jugovzhodu Evrope bi doživela katastrofalen poraz. Antantno politično območje bi se nevarno zmanjšalo, premoč Centralnih sil pa bi bila zagotovljena za vrsto let. Zato je vprašljivo, ali bo Rusija brez odpora dopustila tako korenito spremembo evropskega ravnotežja. Morebitne vojne med Avstro-Ogrsko in Srbijo ne bo mogoče omejiti.<sup>143</sup>

Kramer je gornje razmišljanje povezal z vprašanjem, kako naj bi se ravnali Slovenci v primeru vojne. »Naš mali slovenski narod bi bil ena prvih žrtev, če bi se evropejska konflagracija (vojni požar – op. J. P.) končala katastrofalno za trozvezo (Centralne sile – op. J. P.)«. Zato nas

»ne le državljanska, temveč tudi narodna dolžnost, ne le zvestoba do monarhije, temveč tudi do lastnega naroda [...] vodita v tabor onih, ki v teh težkih trenutkih iz celega srca želijo, da izide monarhija iz vseh nevarnosti, vseh bojev krepka in silna in da zadobi v skušnji usode tudi one moralne moči, ki je potrebna, da po zmagi nad zunanjimi sovražniki premaga tudi prave notranje sovraže svoje eksistence, to je one, ki pozdravljajo njen morebitni vojni pohod kot uničujoč udarec avstrijskemu Slovanstvu«. <sup>144</sup>

Potem ko Srbija 25. julija 1914 ni v celoti sprejela avstro-ogrskega ultimata (zavrnila je zahtevo, da avstrijske oblasti v Srbiji izvedejo preiskavo o sarajevskem atentatu), je tudi NNS poudarila patriotsko avstrijsko stališče. *Slovenski narod* se je skliceval na zvestobo Slovencev do cesarja in države in zagotovil, da bodo »z vsemi drugimi narodi vred [...] tudi Slovenci z navdušenjem izpolnjevali vse svoje patriotične dolžnosti. [...] Najbolj razveseljivo pri tem je dejstvo, da smo vsi navdani enega

143 *Slovenski narod*, 25. 7. 1914, (Albert Kramer), *Ure potekajo ...*, str. 1.

144 Prav tam.



*duha: vse za Avstrijo!*« *Narod* je opozoril tudi na razmere v Srbiji, kjer je zmagalo mnenje, da lahko računa na rusko pomoč in kljubuje avstrijskim zahtevam.<sup>145</sup> Z Dunaja se je oglasil še Kramer in znova poudaril, da je vprašanje splošne vojne odvisno od Rusije. Če bi Rusija izvedla vojaško mobilizacijo, bi bila vojna neizogibna. »*Mir evropski je odvisen od ruskega carja.*«<sup>146</sup>

O položaju in ravnanju Rusije je v tem času pisal tudi *Slovenec*. Iz evropskega in avstrijskega tiska je povzemal ocene, da bi se v avstrijsko-srbskem spopadu Rusija postavila na srbsko stran,<sup>147</sup> ter poročila o ruskem odzivu na avstro-ogrski ultimatum. Pred njegovo izročitvijo naj Rusi po eni strani ne bi pričakovali ogrožanja samostojnosti Srbije, po drugi strani pa naj bi soglašali z avstro-ogorskimi zahtevami glede zasledovanja udeležencev sarajevskega atentata.<sup>148</sup> Po izročitvi ultimata je po poročilih, ki jih je povzemal *Slovenec*, v peterburških diplomatskih krogih zavladal vtis, da je vojna neizogibna, rusko časopisje pa je zelo ostro napadlo Avstro-Ogrsko. *Novo Vreme* je posebej poudarilo, da Rusija Avstro-Ogrski ne bo dovolila nasilja nad Srbijo.<sup>149</sup> Nekoliko drugačen je bil dopis, ki ga je *Slovenec* prejel iz Peterburga. Njegov avtor je 24. julija 1914 poročal, da so v Rusiji pričakovali odklonilni odgovor Srbije na avstro-ogrski ultimatum. V času, ko nanj Srbija še ni odgovorila, pa naj bi ocenjevali, da za rusko vojaško ukrepanje »ne vidi nihče nobenega povoda. Le v slučaju, da bi Avstro-Ogrska nameravala od Srbije odtrgati kak kos zemlje, bi se podvzel nastop v prilog Srbije. Po tem soditi, se torej korak Avstro-Ogrske odobruje. Vendar pa v tem oziru menda niti v vladnih krogih ne vlada edinost.«<sup>150</sup> A po kasnejšem *Slovenčevem* obvestilu naj bi ruski vojni minister že 26. julija na seji vlade izjavil, da je Rusija pripravljena za vsak primer. »V panslavističnih krogih pa se trdi,« je pristavil, da je

145 *Slovenski narod*, 27. 7. 1914, Vojska ali mir?: v stari zvestobi – vse za Avstrijo!, str. 1.

146 *Slovenski narod*, 27. 7. 1914, Vojska ali mir?: (Albert Kramer), Rusija na razpotju, str. 1.

147 *Slovenec*, 23. 7. 1914, Avstrija in Srbija: Angleži sodijo, da bo Rusija stala za Srbijo, str. 2.

148 *Slovenec*, 24. 7. 1914, Ruska diplomacija, str. 2.

149 *Slovenec*, 25. 7. 1914, Po izročitvi note v Belgradu: situacijska poročila iz Rusije, str. 4.

150 *Slovenec*, 29. 7. 1914, Peterburško pismo, str. 2.

rekel car: »Rokavica je vržena in jaz jo poberem.«<sup>151</sup> Od carjeve odločitve naj bi bil torej odvisen svetovni mir.<sup>152</sup> Preizkusila ga je avstro-ogrška vojna napoved Srbiji, dana mesec dni po atentatu v Sarajevu.

## II.

Takoj po avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji je Rusija 29. in 30. julija 1914 izvedla splošno mobilizacijo. To je obe vodilni slovenski politični sili spodbudilo, da sta Rusiji namenili še večjo pozornost. *Slovenec* je opozoril na uradno obvestilo, ki ga je ruska vlada 29. julija 1914 posredovala angleški vladi. V omenjenem obvestilu, povzetem po poročilu londonskega dopisnika münchenške *Allgemeine Zeitung*, je ruska stran poudarila, da želi »s svojimi dosedanjimi ukrepi (mobilizacijo – op. J. P.) jasno pokazati svojo voljo, da hoče v avstro-srbskem sporu tudi govoriti besedo in dokazati, da ne more biti neinteresirana pri izidih avstro-srbske vojske. Gre se za eminentno vprašanje ruskega prestiža, vsled česar je morala Rusija najjasnejše in najresnejše izjaviti, da ji ni vseeno, kako da se dogodki razvijejo.« Uradno obvestilo o ruskih ukrepih naj bi v Londonu razumeli kot zelo resen preobrat v evropskem položaju, niso pa še opustili upanja, da se ohrani mir.<sup>153</sup> *Slovenec* je povzemal še druga poročila o evropski krizi in političnem razpoloženju v Rusiji.<sup>154</sup> Opozoril je tudi na revolucionarne pojave med ruskim delavstvom in oceno, da je »revolucija [...] gotova stvar, kakor hitro zagradi Rusija za orožje.«<sup>155</sup>

Ob povzemanju poročil o Rusiji in njenih notranjepolitičnih razmerah je *Slovenec* predstavil tudi svoje mnenje o ruski

---

151 *Slovenec*, 27. 7. 1914, Za čast Avstrije: Rusi, str. 3.

152 *Slovenec*, 27. 7. 1914, Za čast Avstrije: sodba o položaju na Dunaju, str. 2.

153 *Slovenec*, 31. 7. 1914, Prizadevanja za lokaliziranje vojne: Rusija mobilizira 16 armadnih zborov, str. 4.

154 Prav tam, Prizadevanja za lokaliziranje vojne: senzacionalno poročilo o stališču Rusije: rusko časopisje resignirano: Rusija mirna?, str. 4.

155 Prav tam, Prizadevanja za lokaliziranje vojne: Rusija pred revolucijo, str. 4. O tedanjih pojavih revolucionarnosti v Rusiji gl. tudi *Slovenec*, 29. 7. 1914, Peterburško pismo, str. 2.

državi. Prepričan je bil, da Rusija zaradi svojega imperializma in nacionalizma za Avstro-Ogrsko predstavlja veliko nevarnost. Le-ta temelji v ruski državni ideji, ruskem državnem mysticismu, ki verjame, »da ima Rusija nalogo od višjih moči, da se širi vedno dalje, skoraj do neznanih mej«. K temu prispevajo tudi »ognjene razmere na Ruskem«, za katere sta ruski državni imperializem in ekspanzivnost sredstvo njihovega gašenja. »Kadar se je nabralo preveč eksplozivnih snovi in grozi nevarnost, da izbruhne revolucija, ni boljšega sredstva, kakor na novo razžareli ruski nacionalizem in imperializem.« Rusija je za Avstro-Ogrsko nevarna tudi zaradi verske ideje, združene z državno, ki se sklicuje na »navidezna« preganjanja pravoslavnih kristjanov v Galiciji in na Ogrskem.<sup>156</sup> Prav tako za Avstro-Ogrsko predstavlja nevarnost zaradi svojih potreb po izhodu do odprtega morja, predvsem pa zaradi rusinskega oziroma ukrajinskega vprašanja. Po *Slovencu* bi namreč pospešeni narodnostni in politični razvoj Rusinov v Galiciji lahko vplival na oblikovanje stališča o posebni ukrajinski narodnosti v Rusiji, kar bi vodilo k razpadu »ruskega naroda«. Velikorusi bi komaj še tvorili večino prebivalstva ruske države, za ukrajinskim pa bi se nedvomno pojavilo še belorusko vprašanje. Če bi ruski narod razpadel na tri samostojne politične narode, bi to vodilo k razpadu ruske države, »in iz sedanjne velike Rusije bi ostala samo še ‚Moskovska velika kneževina‘, kakor je izšla iz tartarskega vladanja«. Zato bo skušala Rusija z vsemi silami, če bo treba tudi z vojaško močjo, zatreti rusinsko gibanje v Avstriji. In tega se je treba zavedati.<sup>157</sup>

*Slovenec* je podal tudi svoje mnenje o ravnanju Rusije v tedanjih evropskih političnih razmerah. Mobilizacijo ruske vojske je razumel kot resno znamenje, da se pripravlja svetovna vojna,

---

156 *Slovenec*, 27. 7. 1914, Ruska nevarnost, str. 1. – V zvezi z rusko pravoslavno versko idejo, na katero je opozarjal *Slovenec*, lahko omenimo še članek, ki ga je ponatisnil iz francoske *Libre Parole*. Avtor članka O. Havard, »za katerim imenom se pa bržčas skriva kak Poljak«, je trdil, da hoče Rusija v Evropi prevzeti dediščino islama. To naj bi storila tako, da bi na območju nekdanjega Otomanskega carstva prek panslavistične ideje vse Slovane podredila duhovni avtoriteti svetega sinoda. (*Slovenec*, 25. 7. 1914, Francozje o Avstriji in Jugoslovanih, str. 1–2.)

157 *Slovenec*, 28. 7. 1914, Ruska nevarnost, str. 1–2.

morebitni poseg Rusije v spor med Avstro-Ogrsko in Srbijo pa bi po njegovem prepričanju pomenil, da ščiti sarajevske morilce. Zavračal je stališče, da bi Rusija pri tem kot slovanska država branila slovanstvo, saj je Srbija »s svojim ostudnim ravnanjem (vpletenostjo v sarajevski atentat – op. J. P.) postala sramota za celo slovanstvo«. Zato je dolžnost vsega poštenega slovanstva, da izruje iz svojega telesa srbski madež, Rusija pa bi, če se postavi na stran Srbije, med njim izgubila ves moralni ugled. »Rusofilstvo postane potem ravno tako sramota kakor srbofilstvo. Pomisli naj zlasti ruski car,« je opozarjal *Slovenec*,

»koliko moraličnega temelja še ostane njegovemu prestolu, če mora marširati njegova častivredna armada v obrambo banditov. Vsak ruski revolucionar potem lahko z moraličnim zanosom gleda zaničevalno na ruske samodržce. Ruski car je žalibog po neprodornem zidu izvestne kamarile odrezan od ostalega sveta, zato ne vidi stvari, kakršne so, in vendar je po ukazu mobilizacije soditi, da namerava igrati va banque za svoj prestol.«<sup>158</sup>

*Slovenca* ruska mobilizacija ni vznemirila, saj je v avstro-ogrski in nemški vojski (mobilizirani sta bili 31. julija oziroma 1. avgusta 1914), ki bi se postavili proti ruski, videl najboljši vojski sveta. Rusiji je napovedal bistveno hujše udarce, kot jih je doživela v rusko-japonski vojni leta 1905. Upal pa je, »da se strezne Rusija še v zadnjem trenutku in posluša modre nasvete Anglije, ki se z vso odločnostjo upira temu, da bi radi srbskih banditov nastala splošna evropska vojska. Rusija ima v rokah svetovni mir – pa tudi vso odgovornost za posledice in za svojo lastno usodo.«<sup>159</sup>

Pred avstro-ogrsko vojno napovedjo Rusiji 6. avgusta 1914 so se na Slovenskem še nekajkrat posvetili evropski krizi in

---

158 *Slovenec*, 1. 8. 1914, Na adreso Rusije, str. 1.

159 Prav tam.

tedanji ruski politiki.<sup>160</sup> Kramer je konec julija z Dunaja poročal, da naj bi bila Rusija na podlagi prizadevanj Velike Britanije za ohranitev miru še pripravljena na razgovore z Avstro-Ogrsko. »*Položaj še ni popolnoma brezupen,*« je zapisal, »drugo vprašanje pa je, ali se da sedanja napetost še spraviti v diplomatske formalnosti.« K temu je pridal izjavo dobro informirane dunajske osebnosti, da skrajna napetost evropske krize ne more trajati več dolgo. Navedel je tudi oceno *Neues Wiener Tagblatta*, da kljub ugodnim znakom manjkajo stvarna zagotovila dejanskega pomirjenja. Vendar je še upanje, da se Rusija lokaliziranju srbske vojne ne bo upirala. Kramer je obenem bralce *Slovenskega naroda* seznanil, da sta nemški cesar in ruski car v tistem času izmenjala več telegrafskih sporočil. V njih naj bi poskusila še enkrat dognati, ali je mogoče preprečiti evropsko vojno.<sup>161</sup>

Poleg Kramerja je tudi *Slovenski narod* pozorno spremljal tedanji mednarodni položaj. Po vojaški mobilizaciji Avstro-Ogrske je ugotavljal, da so razmere skrajno resne in odločitev mora priti v najkrajšem času. Vsak dan, ki jo zavleče, je v škodo Avstro-Ogrske in njene zaveznice Nemčije ter v korist Rusije.<sup>162</sup> Po nemški vojni napovedi Rusiji 1. avgusta 1914, dani zaradi splošne mobilizacije ruske vojske, je obžaloval, da se nemški in angleški vladi ni posrečilo omejiti avstrijsko-srbskega spora in Evropo obvarovati pred vojno. Obenem je izrazil jasno protirusko stališče, utemeljeno v avstrijskem patriotizmu. »Zakaj Avstrija je v naprej zagotovila,« je zapisal, »da se ne dotakne teritorialne *posesti Srbije* ter je samo zahtevala, naj se kaznujejo povzročitelji in sokrivci sarajevskega atentata in ustvarijo garancije, da poneha proti *obstanku* naše monarhije naperjena propaganda. Vendar je Rusija na avstrijski nastop proti Srbiji za-

---

160 O avstro-ogrskem prikazu mednarodnega dogajanja v času od sarajevskega atenta do začetka prve svetovne vojne gl. *Avstrijsko-ogrsko Rdeča knjiga*.

161 *Slovenski narod*, 31. 7. 1914 (Albert Kramer), Vojna, str. 1. – Telegrafska sporočila, v katerih sta nemški cesar in ruski car poskušala najti rešitev za ohranitev evropskega miru, sta kasneje objavili obe vodilni slovenski politični glasili. (*Slovenski narod*, 5. 8. 1914, Požar na celi črti, str. 1; *Slovenec*, 6. 8. 1914, Brzjovke med cesarjem Vilijemom in carjem Nikolajem, str. 2–3.)

162 *Slovenski narod*, 1. 8. 1914, Splošna mobilizacija, str. 1.

čela *mobilizirati* in je *zavzela sovražno stališče proti Avstriji*.« To je pospešilo razvoj krize in privedlo do vojne. »Evropska vojna zna biti nekaj strašnega,« je zaključil *Narod*. »Kaže se, kakor da smatra Rusija sedanjí čas za najugodnejši, da uresniči svoje cilje proti Nemčiji in Avstriji in zato je povod za vojno *iz trte izvila*. Pravega povoda in resničnega vzroka za vojno Rusija nima.« – »Tako se je torej začelo velikansko vojevanje za nadvlado v Evropi. Veliko navdušenje, s katerim so se vsi narodi avstrijski oklenili svoje monarhije opravičuje upanje, da bo naša monarhija izšla zmagovito in slavodobitno iz te velikanske vojne.«<sup>163</sup> Sedaj je pričakovati, da tudi naša država Rusiji napove vojno.<sup>164</sup>

### III.

Ko je Avstro-Ogrska Rusiji, ki ji je pripisovala nenehno stremljenje po svetovnem gospodstvu,<sup>165</sup> napovedala vojno, so bili v slovenskem liberalnem taboru prepričani o ruskem vojaškem porazu.<sup>166</sup> V drugem mesecu vojne je pisatelj, dramatik in sodnik Fran Milčinski v svoj *Dnevnik* zapisal, da je »miren, kajti pričakovati je, da pravica zmagaja, ki je mi s svojim omejenim razumom lahko da ne moremo preračunavati. Na primer Rusija, ta nestvor, težko si drugače mislim, nego da bo razpadla.« Ni pa vedel, kdaj

---

163 *Slovenski narod*, 3. 8. 1914, Evropska vojna, str. 1.

164 *Slovenski narod*, 4. 8. 1914, Pred evropskim požarom, str. 1. – *Narod* je ob tej priložnosti znova poudaril svoje avstrijsko patriotsko stališče. »Naša domovina,« je zapisal, »bo morala ceniti zvestobo in požrtvovalnost, s katero se je naš mali rod odzval klicu svojega vladarja, udanost, s katero koraka slovensko ljudstvo ne ozirajoč se na desno ne na levo pod zastave svojega cesarja, s katerega domom je zvezano tako dolga stoletja. Cesar je poklical svoje narode k orožju, in karkoli so ti narodi tudi prej ugovarjali proti politiki državnikov, vse je v trenutku pozabljeno, vse je postalo malenkostno, napram mogočnemu glasu sivolasega starčka (Franca Jožefa I. – op. J. P.) na prestolu, ki se v prvi nevarnosti zanaša na svoje narode in jih kliče na obrambo. Ko gledamo nepregledne množice bojevnikov, katere je cesar pozval pod orožje, ko vidimo, kako preveva vse te vrste eden duh, duh vdanosti in iskrene ljubezni do sivolasega vladarja, ena volja, storiti vse, kar zahtevata cesar in domovina, ena želja, zmagati, en sklep, pretrpeti vse in potrpeti, se nam vedno bolj utrjuje prepričanje, da bo naša Avstrija v gigantskem boju narodov vse do skrajnosti storila, da izide iz njega zmagoslavna, utrjena, ozdravljena.«

165 *Avstrijsko-ogrsko Rdeča knjiga*, str. 3.

166 *Slovenski narod*, 7. 8. 1914, Avstrija napovedala Rusiji vojno, str. 1.

bo zrela za to.<sup>167</sup> Enako so bili o ruskem porazu prepričani tudi na katoliški strani. Na prvi dan vojne so poudarili, da se je Rusija brez sramu postavila na stran »srbskih banditov, ki so hladnokrvno pomorili našega prestolonaslednika Franc Ferdinanda in njegovo soprogo, ki so preprežili vse jugoslovanske dežele našega cesarstva s svojo brezvestno velesrbsko propagando [...]. Ruski car je vrgel vojno bombo v Evropo,« je pisal *Slovenec*.

»Danes je jasno kot beli dan, da so Srbi delali za ruski račun. Rusija je netila zločinsko velesrbsko propagando v naših deželah. Rusija je glavni krivec umora Franca Ferdinanda in Sofije Hohenberg. Zdaj je vse razumljivo: ko je Avstrija požgala srbskega kralja Petra – se je praskal ruski car! Od Neronovih časov ni bilo tako krvoločnega vladarja na prestolu, kot je ruski car: vsa kri, ki jo je pretil Neron, je mala mlakuža v primeru z morjem krvi, ki se bo sedaj prelivala na vseh evropskih bojiščih po ukazu ruskega carja. A mi se prav nič ne bojimo,«

je poudaril *Slovenec*, »bati se imajo samo ruski car in njegovi framasonski kumpani (pomagači – op. J. P.).«<sup>168</sup>

*Slovenec* je ob tej priložnosti podal katoliško vrednostno oceno pravoslavne Rusije. »Kdo pa stoji za ruskim carjem, da ga je speljal v hudodelsko vojsko?« je vprašal.

»To je ravno tisti nečedni element, ki zapeljuje tudi srbski narod v hudodelstvo in sleparstvo: to so *pravoslavni popi*, na Ruskem organizirani v takozvanem ‚Svetem sonodu‘ (sveti sinod – najvišja oblast v ruski pravoslavni cerkvi – op. J. P.). Tam je gadja zalega, ki že leta sem vznemirja z vojnimi grožnjami celo Evropo – iz same duševne omejenosti in iz te izvirajočega besnega sovraštva zoper katoliško Avstrijo in katoličanom pravično Nemčijo. Iz tega se tudi

---

167 Milčinski, *Dnevnik*, str. 32.

168 *Slovenec*, 7. 8. 1914, Hudodelska Rusija, str. 1.

dá razlagati zveza rusovstva s francoskim framasonstvom; druží ju skupno sovraštvó zoper katoliško cerkev! Ruski pop, srbski pop in framasonski bogotajec – to je družba, ki gre povsod skupaj. In ta svojat je odprla peklenska vrata svetovne vojske. Ta svojat – ki sama ostane na varnem v svojem gnjezdu – síli milijone, da se morajo biti in klati. Odkar svet obstoji, se ni izvršilo večje hudodelstvo kot je je izvršil sedaj ruski car.«<sup>169</sup>

Navedeno obtožujoče stališče je nadgrajevalo izrazito odklonilen odnos, ki ga je le dva dni pred tem slovenski katoliški tabor znova izrazil o ruski politiki in družbi. *Slovenec* je 5. avgusta 1914 objavil članek, v katerem je oporekal prepričanju, da je slovanska Rusija prijateljica in pokroviteljica Slovanov. »Taki nazori so se mogli razvijati le tam, kjer Rusije niso bližje poznali in kjer niso od blizu gledali njenih ‚ljubeznivosti‘ do svojih slovanskih sosedov in podložnikov. Srečni tisti Slovani, ki niso na lastni koži čutili ruskih objemov.« Kdor jih je, se je po *Slovenčevih* besedah lahko v »živo prepričal, da je pokroviteljstvo Rusije pokroviteljstvo jetniškega paznika in prijateljski objem Rusije mrzel in silovit objem železne pesti«. To doživljajo Poljaki, s katerimi ni ruska politika nikoli ravnala po načelih slovanske vzajemnosti in ni imela niti toliko politične modrosti, da bi bila vsaj zaradi lastnih koristi z njimi nekoliko obzirnejša in prijaznejša.<sup>170</sup> Tako mnenje se je v katoliškem taboru ohranilo še dolgo v kasnejši čas; *Slovenec* je leta 1936 opozarjal pred »praznim panslavizmom, tem mamilom malih narodov.«<sup>171</sup>

Nekoliko bolj slovanski videz je *Slovenec* priznaval ruski balkanski politiki. Rusija je balkanskim Slovanom pomagala, da so se rešili turškega jarma. Toda tega ni delala iz ljubezni, temveč zato, da bi z njihovo pomočjo omajala Turčijo, zavladala nad Balkanom in si priborila prosto pot v Sredozemsko morje. »Tudi

---

169 Prav tam.

170 *Slovenec*, 5. 8. 1914, »Slovanska« Rusija, str. 3.

171 *Slovenec*, 11. 11. 1936, K poljskemu narodnemu prazniku, str. 1.



Srbijo podpira samo zato, da bi mogla Avstrijo izriniti z Balkana ter Bulgarijo ovirati, da ne bi prišla preblizu Carigrada.« Rusijo so v balkanskem vprašanju vodile le njene realne koristi – razširitev ruskega vpliva. Zaupali so ji samo še Srbi, a tudi to medsebojno zaupanje ni bilo zgrajeno na podlagi slovanske vzajemnosti, ampak na skupni mržnji proti Avstriji in Katoliški cerkvi.<sup>172</sup>

*Slovenec* je omenjeni članek strnil takole:

»Notranja ruska politika ima dve vodilni načeli: rusko narodnost in pravoslavje. Po teh načelih zatira vse druge narodnosti, slovanske in neslovanske ter vse druge vere, najbolj pa katoliško. V novi dobi ni nobena država tako grozovito in vstrajno preganjala katoličanov kakor Rusija. [...] Rusko zunanjo politiko pa vodi teženje po veliki svetovni ruski državi, ki naj bi na jugu, severu, zahodu in vzhodu strla vse, kar ji ovira prosto pot do svetovnih morij, in poteptala vse, kar zadržuje njeno ekspanzivnost. Predvsem si pa želi pridobiti odločilno in vodilno vlogo na Balkanu, da bi mogla ob ugodni priliki zasesti Carigrad. Slovani in katoličani torej nimajo nobenega razloga, da bi se ogrevali za Rusijo, ampak še nasprotno. Rusija sama bi pa bolje storila, da bi najprej uredila svoje gnile notranje razmere.«<sup>173</sup>

Poleg svojih ocen o ravnanju Rusije ter njenih idejnih in političnih vodilih je v času, ki se je iztekel do začetka vojne med Avstro-Ogrsko in Rusijo, *Slovenec* po različnih virih poročal še o razvoju medsebojnih odnosov med Nemčijo in Rusijo do nemške vojne napovedi Rusiji, vojni napovedi Nemčije, bojih med nemško in rusko armado, odnosih med Avstro-Ogrsko in Rusijo, gospodarskih in zdravstvenih razmerah v Rusiji, posameznih imenovanjih v ruski armadi ter ruskih vojaških ukrepih na rusko-romunski in rusko-turški meji.<sup>174</sup> O razvoju medsebojnih

172 *Slovenec*, 5. 8. 1914, »Slovanska« Rusija, str. 3.

173 Prav tam.

174 *Slovenec*, 3. 8. 1914, Nemčija napovedala Rusiji vojsko. – Prvi boji med Rusi in Nemci, str. 1–2, 4. 8. 1914, Nemško-ruska vojska, str. 2, Avstrija in Rusija, str. 2, 5. 8. 1914, Rusija zbira

odnosov med Nemčijo in Rusijo do nemške vojne napovedi Rusiji, vojni napovedi ter bojih med nemško in rusko armado je iz različnih virov poročal tudi *Slovenski narod*.<sup>175</sup> Obe glasili sta posebej poudarili še svoje prepričanje o pravilnosti avstro-ogrške politike in o zmagi nemške in avstro-ogrške armade.<sup>176</sup> Po začetku vojne med Avstro-Ogrsko in Rusijo je *Slovenski narod* ob novi, veliki vojni v Evropi dodal:

»Začela se je vojna, kakršne naša zemlja še ni videla, prava svetovna vojna, kateri ni primere najti. Nemčija ima vojno z Rusijo, z Angleško, s Francijo in z Belgijo. Avstrija ima vojno z Rusijo in s Srbijo. Velikanske armade, broječe na milijone bojevnikov, si bodo stale nasproti in bojišče se bo takorekoč raztezalo od enega konca Evrope do drugega. Svetovni boj se je unel in v tem boju se bo odločilo, kdo bo imel v prihodnje prevlado v Evropi.«

Jasno je namreč, da ta svetovna vojna ni nastala zaradi Srbije, ampak je posledica velikanskega nasprotja med velikimi državami, ki se je sedaj vnelo.<sup>177</sup>

#### IV.

Prva svetovna vojna je korenito spremenila politično podobo Evrope in sveta. Evropski narodi so vanjo vstopili z različnimi čustvi, ki so se med njo bodisi potrdila bodisi spremenila. Pri Slovencih je ob koncu vojne usahnilo avstrijsko patriotsko čustvo, spremenil pa se je tudi odnos do ruske države. Ob nastopu vojne je bil – s posameznimi izjemami, kot npr. pri

---

velike sile ob romunski meji, Med Rusijo in Nemčijo, Notranji sovražniki Rusije, str. 3 in 6. 8. 1914, Zadnji poizkusi za ohranitev miru, Položaj v Rusiji, str. 2.

175 *Slovenski narod*, 2. 8. 1914, Ultimatum Nemčije Rusiji, str. 1, 3. 8. 1914, Evropska vojna, str. 1, 4. 8. 1914, Pred evropskim požarom, str. 1 in 5. 8. 1914, Požar na celi črti, str. 1.

176 *Slovenec*, 4. 8. 1914, Bil je zadnji čas, str. 1; *Slovenski narod*, 7. 8. 1914, Avstrija napovedala Rusiji vojno, str. 1.

177 *Slovenski narod*, 8. 8. 1914, Vojna na vseh straneh, str. 1.

znanemu liberalnemu politiku, nekdanjemu prvaku NNS, dolgoletnemu ljubljanskemu županu ter poslancu državnega zbora na Dunaju in deželnega zbora v Ljubljani Ivanu Hribarju – negativen. Slovenska politika oziroma njen katoliški in liberalni tabor so namreč v Rusiji videli nevarno in Avstro-Ogrski sovražno državo, ki je odločilno prispevala k sprožitvi svetovne vojne. V tem gledanju se je izražalo tudi razumevanje Rusije kot evropske in svetovne velesile, ki sta ji vodilni slovenski politični stranki na straneh svojih glasil posvetili veliko pozornost. V negativnem odnosu do Rusije je prednjačil katoliški tabor. Opozarjal je na ekspanzivno in s pravoslavnim ekskluzivizmom ter prostozidarstvom podprto rusko državno idejo, med drugim usmerjeno proti obstoju katoliške habsburške monarhije. Rusiji naj bi bila tuja tudi misel slovanske vzajemnosti. Slovensko katoliško protirusko politično čustvo je bilo ob začetku vojne trdno vpeto v avstrijski patriotizem in prepričanje o vojaški zmagi Avstro-Ogrske. Enako je bilo tudi pri liberalcih, ki pa svoje protiruske usmeritve niso podkrepili z ideološkimi ali verskimi razlogi. Opozorili pa so na ruski interes v evropskem političnem ravnotežju.

Med vojno je v slovenskem pogledu na Rusijo prišlo do premika. Ne le liberalci, tudi katoliški politiki, npr. dr. Janez Evangelist Krek, so upanje na osvoboditev Slovencev začeli povezovati z Rusijo.<sup>178</sup> Le-te Slovenci in njihovi življenjski interesi sicer niso zanimali.<sup>179</sup> A o tem niso razmišljali tisti slovenski pripadniki avstro-ogrske vojske, ki so v letih 1915–1917 svoje protiavstrijsko razpoloženje uresničevali s prostovoljnimi predajami in prehodi na rusko stran.<sup>180</sup> Premik v odnosu Slovencev do Rusije je bil opazen, njegovo vsebino pa so kasneje na Slovenskem krojila idejna stališča, ki so zadevala revolucionarno komunistično gibanje ter družbeni in politični značaj sovjetske državne skupnosti.

---

178 Čurkina, *Rusko-slovenski odnosi*, str. 337.

179 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 173–174.

180 Čurkina, *Rusko-slovenski odnosi*, str. 337.

## **»PSI S CVETLICAMI«\***

### **SLOVENSKI VOJAKI IN BOJEVANJE Z RUSI IN DRUGIMI SLOVANSKIMI NASPROTNIKI V PISANJU ČASOPISJA MED PRVO SVETOVNO VOJNO**

Svetovna vojna, ki je izbruhnila leta 1914, je korenito spremenila dotedanji javni pogled na domovino in svet. Takratni edini množični medij – časopisni tisk – so zapolnila poročila o dogajanju na frontah in njegovih posledicah, ki so pustila le malo prostora za spremljanje razmer na drugih področjih. Vojna je dala časopisju značilen, do takrat nepoznan vojni pečat.<sup>181</sup> Na to je odločilno vplivala cenzura, ki je bila ves čas v službi vojske in zato tudi podrejena vojaškemu interesu. Od tod je poleg predpisanega patriotičnega naboja izhajala vsebinska usmerjenost časopisov iz vojnih let.<sup>182</sup>

Prvi dve leti vojne je v slovenskem časopisju prevladovalo poročanje o bojevanju avstro-ogrske monarhije in Nemškega cesarstva z njunimi slovanskimi nasprotnicami – Ruskim carstvom, Kraljevino Srbijo in Kraljevino Črna gora. Vanj je podonavna monarhija vpoklicala tudi Slovence in jih pred predstavitvijo na jugozahodno vojskovališče postavila v položaj, ko so se s pripadniki drugih slovanskih narodov srečali na življenje in smrt. Časopisje je omenjeni položaj osvetlilo z različnih vidikov, glavni poudarek pa je veljal neposredni bojni izkušnji

---

\* *Slovenec*, 26. 1. 1915, Listek; par podrobnosti o domačem domobranskem polku št. 27, str. 1.

181 Štepec, *Slovenec 1914–1918*, str. 19.

182 Svöljšak, *Slovenci v primežu avstrijske cenzure*, str. 111.

slovenskega vojaka s slovanskim nasprotnikom. O tem sta obširno poročala vodilna politična dnevnika *Slovenec* in *Slovenski narod*. Na marksistični strani takih poročil ni bilo, saj delavski tisk do poletja 1917 zaradi prepovedi ni izhajal.

Za *Slovenca* in *Slovenski narod* je bilo značilno, da zanju vprašanje medsebojnega bojevanja Slovanov ni bilo sporno. To je veljalo tudi za veliko večino slovenskih vojakov, saj so le redki posamezniki izražali nejevoljo nad bojevanjem proti slovanskemu nasprotniku in vojno razumeli kot spopad nemštva s slovanstvom.<sup>183</sup> V pisanju *Slovenca* in *Slovenskega naroda* so bili Slovenci Avstrijci, ki se borijo proti slovanskim sovražnikom habsburške države. To je slabega pol leta po začetku vojne nazorno izrekel *Slovenec*, ko je poudaril, kaj v tistem trenutku »učijo« avstrijski Slovani (»austriaci Slovani docent«):

»Ko se je napovedala vojska slovanskima državama Rusiji in Srbiji, nismo niti za trenutek dvomili, kje je naše mesto. V stari udanosti do Habsburžanov so se avstrijski Slovani podali na bojišča, da tamkaj krvavijo in umirajo za svojo skupno domovino in svojo vladarsko hišo. Ves svet ve, da so sovražniki na tihem računali na slabost avstrijskih Slovanov, češ, v danem trenutku bodo odrekli. Zaračunali so se, ker niso poznali naše nesebične zvestobe do Avstrije in cesarja.«

Slovani – in med njimi seveda tudi Slovenci – smo pokazali »svoje neskaljeno avstrijsko domoljubje«.<sup>184</sup>

---

183 Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 37, 39, 41, 42–43, 49, 50, 54, 60, isti, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 2, str. 83, 92; prim. tudi str. 87, isti, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 3, str. 82, 97, 107–108; Antoličič, Bog ohrani, Bog obvari Nam Cesarja, Avstrijo!, str. 275.

184 *Slovenec*, 12. 12. 1914, Avstrijsko stališče, str. 1. O avstrijskem patriotizmu slovenskih vojakov gl. tudi *Slovenec*, 27. 2. 1915, Iz doživljajev našega slavnega 17. pešpolka, str. 1–2; Svolfšak, Slovenci v primežu avstrijske cenzure, str. 117, 121; Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 38–39, 51, 52, 54–57, 59, isti, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 2, str. 87, 96, 93, 101, 102, 107, isti, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 3, 106–108; Jenuš, Slovenci in velika vojna, str. 307; prim. tudi str. 316. Prim. še Križaj, Pošta iz ujetništva, str. 45, 48, 49.

Avstrijski patriotizem je bil poleg katoliškega vrednostnega vodila tedaj gotovo nesporna bivanjska drža velike večine Slovencev. Njen resnični značaj je bilo mogoče čutiti kljub vojnemu absolutizmu, okrepljenemu nemškemu nacionalnemu pritisku in vojaški cenzuri. Slovenski narod je »rade volje žrtvoval življenje in kri na oltar domovine, življenje tisočih svojih najboljših sinov«, je konec leta 1914 izjavil *Slovenski narod*.<sup>185</sup> Njegove besede so se navezovalе na hude izgube t. i. slovenskih polkov na vzhodni, to je ruski fronti, s katerimi je bila seznanjena tudi javnost.<sup>186</sup> Navzlic temu pa je zagotovil, da bo »tudi danes sredi titanskega viharja, ki pretresa zemeljsko oblo«, Slovenec »ostal nevpognjen in neomajen v svoji zvestobi in vernosti do domovine, ki mu je bila zvezda vodnica v njegovem dejanju in nehanju«. <sup>187</sup> Dobro leto in pol kasneje je *Slovenec* k temu dodal: »Pred sodbo zgodovine bo naš mali narodič stal velik. V tej vojni smo popolnoma pozabili nase in mislili samo na državo.« Naš narod je bil »s svojimi junaki zmeraj tam, kjer je bilo opraviti najhujše delo«. <sup>188</sup> Slovenci in Hrvatje, združeni pod habsburškim žezlom, hočejo tudi vse nadaljnje čase ostati cesarju najzvestejši narod.<sup>189</sup>

V enako vznesenem duhu so na Slovenskem slavili avstrijske zmage proti slovanskim nasprotnikom. Ko so 2. decembra 1914, na 66. letnico vladanja avstro-ogrskega cesarja Franca Jožefa I., Avstrijci osvojili Beograd, je ljubljanski liberalni župan dr. Ivan Tavčar istega dne pozval prebivalce Ljubljane, naj v počastitev tega vojaškega uspeha razobesijo zastave. Županovemu pozivu »je vse z veseljem sledilo. Zvečer sta dve vojaški nadomestni kapeli svirali po mestu spremljali pa sta jih večje množice z živahnimi klici. Grad je bil deloma razsvetljen in ob 9. uri je

---

185 *Slovenski narod*, 24. 12. 1914, Božične misli, str. 1.

186 Svolfšak, Prva svetovna vojna, str. 401–403; ista, Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub, str. 230; Guštin, »Slovenski polki« na vzhodni fronti, str. 128–129, 131. O boleči izkušnji slovenskih vojakov v boju proti ruski armadi gl. tudi Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 46, 52.

187 *Slovenski narod*, 31. 12. 1914, Ob novem letu, str. 1.

188 *Slovenec*, 26. 7. 1916, Dve leti, str. 1.

189 *Slovenec*, 2. 3. 1916, Rusi nas ponujajo Italiji, str. 1.

zadonelo 21 strelav iz topov, tako da je tudi daljša okolica izvedela za uspeh, ki ga je izvojevala avstrijska armada po dolgem heroičnem bojevanju proti Srbiji.«<sup>190</sup> Naslednji dan je *Slovenski narod* zmagoslavno spomnil na narodno pesem »Stoji, stoji tam Beligrad, za gradom teče rdeča kri, da bi gnala mlinske kamne tri ...«; pesem je nastala ob avstrijski osvojitvi Beograda leta 1789.<sup>191</sup> V Ljubljani so kasneje bučno proslavili še zavzetje Przemysla 3. junija, Lvova 22. junija in Varšave 5. avgusta 1915.<sup>192</sup> *Slovenski narod* je z občudovanjem pozdravil tudi zasedbo Brest Litovska 26. avgusta 1915 in Cetinja 14. januarja 1916.<sup>193</sup> Patriotično veselje je izstopalo ob zavzetju Lvova.<sup>194</sup> *Narod* je častil »ljubljenе orle avstrijskih legij, častitljive znake habsburških vladarjev, zmagovite prapore cesarskih čet« ter vzvišeno vojno umetnost avstrijskih vojskovodij, ki je premagala okorno rusko vojaško silo.<sup>195</sup> Poleg tega je ljubljanski občinski svet na seji 23. junija 1915 ob soglasnem pozdravu »Živel! armada!«, ki so ga svetniki izrekli stoje, na predlog liberalnega podžupana dr. Karla Trillerja ob padcu Lvova poslal telegrafsko čestitko vrhovnemu armadnemu poveljniku, maršalu nadvojvodi Frideriku.<sup>196</sup> Svojevrstno obeležje avstrijske domovinske privrženosti pa je zraslo med slovenskimi vojaki na Balkanu. Ustvaril ga je pripadnik ljubljanskega črnovojniškega pešpolka št. 27, akademski kipar Josip Urbanija. V spomin na polkovne boje na južnem vojskovališču

---

190 *Slovenski narod*, 3. 12. 1914, Dnevne vesti: zavzetje Belgrada, str. 3. V odnosu do Srbov oziroma Srbije pa so na Slovenskem kmalu izrazili tudi drugačne poglede. Milčinski je 18. 10. 1914 v svoj *Dnevnik* zapisal, da so bili »v Kranju nabiti lepaki s pisanimi tiskanimi črkami z modrilom – na glavarstvu: ‚Živio Srbi!‘, na kavarni: ‚Hej Slovani ... klije, ker se Rus in Srb za naše pravo bije!‘ in še tretji. Hudo kompromitiranje,« je pripomnil, »zraven pa nemara zgolj Bubenstreich [pobalinstvo]! Žandarmerija sumi velikošolce. Preiskava. Bajе tudi v Kamniku nabiti.« (Milčinski, *Dnevnik*, str. 44.)

191 *Slovenski narod*, 3. 12. 1914, Belgrad, str. 1.

192 *Slovenski narod*, 4. 6. 1915, Dnevne vesti: zavzetje Przemysla, str. 3, 23. 6. 1915, Dnevne vesti: veselje v Ljubljani, str. 3, 24. 6. 1915, Ljubljanski občinski svet, Dnevne vesti: proslava zavzetja Lvova v Ljubljani, str. 3, 4 in 6. 8. 1915, Dnevne vesti: Ljubljana v zastavah, str. 3.

193 *Slovenski narod*, 27. 8. 1915, Brest Litovsk zaseden, str. 1, in 15. 1. 1916, Cetinje pod avstrijsko zastavo, str. 1.

194 *Slovenski narod*, 23. 6. 1915, Dnevne vesti: someščani!, str. 3.

195 *Slovenski narod*, 23. 6. 1915, V Lvovu vihrajo zopet cesarske zastave, str. 1.

196 *Slovenski narod*, 24. 6. 1915, Ljubljanski občinski svet, str. 3.

je ob meji proti Srbiji in Črni gori postavil mogočen spomenik v obliki avstrijskega dvoglavega orla. Orel, postavljen na dva metra visok podstavek iz bosanskih skal, je z mogočne višine zrl na sovražno stran, pod njim pa so se »v kraljevski ponižnosti« razprostirali griči in doline bosanske dežele. Eno glavo je imel obrnjeno proti Črni gori, drugo pa proti Srbiji. Napolj razprte perutnice, ki so v premeru merile sedem metrov, so bile pripravljene za takojšen, drzen polet. Ta dokaz patriotične misli je po *Slovincu* stal na odličnem in zaslužnem mestu in je potrjeval ničnost starorimskega izreka *Inter arma silent Musae* (Med vojno muze molče). »Nepremično sedi orel na skalovitem podstavku,« je pristavil *Slovenec*, »pod njim pa motijo tihoto streli, ki švigajo iz naše in sovražne strani.«<sup>197</sup>

Iz doslej zapisanega lahko ugotovimo, da pripadnost slovanskemu rodu ni ovirala slovenskih vojakov v boju proti Rusom, Srbom in Črnogorcem. To so potrdila številna poročila in pričevanja o njihovem vojskovanju na slovanskih tleh. Seveda moramo upoštevati, da je bila njihova objava v službi avstrijskega vojaškopolitičnega državnega stališča in vojaškopropagandnih zahtev, vendar je bil duh, ki jih je prežemal, dovolj zgovoren. Slovenski vojaki – Avstrijci, kot so sami poudarjali –<sup>198</sup> so se proti Rusom neusmiljeno bojevali. Do njih in srbskih ter črnogorskih nasprotnikov so imeli prepoznaven vojaški odnos.<sup>199</sup>

---

197 *Slovenec*, 29. 7. 1915, Spomenik slovenske zvestobe na južnem bojišču, str. 1. Gl. tudi *Slovenski narod*, 29. 7. 1915, Domači črnovojniški pešpolk št. 27, str. 3.

198 *Slovenec*, 28. 9. 1914, Kako so slovenski vojaki podirali lipo, na kateri je bil skrit sovražnik, str. 3. O tem gl. tudi Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 52, 56.

199 Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 36, 37, 44, 53, 54. Sluga opozarja tudi na zgražanje slovenskega častnika Janka Hacinu zaradi surovega ravnanja avstro-ogrskе vojske s srbskimi vojnimi ujetniki in njenega nasilja nad srbskim civilnim prebivalstvom. Na te novice, ki so ga dosegle na ruski fronti, se je Hacin v svojem dnevniku odzval z besedami: »Naši ropajo in morijo po Srbiji huje od roparskih drhali in podobno tudi po Bosni.« (Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 50.) Leta 1916 je Hacin prebegnil na rusko stran, ruski generalštab pa ga je nato poslal v Švico. Od tu je s pomočjo svojih zvez na Dunaju Rusiji posredoval pomembne podatke o vojaških operacijah in drugih važnih odločitvah centralnih sil. Konec leta 1917 so bile njegove zveze z Dunajem pretrgane, leta 1918 pa je bila ruska obveščevalna služba v Švici razpuščena. (Hacin Janko, str. 283.) O surovem ravnanju s črnogorskimi vojnimi ujetniki je v svojem dnevniku pisal tudi desetnik Matija Malešič, ki je poveljeval 2. oddelku 2. voda avstro-ogrskеga pehotnega polka št. 22 Graf von Lacy. (Ciglar, Malešič – vojni dnevnik, str. 48.)



»Oh, naš ,na nož!«, je po vrnitvi z ruskega bojišča v Ljubljano septembra 1914 pripovedoval ranjeni desetnik »železnega« 17. pešpolka, imenovanega tudi polk kranjskih Janezov, Alojzij Prek iz Dobrove. »Preko tega ni. Le škoda, da nismo imeli več prilike. Pa bomo šli še enkrat nanje, komaj čakam, da jih bomo dali na bajonet.«<sup>200</sup> Karel Jakopič iz Male vasi pri Ježici pa je pisal sestri: na »rjavce« (Ruse) smo šli »kakor volkovi na plen«. Videlo se je, kaj znajo kranjski fantje.<sup>201</sup> Posebno plat bojevanja proti Rusom je razkril vojak z Bovškega, pripadnik 27. domobranskega strelskega polka v Galiciji: »Bilo je (...), ko smo napadli Ruse. Slišali so nas, ki smo slovensko govorili ter kričali. Tedaj je rekel eden od Rusov: ‚Brate, ne streljati. Mi smo tudi Slovani!‘ Ali naša dolžnost do presvetlega cesarja, zavest, da branimo našo drago domovino in svoje drage – to nam je velevalo, da smo bili gluhi. V vojski je zvijača več kot hrabrost.«<sup>202</sup> Če verjamemo vojnemu kuratu Leopoldu Turšiču, ki je decembra 1914 spremljal 27. polk, naj bi se Rusi slovenskih vojakov bali.<sup>203</sup> Kot je zapisal v pismu, ki ga je konec januarja 1915 objavil *Slovenec*, so domobrance poznali po srebrnih planinkah na ovratniku in jim zaradi izvrstnega streljanja in vztrajnosti pravili »*psi s cvetlicami*«, na kar so naši fantje zelo ponosni.<sup>204</sup> *Slovenec* je že pred tem, v začetku decembra, za bojevanje slovenskih vojakov proti Rusom

200 *Slovenec*, 7. 9. 1914, Dohod dveh vlakov z ranjenci v Ljubljano, str. 4. – O neusmiljenem bojevanju Slovencev proti Rusom mož na moža gl. *Slovenec*, 22. 10. 1914, Listek: slike z vojne: kako se je naš alpinec boril z Rusi, str. 1, 14. 11. 1914, Iz pisem slovenskih junakov: Korošci si godejo v najhujšem boju, str. 1 in 13. 3. 1915, Kako naskakujejo kranjski fantje, str. 3. O neusmiljenem kaznovanju civilnih oseb, ki so na vzhodni fronti pomagale ruski vojski, gl. *Slovenec*, 14. 11. 1914, Iz pisem slovenskih junakov: o ruskih vohunih, str. 1.

201 *Slovenec*, 13. 3. 1915, Kako naskakujejo kranjski fantje, str. 3. – O brezčutnem odnosu slovenskih vojakov do Rusov in Srbov gl. *Slovenski narod*, 6. 10. 1914, Dnevne vesti: Celjski bataljon v boju, str. 2–3; *Slovenec*, 13. 2. 1915, Naši junaki: pet mesecev ob topu, str. 2, 27. 2. 1915, Krvavi Karpati, str. 2 in 13. 3. 1915, Kako težko so zaslužena vojaška odlikovanja, str. 4.

202 *Slovenec*, 12. 12. 1914, Iz pisem naših junakov: kako smo oprostili 60 ujetih tovarišev, str. 2. O uporabi zvijače v boju proti Rusom je poročal tudi svak Frana Milčinskega Anton Krejči, ml. Pravil je: »Naši zakličejo ‚Hura!‘, Rusi pokukajo iz svojih jarkov – pa se jih postreli. Eden se splazil v njih bližino, privezal zvonec na grm, vrvica bila napeljana v naš jarek. Zvonili, radovedne Ruse postreljali.« (Milčinski, *Dnevnik*, str. 68.)

203 *Slovenec*, 26. 1. 1915, Listek: par podrobnosti o domačem domobranskem polku, št. 27, str. 1.

204 Prav tam.

uporabil povéd: »*Naši vojni psi na delu.*«<sup>205</sup> V posameznih primerih so vojaki – ranjenci, ki so se vrnili s fronte – v prepiru uporabili zmerljivko: »Prekleti Rus!«<sup>206</sup>

Pri slovenskih vojakah je bilo mogoče videti tudi brezčuten odnos do srbskih vojaških nasprotnikov in civilnega prebivalstva. Pravnik in publicist dr. Anton Mrak je poročal, da je po boju s Srbi »častnik Kozelj (priča zdravnik Steinhil) imel krvavo sabljo. Zakaj? ‚Sem 30 ranjencev zaklal. Serbische Schweine. Die Dinars habe ich ihnen genomen, ich lasse ein Collier für meine Braut machen.‘ [‚Srbske svinje. Pobral sem jim dinarje, bom dal nevesti narediti ogrlico.‘] Srbi so bolj človeški.«<sup>207</sup> Svak Milčinskega Anton Krejči, ml. pa je po vrnitvi iz Galicije, kjer je bil ranjen, na božični večer leta 1914 razlagal: »Zdaj bomo mi šli na Srbe, bomo vse pobili.« Vzeli jim bomo »rodovitno dolino Morave in kar je zapadno.«<sup>208</sup> Bili so še hujši primeri. Milčinski je v svoj *Dnevnik* 15. januarja 1915 zapisal, da je bila v ljubljanski gostilni Čad »baje družba oficirjev, pa so se sprli, ker se je dr. Cvenkelj ponašal, kako je Srbinja obesil, ker ni povedala, kje je sovražnik.«<sup>209</sup> Slabe tri mesece kasneje je *Dnevnik* dopolnil zapis, da se je v Šarabonovi gostilni Frajtar hvalil, »kako je srbskega oficirja privezal na drevo in ga špikal z bajonetom, 16-krat. Krčmar ga vun vrgel.«<sup>210</sup> Nasilje do Srbov je za povzročitelje imelo tudi slabe posledice. Milčinski piše o vojaku, ki so ga vrnili domov. »Je bil v Srbiji in so imeli ukaz, vse usmrtiti, tudi ženske in otroke. Je prišel v hišo, da stori po ukazu, pa mu priteče nasproti dete, fantek, in ga pozdravi: ‚Ata! Zadaj stala ženska. Moža zalile solze, šel ven, javil častniku, kaj je bilo in da ni kos ukazu. Častnik mu nastavi revolver: ‚Stori – ali! Mož je šel in storil in – zblaznel.«<sup>211</sup> O nasilju avstro-ogrske vojske nad srbskim prebivalstvom je Milčinski zabeležil tudi pričevanje neimenovanega častnika.

205 *Slovenec*, 15. 12. 1914, Slike z vojne: naši vojni psi na delu, str. 3.

206 Milčinski, *Dnevnik*, str. 66.

207 Prav tam, str. 41.

208 Prav tam, str. 67, 69.

209 Prav tam, str. 79.

210 Prav tam, str. 100.

211 Prav tam, str. 79.

»Pravil: V Šabcu so eno ženo križali na durih, na nasprotnih durih so križali njenega sinčka, mu odrezali spolovila in jih vteknili mami v usta. Ta prizor ne gre častniku iz spomina in mu preganja spanje. – V cerkvi so bili zbrani verniki pri molitvi, pa je vojaštvo s strojno puško streljalo med nje, dokler je kaj migalo. Dr. Lovrenčič [pa] je bil kazal fotografijo s 5 obešenci. Korporal bil prignal 5 oseb. Častnik rekel: ‚Machen sie fertig! [‚Pokončajte jih!'] Pa so jih brez zaslišanja obesili in je korporal prišel poročat in je korporal poročal, da je ‚Fertig‘. Potem so se pa spomnili, da so bili trije vmes, ki so prostovoljno prišli kot pričë. ‚Macht nix [‚Nič zato.‘] je rekel oficir.«<sup>212</sup>

O brezčutnem odnosu do slovanskih nasprotnikov so govorili tudi v *Slovencu* in *Slovenskem narodu* objavljeni poudarki o bojaželjnosti slovenskih vojakov, podkrepljeni s pohvalnimi poročili iz avstrijskega in nemškega tiska o njihovem zagrizenem bojevanju na slovanskih frontah.<sup>213</sup> Ob tem lahko kot zanimivost navedemo, da je bil sin ljubljanskega župana Tavčarja, rezervni praporščak poljskega topničarskega polka št. 25 Franc Boris Tavčar, leta 1915 odlikovan s srebrno medaljo za hrabrost I. razreda. O njegovem bojevanju so v uradno *Zlato knjigo armade* zapisali:

212 Prav tam, str. 282. O zločinih avstro-ogrske vojske proti srbskemu prebivalstvu med prvo svetovno vojno gl. tudi Perovšek, J., Članek Lamberta Ehrlicha, str. 813–815.

213 *Slovenec*, 10. 9. 1914, Junaštvo kranjskih vojakov, str. 1, 14. 9. 1914, Hrabri slovenski vojaki, Iz boja slovenskih lovcev v Galiciji, str. 1, 2, 28. 9. 1914, 17. pešpolk na severu, str. 2–3, 29. 9. 1914, Naša kri, str. 1, 1. 10. 1914, Junaštva naših kranjskih alpincev, str. 1, 10. 10. 1914, Naši polki v boju, str. 1, 21. 10. 1914, Listek: slovenski vojaki – branilci Przemysla, str. 1–2, 22. 10. 1914, Listek: slike iz vojne: zmagoslavni slovenski junak v vojni vihri, str. 2–3, 15. 12. 1914, Slike iz vojne: slovenski vojaki – strah Rusom, str. 3, 5. 3. 1915, Listek: ‚Ljubljanski cesarski strelci‘, str. 1 in 7. 7. 1915, Slovenski vojaki ob Dnjestru, str. 6; *Slovenski narod*, 14. 9. 1914, Dnevne vesti: naši vojaki na bojišču, str. 2, 28. 9. 1914, Dnevne vesti: pešpolk št. 17, str. 2, 6. 10. 1914, Dnevne vesti: Celjski bataljon v boju, str. 2–3, 9. 11. 1914, Dnevne vesti: pozdrav z bojišča, str. 3, 14. 4. 1915, O našem pešpolku št. 17, str. 3 in 8. 7. 1916, Velike bitke na ruski fronti, str. 1. Prim. tudi *Slovenec*, 12. 12. 1914, Iz pisem naših junakov: s srbskega bojišča, str. 2. O bojaželjnosti slovenskih vojakov gl. tudi Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 41, 52–54, isti, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 2, str. 85–86. Zanimivo pripombo o tedanjem vojnem navdušenju slovenskih vojakov je podal Fran Milčinski. »Toliko požrtvovalnosti,« je zapisal. »Brez ugovora gre v smrt.« In dodal: »Če bi stotinko te odločnosti bilo za narodne pravice, za socialne pravice ...«. (Milčinski, *Dnevnik*, str. 49.)

»Rezervni praporščak 25. poljskega topničarskega polka Franc Boris Tavčar se je pri vsaki priliki izkazal hrabrega in moškega. Kot poveljnik voda ter kot prvi oficir je vodil v bojih pri Polanih streljanje z redko hladnokrvnostjo, akoravno je lahka in težka sovražna artiljerija njegovo baterijo kar najljuteje obstreljevala. Njegov vpliv na moštvo je bil tako velik, da so njegovi vojaki v najljutejšem sovražnem ognju vzorno delovali naprej. Ko smo zapustili pozicijo pri Polanih, je ostal praporščak Tavčar na ukaz s svojim vodom tam ter ga je drugi dan z veliko spretnostjo sredi sovražnega ognja pripeljal k bateriji nazaj.«<sup>214</sup>

Taka poročila, ki so bila namenjena spodbujanju patriotičnega razpoloženja v domovini, so se lepo skladala z znanim sporočilom slovenske lojalistične nacionalne ideologije, ki ga je ob obisku cesarja Ferdinanda I. 1. septembra 1844 v Ljubljani v svoji prvi in najuspešnejši pesniški objavi zapisal Jovan Koseski (Janez Vesel): »Hrast se omaje in hrib, – zvestoba Slovincu ne gane!«<sup>215</sup> Ranjeni slovenski vojaki, ki so se zdravili v bolnišnici Linz-Urfahr v Gornji Avstriji, so ga novembra 1914 zapisali na koncu svojih pozdravov, poslanih kranjskemu deželnemu glavarju dr. Ivanu Šusteršiču in njegovi soprogi.<sup>216</sup> Patriotičnih izjav slovenskih vojakov v tisku ni bilo težko zaslediti.<sup>217</sup> Obenem je *Slovenec* ugotavljal, da sta slovenski narod in slovenski vojak v tej vojni sijajno pokazala, kako razumeta pravo domoljubje v dejanju,<sup>218</sup> *Slovenski narod* pa je opozoril na zapis, v katerem je Fjodor Mihajlovič Dostojevski z vrsto paradoksov zagovarjal

214 *Slovenski narod*, 6. 8. 1915, Dnevne vesti: iz zlate knjige naše armade, str. 3.

215 *Kmetijske in rokodelske novize*, 4. 9. 1844, Slovenja presvitlimu, premilostljivimu gospodu in cesarju Ferdinandu Pervimu, ob veselim dohodu njih veličanstva v Ljubljano, str. 2; Inkret, *Jovan Vesel Koseski*, str. 36, 63.

216 *Slovenec*, 14. 11. 1914, Iz pisem slovenskih junakov: slovenski vojaki – vedno junaki!, str. 1. Omenjeni verz so slovenski vojaki zapisali v naslednji obliki: »Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane!« (Prav tam.)

217 *Slovenski narod*, 11. 9. 1914, Dnevne vesti: iz pisma slovenskega častnika, str. 3; *Slovenec*, 14. 11. 1914, Iz pisem slovenskih junakov: misli na domovino: slovenski fantje pozdravljajo domovino, str. 1.

218 *Slovenec*, 10. 10. 1914, Naši polki v boju, str. 1.

vojno. V *Narodovi* predstavitvi zapisa Dostojevskega je bilo tudi naslednje: »Vojna povzdigne ljudskega duha in zavest lastnega dostojanstva, vojna napravi gospoda in hlapca enake, vojna je najvišji pojav ljudske dostojnosti, ker tedaj žrtvuje vsak ali svoje življenje, ali svoje zdravje ali del svojega imetja za občno korist.«<sup>219</sup> Temu je sprva pritegnil tudi književnik Stanko Majcen. Po vrnitvi s fronte v Galiciji, kjer so mu zmrznile noge in so ga že novembra 1914 z odlikovanjem za hrabrost poslali domov, nato pa je po daljšem okrevanju opravljal večinoma lažje vojaške naloge, je v katoliški reviji za književnost in umetnost *Dom in svet* zapisal: »V eni izmed oktobrskih številk ‚Naroda‘ je bil podlistek, v katerem Dostojevski hvali vojsko. Vse, kar stoji tam, je res.« Ne morem povedati, »kako mene vojska krepi. Daje mi zavest, da se veselo prenavljajo vrednote, da ugašajo vse tiste luči, s katerimi so ožarjali veliki lažnjivci in goljufi vse stvari, da te stvari zdaj dobivajo svojo lastno moč, njim samim določeno in da ima zdaj v teh lučih svet čisto drugačen obraz kakor prej. Kako je vse to tolažilno!«<sup>220</sup> Svoje rezko razmišljanje je nato Majcen opustil. V isti reviji je namreč kmalu zatem črtico Nevernik sklenil s spoznanjem, da vojak ne more ne živeti ne umreti za domovino. »V tistih časih to ni bilo patriotsko dejanje, saj je pisatelj izražal skepso do domovinske vojne. Vprašanje je, kako je črtica sploh lahko izšla ob cenzuri, ki je bila pozorna na vsakršno malodušje.«<sup>221</sup>

»Iz pisem naših junakov«, kot se je imenovala ena od rubrik v *Slovincu*, je bilo vidno tudi omalovaževanje slovanskih vojaških nasprotnikov.<sup>222</sup> Rusi naj ne bi imeli pravega poguma, bili naj bi slabi strelci in brez bojnega vzgiba. Omalovažujoč odnos je bilo čutiti tudi do Srbov in Črnogorcev.<sup>223</sup> Propaganda, ki je vela »Iz

219 *Slovenski narod*, 10. 10. 1914, Listek: Dostojevskij o vojni, str. 2.

220 Majcen, *Književnik v vojski*, str. 36.

221 Vogrič, *Slovenski književniki*, str. 34, 35.

222 Na omalovaževanje slovanskih nasprotnikov in precenjevanje svojih vojaških sposobnosti, ki so jih poudarjali slovenski vojaki, opozarja tudi Sluga. Gl. Sluga, *Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni*, 1, str. 44, 54.

223 *Slovenec*, 7. 9. 1914, Dohod dveh vlakov z ranjenci v Ljubljano, str. 4–5, 17. 9. 1914, Dnevne novice: sijajni uspehi tretjega vojnega zbora v zadnjih bojih na Ruskem, str. 4, 14.

pisem naših junakov«, je tako ustvarjala predsodke o nasprotnih in njihovi manjvrednosti in postala pomembna prvina bojevanja, njen vpliv pa je odmeval še daleč v povojni čas.<sup>224</sup> Vendar se omenjeno (samo) povzdigovanje »slovenskih junakov« ni ujemalo z dejansko sliko na ruskem vojskovališču. Poleti, jeseni in zgodaj pozimi leta 1914, ko so bili objavljeni članki o slabi kakovosti ruskih vojaških enot (to potrjujejo tudi kasnejši spomini slovenskih vojakov), so, kot smo že opozorili, imeli slovenski polki in avstro-ogrska armada v boju z njimi zelo velike izgube.<sup>225</sup>

Po *Slovencu* so si Rusi, zaščitniki sarajevskih morilcev,<sup>226</sup> za cilj postavili uničenje Avstro-Ogrske;<sup>227</sup> zanj so se bili pripravljali tudi nečastno in zločinsko bojevati<sup>228</sup> ter krvavo prisiljevati svoje vojake v boj. Po pričevanju slovenskega topničarja v Przemyslu naj bi namreč v neizmernem »zbiralniku ljudi« – ruski armadi<sup>229</sup> – njeni častniki s strojnimi puškami gnali vojake v boj.<sup>230</sup> »Ali bodo dajali komu odgovor?« se je o takem ravnanju spraševal pripadnik 97. pešpolka 4. stotnije, računski podčastnik Franc Lapajne. »Zdi se mi,« je zapisal, »da bo po vojni morala Rusija prestatati še strašnejšo vojno: veliko krvavo revolucijo.«<sup>231</sup> Sicer pa naj bi se ruskim vojakom tudi drugače slabo godilo. Bili naj bi lačni in slabo obuti.<sup>232</sup>

---

11. 1914, Iz pisem slovenskih junakov: Srbi pred našimi vojaki beže, str. 2, 21. 11. 1914, Junaštvo slovenskega častnika – en sam Slovenec ujel 25 Rusov, str. 1, 12. 12. 1914, Iz pisem naših junakov: »Tisti, ki imajo kratke hlače in pero za kapo«, str. 2, 15. 12. 1914, Slike iz vojne: slovenski vojaki – strah Rusom, str. 3, 26. 1. 1915, Listek: kako zlahka se dajo Rusi ujeti, str. 1 in 27. 2. 1915, Krvavi Karpati, str. 2; *Slovenski narod*, 16. 10. 1914, Na črnogorski meji, str. 2 in 31. 12. 1914, Dnevne vesti: kako je ušel iz vjetništva?, str. 3.

224 Štepec, Slovenec 1914–1918, str. 18.

225 O omahujoči drži slovenskih vojakov, ki se je med njimi porodila zaradi neuspehov in velikih izgub avstro-ogrske vojske v Galiciji in na Karpatih, gl. Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 44, 46, 48, 49.

226 Tako razmišljanje je bilo uveljavljeno tudi med večino slovenskih vojakov. – Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 37.

227 *Slovenec*, 31. 8. 1914, Za bodočnost Evrope, str. 1.

228 *Slovenec*, 10. 9. 1914, Vojaški kurat, Slovenec Rozman padel v boju pri Lvovu, str. 2.

229 *Slovenec*, 28. 9. 1916, Ruska ofenziva, str. 1.

230 *Slovenec*, 14. 11. 1914, Iz pisem slovenskih junakov: kako so ruski časniki vodili svoje vojake v smrt, str. 1. Prim. tudi *Slovenec*, 26. 1. 1915, Listek: kako zlahka se dajo Rusi ujeti, str. 1 in 15. 4. 1915, Listek: slovenski junaki: »ko bi vaših halamutov ne bilo!«, str. 1.

231 *Slovenec*, 15. 4. 1915, Listek: slovenski junaki: »ko bi vaših halamutov ne bilo!«, str. 1.

232 *Slovenec*, 13. 2. 1915, Naši junaki: zmaga bo naša, str. 2 in 3. 5. 1915, Listek: Stankova pisma, str. 1–2; Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 57.

Kljub takim zapisom je *Slovenec* namenil svoj prostor tudi do Rusom naklonjenim pričevanjem. Tako je Josip Šušteršič iz Šmartnega pri Litiji, ko je pisal o moriji ruskih vojakov v boju 17. pešpolka 4. februarja 1915 v Karpatih, takole opisal njegov zaključek:

»V tem že slišim z leve strani klic za naskok: ‚Ura!‘ Kakor en mož planemo vsi z bajoneti proti sovražniku v strašni jezi, da vse pokoljemo. Rusi še enkrat podvojijo ogenj, nakar jih še mnogo pade izmed naših. Pa ko smo že čisto blizu njih, si mislim: zdaj bo pa strašno klanje. Pa ni bilo tako. Znano je že, da se Rusi nobene stvari bolj ne boje kot naših bajonetov. Tudi sedaj, ko zagledajo bajonete pred seboj, pomečejo svoje puške proč in roke kvišku in kličejo: Brate! Brate! Ko jih vidimo kot svoje ujetnike, nas mine vsa jeza in začeli smo si podajati roke in se smejati drug drugemu. Delili smo jim kruh in druge reči, a oni nam cigarete in tobak. Ko bi nas tedaj kdo videl, bi mislil, da smo stari prijatelji po dolgem času zopet skupaj prišli. Vsak si je mislil: ‚Vi ste storili svojo dolžnost in mi pa svojo; zdaj, ko ste naši ujetniki, niste več naši sovražniki.‘<sup>233</sup>

---

233 *Slovenec*, 27. 2. 1915, Krvavi Karpati, str. 2. – Podobno izkušnjo je svojemu sinu Andreju Zlobcu med vojno zaupal njegov oče, ki se je v starosti 45 let bojeval na ruski fronti. Na bojnem polju je nenadoma zagledal »mladega Rusa, ki je bil tako blizu mene, da sva si gledala iz oči v oči. Mirno in prijazno me je gledal. Strmel sem v črno cev njegove puške in čvrsto stikal svojo karabinko. Žal mi je bilo prijetnega mladeniča, ki je prišel pred mojo puško na podoben način, kot jaz pred njegovo. Mladi Rus je položil puško poleg sebe v brazdo in polglasno zašepetal: ‚Njet e strejat! Ja tože čelovek!‘ Nasmehnil sem se mu in odkimal. Ne, ne bom streljal! Oba sva enako čutila. Živeti hočeva, ne umreti – ne za carja in ne za cesarja! Iskreno upam, da je moj ruski prijatelj ostal živ, saj je v naslednjem trenutku jeknilo povelje: ‚Feuer!‘ Streljal sem proč.« (Zlobec, A., *V viharju prve svetovne vojne*, str. 84.) O tem, da slovenski vojaki niso hoteli streljati na Ruse in so raje padli v njihovo ujetništvo, gl. Svolfšak, *Slovinci v primežu avstrijske cenzure*, str. 118. Svolfškova ob tem opozarja, da so po podatkih, s katerimi je razpolagal Oddelek za vojne ujetnike pri Skupnem centralnem poizvedovalnem uradu na Dunaju, na podlagi stanja, v katerem so vojaki padli v ujetništvo, to je deleža ranjenih ali neranjenih vojakov, v oddelku mogli sklepati, ali se je vojak predal ali je bil dejansko zajet na bojnem polju. Po omenjenih podatkih je bilo novembra 1914 neranjenih 20, ranjenih pa 80 odstotkov ujetih slovenskih vojakov. (Prav tam.)

Šušteršič je v svojem pismu Rusom sicer priznaval trdo-  
vratnost v boju.<sup>234</sup> Taka, sicer maloštevilna priznanja so izrekli  
tudi drugi slovenski vojaki.<sup>235</sup> Prav tako je bilo mogoče v *Slo-*  
*vencu* in *Slovenskem narodu* prebrati kratke pohvalne besede o  
bojevanju srbskih in črnogorskih vojakov.<sup>236</sup> Vojaki so v pismih  
omenjali tudi hude izgube na avstro-ogrski strani in dobro srb-  
sko artilerijo.<sup>237</sup> *Slovenski narod* je opozoril še na pohvalno mne-  
nje o bojevanju Srbov, ki je krožilo v avstrijskih vojaških krogih  
in nemškem tisku.<sup>238</sup> Omeniti velja, da sta lista poročala tudi o  
znosnem ali celo dobrem ravnanju ruske strani s slovenskimi  
vojnimi ujetniki.<sup>239</sup> Drugačnih poročil skorajda ni bilo.<sup>240</sup> Po-  
dobno izkušnjo naj bi imela tudi večina Slovencev v srbskem in  
črnogorskem vojnem ujetništvu.<sup>241</sup> Enemu izmed njih pa se je  
zgodilo, da je slišal očitek o izdaji slovanstva.<sup>242</sup> Podoben očitek

---

234 *Slovenec*, 27. 2. 1915, Krvavi Karpati, str. 2.

235 *Slovenski narod*, 11. 9. 1914, Dnevne vesti: iz pisma slovenskega častnika, str. 3; *Slovenec*, 3. 5. 1915, Listek: Stankova pisma, str. 1–2.

236 *Slovenski narod*, 30. 9. 1914, Bitka pri Loznici, str. 3, 16. 10. 1914, Na črnogorski meji, str. 2 in 18. 1. 1916, Prošnja Crnegore za mir, str. 1; *Slovenec*, 10. 12. 1914, Listek: iz vojne: denarnica rešila življenje, str. 1. O pohvalnem gledanju slovenskih vojakov na bojevanje Srbov oziroma vojaški solidarnosti z njimi gl. tudi Ciglar, Malešič – vojni dnevnik, str. 44; Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 1, str. 54, 59, isti, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 2, str. 86–87.

237 Milčinski, *Dnevnik*, str. 26.

238 *Slovenski narod*, 30. 9. 1914, Bitka pri Loznici, str. 3 in 14. 11. 1914, Naši boji proti Srbiji, str. 1.

239 *Slovenec*, 28. 10. 1914, Listek: pismo Slovenca iz ruskega ujetništva, str. 2 in 21. 11. 1914, V ruskem ujetništvu: pismo slovenskega vojaka iz ruskega ujetništva, str. 8; *Slovenski narod*, 12. 11. 1914, Pismo iz ruskega vjetništva v Sibiriji, str. 2 in 21. 12. 1914, Dnevne vesti: pismo iz ruskega vjetništva, str. 3. Prim. tudi Svolfšak, Slovenci v primežu avstrijske cenzure, str. 119; Križaj, Pošta iz ujetništva, str. 47, 49; Štepec, »Kot teleta smo bili«, str. 368–369.

240 Prim. *Slovenski narod*, 31. 12. 1914, Dnevne vesti: kako je ušel iz vjetništva?, str. 3.

241 *Slovenski narod*, 2. 10. 1914, Dnevne vesti: pismo ranjenega, v srbskem vjetništvu se nahajajočega rezervnega častnika, str. 2, 31. 10. 1914, Pismo iz črnogorskega vjetništva, str. 3–4 in 12. 11. 1914, Dnevne vesti: v srbskem vjetništvu, str. 3; *Slovenec*, 14. 11. 1914, Iz pisem slovenskih junakov: slovenski mornar – črnogorski jetnik, str. 2, 7. 4. 1915, Iz srbskega ujetništva, str. 5 in 12. 2. 1916, Slovenec pobegnil na konju črnogorskega kralja, str. 3. Prim. tudi *Slovenski narod*, 15. 2. 1916, Dnevne vesti: iz Kragujevca v Srbiji, str. 3. – O slabem, celo surovem ravnanju s slovenskimi in drugimi avstrijskimi vojaki v srbskem ujetništvu, gl. *Slovenec*, 16. 1. 1915, Listek: kako je Slovenec pobegnil iz srbskega ujetništva, str. 1–2 in 1. 4. 1915, Dnevne novice: grozovitosti na Srbskem. – Bolnike hočejo moriti!, str. 5; Svolfšak, Slovenci v primežu avstrijske cenzure, 119–120; Štepec, »Kot teleta smo bili«, str. 368. Prim. tudi Milčinski, *Dnevnik*, str. 50.

242 *Slovenec*, 12. 2. 1916, Slovenec pobegnil na konju črnogorskega kralja, str. 3.



je *Slovenec* naslovil na Rusijo, ko je moskovski dnevnik *Russkoe slovo* konec februarja 1916 objavil članek, v katerem je zapisal, da lahko Italija od antante pričakuje podporo pri svojih ozemeljskih težnjah do slovenskega Primorja.<sup>243</sup>

Poročila o sorazmerno ugodnih razmerah, v katerih so živel slovenski vojni ujetniki v Rusiji, Srbiji in Črni gori, so bila lahko napisana tudi z mislijo na cenzurna očala ujetniških oblasti. Na pisma vojnih ujetnikov sta bili dejansko pozorni tako cenzura v ujetniških taboriščih kot avstrijska cenzura korespondence in tiska, zato sta *Slovenec* in *Slovenski narod* objavila tisto, kar je prestalo cenzurni preizkus. Pri tem ju je verjetno vodila tudi misel, da bi olajšala skrb svojcev za svoje može in fante, ki so bili v vojnem ujetništvu, in tako prispevala k mirnejšem sprejemanju vojne med prebivalstvom. Ujetništvo slovenskih vojakov listoma očitno ni služilo kot podlaga za razpihovanje sovražnega čustva do slovanskih nasprotnikov habsburške monarhije. Morda so pri tem upoštevali dejstvo, da je glavno breme njenega tedanjega vojskovanja potekalo na slovanskih tleh. Na to je spomladi 1915 opozoril *Slovenski narod*, ko je zapisal, da v tedanji stopnji svetovne vojne največ trpijo slovanski narodi. Vsi boji na vzhodnem in južnem vojskovališču potekajo na (avstro-ogrskih) »slovanskih tleh, v Galiciji na poljskih in rutenskih tleh, v Bukovini na rutenskih tleh, v Karpatih na slovaških tleh, v Sremu in v Bosni in v Dalmaciji na hrvaških tleh, na Primorskem na slovenskih tleh.«<sup>244</sup> Glede Primorske je treba omeniti, da so se tu Slovenci borili tudi med seboj. Na soškem bojišču so se Beneški Slovenci v uniformah italijanske vojske bojevali s Slovenci v uniformah avstro-ogrške vojske.<sup>245</sup>

O razmerah v ruskem ujetništvu in spominu nanje se je ohranilo zanimivo zgodovinsko gradivo v rodbini Benko iz Križ pri Čemšeniku. Čeprav se ne navezuje na pisanje *Slovenca* in *Slovenskega naroda* v letih 1914–1916, ga vseeno omenjamo, saj

---

243 *Slovenec*, 2. 3. 1916, Rusi nas ponujajo Italiji, str. 1.

244 *Slovenski narod*, 19. 6. 1915, Dnevne vesti: v sedanji svetovni vojni, str. 3.

245 Svoltjšak, Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub, str. 232.

gre za doslej neznano izkušnjo slovenskega vojnega ujetnika z vzhodne fronte med prvo svetovno vojno.

Omenjeno gradivo je v svojem delu *Hiša mojega očeta* predstavil nečak slovenskega vojnega ujetnika Janeza Benka, Dušan Benko. Janez Benko, zajet kot pešak v Galiciji, je bil v vojnem ujetništvu v kraju Lohvice v Ukrajini. Tu je delal v večjem mizarskem podjetju in dobro zaslužil. V Ukrajini je bil kot vojni ujetnik tudi njegov brat Jože. Brata sta v ujetništvu kmalu vzpostavila medsebojno pisemsko zvezo, verjetno prek domačih, in jim vsak iz svojega kraja sporočala, kako je z njima, domači pa so jima pisali nazaj. Pisma domačim in tista od doma so potovala z veliko zamudo, kar pa ni mogoče reči za njuno medsebojno dopisovanje, ko sta izvedela drug za drugega. Brata sta svoje dopisovanje naslovlila *Tedenski vestnik* s podnaslovom *Razvedrilo dveh ljubečih se bratov*. Na vsaki prvi strani *Vestnika* (pisma) sta bila navedena njegova zaporedna številka in datum. Za ponazoritev razmer v ujetništvu je zanimiva šestnajsta številka *Vestnika* z dne 13. januarja 1917. V njej so bila ob novicah od doma še Janezova navodila Jožetu, kako naj pride v Lohvice. Pisal mu je, do kod naj se pelje z vlakom in kje naj najame izvoščka, da ga bo pripeljal do njega. Jože je namreč Janezu sporočil, da želi pobegniti in se mu pridružiti, da bosta skupaj krenila domov. Janez in Jože Benko očitno nista imela težkega ujetniškega življenja. Janez je tako rekoč javno, po redni pošti bratu poslal pismo, v katerem mu je odkrito, brez kakih šifer, sporočil, da z navdušenjem soglaša z njegovim nameravanim pobegom, in mu posredoval navodila, kako naj pride do njega. Obvestil ga je tudi, da je »od Harkovske gubernije [...] že tukaj par plenjenih (ujetnikov – op. J. P.), ki so utekli od tam in prišli v Lokvico. Mnogo jih je, ki se po svoji volji predstavljajo. Da sliši se celo! Ako pride na komitet vojenoplenjeni (vojni ujetnik – op. J. P.), se mu da volja, naj si gre iskat službe kamor želi. Ta služba se dobi kaj lahko.« Brata sta si torej brez bojzani pred vojaško cenzuro mirno dopisovala in pripovedovala o svojem ujetniškem življenju in brez trohice strahu načrtovala, kako in kdaj ter po kateri poti se bosta vrnila domov.<sup>246</sup>

246 Benko, D., *Hiša mojega očeta*, str. 50–51, 53, 56.

Po Benkovem rodbinskem izročilu je v Janezovem ujetniškem življenju prostor našla tudi ljubezen. Vanj se je zagledala Evdokija Harapan, hči lastnika podjetja, v katerem je delal. Tudi Janez do nje ni bil ravnodušen in ljubezenski plamen je tako močno zagorel, da mu je Evdokija podarila bel, lastnoročno izvezen šal iz domačega platna, posejan s prekrasnimi ornamentami. Šal – del ženitovanjske opreme, ki ga nevesta izroči svojemu izvoljencu – je dva metra dolg s cirilično inicialko njenega priimka na enem koncu, na drugem koncu pa z latinično inicialko Janezovega priimka. Ženin ga na poročnem obredu nosi ovitega okoli pasu ter počez križem čez rame. Janez Benko si ga ni ovil, ker je po oktobrski revoluciji, najverjetneje spomladi 1918, žalostnega srca zapustil Rusijo, šal pa je vzel s seboj. Brat Jože je namreč skladno z njegovimi navodili prišel v Lohvice in s svojo prisotnostjo vplival na Janeza, da je (komajda) z njim pobegnil v domovino. V tistih nemirnih časih so ujetniki množično izkoriščali tedanje razmere in bežali domov. Brata so po vrnitvi iz ujetništva najprej napotili v Judenburg, nato pa za tri mesece na soško fronto. Po koncu vojne sta se peš vrnila domov, Janez z mislijo na Evdokijo, ki je ni pozabil. V poznih letih je hudomušno polglasno razmišljal: »Bogsigavedi, če moji otroci nimajo kakega brata ali sestre v Ukrajini!« Evdokijin šal se je ohranil do danes in še dolga desetletja kasneje je Janezova družina vsako leto v maju, v času šmarnic (majniška Marijanska pobožnost – op. J. P.), z njenim šalom in podobo Janeza Benka v domači hiši okrasila visečo podobo Matere božje neznani Evdokiji v spomin.<sup>247</sup>

247 Prav tam, str. 53–57, 158. O šmarnicah gl. Smolik, *Liturgika*, str. 222–223. Benko v svojem delu opozarja tudi na druge primere, ko slovanski vojni ujetniki v ruskem ujetništvu niso živeli v slabih razmerah. Spominja se, da je bral, kako so »Rusi avstrijske in nemške ujetnike ob popisu spraševali: ‚Germanski ali Slavlanski?‘ Tiste, ki so se izjavili, da so nemškega rodu, so zvečine poslali onstran Urala, v Sibirijo, ujetnike slovanske krvi pa so razporedili po evropskem delu Rusije. Mnogim med njimi se ni slabo godilo. Ne le zgodba Benkovega Janeza, tudi pripoved ‚Trideset in eden‘ (Šest, *Enaintrideset in eden* – op. J. P.), ki jo je po prvi vojni napisal publicist in režiser Osip Šest, govori o skupini častnikov avstro-ogrske vojske – Slovencev, Hrvatov, Čehov in Poljakov –, ki so že prvo leto vojne padli v rusko ujetništvo in v njem živeli vse do konca morije. Prav nič hudega jim ni bilo. Ruska komanda jih je nastanila v mestu Rjazan, bivali so v veliki hiši z vrtom, v katerem so gojili razne povrtnine; omislili so si celo bazen. Vse do izbruha revolucije so redno prejeli plačo, se sprehajali po mestu in njegovem obrobju, ljubimkali z rjazanskimi

Ob omenjeni posamezni izkušnji se je dojemanje ruskega (slovanskega) nasprotnika, ki ga je v javnosti krojilo politično časopisje, opiralo tudi na zgodovinsko antropološki razmislek o značaju ruskega človeka. Leta 1915 ga je prispeval profesor na ljubljanskem bogoslovju, teolog, zgodovinar in raziskovalec starocerkvenoslovanskega slovstva dr. Franc Grivec. V katoliški reviji za kulturnosociološka vprašanja *Čas* je objavil daljšo razpravo *Ruski problem*, v kateri je obravnaval tudi ruski značaj.<sup>248</sup> Besedilo, ki je zadevalo to vprašanje, je 1. maja 1915 povzel *Slovenec*. Ob tem je opozoril na aktualnost Grivčeve razprave, saj ruski značaj »tudi na bojnem polju kaže toliko zanimivega in zagonetnega«.<sup>249</sup>

Glavni poudarek *Slovenčevega* povzetka Grivčeve razprave je veljal opozorilu, da se na dnu ruskega značaja še vedno skrivajo »dobrodušna mehkost, gibčna sanjavost, demokratična ljudomilost in anarhistična svobodoljubnost staroruske slovanske narave«. Temu so se skozi zgodovino pridružili različni tuji vplivi, ki jih Rusi v sebi še niso uredili. Ob zgodovinskih in kulturnih nasprotjih so se soočali tudi s presenetljivimi nasprotji v naravi in gospodarstvu.<sup>250</sup>

»Rus se je moral vedno boriti z neprijazno naravo brez upa, da si jo popolnoma ukloni,« je povzemal *Slovenec*. V boju z njo se je navadil na največja nasprotja. Brez težave prenaša skrajni mraz in skrajno vročino. Nepričakovane spremembe, velike

---

lepticami, počenjali še to in ono, vse sicer pod dozdevnim nadzorom stražarja, s katerim so bili prav prijateljsko povezani. Obilni prosti čas nekajletnega ujetništva so pač preživljali na razne načine, nekateri tudi s študijem.« (Benko, D., *Hiša mojega očeta*, str. 58.) Šest je bil v ruskem ujetništvu od leta 1915. Po revoluciji je najprej delal v gledališču v Rjazanu, kasneje pa se je v Moskvi seznanil z znamenitim ruskim igralcem, režiserjem in teatrologom Konstantinom Sergejevičem Stanislavskim. V domovino se je vrnil leta 1919. – Kot utemeljeno opozarja Petra Svolfšak, pa je obstajala tudi drugačna slika življenja slovenskih vojnih ujetnikov v Rusiji. Iz mnogih ujetniških taborišč so poročali o slabih življenjskih razmerah, lakoti, nenavadnih in težkih vremenskih razmerah, težaškem delu, ki so ga morali opravljati, predvsem v rudnikih ali na železnicah. Po oktobrski revoluciji so se življenjske razmere vojnih ujetnikov še poslabšale, zlasti za častnike. (Svolfšak, *Slovenec* v primežu avstrijske cenzure, str. 118–119.)

248 Grivec, *Ruski problem*, str. 121–137. Obravnavo značaja ruskega človeka gl. na str. 126–131.

249 *Slovenec*, 1. 5. 1915, Listek: ruski značaj, str. 1.

250 Prav tam.

katastrofe in nesreče ga ne spravijo iz ravnotežja. V ruskem značaju je mešanica moči in slabosti, ognjevitosti in apatije, trdovratne konservativnosti in lahkotne gibčnosti, sanjivosti in delavnosti, trdnosti in dobrodušnosti, brezčutnosti in dobrote. Rus ve, kaj sta trpljenje in bolečina, zato se odlikuje po sočutju, usmiljenosti, dobrodelnosti in po idealni požrtvovalnosti. Ker je obenem s tiranstvom narave prenašal tudi tiranstvo absolutne države, se zna tudi žrtvovati. Zato rusko ljudstvo, ki je miroljubno in malo bojevito, daje vztrajne vojake, ljubezen do širše domovine pa ga navaja na ekspanzivno politiko. »V zadnjem desetletju je ruski narod dobil priložnost, da je razvil aktivne zmožnosti in spretnosti svoje, široke nature,« je sklenil *Slovenec*. »Zato se je Rusija zares nepričakovano okrepila. Mogoče je, da se bo tudi ruski značaj okrepil in konsolidiral ter nasprotja spravil v lepše soglasje.«<sup>251</sup>

Povzetek iz Grivčeve razprave je kazal razumevanje in naklonjenost ruskemu človeku in je omilil prevladujočo negativno podobo, ki sta jo v času, ko so se Slovenci bojevali na slovanskih tleh, *Slovenec* in *Slovenski narod* prikazovala o ruskih nasprotnikih monarhije.<sup>252</sup> V veliki meri sta jo oblikovala po izbranih pismih slovenskih vojakov, ki sta jih neprekinjeno objavljala. Pisma so v njuni uredništvu posredovali različni naslovniki oziroma sta bila naslovnika lista sama. *Slovenski narod* si je njihove pošiljatelje verjetno pridobil tudi s pozivom, ki ga je objavil konec septembra 1914. V njem je opozoril, da je »sedanja vojna (...) za zgodovino našega naroda in naših dežela velikega pomena, in kdor bo kdaj pisal zgodovino te dobe, temu bo dobro došlo vse, kar se bo iz sedanjih časov ohranilo pismenih

---

251 Prav tam.

252 Kot obliko prijaznejšega odnosa do Rusov bi lahko šteli tudi objavo novele Antona Pavloviča Čehova *Kmetje* septembra 1916 v *Slovenskem narodu*. Novela je izšla v dvanajstih nadaljevanjih. – *Slovenski narod*, 11. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1–2, 12. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1, 13. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1, 14. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1, 15. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1, 16. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1, 18. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1, 20. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1, 21. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1, 22. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1, 25. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1–2, 26. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1 in 27. 9. 1916, Listek: Kmetje, str. 1.

spominov. Dobro bi torej bilo in velike koristi, če bi si ljudje zapisovali najvažnejše stvari, ki se zgodijo sedaj. (...) Zaslužno bo, če si vojaki zapišejo, kaj so doživeli na bojiščih in zaslužno bo, če si posamezniki zapišejo, kaj so v svoji občini videli in doživeli. (...) Take stvari, posamičnosti, ki so zanimive za dotični kraj, naj bi se vse zapisovale, pa tudi doživljaji vojakov, ki so prišli z bojišča. Na ta način se lahko zbere mnogo gradiva, ki bo bodočim zgodovinarjem gotovo dobro služilo in jim omogočilo napraviti zanimivo in pravično sliko o razmerah v sedanji veliki dobi.«<sup>253</sup>

Pisanje obeh vodilnih slovenskih političnih dnevnikov o bojevanju Slovanov na obeh straneh fronte v letih 1914–1916 se nam pokaže takole: za veliko večino Slovencev in slovenskih vojakov so bili na podlagi njihovega nespornega avstrijskega patriotizma<sup>254</sup> slovanski nasprotniki monarhije izključno le njeni sovražniki. Tako razpoloženje sta spodbujala tudi vodilna slovenska politična dnevnika *Slovenec* in *Slovenski narod*, ki v odnosu do njih nista dopuščala misli o vzajemnosti Slovencev z drugimi Slovani. V vprašanju slovanstva so bile zanju odločilne frontne črte, postavljene med avstro-ogrsko in nemško ter z njima vojskujočimi se slovanskimi državami. Kljub posameznim prispevkom, v katerih o slovanskih nasprotnikih ni bilo težkih besed, je bila na straneh obeh listov pot k slovanskemu identitetnemu samorazmisleku tesno zaprta. Obstajala sta le avstrijska vrednostna bit in v njej zamejen odnos do slovanstva. *Slovenec* in *Slovenski narod* sta pomembno utrjevala stališče, da so Slovenci – kot tudi drugi habsburški Slovani – Avstrijci, tisti, ki to niso, pa so iz drugega sveta. Tak odnos je okrepila vojna, ki je pripadnost slovanstvu podredila interesom držav, vojskujočim se v njej.

253 *Slovenski narod*, 28. 9. 1914, Dnevne vesti: zapisujte doživljaje med vojno!, str. 2.

254 Kot so opozorili Janez Cvirn, Jure Gašparič in Vlasta Stavbar, je na Slovenskem še na predvečer razpada Avstro-Ogrske prevladovalo stališče o ohranitvi preurejene in z interesi avstrijskih narodov usklajene monarhije. (Cvirn, Gašparič, »Neizbežnost« razpada Habsburške monarhije, str. 444; Stavbar, *Majniška deklaracija*, str. 54–235; ista, Izjave v podporo Majniške deklaracije (1992), str. 357–381, 497–507, ista, Izjave v podporo Majniške deklaracije (1993), str. 99–106.) Tako stališče je prevladovalo tudi med vojaki. (Prim. Svoljšak, Slovenci v primežu avstrijske cenzure, str. 125; Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 2, str. 95–96, 101–102, isti, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 3, str. 107.)

## WRANGLOVCI

Po boljševiški revolucionarni spremembi v Rusiji in državljanski vojni ter intervenciji, ki sta ji sledili, so se konec leta 1920 iz domovine umaknili številni pripadniki protirevolucionarnega tabora. Med njimi je s svojo na Krimu poraženo vojsko sredi novembra 1920 Rusijo zapustil tudi general baron Peter Nikolajevič Wrangel.

Wrangel se je s približno 57.000 vojaki najprej ustavil v Carigradu, kjer so jih po nekaj tednih vojaški predstavniki zahodnih sil, tedaj okupatoric tega dela Turčije, razorožili in razporedili v Galipoli in na otok Limnos. 4.870 kozakov Wranglove vojske z Limnosa (v glavnem pripadnikov Kubanskega in delno Donskega korpusa) ter 191 žensk in 39 otrok je nato sredi junija 1921 sprejela Kraljevina SHS.<sup>255</sup> Kozake, ki so že pred tem v okviru civilne evakuacije prispeli v državo, so uporabili za gradnjo cest,<sup>256</sup> tiste, ki so prispeli junija 1921, pa so dva meseca kasneje vzeli v obmejno stražo kraljevine. Vanjo so sprejeli 4.600 vojakov in podčastnikov ter 64 častnikov iz Wranglove prve korenjeniške divizije. Pri izbiri kandidatov za jugoslovansko službo je

---

255 Kačaki, Plan generala Vrangela, str. 50. – O mednarodnih političnih razmerah in pogledih jugoslovanskega državnega vrha, ki so vodili k sprejemu pripadnikov Wranglove vojske v Kraljevino SHS gl. str. 53–61.

256 O tem gl. podrobneje Kačaki, Plan generala Vrangela, str. 61.

odločal Wranglov generalštab. Ruski vojaki so lahko nosili ruske uniforme in vojaška znamenja. Organizirani so bili v posebne ruske čete, ki so bile razporejene vzdolž jugoslovanske meje z Avstrijo, Italijo (vključno s posameznimi otoki), Albanijo, Grčijo, Madžarsko in Romunijo. Čeprav so ruske čete postale del Vojske Kraljevine SHS, so kljub temu zadržale svoje, sicer poluradno, osrednje poveljstvo v Pančevu. Le-to je imelo koordinacijsko zvezno vlogo v odnosu do jugoslovanske vojske.<sup>257</sup>

Wranglovci, kot so jim rekli v jugoslovanskem in širšem prostoru, na Slovenskem niso bili na dobrem glasu. Edini tedanji množični medij – časopisje – je ne glede na medsebojne ideološke in politične razlike soglasno poročal o njihovem surovem, oblastnem in v več primerih zločinskem ravnanju z obmejnimi prebivalstvom v Sloveniji in Jugoslaviji.<sup>258</sup> Med zločini, ki so jih storili wranglovci na Slovenskem, velja posebej omeniti posilstvo osemletne deklice pri Zgornjem Sv. Duhu, ki ga je 15. oktobra 1922 storil pripadnik 2. voda 11. obmejne čete Safran Kraljevecky.<sup>259</sup> Ravnanje wranglovcev se ni skladalo s trditvijo obrambnega ministra, generala Stevana Hadžića, ki je julija 1921 jugoslovanski vladi poročal, da so Wranglove enote izjemno disciplinirane, saj so sestavljene iz najboljših delov ruske vojske.<sup>260</sup> Med slovenskimi socialisti je veljalo, da je Wrangel ruski krvnik in caristična

---

257 Prav tam, str. 62, 63.

258 *Enakost*, 27. 10. 1921, Tedenske novice: Maribor: podivjani Wranglovci, str. 1; *Kmetijski list*, 5. 1. 1922, Ne odnehamo, str. 1, 9. 2. 1922, Delo naših poslancev, str. 1, 16. 3. 1922, Ne trpimo krivic nad ljudstvom!, str. 1, 4. 5. 1922, Klerikalna politika str. 1 in 2. 11. 1922, Pokrajinske vesti: proč s polovičarstvom!, str. 2–3; *Naprej*, 25. 2. 1922, Dnevne vesti: kakor kača se plazi, str. 2, 30. 4. 1922, Dnevne vesti: kako nam Wranglovci vračajo gostoljubnost, str. 8, 4. 8. 1922, Obmejni in upravni aparat Mežiške doline, str. 3–4, 26. 8. 1922, Wranglova soldateska v Jugoslaviji, str. 3 in 24. 9. 1922, Maribor: Wranglovca Benjamina Svečnikovega, str. 3; *Slovenec*, 23. 3. 1922, Demokratje za Vranglovce, str. 1 in 3. 6. 1922, Žrtev bestialnosti Wranglovcev, str. 4; *Delavske novice*, 23. 3. 1922, Dopisi: Hotedršica, str. 4; *Nova pravda*, 10. 6. 1922, Tedenske novice: Wranglova država v državi, str. 4, 25. 3. 1922, Poročila z dežele: Žiri, str. 3.

259 SI\_PAM/0645, t. e. 95, Kzp Vr X 1358/22. – Na omenjeno dejanje je na simpoziju Slovenci in Rusi, ki je bil 4. 3. 2015 v Ruskem centru znanosti in kulture v Ljubljani, opozorila kolegica dr. Mateja Ratej. Ljubeznivo mi je posredovala tudi podatke o gradivu, ki ga o tem dogodku hrani Pokrajinski arhiv Maribor, za kar se ji prisrčno zahvaljujem.

260 Kačaki, Plan generala Vrangela, str. 62.



propalica, njegovi vojaki pa lopovi in pritepenci.<sup>261</sup> Za Slovensko ljudsko stranko so bili wranglovci zveri v človeški podobi, komunisti so jih imeli za caristične batinaše, liberalna Narodno socialistična stranka pa je v njih videla caristično sodrgo in zalego.<sup>262</sup>

Na Slovenskem so negodovali tudi zaradi gmotnih sredstev, ki jih je država izdajala za wranglovce. Ljudi in politiko je prav tako motilo, da so nosili ruske uniforme, vojaška znamenja in caristična odlikovanja ter da so bili v javnosti oboroženi. V slovenskem prostoru so se stopnjevano pojavljali poudarki, da predstavljajo državo v državi, zato jih je treba odpustiti iz obmejne službe, razorožiti in izgnati iz države. Omenjena stališča so izrekli v vseh političnih taborih.<sup>263</sup> *Slovenec* je ob tem še izjavil, da wranglovci »rujejo ne le samo zoper svobodo ruskega naroda, marveč tudi proti naši svobodi in svobodi vseh po vojni

- 
- 261 *Naprej*, 21. 5. 1922, Politične vesti: pustolovščina ruskega krvnika Wrangla, str. 2, 19. 3. 1922, Politične vesti: general Wrangel nadzira svoj štab in svoje čete, str. 2 in 23. 5. 1922, Politične vesti: nezaslišano vedenje Wranglovih pritepencev, str. 2.
- 262 *Slovenec*, 3. 6. 1922, Žrtev bestialnosti Wranglovcev, str. 4; *Delavske novice*, 27. 7. 1922, Dopisi: Wranglovci imajo v SHS prednost pred domačimi vojnimi invalidi: nov atentat na vojne invalide, str. 4; *Nova pravda*, 15. 4. 1922, Politične vesti: Wranglovci se zbirajo, str. 2 in 30. 9. 1922, Tedenske novice: general Wrangel mobilizira svojo armado!, str. 6.
- 263 *Kmetijski list*, 5. 1. 1922, Ne odnehamo, str. 1, 19. 1. 1922, Obrtnik, str. 6, 2. 2. 1922, Obrtnik, str. 4, 9. 2. 1922, Delo naših poslancev, Politične vesti: ruske obmejne straže, str. 1, 4–5, 16. 3. 1922, Ne trpimo krivic nad ljudstvom!, str. 1, 4. 5. 1922, Politične vesti: poslanci SKS, str. 2 in 2. 11. 1922, Pokrajinske vesti: proč s polovičarstvom!, str. 2–3; *Delavske novice*, 23. 2. 1922, Wranglovci, str. 2 in 25. 5. 1922, Dnevne vesti: Wrangel inspiciira, str. 4; *Avtonomist*, 11. 3. 1922, Dnevne vesti: kaj pa to? Kako pa to?, str. 2–3 in 8. 4. 1922, General Wrangel, str. 3; *Tabor*, 15. 3. 1922, Wrangel organizira novo rusko armado?, str. 1; *Naprej*, 19. 3. 1922, Politične vesti: general Wrangel nadzira svoj štab in svoje čete, str. 2, 14. 4. 1922, Politične vesti: gospod Wrangel imajo polnomoč, str. 2, 20. 5. 1922, Čičerin o zloglasnem generalu Wranglu, str. 2, 21. 5. 1922, Politične vesti: pustolovščina ruskega krvnika Wrangla, str. 2, 4. 10. 1922, Politične vesti: zloglasni general Wrangel, str. 2 in 12. 10. 1922, Politične vesti: generalissimus, str. 4; *Jugoslavija*, 23. 3. 1922, Ruska emigracija v Jugoslaviji in današnji radikalno-demokr. režim, str. 2, 24. 3. 1922, Dr. Ninčič o naši politiki napram Rusiji, str. 1, 13. 4. 1922, Wrangel grozi svojim beguncem z odtegnitvijo naše državne podpore, str. 1, 20. 5. 1922, Odprito pismo jugoslovan. akademikov na Gradu naši javnosti, str. 2, 20. 6. 1922, Politični položaj v Bolgariji, str. 2 in 26. 9. 1922, Politične vesti: Wrangel se še vedno giblje, str. 2; *Slovenec*, 31. 3. 1922, Politične novice: carski skledolizniki, str. 2; *Nova pravda*, 15. 4. 1922, Politične vesti: Wranglovci se zbirajo, str. 2, 24. 6. 1922, Politične vesti: dalekovidni državniki, str. 3, 2. 9. 1922, Tedenske novice: kubanski kozaki in dravska divizija, str. 3–4 in 30. 9. 1922, Tedenske novice: general Wrangel mobilizira svojo armado!, str. 6; Perovšek, J., *Programi političnih strank*, str. 117. Prim. tudi *Avtonomist*, 8. 4. 1922, General Wrangel, str. 3; *Naprej*, 4. 10. 1922, Politične vesti: zloglasni general Wrangel, str. 2, 8. 10. 1922, Politične vesti: o generalu Wranglu, str. 2 in 12. 10. 1922, Politične vesti: generalissimus, str. 4.

nastalih držav ter demokracije«. <sup>264</sup> V liberalnem taboru so dodali, da wranglovci ne spoštujejo jugoslovanskega gostoljubja, medtem ko vlada v njih vidi svojo telesno stražo. <sup>265</sup> V določenem pogledu so sicer imeli razumevanje za službo, ki so jo opravljali. »Obmejna služba je že po svoji naravi zelo nevhvaležna in je čisto naravno, da so ruski begunci postali le še bolj zasovraženi,« je v mariborskem liberalnem *Taboru* zapisal avtor »Ignotus«.

»Marsikateri očitek, ki ga je naša javnost vrgla na ruskega stražnika, je bil naravnost krivičen, ker se je pokazalo, da bi tako ravnal vsak državni uslužbenec, ki priseže zvestobo zakonu. [...] Nihče [pa] ne taji, da ruski begunci niso večkrat zagrešili kaj takega, kar je vzbujalo v naših ljudeh nejevoljo in celo mržnjo. V mnogih slučajih je bilo krivo nesporazumljenje, toda javno mnenje je tu kakor povsod drugod subjektivno in polno predsodkov. Boj s predsodki je težaven. Če slovanski bratje s severa vidijo, koliko strasti, mržnje in sovraštva se razliva med nami samimi; kako trdovratno vzdržujejo nekateri Slovenci in Hrvati predsodke o Srbih in obratno, tedaj se ne bodo čudili, če tudi njih srečujemo z nezaupanjem. Živimo v dobi, ki ne diči preveč plemenitih čednosti in finih običajev; tragedija posameznikov se danes izgublja v splošni tragediji, v kaotičnem prenavljanju narodov in človeštva,« je sklenil »Ignotus«. <sup>266</sup>

Drugače pa se je med liberalci uveljavilo mnenje, da Kraljevina SHS ne potrebuje tujega vojaštva, saj se bo pred zunanjim in notranjim sovražnikom branila s svojo vojsko. »Mi nismo nobene kukavice,« je zapisal *Kmetijski list*, »da bi nas morali stražiti begunci in če so stokrat Slovani.« <sup>267</sup> Po njegovi oceni se je jugoslovanska država z razporeditvijo Rusov na severno mejo

<sup>264</sup> *Slovenec*, 31. 3. 1922, Politične novice: carski skledolizniki, str. 2.

<sup>265</sup> *Kmetijski list*, 2. 11. 1922, Pokrajinske vesti: proč s polovičarstvom!, str. 2–3; *Nova pravda*, 2. 9. 1922, Tedenske novice: kubanski kozaki in dravska divizija, str. 4.

<sup>266</sup> *Tabor*, 6. 10. 1922, Ignotus, Problem ruskih beguncev, str. 1.

<sup>267</sup> *Kmetijski list*, 16. 3. 1922, Ne trpimo krivic nad ljudstvom!, str. 1.

osmešila, saj jih avstrijski stražniki v vsakem pogledu prekašajo. In če to rečemo, »nismo nobeni nasprotniki Rusov, temveč le dobri državljani«. <sup>268</sup>

Pri wranglovcih so se posebej ustavili tudi v marksističnem taboru. Komunistične *Delavske novice* so opozorile na primer, ko so imeli prednost pri zaposlitvi v javno službo pred domačimi vojnimi invalidi. <sup>269</sup> Poleg tega so objavile še članek Wranglovci, ki so ga podpisali slovenski Dobrovoljci. Nekdanji ujeti avstro-ogrski vojaki v Rusiji, ki so se priključili srbski vojski, so v njem predstavili svoje izkušnje »o teh modrokrvnih, delamržnih vlastelinih«. <sup>270</sup>

»Znano je, kako se je nabiralo pod varstvom teh vlastelinov (wranglovcev – op. J. P.) ‚dobrovoljce‘ v Odesi,« so zapisali Dobrovoljci. »Sprva so te z lepa nagovarjali k pristopu v divizijo (prva srbska dobrovoljska divizija – op. J. P.); ako je bilo to brez uspeha, so takemu slekli hlače in še kaj drugega, če je imel na sebi, ter ga bili po golem telesu do nezavesti. Ne vem[o], koliko je bilo takih, ki so vztrajali in tudi to prenesli. Te so potem žive zašili v vreče in jih določili za pičo ribam ...« – »Tisti jugoslovenski fantje, ki so dobivali na trdih rabotah poleg slabe hrane še krepke udarce na zadnji del života, da so se 14 dni bolešno tipali tam na mestu, da se uverijo, koliko klobas je že izginilo, vedo bolje povedati, kako revanšo jim dolgujemo.« <sup>271</sup>

Najbolj gorki pa so bili wranglovcem v Samostojni kmetijski stranki. Odločno so zahtevali, da se odpokličejo iz obmejne službe, saj je bila stranka »načelno proti temu, da bi smel biti tujec na tako važnem mestu, kakor je državna meja«. <sup>272</sup>

»Predpravica državljana je,« je na začetku leta 1922 poudaril *Kmetijski list*,

---

268 *Kmetijski list*, 9. 2. 1922, Politične vesti: ruske obmejne straže, str. 5.

269 *Delavske novice*, 27. 7. 1922, Dopisi: Wranglovci imajo v SHS prednost pred domačimi vojnimi invalidi: nov atentat na vojne invalide, str. 4.

270 *Delavske novice*, 23. 2. 1922, Wranglovci, str. 2.

271 Prav tam. O prisilnem in brutalnem zbiranju t. i. silovoljcev v srbske dobrovoljske enote v Odesi gl. tudi Sluga, Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni, 2, str. 106–109.

272 *Kmetijski list*, 5. 1. 1922, Ne odnehamo, str. 1.

»da sme nositi orožje. Država, ki se temu načelu izneveri, je obsojena na smrt. Vse države, ki so se vzdrževale z najemniki, so propadle in vselej so zmagale tiste države, ki so jih varovali bajoneti državljanov. Popolnoma naravno je to, zakaj samo državljan ljubi domovino in samo državljan bo storil za zmago domovine vse, kar bo v njegovi moči. Vranglovci niso naši državljanji, spričo česar nimajo interesa do naše domovine, pa naj bi bili stokrat Slovani. Samo prisiljeni bivajo v naši državi in samo prisiljeni vrše to službo. Izgnani iz domovine, izpostavljeni vsem nesrečam pregnanstva, morejo soditi vse dežele razen Rusije samo po geslu: kjer je dobro, tam je domovina. Zategadelj ponavljamo: Slab patriot je tisti, ki daje tujcu orožje, slab državljan oni, ki išče varstva pri najemnikih!«

»Naravnost zločin pa je,« je nadaljeval *Kmetijski list*,

»če se poverja tujcu najvažnejša služba – obramba državne meje. In to v časih, ko so meje komaj določene, in v krajih, kjer mejimo na silne in lokave nasprotnike. Brez ozira na vse to se nastavljajo na mejo ljudje, ki ne razumejo jezika obmejnega prebivalstva, ki se ne morejo sporazumevati z nobenim človekom, ki ne poznajo ne šeg ne običajev ljudi, ki nikdar ne morejo presoditi, ali prehaja mejo sovražnik ali naš človek. Toda ne samo to! Vranglovci so čutili potrebo, pridati k vsem tem nedostatom še druge stvari ter se diskvalificirati kot Slovani, kot vojaki in kot ljudje.«

Zagrešili so zločine in nasilstva, oblast pa se ob tem ni zganila. »Velik del Vranglovcev je germanofilski,« je opozarjal *Kmetijski list*. In »ob severni meji imamo germanofile za stražarje! Daleč smo prišli!« A tudi kot vojaki

»Vranglovci niso na svojem mestu. Krivda zadeva pred vsem njih komandante, ki smatrajo svoje službe le za sinekure, ne

pa za dolžnost. [...] Kakor so slabi komandanti, tako so slabi tudi vojaki. Brez obzira na prisotnost Vranglovca more pod gotovimi pogoji preiti vsakdo mejo. Njih vojaška nesposobnost se vidi in občuti najbolj ob severni meji [...]. Kaj to pomeni, ve vsakdo, ki je bil kako uro med ljudstvom na [...] meji. Vse polno avstrijakantov in nemčurjev je tam in naša vlada ni mogla bolje propagirati nemške misli, kakor da je poslala na severno mejo Vranglovce. Obmejni vojak je reprezentant države, po njem sodi vsak tujec našo državo. [...] Na meji pa predstavljajo našo vojsko Vranglovci! Tudi zadnji košček ugleda moramo na ta način zaigrati. Ubogi srbski junak, ki si dobil take reprezentante! [...] Nikakor nočemo reči, da so vsi Vranglovci brez izjeme [...] slabi ljudje«,

je sklenil *List*.

»Toda zaradi samoobrambe ne moremo storiti nič drugega kakor spričo dokazanih grehov posameznikov nastopiti proti vsem. Sicer ne gojimo prav nikakega sovraštva do Vranglovcev in smo nasprotno pripravljene, jih kot Ruse podpirati. Toda za Boga, kje je zapisano, da morajo biti ravno vojaki. Saj je toliko dela med nami in zakaj se ne bi preživljali rajši s koristnim in poštenim, čeprav malce napornim delom kakor pa da škodujejo s svojo slabo obmejno službo vsemu ljudstvu. Pri osuševanju ljubljanskega barja, pri gradnji železnic in cest in sploh povsod bi mogli Vranglovci na najboljši način služiti samim sebi in nam. Toda proč z njimi kot z obmejnimi četami!«

Samostojna kmetijska stranka je zato zahtevala, da mora država »z železno roko« narediti red, in napovedala: »Ne bomo prej odnehali, dokler ne bo zmagalo naše stališče in ne bodo Vranglovci odpoklicani. [...] Ljudski glas je treba vpoštovati!«<sup>273</sup>

Vprašanje Vranglovih čet, ki je vznemirjalo javnost na Slovenskem in širše v državi (na Slovenskem je bila zaradi mejne lege

---

273 Prav tam.

ozemlja njihova prisotnost občutnejša), so spomladi 1922 obravnavali v Narodni skupščini Kraljevine SHS. Do tega je prišlo v okviru prve, skoraj dva meseca trajajoče proračunske razprave v novi državi.<sup>274</sup> Predlog zakona o proračunskih dvanajstinah za maj in junij 1922, ki ga je 31. marca 1922 Narodni skupščini predložil njen Finančni odbor,<sup>275</sup> je namreč v 86. členu vseboval določilo o ukinitvi obmejnih čet. Temu so se z utemeljitvami, da sodi njihova ukinitve v okvir posebnega zakonskega načrta, v razpravi o omenjenem členu uprli nekateri poslanci vladnih strank. Vendar je bil predlog zakona, ob pojasnilu odborovega poročevalca dr. Slavka Šečerova, da po oceni vojnega ministra obmejne straže niso več potrebne, njihova ukinitve pa bi državo razbremenila za 100,000.000 dinarjev, 29. aprila 1922 sprejet. Od slovenskih strank so za predlog zakona o proračunskih dvanajstinah za maj in junij 1922 glasovali poslanci vladne Samostojne kmetijske in poslanec vladne liberalne Jugoslovanske demokratske stranke, opozicijski poslanci iz Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke ter opozicijski poslanec iz Narodno socialistične stranke pa so bili proti.<sup>276</sup>

Tako je prišlo do odpoklica wranglovcev iz obmejne službe. Njihove enote so po finančnem zakonu za proračunsko leto 1922 do 1. oktobra 1922 morali zamenjati s finančno stražo. O tem je pisal *Kmetijski list* in že februarja 1922 poudaril, da bi bilo z odpustitvijo wranglovcev »našemu obmejnemu prebivalstvu silno pomagano«. <sup>277</sup> Avgusta 1922 je z zadovoljstvom ugotovil, da je v Mariboru »za obmejno službo priglašeni dovolj domačih fantov in je tako preskrbljeno, da bodo vršili obmejno službo v bodoče le domači ljudje. Toliko v pojasnilo vsem, ki že nestrpno čakajo na izmenjavo in katerim so Vranglovci trn v peti. Delo za izmenjavo je v teku in bo tudi v kratkem izmenjava izvršena.«<sup>278</sup>

---

274 O prvi proračunski razpravi v Kraljevini SHS gl. Ribar, *Politički zapisi*, str. 47–52.

275 *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: 1921–1922 II.*, str. 225–226.

276 Prav tam, str. 307–315.

277 *Kmetijski list*, 23. 2. 1922, Delo poslancev SKS, str. 2.

278 *Kmetijski list*, 16. 8. 1922, Vprašanje obmejnih straž, str. 2.

Odpoklic wranglovcev z meje so na Slovenskem sprejeli z olajšanjem. Wranglovci so s svojim zastrašujočim vedenjem vznemirjali prebivalstvo in predstavljali motnjo v rasti mirnodobskega duhá v slovenski družbi. Posebna značilnost v odzivu slovenske politike na njihov odpoklic pa je bila, da ga je javno pozdravila samo Samostojna kmetijska stranka. Druge stranke je – z izjemo JDS – preveč zaposlila njihova opozicijska drža. Pri SKS lahko opozorimo, da gre njeno podporo odpoklicu iskati tudi v dejstvu, da je več njenih poslancev prihajalo s Štajerskega in so očitno prisluhnili nejevolji med obmejnim prebivalstvom. Poleg tega stranka wranglovcem ni bila naklonjena tudi zaradi delovanja njihovih pripadnikov v Bolgariji, kjer so rovarili proti predsedniku vlade in načelniku sorodne Bolgarske kmetijske ljudske zveze Stambolijskemu. Ustavimo se lahko še pri Jugoslovanski demokratski stranki. Njen poslanec, ki je glasoval za predlagani zakon o proračunskih dvanajstinah, dr. Vekoslav Kukovec, je bil izvoljen v obmejnem mariborskem volilnem okrožju. Sicer pa je bil vsem političnim strankam, vsaj kar je zadevalo wranglovce, zakon o proračunskih dvanajstinah, ki so ga zaradi prilagajanja zasebnim interesom in nekaj sto členov imenovali »omnibus«,<sup>279</sup> verjetno pogodu. Tako se je zgodba o Wranglovih obmejnih četah na Slovenskem končala.

In na koncu še beseda o nadaljnji usodi pripadnikov t. i. Wranglove vojske v Kraljevini SHS. Novembra 1922 so obmejno stražo preoblikovali v finančno stražo, ki je imela številčno precej manjše moštvo. Od Rusov je v njej ostalo 1.700 vojakov. Vendar so kmalu ugotovili, da je obmejna straža vseeno potrebna, in so od maja 1923 do januarja 1924 vanjo ponovno sprejeli 1.000 ruskih vojakov. Očitno pa ne v Sloveniji, saj jih v tem času slovenska politika in časopisje nista več omenjala. Sicer pa so pogoste spremembe in negotova služba vodile k stalnemu zmanjševanju števila ruskih vojakov v Vojski Kraljevine SHS. A tudi v tem delu jugoslovanske družbe z njimi niso bili povsem zadovoljni. Kot je poročal socialistični *Naprej*, je zaradi njihovega

---

279 Ribar, *Politički zapisi*, str. 48.

neznanja »državnega« (srbskega) jezika vojni minister 31. julija 1922 ukazal, da se morajo »naučiti v najkrajšem času srbsko govoriti in brati in pisati cirilico«, drugače bodo odpuščeni iz državne službe. Po januarju 1924 je del wranglovcev še ostal v jugoslovanski vojaški službi, vendar niso bili več vključeni v posebne ruske enote.<sup>280</sup>

Wranglovi vojaki, ki so se po svojem prepričanju med rusko državljansko vojno borili proti splošnemu sovražniku civilizacije, so dali monoliten protiboljševiški in protiliberalni pečat ruski emigraciji v Jugoslaviji. Njihovo sovraštvo do boljševizma in nasploh levičarskih gibanj pa je bilo prikladna podlaga za razvoj profašističnega in pronacističnega čustva med vojaško organiziranimi ruskimi emigranti v Kraljevini SHS. Nekateri med njimi so v poznih tridesetih letih postali Frankovi prostovoljci v Španiji, nekaj tisoč pa se jih je kasneje pridružilo nacistični vojaški organizaciji v okupirani Jugoslaviji v okviru Ruskega varnostnega korpusa (Russische Schutzkorps) pod poveljstvom Wehrmachta. Ruski emigrantski častniki so se pridružili tudi vojaškim enotam generala Vlasova in kozaškimi enotami v sestavi Wehrmachta.<sup>281</sup>

---

280 Kačaki, Plan generala Vrangela, str. 63; *Naprej*, 3. 9. 1922, Wranglovci v naši armadi, str. 1–2.

281 Kačaki, Plan generala Vrangela, str. 56–57.



## O LENINU

Vladimirja Iljiča Uljanova Lenina so v celotnem slovenskem političnem prostoru ocenjevali kot izjemno osebnost svetovne zgodovine. Taki poudarki so bili najbolj pogosti ob njegovi smrti, 21. januarja 1924, ko so se na Slovenskem do tedaj najceloviteje izrekli o voditelju ruske boljševistične revolucije. Pri tem je bilo presenetljivo, da so se v Leninovo osebnost in delovanje najmanj poglobili njegovi idejni privrženci – komunisti. Očitno so menili, da je dovolj, če ga ocenijo kot največjega teoretika revolucionarnega socializma, Mojzesa, ki je delavstvu pokazal pot v obljubljeni deželo, svojega velikega učitelja in poveljnika revolucionarne armade. Spomnili so še, da je bil človek, ki ni poznal nobene ovire, nobenega dvoma, nobene težave. Zgraditve III. internacionale si ni zamislil iz mrtvega lesa in opeke, temveč iz železa in betona.<sup>282</sup>

Ob Leninu so se ustavile tudi *Delavske novice*, glasilo nekdanjega sekretarja Pokrajinskega sveta Komunistične partije Jugoslavije Lovra Klemenčiča, ki so ga leta 1923 izključili iz komunističnih vrst.<sup>283</sup> Poudarile so, da je umrl največji duh ruske revolucije, ki je s svojo energijo in voljo ustvaril rusko sovjetsko republiko. Ta je danes močnejša kot kdaj koli. »To je Lenin

<sup>282</sup> *Glas svobode*, 25. 1. 1924, Lenin, Življenje in delovanje sodruge Lenina, str. 1, 2.  
<sup>283</sup> Perovšek, J., *Samoodločba in federacija*, str. 67–69.

dočakal in lahko mirno zatisnil oči.«<sup>284</sup> Leninu so posvetile še članek, v katerem je avtor »Ruski« poudaril naslednje pridobitve oktobrske revolucije pod njegovim vodstvom: grožnjo imperia- lizmu, ki je prispevala k hitrejšemu koncu svetovne vojne, vpliv na razmah osvobodilnega boja zaslužjenih in potlačenih na- rodov, oživitve mednarodnega delavskega gibanja, prebuditev mrtvih sil in latentnega bogastva Rusije v njeno bujno ustvarja- nje, ukinitve vseh fevdalnih ostankov in s tem rešitev agrarnega vprašanja ter nacionalizacijo velike industrije in velikih denar- nih zavodov, ki je Rusijo rešila iz krempljev zahodnoevropskega imperializma. Avtor je še opozoril, da bo Leninov vpliv na raz- voj človeštva objektivno in izčrpno pokazala šele zgodovina. Pripomnil pa je, da je lahko dober opazovalec videl »iz njegove izrazite fizionomije, potencial izredne intuicije, energije in do- slednosti, ki ga dosežejo geniji le po dolgotrajnem, neumornem, požrtvovalnem delu za blagor občestva in napredka«. <sup>285</sup>

V okviru marksističnega tabora so se Leninu bolj posvetili na socialnodemokratski oziroma socialistični strani. T. i. Bernotova skupina, ki je delovala izven Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ) in je ohranjala socialnodemokratsko kontinuiteto, je v vprašanju boljševiške revolucije izhajala iz ocene, da so ruski narod stoletja

»izmozgavali graščaki, popi, bogati Židje in povrh je na nje- govem hrbtu pela še knuta carskega režima. Ni potem čuda, da je pograbil narod ugodno priliko, da se odreši vseh teh neusmiljenih pritiskov. In zgoditi se je moralo to pač z ravno isto brutalnostjo, kakor jo je imel v sebi stari sistem. To je iz ruske psihe lahko razumeti: strašna muka je rodila tudi stra- šen udarec, ki je stari režim iztrebil od vrha do tal, do kore- nine. Pri tem so bila prekoračena nekatera načela socialistič- nega razvoja in od tiste nasilnosti se mora ruski socializem, ali kakor mu pravijo ‚boljševizem‘, povrniti nazaj v prave meje. Ker ruska revolucija je v svojem bistvu, pa na naj reče kdo

284 *Delavske novice*, 25. 1. 1924, Vladimir Iljič Uljanov Lenin mrtev, str. 1.

285 *Delavske novice*, 14. in 21. 2. 1924, Ruski, V. I. Uljanov Lenin, str. 2–3, 3.

kar hoče, vendarle socialistična revolucija, in čeprav ji niso bili v nerazviti industriji dani temeljni pogoji, vendar moramo pomisliti, da so bili ti pogoji že v ljudstvu samem, v njegovem trpljenju in pa v njegovem poznanju in naravnem razpoloženju za komunistično skupnost, ki so ga veliki ruski misleci, pisatelji, sociologi in politiki s svojim delovanjem še bolj podkrepili, tisti čut do skupnosti je zmagal in ta je postal temelj za bližnjo rusko socialistično družbo, čeprav se je tisti temelj zgradil po čisto nesocialističnem vzorcu.«<sup>286</sup>

Po tem razmisleku so v okviru Bernotove skupine opozorili predvsem na odgovornost, ki zadeva Leninove častilce. Od njih so zahtevali dejansko pripravljenost slediti njegovi politični akciji. Bernotovci so namreč verjeli, da bi, če bi bilo Leninovo delo zmožno odrešiti proletarijat ali če bi bil proletarijat že odrešen po njegovi zaslugi, množice – masa – tudi že izvršeno odrešenje uničila, kakor so kristjani uničili odrešitev, ki jo je izvršil Jezus. »Kajti s tem, da so ga napravili za Boga, so se otrsli dolžnosti posnemati ga.« To je tudi nevarnost, ki ogroža uresničevanje Leninovega hotenja. Bernotovsko glasilo *Naprej* je zapisalo, da bo zato masa odgovorna,

»če bo tudi Ljeninovo delovanje enako neplodno, kakor Jezusovo. V tebi sami je odrešenje, je učil Jezus, sama se moraš rešiti, je učil Ljenin; oba sta se pa svojega nauka tudi zvesto držala. Tudi ti (masa – op. J. P.) ponavljaš dan na dan Marksove besede, da je rešitev proletarijata le v delu proletarijata samega, toda nič ne storiš za to rešitev, tvojega dela manjka. [...] Jezus je učil, da si moraš odrezati prst, ki te pohujšuje, Ljenin je učil, da se moraš odreči oportunitizma, če te zavira pri napredku – oba sta bila revolucionarja, ker sta izvršila, kar sta za prav spoznala.«<sup>287</sup>

Ob zahtevah po razredni doslednosti so na nerevolucionarni

---

286 *Naprej*, 24. 3. 1923, Veritas, Klerikalizem, socializem in komunizem, str. 2.

287 *Naprej*, 27. 1. 1924, Ljenin – Jezus – masa, str. 1.

strani delavskega gibanja opozorili tudi na vprašanje, kako vrednotiti dejanja, ki so Lenina postavila za predbojevnika marksizma. To oznako so mu dali v slovenski pokrajinski organizaciji SSJ. Po njenem prepričanju je Leninu pot kazala demonska sila, kje je tisto polje, kjer je padla na rodovitna tla in izvršila zgodovinsko delo, in kje polje, kjer je morala pasti kot seme na kamen, pa bo lahko pojasnila le zgodovina. Ob Leninovem pojavu namreč molčijo merila našega razuma in veljavnih moralnih zakonov. Vseeno pa so socialisti ocenili, da je bil Lenin, diktator sovjetske Rusije, mož razkola, mož sovraštva, hraber in velik v dejanju, silen v rušenju, »pravo poosebljenje dobe, ki je vrgla od sebe doktrino, logiko in vse razloge in stopila z demonsko silo k dejanju«. Ali so bili on in njegov ožji krog veliki tudi v graditvi, bo pokazal čas.<sup>288</sup>

S pomikanjem od marksističnega k liberalnemu in katoliškemu taboru<sup>289</sup> se srečamo s čedalje bolj obširnimi in poglobljenimi razmišljanji o voditelju boljševiskega prevrata v Rusiji. Če se najprej posvetimo tedanjemu prvemu nasprotniku boljševizma, ki ga je najbolj vznemirjala gmotna plat revolucionarne družbene in politične usmeritve – liberalizmu –, je bil zanj Lenin »veliki mojster revolucije«. Meščanski del liberalnega tabora mu je priznaval veliko politično razsežnost, železno voljo in vidno mesto v zgodovini človeštva, ki ga bodo lahko povsem razčlenile in nepristransko ocenile šele poznejše generacije. Štel ga je med največje slovanske osebnosti. Hkrati pa je opozarjal na

288 *Socialist*, 28. 1. 1924, Lenin umrl, str. 1.

289 Ob Leninu so se kratko ustavili tudi izven tradicionalnih slovenskih političnih taborov. Združenje slovenskih avtonomistov ga je ocenilo kot eno od največjih osebnosti moderne dobe. (*Avtonomist*, 26. 1. 1924, Dnevne vesti: vodja ruskih komunistov Lenin, str. 2.) Podobno je menila tudi vsedržavna Narodna radikalna stranka (NRS) na Slovenskem. Zanj je bil ena najmarkantnejših osebnosti v svetovni zgodovini, mož dejanja in silne energije, s katero je obdržal na površju sovjetsko Rusijo. »Njegova priljubljenost pri širokih masah je bila radi njegove nesebičnosti, osebne skromnosti brezmejna. Lenin je bil genij, kar mu bodo tudi njegovi največji nasprotniki priznali.« (*Radikal*, 28. 1. 1924, Lenin umrl, str. 3.) O Leninu je pisal tudi *Narodni dnevnik*, ki so ga v začetku leta 1924 ob svojih političnih glasilih ustanovile Narodno napredna stranka, slovenska organizacija NRS ter Samostojna kmetijska in Narodno socialistična stranka. Gibalna sila *Narodnega dnevnika* je bil nekdanji liberalni »starin«, od pomladi 1924 pripadnik NRS, dr. Vladimir Ravnihar. *Narodni dnevnik* je Lenina označil za močno osebnost in vélikega doktrinarja, ki ga je vodila neizprosna doslednost, s katero je osvobodil ruski narod vseh spon, zato da mu je kasneje nadel še močnejše vezi. (*Narodni dnevnik*, 24. 1. 1924, Ob smrti Ljenina, str. 1.)

njegovo fanatično prepričanje in skrajno anarhistično radikalno teorijo komunizma. Tako je pisalo ljubljansko *Jutro*.<sup>290</sup> V *Taboru* pa so se o Leninu precej razpisali. To je storil že omenjeni »Ignotus«, avtor članka, ki ga je *Tabor* objavil o Leninu.

Po »Ignotusu« je bil Lenin drugi Peter Veliki, izpolnjevalec revolucionarnih sanj, ki so v ruski duši tlele vse zadnje stoletje. Njegovo osebo obdajata prekletstvo in oboževanje. To je dokaz, da je bil velik in da nič več ne izbriše njegovega imena. Njegovo ime bo ostalo kot simbol časa in dogodkov, ki bodo tudi za poznejša stoletja imeli važnost in pomen.<sup>291</sup> »Razumemo, zakaj Lenina preklinjajo in zakaj ga obožujejo,« je pisal »Ignotus«.

»Toda zgodovine ne smemo meriti po osebnih simpatijah in antipatijah. Kako strastno je Evropa približno pred sto leti mrzila Napoleona! Izgledal ji je kot krvolok, ki je zakrivil neizmerno gorja, vrgel stotisoče ljudi v prezgodnji grob, opustošil deželo in uničil milijone existenc. Koliko zla je povzročil domovini in koliko zla ostali Evropi! – Kdo pa danes sovraži Napoleona? Kdo vprašuje, zakaj je moralo biti tako in čemu se je pojavil Napoleon? Ali more človek urediti preteklost po lastnem ukusu in po svojih nazorih?«<sup>292</sup>

»Ignotus« je na boljševisično revolucijo gledal kot na stvar preteklosti in zgodovine. »Tudi ona je eden izmed pojavov, pred katerimi je človek tako brez moči[,] kakor pred potresom ali pred velikimi epidemijami.« Ko se je leta 1917 revolucija razmahnila v vsem svojem obsegu, je bilo Leninovo ime znak, okoli katerega se je zbrala revolucionarna vojska. Lenin je bil gonilna moč ogromnega socialnega vrtinca, ki je na razvalinah tradicionalnega ruskega imperija ustvaril novo državo s povsem novo družbo in gospodarskimi temelji, ki so do tedaj živeli le v teorijah.<sup>293</sup>

Koliko je bilo to uspešno, pa je drugo vprašanje. O tem se

290 *Jutro*, 23. 1. 1924, Lenin umrl, str. 2.

291 *Tabor*, 25. 1. 1924, Ignotus, V. I. Uljanov-Lenin, str. 1.

292 Prav tam.

293 Prav tam.

še ne da soditi, ker ena generacija ne more oceniti svoje dobe. Pozna samo danes in včeraj, ne pozna pa jutrišnjega dne in ne ve, kaj bo ta prinesel. »Ignotus« je tu vprašal, kdo je dosegel svoj cilj, katero gibanje, katera revolucija? Ali ga je doseglo krščanstvo? Ali ga je dosegla velika francoska revolucija ali ruska komunistična revolucija? Odgovoril je, da mora pri tem vprašanju moderni človek zavreči staro jezuitsko geslo, *če je cilj svet, je vsako sredstvo sveto*. In Leninu so bila sredstva podrejena cilju, tu in tam neizogibna, tu in tam docela zgrešena. Predvsem pa so jih boljševiki cinično izkoriščali za dosego svojega cilja. Napeljali so revolucionarni nagon množic na svoj mlin –

»Lenin je postal diktator ruske komune, ‚rdeči car‘. Začela se je strahotna meščanska vojna, ki je dosegla vrhunec v nastopu lakote in ljudožerstva. Vse, kar je bilo pred tem in kasneje, tvori zgodovino ruske boljševiške države. Lenin je bil skupaj s Trockim spiritus agens in je tudi sokrivec vseh strahot. Priznati pa je treba: prilastil si ni ničesar, ni se bogatil, tako kot srednjeveški diktatorji.«<sup>294</sup>

Drugačen pa je bil njegov vpliv na zrevolucionarizirane množice. Boljševiki so v njem imeli »najaktivnejšo baterijo, ki je bila v stanu raziskriti tisoče duhov in pretvoriti ovce v grabežljive volkove«. In tako bo »vesoljni zemeljski proletariat [...] v njem [častil] svetnika svoje trdno organiz.[irane] cerkve. Ljudje izven te cerkve pa bodo stali na njegovem grobu s čustvi, ki navdajajo nekatoličane na grobu Ignaca de Lojola, neukrotljivega fanatika ideologije, ki je tudi hotela osrečiti svet in napraviti človeka boljšega.«<sup>295</sup>

Ob razumevanju za Leninov zgodovinski pojav in kritičnih ostéh, ki mu jih je namenil »Ignotus«, so se o njem opredelili tudi v drugih liberalnih strankah. Narodno napredna stranka je menila, da je s svojo magično osebnostjo povzročil največjo

---

294 Prav tam.

295 Prav tam.

revolucijo svetovne zgodovine. A to ne bi bilo mogoče, če ne bi pred svetovno vojno izklesal teoretične ideologije boljševističnega gibanja, ki jo sedaj srečujemo v praksi ruske sovjetske države.<sup>296</sup>

Leninov teoretični oris je NNS predstavila skozi pogled na socialistično doktrino, ki naj bi se izčrpala pred prvo svetovno vojno.

»Marxistične sentence o historičnem materijalizmu, o mehničnem razvoju kapitalističnega gospodarskega reda k socialističnemu so se ponavljale kot zadnja modrost nemških socialističnih učenjakov. Slovanska intuitivnost ter občutje realnih sil družabnega reda pa je Vladimirja Ljennina v tisti teoretični suši navdihnilo s popolnoma novo in izvirno socialno teorijo. Navezal [se] je na neke postranske stavke Marxovih del, v katerih piše ta veliki socialni pisec o pomenu revolucije za socialni in gospodarski razvoj. – Proti enostavnosti parlamentarnega principa je razlagal Ljennin, da si mora delovni narod, proletarijat s silo osvojiti državno oblast ter preko državne oblasti in z njeno neposredno pomočjo izvesti socialistično družbo bodočnosti. Ljennin je zavrgel principe demokratizma in zapadnega parlamentarizma«, je poudarila NNS. »Njegova socijološka kritika teh pojavov je sila ostra in deloma točna. Marsikaj je pozneje uporabljal italijanski fašizem in kopiral idejno borbo proti parlamentarnemu in demokratičnemu principu po knjigah ruskega boljševika.«<sup>297</sup>

Ker sta po Leninovem učenju demokratizem in parlamentarizem podrejena vplivu kapitala, je bilo po razumevanju NNS zanj nesmiselno čakati na pravično notranjo evolucijo. Svetovna vojna in zrahljanost starega družbenega in avtoritarnega reda v Rusiji sta Leninu omogočili, da je z lahkoto izvedel znane državne prevrate in se polastil ruske države. »Sledil je krvav obračun z

---

<sup>296</sup> *Slovenski narod*, 24. 1.1924, Vladimir Iljič-Uljanov-Ljennin, str. 1.

<sup>297</sup> Prav tam.

vsemi grehi preteklosti. Boljševiki so iz načelnih vzrokov dovolili vsesplošen požig, razdejanje in uničenje takozv.[ane] meščanske kulture in civilizacije, računajoč, da bo na razvalinah preteklosti sama od sebe vznikla socijalistična družba bodočnosti.«<sup>298</sup> Medtem so organizirali sovjetsko obliko državnega življenja, ki je Leninova izrazita duhovna lastnina. Prihodnost bo pokazala, ali se politični parlament lahko nadomesti s strokovnim (sovjetskim – op. J. P.). NNS je menila, da ideja sama po sebi sicer ni slaba, a zahteva dolgoletno preizkušnjo.<sup>299</sup>

V liberalnem taboru sta se ob Leninu ustavili tudi Samostojna kmetijska in Narodno socialistična stranka. Stranki Leninu nista bili naklonjeni. Kmetijci so ob njegovem odhodu kratko zapisali, da je z Leninovo smrtjo sovjetska vlada izgubila svojega poglavarja, ruski boljševiki največjega misleca, rusko meščanstvo pa največjega sovražnika.<sup>300</sup> Narodni socialisti so Leninu namenili več pozornosti. Zanje je bil predvsem izrazit zagovornik revolucionarne diktature, diktature poklicnih revolucionarjev, organiziranih v centralnem komiteju, obstoječem iz samih navdušenih, za vsako žrtev pripravljenih privrženecv. Pri tem mora strankino vodstvo stati nad njenim članstvom, stranka pa nad narodom.<sup>301</sup>

Kar zadeva druge plati boljševistične revolucionarne prakse, so narodni socialisti opozorili na propadanje ruskega gospodarstva in negativni vpliv revolucije zunaj Rusije. Z zablodami ruskega komunizma so se razdvojile do tedaj enotne delavske stranke, kar je oslabilo odporno silo proletariata. Kot edini trajni uspeh revolucije pa so videli izvedbo agrarne reforme v agrarno zaslužnjeni, fevdalni Rusiji. A to še zdaleč ne pomeni preoblikovanja kapitalističnega družbenega reda v socialističnega. Kljub ostremu načelnemu odklanjanju Lenina so narodni socialisti priznali, da je bil mož, »ki je brez primere v

---

298 Prav tam.

299 Prav tam.

300 *Kmetijski list*, 30. 1. 1924, Pregled tedenskih dogodkov: torek, dne 23. januarja: Ljening umrl, str. 2.

301 *Nova pravda*, 26. 1. 1924, Vladimir Iljič Ljening, str. 1.



zgodovini vodil gigantski boj za pravice delovnega ljudstva. Neposredno je njegova borba vplivala na razmere v vseh državah na svetu in pripomogla delovnemu razredu do uspehov, ki bi jih brez ruskega pritiska nikdar ne doseglo.«<sup>302</sup>

Najbolj zanimive, vsebinsko polne in zaznamujoče ocene so o Leninu izrekli v katoliškem taboru. Njegovi sicer nesporni idejni nasprotniki so ga nekako občudovali. Ljubljanski *Slovenec* ga je imel za največjega ruskega duhá po Petru Velikem, enega od najmarkantnejših pojavov moderne zgodovine človeštva. Seveda je bil zanj diktator, nosilec najbolj skrajnega marksizma, oblikovanega po ruskem načinu, in kot človek železne energije in discipline voditelj brezobzirne protikapitalistične revolucije. Toda za *Slovenca* je bilo pomembno njegovo delo za politično in gospodarsko vzpostavitev Rusije po končani protirevoluciji in zunanji intervenciji. Svoje poglede o Leninu je strnil takole:

»Tudi največji nasprotniki bodo Vladimiru Ljenu priznavali uprav sekularen pomen: bil je genij. Brez njega bi bila divja, nedisciplinirana in nebrzdana destruktivna narava Rusov jedva prebolela veliko proticaristično revolucijo. Znal je podirati, pa tudi graditi; sonarodnjaki so mu pri-sojali matematični talent. Prav zato pa je bil na zunaj videti skoro brez srca. Toliko žrtev kot njegova revolucija ni zahtevala še nobena in ogromni potoki krvi zaznamujejo njegovo zmagovito pot. Filozof ni bil: Kanta značilno imenuje ‚hlapca buržuazije,‘ kot pisatelj pomeni malo, njegove teorije ne zdržijo ostre kritike, toda svoje napake je vedno z vso odkritostjo javno priznaval in ni skrival velikih protislovij v svoji politiki. Bil pa je mož dejanja in glede energije ga ne prekašata ne Peter Veliki ne Napoleon. Kljub vsem zmotam in protislovjem se je v glavnem držal vedno ene smeri: sovjetske ideologije, naperjene proti juridični, birokratski in meščanski državi, ni veroval v evolucijo, marveč v revolucijo, nekak moderni Pugačov (Jemeljan Ivanovič

---

302 Prav tam.

Pugačov, vodja vstaje proti carici Katarini II., samooklicani car Peter III. – op. J. P.) in v tem oziru pravi Slovan; od Nemcev ima marksistično metodiko. Na ljudi je imel nepopisen, magičen, uprav demoničen vpliv; bil je psiholog in voditelj mas ter govornik, kakor jih zgodovina malo pozna. Velik v zmotah, je bil velik tudi v dobrem. Strašno pa kazi njegov značaj tisti tipični ruski inteligenčni ateizem, ki mu je po primeru svojih sodobnikov že zgodaj kot mladenič zapadel. Krasi pa ga zelo njegova velika nesebičnost in osebna skromnost, najlepša črta njegovega značaja in poleg odločnosti ključ do njegovih uspehov.«<sup>303</sup>

Na enak način se je na Leninovo smrt odzvalo tudi mari-borsko glasilo SLS *Straža*, za katero je bila sicer značilna precejšnja ideološka ostrina. Po njej je umrl Lenin, ustanovitelj III. internacionale, oče in vodja ruskega proletariata, diktator Rusije, »rdeči car«, ali kakor ga še vse imenujejo. Spomnila je, da ime Lenin že sedem let vedno močnejše odmeva po vsem svetu, a vendar se premnogi šele sedaj, ob smrti tega znamenitega moža, magičnega voditelja množic, govornika, kakor jih zgodovina malo pozna, in najbolj radikalnega marksista, poglobljajo vanj. *Straža* se je odzvala takole:

»Ljeninu morajo tudi nasprotniki priznati velike zasluge in izredne vrline. Brez njega bi nedisciplinirana razkrajajoča ruska narava težko prebolela proticaristično revolucijo. Ljenin je znal in je tudi druge učil podirati a tudi graditi in kakorkoli je bil velik v zmotah, katere je pa vedno rad priznal in popravljaj, tako velik je bil tudi v dobrem. Poleg odločnosti, ki ga je vodila do velikih uspehov, ga je pa krasila tudi največja skromnost in nesebičnost. Bil je mož dejanj in v energiji ga ne prekaša ne Peter Veliki in ne Napoleon. – Ljenina moramo šteti med največje slovanske osebnosti. Njegova osebnost bo zavzemala v zgodovini človeštva

---

303 *Slovenec*, 23. 1. 1924, Diktator Ljenin umrl, str. 1.

vidno mesto, njen pomen bodo poznejše generacije lahko nepristransko ocenile.«<sup>304</sup>

O Leninu se na katoliški strani ni ostro izrazil tudi profesor na ljubljanski Teološki fakulteti dr. Lambert Ehrlich. V *Času* je objavil obsežno razpravo o ruskem boljševizmu.<sup>305</sup> Začel jo je s kratkim pogledom na Lenina, nedvomno izjemnim pojavom v zgodovini človeštva. »Njegova tvorba, ruski boljševizem, nudi vsem zgodovinarjem, sociologom, politikom, psihologom, veroslovcem in pedagogom zanimiv problem za raziskavanje.«<sup>306</sup>

Po Ehrlichu Leninov pomen ni bil v tem, da je z revolucijo zrušil staro Rusijo. Njegov pomen je bil ta, da je skušal po revoluciji z vso resnostjo uresničiti Marxov socializem, ki so ga socialisti drugje samo teoretično zagovarjali. V tem je bil izviren, virtuozen, saj je izvedel komunistično utopijo v največji državi v največjem slogu in matematično natančno, kot da bi risal geometrične like v teoretično matematično knjigo. Tu je pokazal duševno kapaciteto in inteligenco, ki je prej še ni bilo v ruskem vladajočem organizmu.<sup>307</sup>

Ne le v katoliškem taboru, ampak v celotnem slovenskem kulturnopolitičnem prostoru pa sta izstopali razmišljanji, ki ju je Leninu namenil teolog, filozof in eden vodilnih krščanskih socialistov v dvajsetih letih, France Terseglav. V prvem, ki ga je objavil v glasilu krščanskosocialnega delavstva *Pravica*, je Lenina brez omahovanja označil za enega največjih mož modernega človeštva, človeka z velikimi napakami in velikimi vrlinami, gorečega bojevnika za pravice zatiranega ljudstva, velikana, kakšnega stoletja zgodovine le redko rodijo. Krščanski socialisti, ki odločno odklanjajo brezbožni duh boljševizma, ki mu je bil Lenin voditelj, se klanjajo njegovi osebni veličini, plemenitim namenom in ogromnemu delu, čeprav spomin na brezštevne

---

304 *Straža*, 25. 1. 1924, Smrt Ljenina, str. 1.

305 Urbanija, Ehrlichova bibliografija, str. 338; Ehrlich, Ruski boljševizem, str. 192–217, 275–295.

306 Ehrlich, Ruski boljševizem, str.192.

307 Prav tam.

žrtve ruske revolucije to sliko strašno kalí in jo pusti odsevati od krvavordečega ozadja v demoničnem lesku.<sup>308</sup>

Terseglav se ni mogel sprijazniti z divjim brezboštvom, ki ga je Lenin vase vsrkal z marksizmom. V Leninu kot marksistu pa je videl z vso brezobzirnostjo fanatično v svojo idejo verujočega človeka, zagovornika brezobzirnega marksizma do konca. Tako ga je usoda, ki je hotela maščevati vse tristoletno gorje, krivice in žrtve carizma, v enem trenutku izbrala za strašno orodje v bližnji bodočnosti, ko je nihče ni niti slutil. Kajti Lenin je bil za to nalogo vnaprej poklican po svoji orjaški energiji, neuklonljivi volji in neomajni veri v socializem, obenem pa po nesebičnosti in vdanosti stvari ter ideji, ne da bi iskal sebe in svoje koristi.<sup>309</sup>

Na vprašanje, kako je Leninu uspel revolucionarni podvig, da je zavladal nad ogromno Rusijo in ji narekoval svojo voljo, je Terseglav odgovoril, da to lahko stori samo genij. Genij dela čudeže, ki izvirajo iz globin njegove neizčrpane možnosti ustvarjanja, so mu od Boga dani in premagajo vse ovire. A pri tem je bilo v Leninu nekaj demonsko genialnega, tako kot pri Petru Velikem. To je ljudstvo izrazilo s tem, da je oba imenovalo Antikrista.

»Bila sta pač oba tipična Slovana z dušo, v kateri se skrivajo neizglajeno največje strahote poleg največjih dobrot. Vendar pa sta se visoko povzdignila nad slovansko mehko lenivost, brezbriznost in črnogledost ter šla [...] na delo; oba sta cenila metodično znanje, se nista brigala za ugovore, predsodke in pomisleke ter sta funkcionirala točno kakor ura. [...] To potrebno brezobzirnost in krutost jim[a] je dala njihova narava, rojena ob mejah Azije.«<sup>310</sup>

Terseglav se je zavedal, da Lenin ni odstranil samo ruskega imperatorskega absolutizma, ampak je razdril tudi veliko dobrega. Toda gradil je tudi na novo. To, da Rusija sredi požara največje

---

308 *Pravica*, 24. 1. 1924, F.(rance) T. (erseglav), [Uvodnik z dne 21. januarja], str. 1.

309 Prav tam.

310 Prav tam.

revolucije, kar jih pozna človeštvo, ni zgorela, da so bile njene izgube sorazmerno majhne, da je sovražniki niso razkosali, ampak da se čedalje bolj dviga do prejšnje moči, je zasluga tega izrednega moža. Niti ruska meščanska inteligenca niti delavec ali mužik s svojimi običajnimi močmi te države ne bi rešili iz meteža revolucije, temveč bi jo še bolj pogreznili v anarhijo. Anarhije so jo obvarovali samo Leninov ostri, hladni razum, njegova velika delovna sposobnost, osebna poštenost in jeklena volja, ki se ji je moralo vse ukloniti, bodisi v nasprotnem bodisi v lastnem taboru. »Ljening je bil Slovan,« je zaključil Terseglav. »Zato tembolj čutimo, da je z njim izgubila Rusija mogočnega duha, kakršnega dolgo, dolgo ne bo več imela, in z njo vse Slovanstvo.«<sup>311</sup>

Svoj drugi prispevek o Leninu, v katerega je vgradil močan teološko-filozofski naboj, je Terseglav objavil v glasilu levega krila krščanskosocialnega gibanja *Socialna misel*. Začel ga je s premislekom razmerja med genijem in svetnikom. Poudaril je, da je svetnik, kolikor je sploh mogoče, etično popoln. Dobro, ki ga udejanja, ne uveljavlja na račun drugega dobrega. Izvira iz dobrega, uporablja samo dobro in rodi samo dobro. Seveda tudi v svetniku obstaja notranji boj, vendar se vsak boj konča z vsestransko zmago dobrega. Drugače pa je pri nesvetniškem geniju, njegovo pot vodi velika notranja neskladnost, iz katere izvira nesomernost njegovega življenjskega dela do svetá. Tak genij je enostranski, njegov etos ni dovršen, velik je v dobrem in obenem velik v zlem. Del njegove biti je v popolnem neskladju z vsemi drugimi in razvit do velikanskih – ali kakor pri Leninu – naravnost pošastnih razmer. Svetnik, ki deluje po nebeških silah, kot orodje v rokah Večnega, je človek navdiha, elementarne sile in neustavljivega vpliva, medtem ko je talent človek neumornega urjenja, preračunanih metod in vztrajnega počasnega uveljavljanja. V njem ni tiste velike notranje napetosti, ki vlada pri značajih, iz katerih se razvijejo tako veliki svetniki kot demonski geniji. In v tem pogledu je Lenin nenavaden pojav v najvišji meri, ki je združeval intuitivnost in elementarno moč

---

311 Prav tam.

genija, metodičnost in vztrajnost talenta, moralno vznesenost za svojo zamisel bodočega človeškega soživljenja in skoraj popolno pomanjkanje etičnega čustvovanja glede na sredstva.<sup>312</sup>

Terseglav je opozoril, da za Lenina niso obstajali posamezniki, usoda posameznih oseb, njihovo gorje in radosti, temveč samo človeštvo, velike množice, celotna družba. V splošni socialni blagor in v popolno družbo prihodnosti, v to, da se more in mora doseči, je verjel s strahotnim fanatizmom. V tej veri sami po sebi je bil ogromen etični nagib. Leninova zahteva, naj posameznik dela le za celoto, da misli bolj na druge kot na sebe, da svoje koristi ne loči od splošne, ni bila zmotna, saj je stremela k dosegi najpopolnejše stopnje soživljenja ljudi na osnovi socialne solidarnosti. Etična zmeta Leninovega genija ni bila v njegovem utopizmu, ki ga je le privedel do praktičnih zmot, marveč v tem, da je prezrl, kako stremljenje po najpopolnejši družbi nujno terjaja upoštevanje vseh in vsakega, da ne sme težiti k splošni koristi ne da bi zagotovilo dvig in izpopolnitev tudi tistih, ki stoje geniju na poti kot podporniki obstoječega krivičnega družbenega reda, ki nevede zaslužnjuje ljudi – če so le kolikor toliko dobre volje. »Na vsak način pa stoji tudi pred genijem pri ustvarjanju njegovega socialnega zamisla s plamenečimi besedami zapisana sinajska zapoved: ne ubijaj!«<sup>313</sup>

Terseglav je podpiral evolutivni in ne revolucionarni način družbenih sprememb v smeri socializma. Ta se namreč po svoji končni posledici od revolucije sploh ne loči, razlika med njima je zgolj v časovni razdalji procesa družbene preosnove. Pri tem rezultat, dobljen po evoluciji, posameznike manj prizadene, žali in oškoduje ter manj pretrese celotno družbeno stavbo. A razumeti moramo tudi revolucijo, kajti da

»vladani ljudski sloji ne znajo brzdati svojega nagona po krvavem maščevanju, so v veliki meri krivi tudi vladajoči sloji, ki se, kakor vemo, čestokrat ne boje krvi, da vlast

---

312 Terseglav, Ljenin, str. 42–43.

313 Prav tam, str. 43–44.

pridobe, utrdijo ali ohranijo. Sklicevanje na ‚legitimnost‘ ne drži vedno, ker si to pravo čestokrat ustvarijo tisti, katerim je v prilog. Bolj drži od skolastikov toli poudarjani ozir na splošni blagor in na ‚maius malum evitandum‘ (potrebno se je izogniti večjemu zlu – op. J. P.).«<sup>314</sup>

Skladno s svojim svetovnonazorskim oziroma katoliškim pojmovanjem zgodovine je Terseglav evolutivno ali revolucionarno obliko izvedbe družbenih sprememb pogojeval s supraracionalnim dejavnikom oziroma božjo previdnostjo. Zato je demonski genij orodje v rokah usode, katere odrešenjsko ravnanje je nedoumljivo in neizrekljivo. »Tudi Ljenin je bil orodje, po katerem je Previdnost izvršila strašno kazen nad strašnimi zločini treh predidočih stoletij ruske zgodovine.« In kolikor etos take ljudi obsoja, toliko čutimo do njih svojevrstno čustvo skrivnostne groze, če so po svojih siceršnjih darovih veliki. Ruski diktator pri enih vzbuja popolno sovraštvo, za druge je bil njihov največji odrešenik.<sup>315</sup> Dejstvo pa je, da mora etično dovršen človek vsakogar ocenjevati po enakih merilih. Terseglav je tu primerjal Lenina in Mussolinija, ki po brezobzirnosti svojih metod do sodržavljanov kvalitativno prav nič ne zaostaja za Leninom. Misel, da bi lahko Mussolinija razumeli kot nekakega zahodnega Protilenina, ki naj bi združil katoliško latinstvo ali morda ves Zahod za uresničenje svoje protisocialistične družbene zamisli, je zavrnil. Mussolini se od Lenina »s stališča ethosa vsestranske ljubezni in prizanašanja osebam čisto nič ne razlikuje«. Različna sta si samo po političnosocialni zamisli (Mussolinijeva je romanska, individualistično-nacionalna in hierarhična, Leninova pa slovanska, socialistična, kozmopolitska in izenačujoča), zunanjih okoliščinah njenega dela (Lenin je moral premagati neprimerno večje ovire) in po stopnji osebne energije ter osebne značaju (Mussolini je brutalen latinec, Lenin pa pri vsej kruti

---

314 Prav tam, str. 44–45, op. 2. – Za prevod izreka *maius malum evitandum*, ki ga je navedel Terseglav, se iskreno zahvaljujem kolegu doc. dr. Alešu Maverju.

315 Terseglav, Ljenin, str. 45.

brezobzirnosti tudi skrito mehak – do žene, sestre, prijateljev in otrok). »Sicer pa je prav ta stran najbolj zagonetna pri Ljenu,« je pristavil Terseglav. Ne vemo, ali mu je neusmiljenost do nasprotnikov povzročala notranji boj ali pa se konflikta z etosom tu *sploh* ni zavedal.<sup>316</sup>

Za vsestransko objektivno razjasnitev tako izjemnega človeka, kot je bil Lenin, so bili po Terseglavu merodajni nameni usode in okoliščine, v katerih so bili uresničeni. In kar zadeva okoliščine, je bil ta največji socialni revolucionar sveta, oznanjevalec vesoljnega bratstva in vsečlovečanske republike Rus, ruski »prostoljudin« je v njem videl sebe, skrito moč ruske biti, posebljenje njegovih sanj o »božjem kraljestvu na zemlji«. Ni pa prišel mož s krščanskim evangelijem božjega kraljestva, kot so ga pričakovali Čadajev, Dostojevski, Solovjov, Aksakov in slavjanofili, ampak z Marxom in zahodno znanostjo pozitivizma, zgodovinskega materializma in racionalizma. Peter Veliki se je v ruski zgodovini pojavil drugič.<sup>317</sup>

In kakor ob nastopu prvega so padale glave tudi zdaj, le še v večjem, džingiskanskem obsegu. Lenin je ustvarjal *svoj* »marksizem«, je nadaljeval Terseglav, s celim narodom je ravnal kot s testom, ki ga mesi stvaritelj, kakor hoče, carjeval je bolj kot kateri koli car pred njim. Ali je s tem ustvaril nekaj, kar bo preživelo njegov čas in iz Rusije prešlo v tvorbo nove človeške družbe, pa je vprašanje, ki odloča o Leninovem resničnem zgodovinskem pomenu. O pomenu moža, ki je po svojem umu, delovni sili in energiji gotovo velikan, kakor je strašen po pomanjkanju tistega etosa, ki terja prizanašanje in ljubezen do življenja, mišljenja in stališča vsakega človeka, spoštovanje preteklosti, upoštevanje sedanjosti ter počasno notranjo reformo duha kot nujni pogoj vsake vsestranske socialne reforme.<sup>318</sup>

Čeprav na gornje vprašanje Terseglav še ni mogel odgovoriti, je označil temeljne prvine Leninovega dela, ki bi jih tedaj

316 Prav tam, op. 3.

317 Prav tam, str. 45, 46.

318 Prav tam, str. 46–47.



že lahko ocenili. Menil je, da je Lenin s tem, ko je vzel krmilo revolucije iz rok brezglavi in nepodjetni revolucijski inteligenci, Rusijo rešil pred progresivnim notranjim razpadanjem (neruski narodi), pohlepom sosedov ob tihomorski obali in eksploatacijskimi nameni antantnih zaveznikov. Z brest-litovskim mirom in geslom Vojna vojni! je pospešil konec svetovne morije, z voljo za bodočo republiko celotnega človeštva, federacijo svobodnih narodov in parlament vsega človeštva pa je postavil temeljne smernice svetovnega razvoja. Če ne bi bilo Leninovega mogočnega sunka, tudi ne bi stopila na plan Azija z zahtevo po samoodločbi njenih podjarmljenih narodov, ne bi se dvignila Kemalova Turčija, ne bi od Tihega oceana in mongolskih step do afriške puščave in ameriških prerij sužnji belega človeka dvignili glav in zahtevali svojo svobodo. Leninov prelomni pomen ni v uresničevanju komunizma kot sistema, utelešenje te nemške učenjarske teorije je tisto, kar je pri njem najmanj pomembno, najmanj trajno in goli eksperiment.<sup>319</sup>

Lenin je posebej za Rusijo največ pomenil kot vzgojitelj povsem novega rodu. Carizem je vzgojil leno, hlapčevsko, razbrzdano, nepomično in potuhnjeno ter korupciji vdano inteligenco, Lenin pa je prisilil ljudi k trdnemu in smotrnemu delu, k smislu za skupnost, pridnost, disciplino in samozavest. V tem je največji dobrotnik svoje domovine. Tudi obnova miselnosti in moralnega preobrata v krogu od njega tako neusmiljeno preganjane emigracije ima svoj neposredni povod v njegovem nastopu. Ruskemu meglenu in nemočnemu mesijanizmu je pokazal, da je treba delati, ne samo blésti. Če bi od njegovega dela vse propadlo, bo to ostalo. Gotovo pa bo propadel zahodnjaški, intelektualistični, po dekadenci uradnega pravoslavja pospeševani ateizem. Leninovo fanatično protikrščanstvo napoveduje novo, živo, dejavno krščanstvo. Ne da bi hotel, je Lenin rusko pravoslavje postavil pred problem, kako začeti preporod človeka in družbe od znotraj, brez samodržavnih bergel, v pomanjkanju in boju, kot je prerodilo človeštvo krščanstvo pod

319 Prav tam, str. 47–48.

Neronom. Krščanstvo v Rusiji ne more propasti kljub vsem ateističnim orgijam Komsomola, religiozni čut se v teh razmerah lahko le poglobi.<sup>320</sup>

Z vero v ruski krščanski prerod je Terseglav zaokrožil svoje razmišljanje o Leninu, demonskem geniju z etičnim nagibom socialne pravičnosti, sloneče na zanikanju posameznika ter brezobzirni, ateistični, »džingiskansko« krvavi marksistični revoluciji. Na koncu je zapisal:

»Ob tem človeku si se s pretresljivo močjo zavedel, kakšen veličasten Misterij vlada svetu in kako Previdnost vse ravna po svojih večnih smotrih. Ona kaznuje vsako etično krivdo; zločini revolucije se bodo maščevali prav tako kakor je bil maščevan zločin svetovne vojne. Nad kom, kako in kdaj, to je Njej pridržano. Kar je dobro, pa ostane in nese sadove. Božji arhitekt gradi po neodgonetljivih zakonih s strašnim veličanstvom.«<sup>321</sup>

Z gornjimi besedami so na Slovenskem sklenili tedanji pogled na voditelja ruske komunistične revolucije. Kasneje se je bistveno zaostрил, tako glede Lenina kot glede boljše vizma. Vendar so še pred »časom nestrpnih« opredelili temeljne prvine Leninovega dela: izjemnost njegovega pojava, skrajni revolucionarni nastop, velikansko politično sposobnost, neusmiljeno nadgrajevanje doseženega cilja ter zgodovinsko razumevanje razvoja, ki je utemeljil dogodeno. Pri tem je potonil en del družbe, da bi se dvignil drugi. Le-to je za ene imelo negativni predznak, ki so ga videli v revolucionarnem nasilju, medtem ko je za druge predstavljalo vrednostni smisel. A dejstva, ki so se v Rusiji zgodila, so na zahodnem robu slovanskega sveta, na Slovenskem, sprejemali taka, kot so bila.

---

320 Prav tam, str. 48–49.

321 Prav tam, str. 50.

# »MEFISTO NA CARSKEM DVORU«\*

## ODMEVI OB RASPUTINOVI SMRTI IN KASNEJŠI POGLEDI NANJ NA SLOVENSKEM

### I.

Zanimanje za Rusijo in življenje v njej so tako kot drugod tudi na Slovenskem spodbujali čutenje ruskega širnega svetá, njegove teže v gibanju zgodovine, ter podobe in usode ljudi, ki jih je le-to rodilo. Med njimi je bil tudi Grigorij Jefimovič Rasputin (Grigorij Jefimovič Novih), »od Boga poslani mož«, »čudodelni starec«, »kmečki kancler«, »sveti satir« (tudi »satan«), miljenec ruske carske dvojice z edinim uradnim naslovom »prižigalec luči«, nekronani vladar Rusije – in še bi se našlo oznak, s katerimi so ga poimenovali.<sup>322</sup> Če jih prevedemo v zgodovinarjev jezik, je veljal za čudodelnega zdravilca in vidca, sicer pa je bil človek odrešeniške slave, zaupni svetovalec carskega para, osebnost z vplivom na najvišje državne in cerkvene predstavnike ter obenem privržen kmečkemu človeku, a tudi strasti do vina, žensk, ciganske glasbe in denarja.

Rasputina so poznali tudi na naših tleh. O njem so pisali še predno ga je po nizu zarot v noči s 16. na 17. decembra 1916 pogubila knežja roka Feliksa Feliksoviča Jusupova. Na Rasputina je prvi opozoril *Slovenski narod*, ki je 9. marca 1912 objavil poročilo

\* *Ilustrirani Slovenec*, 26. 4. 1930, str. 31.

322 Oznake so vzete iz Fülöp-Miller, *Sveti satan* (1972).

o »skrivnostnem puščavniku« v Petrogradu. Tega puščavnika – Rasputina – ima ljudstvo za »svetnika«, a tudi v višjih, celo političnih krogih je prišel do velikega vpliva. Govori se, da ima Rasputin, »kateremu se škofi klanjajo ter mu poljubujejo roke, popolnoma svoboden dostop v palačo neke zelo, zelo visoke osebe«. Ta okoliščina je baje tudi vzrok, da časopisje ne sme poročati o njem. Tega v Rusiji ne uživajo ne najvišji državni uradniki ne ministrski predsednik, ampak le car in njegova rodbina.<sup>323</sup>

»Najbrže je Rasputin le histeričen mužik, katerem pripisujejo čudežno moč,« je menil *Narod*. A kot domnevajo njegovi nasprotniki, bi lahko bil tudi pripadnik neke stare sekte, ki se ravna po zelo čudnih predpisih glede spolnega življenja. Če je tako, njegovi nasprotniki nameravajo nastopiti pri svetem sinodu, če pa je navaden zločinec proti nramnosti, se zavzemajo, naj ga kazensko obravnava posvetna oblast.<sup>324</sup>

Mesec dni kasneje je o Rasputinu pisal katoliški *Slovenec*. Po njem naj bi v ruski krvi plalo nekaj bolnega, tako da tega ljudstva ni mogoče doumeti. Najbolj ga označuje neki patoliški misticizem. Treba se je le poglobiti v ruske pisatelje, zlasti v Gogolja, Dostojevskega in Tolstoja. Predvsem pa ruski politični in družbeni razvoj kaže na določeno ponavljanje, ko se v njem javljata zdaj razsvetljeni liberalizem, zdaj zopet despotizem religiozne barve.<sup>325</sup>

*Slovenec* je spomnil na carja Aleksandra I. Ruskega, po eni strani vnetega privrženca Rousseauja, po drugi strani pa moža čudne ruske psihe, ki so ga begali različni »svetniki«. In zdaj se je ta misticizem polotil tudi sedanjega carja. Okoli njega so se zbrali različni perverzni mistiki – škof Hermogen, meniha Iliodor in Inocenc, »čudežni idiot« Mitja Koljaba, brata Čurikov in »čudodelec« Badmajev, vsem na čelu pa je kmet Grigorij Rasputin, ki živi na carskem dvoru in uživa neposredno naklonjenost carja.<sup>326</sup>

---

323 *Slovenski narod*, 9. 3. 1912, Razne stvari: skrivnostni puščavnik, str. 6.

324 Prav tam.

325 *Slovenec*, 9. 4. 1912, Sveta Rusija, str. 1.

326 Prav tam.

»V čem obstoji ‚moč‘ tega sanjača, ni natančno znano,« je pisal *Slovenec*.

»Na vsak način se dela zelo pobožnega, moli in se posti, govori o ‚verski probuji‘ in bržčas uganja tudi kake coprnije. Njegovi nasprotniki ga označujejo tudi kot zločinskega erotika; toliko je res, da ima veliko pristašinj, s katerimi zelo svobodno občuje. Ruski dvor je od teh lažimističnih idej ves okužen; tu se prorokuje iz črt na roki, se uganja spiritizem, bero raznovrstne vražarske knjige in nekateri trdijo celo, da se razširja pravi kult demonov, zlasti tibetanskih. Menda vodi vse Rasputin.«

»Da je vpliv tega moža na cara poguben, je jasno,« je nadaljeval *Slovenec*.<sup>327</sup> Vsem tem mistikom je namreč skupno to, da sovrražijo »zahodni«, »poganski« in »brezverski« parlamentarizem in sanjajo o »velikem poslanstvu« Rusije, ki naj ves svet znova pokristjani oziroma popravoroslavi. Pri tem pa si je znal Rasputin nabrati veliko premoženje, kar dokazuje, kako je rafiniran. »Tako se godi v ‚sveti Rusiji‘, za katero so različni slovanski sanjači v gotovih periodah tako navdušeni, češ, da bo prinesla ‚rešitev‘ slovanskim narodom in celemu svetu,« je zaključil *Slovenec*. – »Ne samo dvor, celo rusko ljudstvo je bolno.«<sup>328</sup> To se je po *Slovenčevi* sodbi, zapisani dve leti kasneje, pri Rasputinovi osebi izražalo v ljudski veri, da je nenavaden človek, čarovnik, prerok, človek, ki vse ve in vse zna. »Zatekale so se k njemu ženske in moški po svet – nekaj navadnega po ruskih selih, kjer ne manjka ljudskih svetovalcev, ali Rasputin je človek posebne vrste, on se je znal s svojim prerokovanjem, s svojimi nasveti dvigniti nad navadne ‚ljudske svetovalce‘, na ruski dvor je segel njegov vpliv.«<sup>329</sup>

Rasputinu ne liberalni ne katoliški tabor nista bila naklonjena, marksisti pa o njem niso pisali. Kritično podobo o

---

327 Prav tam.

328 Prav tam.

329 *Slovenec*, 25. 7. 1914, Razne stvari: Rasputin, str. 7.

»znanem sleparju« Rasputinu<sup>330</sup> je ohranjal *Slovenski narod*, za katerega je bil človek, »ki je iz gnoja neke male ruske vasi postal v par letih prvi zaupnik na carjevem dvoru«. Uspeh tega »neizobraženega sibirskega eremita« temelji v njegovem vplivu na praznoverne in histerične osebe, posebej ženske. »Rasputin je postal znan širokim krogom še le po nesrečni rusko-japonski vojni, ko so prestrašeni vodilni krogi ruski zopet začeli iskati utehe v cerkvi in je vsled tega klerikalizem zopet začel v Petrogradu dvigati svojo glavo. Na čelu duhovščine je stal tedaj škof Hermogen iz Saratova, ki je skupno z menihom Iliodorjem obvladal merodajne kroge ter imel največji politični vpliv. Podpora te cerkvene nadvlade je bil Rasputin.«<sup>331</sup>

*Slovenski narod* je vztrajal pri opozorilih o Rasputinovem ravnanju v spolnem življenju. Njegov nauk, nekaka zmes askeze in razuzdanosti, je namreč privabil mnogo privržencev, znana so tudi poročila o orgijah čudežnega meniha in njegove pobožne občine. Predvsem pa je bil nevaren njegov vpliv na politiko carskega dvora, saj po besedah vodje oktobristov Aleksandra Ivanoviča Gučkova Rasputin ni ogrožal samo čistosti cerkve, temveč tudi čistost prestola. Podobnega mnenja je bil voditelj kadetov Pavel Nikolajevič Miljukov, ki je izjavil: »Ruska država se nahaja v oblasti potepuha!«<sup>332</sup>

Slovensko časopisje se je ob Rasputinu ustavljalo tudi ob raznih točnih ali netočnih novicah, ki so spremljale njegovo delovanje.<sup>333</sup> Mednje so sodila zlasti poročila o poskusu atentata, ki ga je nanj po naročilu meniha Iliodorja leta 1914 izvršila Kionja Guseva.<sup>334</sup> Opozarjalo je tudi na Rasputinovo znano pro-

---

330 *Slovenski narod*, 4. 6. 1912, Razne stvari: žrtev praznoverstva, str. 4.

331 *Slovenski narod*, 18. 7. 1914, Razne stvari: življenje in vpliv ruskega meniha – »čudodelnika« Rasputina, str. 5.

332 Prav tam.

333 Prim. *Slovenski narod*, 1. 4. 1912, »Čudodelnik« Rasputin pregnan v Sibirijo, str. 5 in 3. 7. 1915, Razne stvari: Rasputin, car in generalissim, str. 4; *Slovenec*, 3. 6. 1914, Zadnje vesti: protiaustrijska propaganda v Rusiji, str. 4.

334 *Slovenski narod*, 15. 7. 1914, Razne stvari: atentat na ruskega preroka, str. 5 in 16. 7. 1914, Razne stvari: umor Rasputina, str. 4; *Slovenec*, 15. 7. 1914, Zadnje vesti: čudodelnik Rasputin umrl, str. 4, 16. 7. 1914, Zadnje vesti: »čudodelnik« Rasputin, str. 5 in 25. 7. 1914, Razne stvari: Rasputin, str. 7.

tivojno stališče, tako ob aneksijski krizi leta 1908 kot v napetih mednarodnih razmerah po sarajevskem atentatu in nato po izbruhu svetovne vojne leta 1914.<sup>335</sup> *Slovenski narod* je objavil tudi odgovor generalisimusa vseh ruskih vojaških sil, velikega kneza Nikolaja Nikolajeviča, Rasputinu, ko ga je le-ta med svojimi prizadevanji za mir poleti 1915 telegrafsko vprašal, ali lahko obišče glavni stan (poveljstvo) ruskih sil. »Pridi v veliki stan, boš obešen,« se je glasil odgovor.<sup>336</sup>

## II.

Rasputin si je ustvaril mnogo sovražnikov. Nekatere med njimi so omenjali tudi na Slovenskem, enako kot zarote, ki so jih pripravili proti njemu.<sup>337</sup> Ko je bila naposled zadnja uspešna in so Rasputina umorili, so o tem poročali dalj časa. Poročila so bila večidel krajša, vendar se je iz njih dalo razbrati stališča, ki so zaznamovala slovenski prostor ob Rasputinovi smrti. Poleg različnih vesti o njegovem umoru, bolj ali manj točnih zapisov o pripravah nanj, njegovi izvedbi »pod skrivnostnimi in

---

335 *Slovenski narod*, 14. 8. 1914, Razne stvari: generalissimus ruske armade veliki knez Nikolaj Nikolajevič, str. 4 in 3. 7. 1915, Razne stvari: Rasputin, car in generalisim, str. 4; *Slovenec*, 11. 8. 1914, Razna poročila: ruski generalissimus veliki knez Nikolaj Nikolajevič, str. 5; *Večerna Edinost*, 17. 10. 1914, Svetovna vojna: vzpodbujanje francoskega šovinizma od strani Angleške vzrok sedanje vojne, str. 1; Grdina, *Vedno znova Tannenberga*, str. 21, 36, 50. – Kot opozarja prof. ddr. Igor Grdina, je Rasputin francoskemu poslaniku v Petrogradu Mauriceu Paléologu 24. 2. 1915 »s pretresljivo preroškimi besedami razlagal svoj pogled na planetarni spopad ter občutenja preprostih Rusov v tistih brezprimerno tragičnih dneh: Preveč je mrtvih in ranjenih, preveč vdov in sirot, [povsod] nič drugega kot ruševine in solze! Pomisli na nesrečnike, ki se nikoli ne bodo vrnili, in vedi, da sleherni [od njih] pušča za seboj pet, šest ... deset ljudi, ki lahko le jočejo! Poznam vasi, v katerih vsakdo objokuje koga ... A kaj reči o možeh, ki se vračajo! Čemu so podobni! Brez nog, brez rok, slepi so! ... To je grozljivo! Dvajset let ne bomo na ruskih tleh želi nič drugega kot bolečino! [...] Cesar Viljem! ... Mar ne veš, da ga navdihuje zlodej? Vse, kar reče, in kar naredi, mu naroči vrag. Vem, kaj govorim; sam hudič mu pomaga. A nekega lepega dne ga bo zlodej nenadoma zapustil, ker bo Bog tako odločil. In Viljem bo žalostno odletel kakor stara srajca, ki jo odvržeš v gnoj.« (Grdina, *Vedno znova Tannenberga*, str. 7, 50.)

336 *Slovenski narod*, 3. 7. 1915, Razne stvari: Rasputin, car in generalisim, str. 4.

337 *Slovenec*, 27. 3. 1916, Težke obdolžitve Hvastova, str. 2, 12. 5. 1916, Rasputin umorjen?, str. 2, 17. 5. 1916, Vojska z Rusi: zanimivosti z ruskega dvora, str. 3, 20. 5. 1916, Rasputin živi, str. 5 in 11. 12. 1916, Miljukov proti Rasputinu in Stürmerju, str. 3.

dramatičnimi okoliščinami»<sup>338</sup> ter najdbi njegovega trupla v Nevi so še enkrat opozorili na vpliv »zloglasnega« Rasputina na carskem dvoru; po ptujskem *Štajercu* je bil največji zločinec in slepar ter najmogočnejši nasilnež na Ruskem.<sup>339</sup> Domnevali so tudi, da je bil umorjen zaradi svojega zavzemanja za mir.<sup>340</sup> V nasprotju s to domnevo je nemška *Laibacher Zeitung* trdila, da Rasputin ni bil proti vojni, temveč da jo je podpihoval. Opozarjala je na njegov vpliv na dvoru, poudarjala, da je bil sodelavec britanske tajne službe, in skladno s svojo nemško usmeritvijo zagotavljala, da je bil fanatičen panslavist. Njegov končni cilj naj bi bil prepričati carja o križarski vojni proti nemštvu in doseči združitev vseh pravoslavnih držav pod ruskim vodstvom. Zaradi Rasputina se je Rusko carstvo bližalo veliki notranji katastrofi.<sup>341</sup> Do konca svetovne vojne so se na Slovenskem ob Rasputinu ustavili še pri novici, da je car ustavil preiskavo o njegovem umoru, nato pa pri novici o sežigu njegovega trupla, ki so ga v carskoselskem parku izkopali februarški revolucionarni vojaki in ga v pargolovskem gozdu sežgali na grmadi.<sup>342</sup>

Po vojni na Slovenskem na Rasputina niso pozabili. Do druge svetovne vojne so o njem precej pisali – enako tudi v tujini – ter v različnih prispevkih spominjali na »zagonetno osebnost iz nedavne ruske preteklosti«, »sibirskega pustolovca« in »navadnega

338 *Slovenec*, 4. 1. 1917, Rasputina umoril ruski knez?, str. 2; *Štajerc*, 11. 2. 1917, Čudežni menih Rasputin, str. 5.

339 *Štajerc*, 11. 2. 1917, Čudežni menih Rasputin, str. 5.

340 *Slovenec*, 3. 1. 1917, Rasputin umorjen?, str. 3, 4. 1. 1917, Rasputina umoril ruski knez?, str. 2, 9. 1. 1917, Razna poročila: smrt Rasputina?, str. 3, 12. 1. 1917, Rasputin bil umorjen na višje povelje, str. 2, 16. 1. 1917, Kako so sklenili usmrtni Rasputina, str. 2, 18. 1. 1917, Rasputin žrtev vojne stranke, str. 2, 7. 2. 1917, Knez Andronikov pregnan, str. 4, 28. 2. 1917, Dnevne novice: list za ruske vojne ujetnike, str. 4 in 2. 4. 1917, Po svetu: o Rasputinovi smrti, str. 5; *Slovenski narod*, 4. 1. 1917, Razne stvari: Rasputin umorjen, str. 3, 10. 1. 1917, Razne stvari: o umoru ruskega meniha Rasputina, str. 4, 13. 1. 1917, Razne stvari: afera meniha Rasputina, str. 4 in 11. 4. 1917, Razne stvari: premoženjske razmere bivšega ruskega carja, str. 3; *Edinost*, 6. 1. 1917, To in ono: menih Rasputin umorjen, str. 4, 11. 1. 1917, Razne politične vesti: o umoru meniha Rasputina, str. 2, 18. 1. 1917, Razne politične vesti: Rasputinov umor, str. 1 in 4. 3. 1917, To in ono: novi čudežni menihi na Ruskem, str. 3; Grivec, *Ruska revolucija*, str. 207.

341 *Laibacher Zeitung*, 20. 1. 1917, Nichtamtlicher Teil: die Ermordung Rasputins und sein politisches Erbe, str. 1.

342 *Slovenec*, 2. 3. 1917, Vojska z Rusi in Romuni: razno iz Rusije, str. 2–3; *Slovenski narod*, 26. 6. 1917, Razne stvari: Rasputinovo truplo zgorelo na grmadi, str. 3.



sleparja«, »svetega' pohotneža«, »zloglasnega«, »zlokobnega moža«, »klopa« in »največjega škodljivca na carskem dvoru« ter »zlega duha zadnje carice«, ki je tako »nesrečno vplival na nekdanjo carsko družino«. <sup>343</sup> Rasputina, »mefista na bivšem carskem dvoru«, so imeli za človeka, s katerim sta bila povezana strahovita moralna korupcija in razpad na njem ter v delovanju države, »malega očeta« ruske revolucije in propada carske Rusije. <sup>344</sup> Ob tem so zapisali tudi opozorila, da se je med vojno zavzemal za mir. <sup>345</sup> Predvsem pa so bili prepričani, da je ime »starca« Rasputina »prešlo v rusko zgodovino kot madež, kot neverjetno dejstvo, ki ga bodo bodoči rodovi morda bolje umeli nego ga moremo mi«. <sup>346</sup> – »Vsekakor jako zanimiv kos slovanske zgodovine, čeprav take, ki Slovanstvu ni v posebno čast.« <sup>347</sup> Skupaj z Mojzesom, Aleksandrom Velikim, Cezarjem in Napoleonom pa so ga uvrščali med ljudi, ki so bili znani po svojem fascinirajočem pogledu in hipnotični moči svoje besede. <sup>348</sup>

Opazno pisanje o Rasputinu, značilno za slovenski meščanski politični tisk – pri tem sta katoliški in liberalni tabor izražala skorajda enake poglede –, so v delavskem gibanju kritično ocenili. Sami o Rasputinu, tako kot pred vojno in med

343 *Jutro*, 29. 5. 1924, Iz življenja in sveta: Rasputinova hčerka v Parizu, str. 5, 9. 4. 1929, Iz življenja in sveta: knez Jusupov v Rumuniji, str. 8, 12. 1. 1933, Kulturni pregled: o problemu Rasputina, str. 3, 4. 3. 1933, Iz življenja in sveta: k smrti ruskega kneza Aleksandra Mihajloviča, str. 6, 27. 12. 1933, Knez Jusupov toži filmsko družbo, str. 4, 1. 1. 1935, Terorizem v zgodovini, str. 11 in 3. 4. 1935, Menihova hči pod policijskim varstvom, str. 6; *Slovenec*, 3. 8. 1924, Po svetu: hčerka Rasputina, str. 7, 29. 12. 1927, Genijalen goljuf, str. 6 in 4. 5. 1938, Marija Rasputinova, str. 6. Prim. tudi *Slovenec*, 22. 5. 1924, Pod reflektorjem, str. 2. Podobne ocene gl. tudi v *Edinost*, 1. 8. 1919, Rusija v letih 1914.–1918., str. 11, 24. 6. 1926, Iz poslednjih dni carskega režima, str. 4, 5. 7. 1927, Carska palača na Krimu, str. 4 in 10. 11. 1927, Ob desetletnici ruske revolucije, str. 1.

344 *Ilustrirani Slovenec*, 26. 4. 1930, Maris Rasputin, str. 31; *Slovenec*, 20. 7. 1922, Novice iz Rusije: korupcija carističnega režima, str. 2; *Jutro: ponedeljska izdaja*, 27. 12. 1933, Dogodki po širnem svetu: knez Jusupov toži filmsko družbo, str. 4, *Jutro*, 5. 2. 1938, Domače vesti: demon Rusije – Rasputin, str. 4 in 11. 2. 1938, Rasputin, roman demon: Pjeter, roman carja, str. 5. Podobne ocene gl. tudi v *Edinost*, 1. 2. 1925, »Sveti starec« Rasputin, str. 3 in 5. 3. 1925, Konec caristične Rusije, str. 4.

345 *Edinost*, 9. 4. 1925, Katastrofi nasproti, str. 4 in 24. 6. 1926, Iz poslednjih dni carskega režima, str. 4.

346 *Slovenec*, 24. 6. 1928, Sveta življenje in vrvenje: noč Rasputinove smrti, str. 10.

347 *Slovenski narod*, 8. 11. 1923, Dunajsko pismo, str. 1.

348 *Jutro*, 21. 7. 1929, Hipnoza in psihoanaliza, str. 7.

njo, niso pisali, vseeno pa je komunistično *Enotnost* poleti 1928 zmotilo, da se že »leta [...] vlečejo po časopisju prizori o umoru Rasputina«. <sup>349</sup> Podobno je menil nemški igralec Konrad Veldt, ki je v filmu *Sveti starec Rasputin* upodobil njegov lik. Leta 1932 je ob poplavi spominov, ki so jih objavili Rasputinovi prijatelji, znanci in sovražniki, ter člankov, ki so izhajali v svetovnem časopisju, dejal, da se z njim »peča danes svet skoraj bolj kakor v časih, ko je še živel«. <sup>350</sup>

Pripomba *Enotnosti* je bila umestna, saj so o okoliščinah in izvedbi umora Grigorija Jefimoviča Rasputina pisali vsi vodilni slovenski časopisi. <sup>351</sup> Za liberalno *Jutro* in katoliškega *Slovenca* so bile zanimive tudi druge vsebine, povezane z Rasputinovo osebo. Časopisa sta poročala o življenju njegove hčere Marije Grigorjevne ter vnukinj Tatjane in Marije, <sup>352</sup> tožbah, ki ju je hči Marija v letih 1928 in 1938 vložila zoper kneza Jusupova zaradi umora svojega očeta, <sup>353</sup> in tožbah, ki sta jih knez Jusupov ter njegova žena kneginja Irina Aleksandrova v letih 1933–1934 vložila zoper ameriško filmsko družbo Metro-Goldwyn-Mayer in filmsko družbo v Nemčiji, ker sta ju po njunih navedbah v svojih filmih o Rasputinu prikazali v slabi luči in potvarjali zgodovinsko resnico. <sup>354</sup> Poleg tega je *Jutro* leta 1927 poročalo o aretaciji

---

349 *Enotnost*, 27. 7. 1928, Umor Mehikanskega predsednika in drugo, str. 1.

350 *Jutro*, 7. 11. 1932, Teden dni filma: »sveti starec«, str. 6.

351 *Slovenski narod*, 5. 1. 1922, Raznoterosti: kako je bil umorjen Rasputin?, str. 4; *Jutro*, 7. 10. 1924, Iz življenja in sveta: Rasputinova smrt, str. 5 in 21. 1. 1927, F. G., Pruska kislina, str. 6; *Jutro: ponedeljska izdaja*, 27. 12. 1933, Dogodki širom po svetu: knez Jusupov toži filmsko družbo, str. 4; *Slovenec*, 18. 3. 1928, Sveta življenje in vrvenje: kako je umrl Rasputin, str. 10, 24. 6. 1928, Sveta življenje in vrvenje: noč Rasputinove smrti, str. 10, 17. 1. 1934, Rasputin še vedno straši, str. 6 in 5. 3. 1934, Kako je Jusupov umoril Rasputina, str. 4. Gl. tudi *Edinost*, 8. 2. 1925, Rasputinova smrt, str. 4 in 12. 2. 1925, Dokazi Rasputinovih morilcev, str. 4.

352 *Jutro*, 29. 5. 1924, Iz življenja in sveta: Rasputinova hčerka v Parizu, str. 5, 3. 4. 1935, Menihova hči pod policijskim varstvom, str. 6 in 19. 5. 1938, Rasputinovi vnukinji, str. 8; *Slovenec*, 3. 8. 1924, Po svetu: hčerka Rasputina, str. 7 in 4. 5. 1938, Marija Rasputinova, str. 6; *Ilustrirani Slovenec*, 26. 4. 1930, Maris Rasputin, str. 31.

353 *Slovenec*, 22. 6. 1928, Sveta življenje in vrvenje, str. 6; *Jutro*, 26. 6. 1938, Rasputinova hči kot žrtev špekulantov, str. 5.

354 *Slovenec*, 31. 10. 1933, Prizor iz novega filma »Ruski demon«, str. 6, 17. 1. 1934, Rasputin še vedno straši, str. 6, 5. 3. 1934, Kako je Jusupov umoril Rasputina, str. 4, 12. 3. 1934, Irina, film in Rasputin, str. 4 in 10. 8. 1934, Rasputinov film, str. 6; *Jutro: ponedeljska izdaja*, 27. 12. 1933, Dogodki po širnem svetu: knez Jusupov toži filmsko družbo, str. 4.

Rasputinovega tesnega sodelavca Ivana Zinovjeviča Osipjenka v Leningradu. Kasneje je *Slovenec* poročal, kako so v nekem varšavskem zavetišču ruski begunci pretepli Rasputinovega polbrata, oba časopisa pa sta leta 1925 objavila vest, da je v Moskvi med uprizoritvijo drame Alekseja Tolstoja o vlogi carice Aleksandre Fjodorovne na ruskem dvoru sloveči igralec Stefanov, ki je z naturalistično prepričljivostjo nastopal v vlogi Rasputina, v enem od ključnih prizorov zblaznel.<sup>355</sup>

Na Rasputina so opozarjali tudi ob drugih priložnostih. *Jutro* je leta 1923 objavilo daljše poročilo mladega ruskega znanstvenika in lektorja ruskega jezika na ljubljanski univerzi dr. Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskega o pismih zadnje ruske carice iz let 1914–1916, ki so v knjižni obliki izšla v Berlinu. Preobraženski je v poročilu zapisal, da je bila carica Rasputinovo slepo orodje, in obžaloval, da so na rusko politiko vplivali taki ljudje. To je bila tragika ruske države, ki je obsegala eno šestino zemlje, v kateri sonce ne zahaja, in ki je s svojimi 150 milijoni prebivalcev polnila z žitom in surovinami trge vsega sveta.<sup>356</sup> Tri leta kasneje je *Jutro* iz zagrebške *Riječi* ponatisnilo zanimivo razmišljanje publicista Valerijana Markova, ki je dokazoval, da je Rasputin pretkano izkoriščal tedanjo duhovno vročičnost v visoki ruski družbi.<sup>357</sup> Razen tega so *Slovenski narod*, *Jutro* in *Slovenec* javnost seznanjali z objavami spominov različnih avtorjev – grofa Alekseja Aleksandrejeviča Bobrinskega, Rasputinovega tajnika Fedorja Rajevskija, hčerke nekdanjega ruskega ministrskega predsednika Sergeja Julijeviča Witteja, Vere Nariškin, nekdanjega britanskega poslanika v Petrogradu sira Georgeja Bachana, zadnjega francoskega poslanika v Petrogradu Mauricea Paléologa in nekdanjega ruskega zunanjega ministra Sergeja Dimitrijeviča Sazonova, ki so, vsak na podlagi svojih

355 *Jutro*, 5. 12. 1925, Iz življenja in sveta: zblaznel na odru, str. 6 in 1. 3. 1927, Rasputinov prijatelj, str. 14; *Slovenec*, 8. 12. 1925, Raznoterosti: na odru zblaznel, str. 7 in 11. 2. 1937, Rasputinov brat, str. 6.

356 *Jutro*, 17. 4. 1923, N. Preobraženski, Iz pisem zadnje ruske carice (1914.–1916.), str. 5–6. – O prizadevanjih Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskega za akademsko kariero na ljubljanski univerzi gl. Oset, Akademsko kariero Preobraženskega, str. 121–150.

357 *Jutro*, 17. 4. 1926, Iz življenja in sveta: tajnost Rasputinove pozicije na dvoru, str. 6.

izkušenj in opazovanj, pisali o Rasputinu.<sup>358</sup> Poročali so tudi o izidu literarnih del, študij in posameznih pričevanj o Rasputinu – Almazovega *Rasputin in Rusija*, Jelačićeve *Ruske revolucije i njenog porekla*, Naživinovega *Rasputin*, Pravdinega *Svet se podira*, Rahmaninega *Dijaštvo, ljubezen, Čeka in smrt* (Rahmanino delo je v slovenskem prevodu izhajalo v *Slovencu* od oktobra 1933 do januarja 1934), Klabundovega *Rasputin – roman demona* in Fülöp-Millerjevega *Sveti satan*.<sup>359</sup> Le-ta je v slovenskem prevodu izšel leta 1932, že pred tem, od oktobra 1929 do aprila 1930, pa je izvlečke iz njega objavljala *Slovenec*.<sup>360</sup> To ga ni motilo, da ne bi tri leta kasneje objavil ocene, po kateri je liberalna založba Modra ptica s prevodom *Svetega satana* »postala bolj glasnica senzacionalne kot plemenite knjige! Sicer ima imenovana založba dober izbor knjig.«<sup>361</sup> Izvlečke iz *Svetega satana* je od aprila do decembra 1929 objavljala tudi katoliški mesečnik *Družina*.<sup>362</sup> Leta 1938 je *Slovenec* vabil na ogled filma *Rasputin: demon Rusije*.<sup>363</sup>

»Skrivnostno, demonično osebnost Rasputina, tega fanatičnega in mističnega mušiča na dvoru zadnjega ruskega carja,« so omenjali tudi med drugo svetovno vojno. Pojavil se je v *Jutrovem* oglaševanju Klabundovega romana *Pjeter – Rasputin: roman carja – roman demona* decembra 1941 in 1942<sup>364</sup> ter v

358 *Slovenski narod*, 3. 1. 1920, Raznoterosti: iz spominov grofa Bobrinskega, str. 3; *Jutro*, 12. 2. 1922, Iz življenja in sveta: zadnji ruski car, str. 5, 26. 11. 1925, Nove knjige in revije: dve knjigi o ruski revoluciji, str. 6 in 28. 12. 1927, Carica, Rasputin in Nikolaj Nikolajevič, str. 6; *Slovenec*, 24. 1. 1926, Po širnem svetu: pogin ruskega carizma, str. 9.

359 *Slovenski narod*, 8. 11. 1923, Dunajsko pismo, str. 1; *Jutro*, 10. 12. 1925, Poguba carske Rusije, str. 7, 13. 5. 1926, Ruska revolucija v zrcalu pesnitev, str. 9, 1. 12. 1933, Iz življenja in sveta: »svet se podira«: car Nikolaj in Rasputin, str. 8, 5. 2. 1938, Domače vesti: demon Rusije – Rasputin, str. 4 in 11. 12. 1938, Rasputin, roman demona: Pjeter, roman carja; *Edinost*, 18. 8. 1927, Znanost in umetnost: roman »Rasputin«, str. 3; *Slovenec*, 1. 1. 1933, Knjige v letu 1932: »Modra ptica«, str. 39 in 7. 10. 1933, Dijaštvo, ljubezen, Čeka in smrt, str. 5 (*Slovenec*, 8. 10. 1933 – 25. 1. 1934, Aleksandra Rahmanova, Dijaštvo, ljubezen, Čeka in smrt: dnevnik ruske dijakinje). Pričevanje o Rasputinu gl. v *Slovenski narod*, 4. 4. 1922, Kako so poginili Romanovi, str. 1–2.

360 *Slovenec*, 27. 10. 1929 – 13. 4. 1930, Ob zatonu carske Rusije: senca Rasputina.

361 *Slovenec*, 1. 1. 1933, Knjige v letu 1932: »Modra ptica«, str. 39.

362 *Družina*, april–avgust, oktober–december 1929, Ob zatonu ruskega carizma.

363 *Slovenec*, 18. 9. 1938, Danes premiera!, str. 4.

364 *Jutro*, 16. 12. 1941, Knjige se niso podražile!, str. 6, 18. 12. 1941, Knjige se niso podražile!, str. 6, 20. 12. 1941, Knjige se niso podražile!, str. 6, 21. 12. 1941, Knjige se niso podražile!,

romanu *Zadnja carica*, ki je spomladi in poleti 1943 izhajal v *Slovencu*.<sup>365</sup> Na Rasputina je ljubljanski medvojni tisk spomnil še dvakrat. *Jutro* je leta 1942 sporočilo, da je v New Yorku umrl veliki knez Dimitrij Pavlovič, eden od udeležencev zarote, ki je končala Rasputinovo življenje.<sup>366</sup> *Razglednik Jutra* pa je decembra 1943 objavil odlomek iz spominov nekdanjega predsednika ruske carske vlade Vladimirja Nikolajeviča Kokovcova, ki je v začetku leta umrl v Parizu. Odlomek je govoril o njegovem srečanju »z zloduhom Rasputinom« – tako ga je označil *Razglednik* –, »čigar početje na dvoru je porušilo zaupanje ruskega naroda v dinastijo in v veliki meri pripomoglo k revoluciji leta 1917«. Rasputin Kokovcova ni zaslepil. Odbil ga je »odvratni izraz njegovih oči«, ki jih je imel za »risje«. Nanj je deloval kot »značilen kaznjenec iz Sibirije, potepuh, brodolomec, ki je sam sebe izuril za nekoliko enostranskega služabnika božjega, ki je igral svojo vlogo po natančno preštudiranim receptu. Na zunaj mu je manjkala samo kaznilniška obleka. Ta človek je bil vsega zmožen.«<sup>367</sup>

Po vojni Rasputin na Slovenskem ni užival posebne pozornosti. Leta 1972 je v slovenščini znova izšel Fülöp-Millerjev *Sveti satan*,<sup>368</sup> leta 1996 pa je publicistka Renata Šribar<sup>369</sup> v reviji *Primorska srečanja* iz družinske spominke zbirke objavila pismo kneginje Jensavete Stefanišin prijateljici Ani Onjegin, napisano jeseni 1909 v Omsku. V pismu kneginja Stefanišin svoji prijateljici opisuje vročo ljubezensko zvezo, ki jo je poleti imela z Rasputinom. »Kot si modro razbrala že iz zadnjega pisma,« je zapisala kneginja,

---

str. 8, 24. 12. 1941, Knjige se niso podražile!, str. 10, 8. 12. 1942, Knjige se niso podražile!, str. 6 in 10. 12. 1942, Knjige se niso podražile!, str. 6.

365 *Slovenec*, 13. 4. – 26. 8. 1943, *Zadnja carica*.

366 *Jutro*, 15. 3. 1942, Drobiž, str. 5.

367 Kokovcov, *Razgovor z Rasputinom*, str. 92–93.

368 Fülöp-Miller, *Sveti satan* (1972).

369 Po spremembi poklicnega področja konec devetdesetih let prejšnjega stoletja je Renata Šribar leta 2006 doktorirala iz antropologije vsakdanjega življenja. Danes je predavateljica in raziskovalka na področju kulturne in socialne antropologije ter sociologije. – *Življenjepis: dr. Renata Šribar*.

»se je moje življenje zadnje čase vrtelo po precej poskočnih in neuvoženih kolesnicah. [...] Se spomniš, ko sem Ti, če se ne motim, je bilo to pozno spomladi, pripovedovala o svojih sanjah, v katerih se mi je prikazal velikan. Tako se je v moje življenje najavil Grigorij Jefimovič Rasputin. Opisala sem Ti tudi že sladkosti omam in ljubljenci, ki so preseгла vsa pričakovanja, ne da bi pri tem izdala, za koga je šlo. Zdaj veš – bil je Rasputin. In ne misli, da sem podlegla čaru zaradi slovesa, ki ga ima. Ne, njegov duh je imel tedaj name tako silovit vpliv, da se mu ne bi mogla upreti, tudi če bi hotela. Naj Ti opišem samo pripetljaj z začetka najinega poznanstva. Med dopoldanskim počitkom v vrtni uti sem se ob božajoči toploti sončnih žarkov skoraj zazibala v sen. Naenkrat je stopil predme on, tedaj moj znanec komaj kakšen teden. Pokleknil je, vzel mojo roko med svoji, jo nato podržal v levici in z desnico segel v žep. Ven je potegnil zapestnico, katere sijaj me je zaslepil, in mi jo nadel. V nedoumevanju sem sunkovito skočila pokonci – samo zato, da sem se zazrla v prijetno gorko samotnost parka. Rasputin je bil privid, zapestnica tudi, samo ... Okrog zapestja sem imela opeklino, tako kot bi jo za seboj pustila razžarjena kovina. Od tedaj me je spremljal občutek, da mu pripadam z dušo in telesom. Se čудиš, da se že ob najinem naslednjem srečanju nisva mogla raziti, ne da bi se ljubila?«

»Trije tedni so minili v lebdenju med zemljo in nebese,« je nadaljevala kneginja.

»Rasputin je bil najboljši ljubimec mojega življenja. [...] Sumim, da bodo minili meseci, preden bom spet lahko z drugim poskusila, kar sem se naučila. Z Rasputinom [pa] je konec, kajti od kneza in kneginje M. (ki za najino afero ne vesta, čeprav sta naju prav ona dva seznanila), sem zvedela, da se vrta okrog njune nečakinje Onje, osemnajstletne eterične bledoličnice, ki so jo starši letos prvič predstavili družbi.

Da se ne vidiva več, sem se trdno odločila oni dan, in poslušaj, kaj se mi je zgodilo danes v jutranjem polsnu. Predme je stopil služabnik in mi podal Rasputinovo vizitko. S prsti sem podrsala po reliefnem satenastem papirju in občudovala pramene svetlobe, ki so preigravali odtenke oker barve. Stanje polzavesti je trajalo le hip. Ko sem se razbudila, ni bilo ne duha ne sluha o vizitki. Vstala sem in se namenila k okrogli mizi v sprejemnici, da bi preverila, kaj je res in kaj ni. Služabnika ni bilo slišati, pladenj za pisma in sporočila je bil na svojem običajnem mestu in sončni žarki so razkriivali komaj opazen sloj prahu na gladki površini. Sklonila sem se nadenj in pihnila Rasputinu odločen ne [...]. To je rešitev pred temnim breznom obupa, v katerega nas ženejo ponesrečeni konci naših ljubezenskih zgodb.«<sup>370</sup>

### III.

V slovenskem prostoru se je v Rasputinov fenomen posebej poglobil pisatelj Vladimir Bartol. Kot psihološko-filozofski ustvarjalec slik o življenju<sup>371</sup> se je verjetno k temu čutil tudi poklicanega. K razmišljanju o Rasputinu ga je vzpodbudil izid Fülöp-Millerjevega *Svetega satana* v slovenskem jeziku. Bartol se je leta 1933 v literarnem mesečniku *Modra ptica* – potem ko je najprej navedel Goethejevo misel, »najstrahotnejše pa je to demonično, če se prevladujoče javlja v kakšnem človeku [...] ogromna moč izhaja iz njih in neverjetna je sila, ki z njo delujejo na vsa živa bitja, da, celo na elemente« – vprašal: »Kakšen je bil tedaj mož, ki mu je bila ob zatonu carske Rusije dodeljena tako važna zgodovinska naloga?« Njegova zgodba se bere kot pravljica ali legenda, je odgovoril.

»Preprost mužik, kmet iz Pokrovskega sela v Sibiriji, pride v Petrograd, rezidenco vsemogočnega carja vseh Rusov,

---

370 Šribar, Rasputin, str. 379.

371 Prim. Kermauner, T., Vladimir Bartol, str. 426.

in začne samolastno odločevati o politiki in usodi države. V nekaj mesecih postane najvplivnejša osebnost v Rusiji, mož, ki se mu klanjajo knezi, vojvodinje in ministri, ki ga obožujejo množice, pred katerim trepečejo sovražniki in zavistneži in ki ga nazivljata car in carica ‚prijatelj‘ in ‚rešitelj‘. In vse to se ni morda zgodilo pred stoletji, v ‚sivi davnini‘, marveč v naši dobi, pred petnajstimi leti.«<sup>372</sup>

Bartol je korenine te zgodbe videl v naraščajočem razkroju ruskega carističnega kolosa. »Preko prostrane zemlje so hodili romarji in ustanavljali novih verskih sekt, čarodeji in proroki, mazači in padarji z Vzhoda, h katerim se je zatekalo obupano ljudstvo, ki so ga tlačili in izmzgavali nesposobni in koruptni ministri in guvernerji. Vstajali so mogočni pridigarji in silni gromovniki in slikali ljudstvu mračno bodočnost, pozivajoč ga k pobožnosti in pokori za grehe.« V to strahovito zmedo je prišel Rasputin s svojo preprosto kmečko pametjo in zagrabil v politično kolesje. Nekoč pobožen romar, potem razuzdanec in spet prerok, ki je oznanjal resnico o očiščenju po grehu, čudodelnik, o čigar nadnaravnih sposobnostih so krožile cele legende, je nenkrat postal središče političnega vrveža.<sup>373</sup>

Tako oči kot barva glasu so bili počela Rasputinovega vpliva na ljudi. A Bartol je menil, da je bilo

»veliko značilnejše za tega izjemnega moža [...], kako je umel občevati z ljudmi. V tem načinu je nekaj podobnega, kakor nam sporoča sv. pismo o starih prorokih. Razputin je tikal carja in carico, ju objemal in poljubljal, jima grozil in grmel nanju; prav tako se je vedel proti knezom in vojvodinjam, proti ministrom in generalom. Mužik ali plemič, delavec ali minister, nadškof ali neizobražen romar, dà, celo živali in vsa druga živa bitja – vseeno mu je bilo, proti vsem je bil enako preprost in neposreden. Zdi se, da njegovo srce

---

372 Bartol, Rasputin, str. 1, 2.

373 Prav tam.



ni poznalo ne hinavščine in ne pretvarjanja, kar je oboje posledica strahu.«<sup>374</sup>

Bartol ni verjel, da bi bil Rasputin pretkan slepar, in prav tako ne, da bi bil blazen. »Nobene svojih slabosti ni prikrival ljudem: bil je razuzdanec, pohotnež, ženskar, pijanec, spokornik; njegova sposobnost, pretvarjati se, je bila minimalna.« Njegovo bistvo je bilo drugje. To je bila neka »*magnetična, sugestivna moč*, ki jo je izžarevala njegova osebnost in kateri ni mogel odolati skoraj nobeden. Ta neznana sila je pri njem zavzela tolikšen obseg, kolikršnega poznamo samo pri zelo redkih voditeljih množic: pri svetopisemskih prorokih, pri kakem Mohamedu ali pri kakem Napoleonu.«<sup>375</sup>

Rasputin je bil za Bartola posebljen kaos, mož, ki jih – po Goetheju – redko priporoča srčna kultura.

»Ko ga je bila čudovita usoda zanesla na njegov visoki položaj, se je brezciljno predajal vsem vetrovom. Popival in bratil se je s knezi in mužiki, postavljal in odstavljajl je ministre, cerkvene dostojanstvenike in guvernerje, vmes počenjal prave orgije z ženskami, se zopet postil in kesal, ozdravljajl bolnike, podpirajl siromake, učil svojo filozofijo očiščanja preko greha in zraven spletkaril s spletkarji, mešetaril z mešetarji, podkupoval in se dal podkupovati. Njegovemu dejanju in nehanju je manjkajl trden in določen cilj.«

Trdna pa je bila njegova samozavest. Odpovedala mu ni nikoli. »Ta mož je moral nekaj vedeti o sebi in o svetu, kar večina drugih smrtnikov ne ve.«<sup>376</sup>

In kaj je bilo tisto, kar je vedel o sebi in mu je vlivajl brezmejno samozavest? »Nedvomno je, da se je čutil poklicanega za nekaj izrednega,« je zatrdil Bartol. To prepričanje je bilo del

---

374 Prav tam, str. 2.

375 Prav tam, str. 2–3.

376 Prav tam, str. 1, 3, 4.

njegovega bistva, del njegove osebnosti. Posedoval je intuitivna spoznanja vidcev, »zato je lahko vkljub svoji neizobraženosti in skromni inteligenci mogel vplivati na mogotce in imenitnike tega sveta«. Jasnovidnost v stvareh življenja je veliko prispevala k njegovi samozavesti. Zavest ogromne življenjske sile pa mu je dajala občutek vsaj relativne neuničljivosti.

»Njegova osebnost je morala izžarevati tisto strahovito silo, ki jo izžareva n. pr. tiger na divjad v džungli.« In tako je verjetno šlo to delovanje, učinkujoč na okolico in iz tega učinkovanja hraneč se do tiste višine, ko mu je bila dana oblast nad carjem, cerkvenimi in posvetnimi mogotci. »V njem lahko gledamo utelešenje kaotičnega stanja Rusije pred boljševiško revolucijo.«<sup>377</sup>

Bartolovo opozorilo na presežni vidik Rasputinove osebnosti zaokroža izris njegove podobe na Slovenskem. Pogledov, ki so jih sicer oblikovali o njem, ni pobijal, iz ozkega, zgolj političnega ali ideološkega, včasih celo senzacionalističnega razumevanja dogajanja v zadnjem obdobju Ruskega carstva pa je odprl vrata v še eno razsežnost Rasputinovega bivanjskega položaja. Negativna podoba o njegovi osebnosti je na Slovenskem ostala, lahko bi rekli, da dvoma o njej ni, odprta pa so ostala tudi vrata, skozi katera je stopil Vladimir Bartol.

---

377 Prav tam, str. 4, 5.

# SLOVENSKA MEŠČANSKA POLITIKA IN OKTOBRSKA REVOLUCIJA

## I.

Ena od značilnosti družbenega in političnega razvoja na Slovenskem v času med svetovnjima vojnama (in pred tem) je bila tudi dobra obveščenost javnosti o dogajanju v mednarodnem prostoru. Časopisni tisk ga je pozorno spremljal in skladno z idejnopoličnimi usmeritvami, ki jih je izražal, sooblikoval slovensko javno mnenje. Med pojavi, ki so zaznamujoče vplivali na zgodovinski razvoj, so na Slovenskem razčlenjevali tudi revolucijo v ruskem oktobru leta 1917 in njene idejnopolične ter družbenogospodarske posledice.

V meščanskem taboru so o revoluciji 7. novembra 1917 v Rusiji poročali že v prvih dneh po njenem pojavu. 8. novembra 1917 je *Slovenski narod* pisal o razvoju dogodkov v Petrogradu 6. novembra 1917, to je neposredno pred revolucionarnim preobratom,<sup>378</sup> 9. novembra pa je *Slovenec* podal prvo oceno dogodene revolucije. Sporočil je, da »začasne vlade, ki je pomenila kompromis med meščanskimi in socialističnimi strankami ni več, njen voditelj Kerenski pa je pobegnil. Novi oblastniki zapi-  
rajo vse, ki se jim postavljajo na pot.«<sup>379</sup>

378 *Slovenski narod*, 8. 11. 1917, Pred novimi boji na Ruskem, str. 1.

379 *Slovenec*, 9. 11. 1917, Nova revolucija na Ruskem, Ministri ujeti, Kerenski pobegnil, Lje-  
nin gospodar položaja, str. 1.

*Slovenec* je ugotavljal, da je bil – vsaj po ruskih nazorih – Aleksander Fjodorovič Kerenski zastopnik zmerne demokratične smeri. Stremel je k temu, da od sebe ne bi odbil meščanskih strank, ker je menil, da delavci in kmetje sami ne morejo rešiti težavnih vprašanj ruske prihodnosti, zato je potrebno sodelovanje z izobraženci in kapitalisti. Z meščanskimi strankami ga je vezalo tudi prepričanje o potrebi odločnega nadaljevanja vojne. Pri tem je zaradi pritiska z levece krenil k vrsti temeljnih reform, ki bi, če bi jih izvedli, pomenile popoln propad posedujočih slojev. Zato je proti njemu na meščanski strani rasel odpor.<sup>380</sup>

Kerenskemu so nasprotovali tudi na levisi, zlasti boljševiki (socialnodemokratski maksimalisti), ki odklanjajo vsak kompromis z meščanskimi strankami, hočejo diktaturo proletariata in so izrecni zagovorniki miru. Po njihovem prepričanju namreč kapitalisti v vojni bogatijo na stroške stradajočega ljudstva. Kerenskega so že večkrat poskusili vreči, kar se jim doslej ni posrečilo, ker so bili brez pravega vodstva in slabo pripravljeni. Končno se jim je preobrat posrečil.<sup>381</sup>

»V Petrogradu je brez dvoma sovjet zmagovalec,« je poudaril *Slovenec*.

»Če se bo tudi armada na fronti podvrgla tej novi sili, se bo kmalu pokazalo. Če se bo pa to vprašanje povsod tako gladko rešilo kot v glavnem mestu, potem bo prišel čas, ko se bo morala govoriti resna beseda o miru. Car Nikolaj je kratko pred svojim padcem govoril o glasu ruske zemlje. Ta glas je prelišal in moral za to bridko trpeti. Tudi njegove dediče je zadel ista usoda. Sedaj je prišla na površje stranka, ki je najbolj klicala po miru. Odločitev mora pasti v najkrajšem času.«<sup>382</sup>

To se je s t. i. »triumfalnim maršem sovjetske oblasti« v naslednjih dneh tudi zgodilo.

---

380 Prav tam.

381 Prav tam.

382 Prav tam.

V času, ki je nastopil po oktobrski revoluciji, so ji v meščanskem taboru namenili opaznejšo pozornost poleti 1919. Tedaj je *Slovenski narod* skladno s svojim svarilom »rudeča nevarnost ni izmišljena«, ki ga je zapisal istega leta spomladi,<sup>383</sup> objavil članek Vladimirja Aleksejeviča grofa Bobrinskega O sedanji in bodoči Rusiji in daljši prispevek Prof. –умовъ (–umova) Ruski boljševizem. Bobrinski, ki se je po revoluciji umaknil v Francijo, je 16. junija 1919 na čelu delegacije ruskih emigrantskih narodnih organizacij obiskal Ljubljano. Ruske goste je pozdravil načelnik liberalne Jugoslovanske demokratske stranke in ljubljanski župan Tavčar in jim priredil prijateljsko večerjo.<sup>384</sup> Bobrinski je v svojem članku, objavljenem dober teden po obisku Ljubljane, pozdravil delovanje protirevolucionarnih vojaških voditeljev, admirala Aleksandra Vasiljeviča Kolčaka in generala Antona Ivanoviča Denikina, in izrazil prepričanje, da se Rusija »brez dvoma naglo ozdravlja od boljševizma in čez nekoliko mesecev bo Moskva, vsa Rusija osvobojena in začne novo življenje«. <sup>385</sup>

Prof. –умовъ (–umov) se je razmeram v boljševiški Rusiji bolj posvetil. Njegov prispevek so objavili v devetih nadaljevanjih. *Narod* ga je predstavil kot strokovnjaka, »ki pozna razmere iz zgodovine svoje domovine natančno«, njegovi članki pa bodo dali »jasen vpogled v stanje sedanje boljševiške Rusije«. <sup>386</sup> *Narodova* napoved je v dobršni meri držala, saj je avtor, ki je revolucijsko dobo prikazal do začetka leta 1919, stvarno predstavil nazore socialnih revolucionarjev in socialnih demokratov ter nato menjševikov in boljševikov (Georgija Valentinoviča Plehanova in Vladimirja Iliča Uljanova Lenina) do leta 1917, državno-pravno strukturo Ruske sovjetske federativne socialistične republike, način izvajanja državne oblasti v njej, boljševiški agrarni program, delovanje nacionalizirane industrije in državno monopoliziranih denarnih zavodov ter izvedbo ločitve Cerkve od

---

383 *Slovenski narod*, 24. 3. 1919, Rudeča nevarnost, str. 1.

384 *Slovenski narod*, 17. 6. 1919, Dnevne vesti: na čast ruski delegaciji, str. 2.

385 *Slovenski narod*, 23. 6. 1919, Vladimir Bobrinski, O sedanji in bodoči Rusiji, str. 2.

386 *Slovenski narod*, 21. 6. 1919, Prof. –umov, Ruski boljševizem, str. 1.

države.<sup>387</sup> Pojasnil je tudi vzroke za boljševiški revolucionarni uspeh. Po eni strani so izhajali iz tlečega nezadovoljstva kmetov (omejevanje njihove osebne svobode in krčenje samouprave vaških občin – mírov) in rastočega gibanja mestnega delavstva, po drugi strani pa iz njihove izmučenosti, ki sta jo povzročila nesposobnost dume in svetovna vojna, ko kmet in delavec ni sta več razumela vojnih ciljev, ne ruskega in tudi ne nemškega. Nemška propaganda je na fronti in za njo podpihovala njuno nezadovoljstvo in ga uporabila, da je boljševizmu pomagalo na noge. Nemci so podpirali njegovo rast in prek brest-litovskega miru pognali Rusijo v položaj, kjer danes vlada grozeči zli duh.<sup>388</sup>

Prof. –умовъ (–umov) je poudaril, da načela, ki vodijo boljševizem v njegovem dejanju in nehanju, temeljijo v volji po izkoreninjenju meščanske kulture in nastanku nove družbene organizacije in nove generacije, ki je najrevnejšim prepustila vso oblast. Vzgoja mladine je usmerjena v oblikovanje zvestih pripadnikov boljševiške skupnosti, šolanje obeh spolov je skupno, med šoloobveznimi otroki imajo prednost sprejema v šolo tisti iz delavskih družin. »Za meščanske otroke in otroke elementov, ki so sumljivi protirevolucionarci, v boljševiških šolah ni prostora.«<sup>389</sup>

Boljševiško družbeno in politično prakso predstavlja teror v veri gorečih fanatikov, združen z divjim sovraštvom do vsega, kar jim ne ugaja. V tem pogledu je posebej dejavna Izredna komisija za boj s protirevolucijo in oderuštvom. Ona je obenem zakonodajalec, sodnik in rabelj. V mestih živijo ljudje v stavbah, ki so v lasti občine in pod upravo predsednikov hišnih komitejev, v katere so od konca oktobra 1918 lahko izvoljeni samo pripadniki najrevnejšega dela prebivalstva. »Tako so sedaj pač le izključno brezposelni hlapci in svoječasna služinčad gospodje v

---

387 Prav tam, str. 1–2, *Slovenski narod*, 24. 6. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, II, str. 1. O državnopравни strukturi Ruske sovjetske federativne socialistične republike in nato Zveze sovjetskih socialističnih republik gl. Đukić-Veljović, *Sovjetski federalizam*.

388 *Slovenski narod*, 26. 6. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, III, str. 1.

389 *Slovenski narod*, 5. 7. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, IV, str. 1 in 14. 7. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, V, str. 1.

hiši, ki nadzirajo in določajo življenje stanovalcev.« Najemnine so se od leta 1917 povečale pet- do osemkrat, a tudi ob njihovem najbolj natančnem plačevanju najemnik ne ve, ali ga »danes ali jutri brez vsake odpovedi ne pahnejo iz stanovanja na cesto. Stanovanja se oddajajo ne samo prazna s posredovanjem uradnega stanovanjskega biroja, marveč imajo ti biroji tudi pravico, nastaniti v vsakem stanovanju, tudi v zasedenem, proletarce, rdeče gardiste in sploh boljševike.« Najemnik mora nato v enem do treh dni stanovanje zapustiti s premično lastnino. Mogoče dobi pravico do drugega stanovanja.<sup>390</sup>

Slabe so tudi razmere v preskrbi. Živila razdeljujejo po razvrstitvi prebivalstva v kategorije. V prvi kategoriji so težaki in rdeči gardisti, v drugi otroci do desetega leta, gospodinje večjih družin, ki same opravljajo hišne posle, in navadni tovarniški delavci, v tretji državni uslužbenci, učitelji, služinčad in drobni obrtniki, v četrti pa zdravniki z zasebno prakso, nekdanji lastniki tovarn, bankirji in gospodinje s hišnimi pomočnicami. Pripadniki druge kategorije dobijo polovični del živil, ki ga prejmejo pripadniki prve, pripadniki tretje kategorije dobijo njihov četrtinski del, pripadniki četrte kategorije pa njihov osminski del. »Če dobi torej težak 1 kg kruha, dobi zdravnik  $\frac{1}{8}$  kg.« Blago za obleko in obuvala delijo hišni komiteji, ki zanje izdajajo nakažnice. Le-te morajo biti overjene. Poklicna združenja niso enakovredna. Strokovna organizacija profesorjev nima pravice svojih članov oskrbovati z obleko in obutvijo, ima pa jo združenje brezposlenih. »Tako so v državi boljševikov nekateri brez dela, drugi pa – brez perila in čevljev.«<sup>391</sup>

Proizvodnja, poraba in razdeljevanje dobrin so pod strogo kontrolo osrednje oblasti in lokalnih sovjetov. Veljajo uradno določene maksimalne cene, kar vodi v organizirano in široko razvejano poklicno verižništvo. Ker so s padcem carizma padle omejujoče določbe o ustanavljanju zadrug, si prebivalstvo

---

390 *Slovenski narod*, 5. 7. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, IV, str. 1 in 10. 8. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, str. 1–2.

391 Prav tam.

pomaga z ustanavljanjem velikih združnih organizacij (kooperacij). Boljševikom niso naklonjene, zato jih zamejujejo z gospodarsko organiziranimi strokovnimi zvezami (delavskimi zadrugami), v katere se morajo včlaniti vsi nameščenci in delavci v podjetjih, ki so pod njihovim nadzorom. Delavske zadruge uživajo posebno podporo in prednosti oblasti. Prve dobijo živila, oblačila in zaplenjeni luksus za nizke cene. Pripadnikom zasebnih poklicev je članstvo v njih prepovedano. Industrija je v žalostnem položaju in ne kaže, da bi se lahko uspešno razvila.<sup>392</sup>

V zaključnih razdelkih svojega prispevka se je Prof. –умовъ (–umov) vrnil k vzrokom za boljševiški revolucionarni uspeh. Podrobneje je predstavil vlogo Nemčije pri slabljenju vzhodne fronte in položaj v Rusiji ter delovanje boljševikov po februarški revoluciji, ki je vodilo k osvojitvi oblasti.<sup>393</sup> Ustavil se je tudi pri branilcih stare carske palače Kremelj v Moskvi, ki so popustili pod boljševiškim napadom, zmagovalci pa so jih nato večinoma usmrtili.

»Vi ljubi, dragi, krasni mladeniči,« je spomnil nanje, »dolgo smo vas objokovali; tudi sedaj, ko pripovedujem o vas dobrim Slovanom v daljni deželi, mi zalivajo solze oči. Prisegamo vam: dokler živi še volja v nas, dokler čutijo še naši otroci slovansko, to se pravi slavno, – naj nas vaša kri opominja, da zastavimo celi svoj jaz, da postane, bo in ostane ruski Kremelj in vse dežele, ki so se tekom stoletij zbrale okoli njega, zopet čisto ruski, da ne sme biti v državi Rusov mesta in možnosti eksistence boljševiškim fanatikom in roparjem, in naj prihajajo odkoderkoli.«<sup>394</sup>

Prof. –умовъ (–umov) je delil mnenje neimenovanega moskovskega univerzitetnega profesorja, ki je, po njegovem navedku, zapisal, da je »vse – karkoli je bilo v Rusiji latentnega

392 *Slovenski narod*, 21. 7. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, VI, str. 1–2.

393 *Slovenski narod*, 28. 7. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, str. 1, 29. 7. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, str. 1 in 7. 8. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, VIII, str. 1–2.

394 *Slovenski narod*, 7. 8. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, VIII, str. 2.



prostaštva, privlekel [...] boljševizem na dan in si udinil.« Po njegovem navedku naj bi tudi Maksim Gorki 1. maja 1918 v listu *Novaja Žizn* o boljševizmu zapisal obsodilne besede. »Pravi duh boljševikov« naj bi se »izkazal kot smrad splošne nevednosti, zopernega egoizma in brezskrbne lenobe«. <sup>395</sup>

V času, ko je v *Slovenskem narodu* izhajal članek Prof. –умовъ (–umova), so tudi na katoliški strani namenili prostor vprašanju boljševizma. Označili so ga za »grozno gibanje«, »najstrašnejši pojav, ki se vzdiguje na obzorju našega socialnega življenja«. Oznako je podal *Slovenec*, ko se je odzval na pisanje *Slovenskega naroda* ob dvodnevni splošni stavki slovenskih delavcev, ki so jo 20. in 21. julija 1919 v Ljubljani in Sloveniji pripravili na poziv enotnih socialističnih strank in sindikatov Zahodne Evrope proti vojaški intervenciji v sovjetski Rusiji in sovjetski Madžarski. *Narod* je po končani stavki pripadnika Vseslovenske ljudske stranke in predsednika Deželne vlade za Slovenijo dr. Janka Brejca dolžil, da je kljub prepovedi ni preprečil, in proti železničarjem, ki so zasedli dva kolodvora, »ni postavil sploh nobenega policaja ali orožnika«. <sup>396</sup> *Slovenec* je tako pisanje obsodil, saj pomeni »klicati strojne puške in vojaštvo na cesto, da se zaduši v krvi vsak znak ljudske nezadovoljnosti, [...] zlo na lahkomišeln in brezglav način večati«. Na katoliški strani kljub odklanjanju boljševizma niso bili naklonjeni ustvarjanju ozračja strahu. Po njihovi oceni bi moral biti vsak, ki svojo politično razgledanost črpa iz liberalnega časopisja, prepričan, da se »komunizem z vsem svojim miselnim aparatom [...] pollašča našega ljudstva«. <sup>397</sup>

Na liberalni strani so takemu razmišljanju ugovarjali. Zahtevali so, da se boljševiško »zlo izruje brez vsakega usmiljenja«, saj v državi ustvarja prevrat. *Slovincu* so odgovorili, da ne pretiravajo z opozorili na boljševiško nevarnost, čeprav je boljševikov v Sloveniji kvečjemu ena tisočinka prebivalstva, večinoma

395 *Slovenski narod*, 10. 8. 1919, Prof. –умовъ, Ruski boljševizem, str. 1, 2.

396 *Slovenski narod*, 24. 7. 1919, Politične vesti: priznanje, str. 1; *Viri za zgodovino KSS*, str. 12, op. 6.

397 *Slovenec*, 25. 7. 1919, Moderni politiki, str. 1.

izvržkov meščanske inteligence. Toda boljševizem, kot se je pojavil tudi v Sloveniji, »hoče uničiti našo obrambno moč, odpreti hoče vrata Nemcem in Italijanom, uničiti hoče promet, da bi nastopila lakota in pomanjkanje sploh, da bi potem prevrat dobil več pomočnikov«. Zato slabiči na državnem krmilu (Brejc) pospešujejo boljševizem in spodkopavajo državno avtoriteto. »Takih zastopnikov državne avtoritete se mora država bati, ker oni skupaj z boljševizmom vede ali nevede grob kopljejo naši državi.«<sup>398</sup>

## II.

Po vzpostavitvi sovjetske oblasti in njeni utrditvi nasproti protirevoluciji in mednarodni intervenciji v letih 1921–1922 so v meščanskem taboru začeli poglobljati svoje poglede na doseženo novo stopnjo v svetovnem zgodovinskem razvoju. Kot je kasneje zapisalo *Jutro*, je bilo ob nastopu sovjetske vladavine malo ljudi, ki bi v njej videli kaj drugega kot »eno izmed bežnih epizod, katere je morala Rusija nujno prehoditi v splošni zmedi, nastopivši po zlomu carizma«. <sup>399</sup> Že leta 1922 pa je ugotovilo, da so se boljševiki obdržali na oblasti ter na gospodarskem področju dosegli delno upoštevanje nekaterih evropskih vlad (britanske, nemške, italijanske). Gospodarsko življenje naj se v boljševiški Rusiji ne bi razvijalo po najslabših načelih. Tedaj so na liberalni strani menili, da položaj Rusije sicer še ni dober, »toda država je vsekakor na potu h konsolidaciji in bo polagoma za Evropo in ves svet pomenila isto kar je svojčas pomenila Francija. Žrtev je v Rusiji bilo mnogo, ali tu se zopet potrjuje izrek, da ,brez revolucije ni evolucije.«<sup>400</sup>

O boljševiški revoluciji so tako na liberalni kot na katoliški strani ugotavljali, da je bila krvav zgodovinski odgovor na predhodne stoletne krivice in zločine (romanovske) caristične

---

398 *Slovenski narod*, 25. 7. 1919, Slovenski boljševizem in njegovi pospeševalci, str. 1.

399 *Jutro*, 9. 11. 1937, Dvajset let boljševiške Rusije, str. 1.

400 *Jutro*, 12. 2. 1922, Karakteristika sodobne evropske politike: Rusija – Nemčija, str. 3.

preteklosti.<sup>401</sup> Omogočili so jo tedanje vojne razmere, zrahlanost družbenih in političnih razmer (predboljševiška državljanska vojna) v Rusiji in pogum male skupine boljševikov z do podrobnosti zgrajeno politično ideologijo, da je ljudstvu obljubila mir, svobodo in kruh.<sup>402</sup> Na tej podlagi so izvedli poskus na ruskem ljudstvu, ki je že od nekdaj mirno prenašalo vse poskuse vladajočih. Vanj se je v že omenjenem razmišljanju o ruskem boljševizmu prvi na Slovenskem z raziskovalno resnostjo poglobil Lambert Ehrlich. Čeprav je bilo po njegovem opozorilu še prezgodaj izreči dokončno sodbo o pojavu boljševizma in jo je prepustil prihodnosti, je skušal na podlagi dosegljivih virov podati kolikor mogoče objektivno sliko zgodovinskih dejstev boljševizma.<sup>403</sup>

Kot je poudarila dr. Vida Deželak Barič, je Ehrlich v svoji predstavitvi in obenem zavrnitvi boljševizma stvarno razčlenil bistvene elemente ustroja boljševiške oblasti in prišel do naslednjih ugotovitev: diktatura proletariata kot oklicani nosilec suverene državne oblasti je le krinka za diktaturo oligarhije nad proletariatom in celim narodom. Stranka komunistov je le nova aristokracija Rusije, steber oblasti pa predstavljata po boljševikih nadzorovana Rdeča armada in politična policija, ki z množičnimi usmrtnitvami odstranjuje vse, kar se upira triumfu boljševizma. Državni ustroj označujejo absolutni centralizem, nedemokratičnost, enotnost oblasti in s tem podrejenost sodne oblasti politični. Ehrlichov zaključek je bil uničujoč, saj je sodil, da se lahko Zvezo sovjetskih socialističnih republik (ZSSR) utemeljeno imenuje ustavno organizirana strahovlada 21 članov

---

401 Na katoliški strani so opozorili še na krivdo meščanstva oziroma premožnežev za boljševiški prevrat. Dr. Ivan Ahčin je leta 1937 poudaril, da se »ne samo v usodnem letu 1917, ampak cela desetletja prej [...] imoviti sloji niso brigali za socialno pravičnost in si niso vzeli truda, da bi tudi ‚malemu‘ človeku omogočili dostojno življenje«. Tako se ob robu Evrope »laž in kruta boljševiška stvarnost nadaljujeta kot neprestan opomin in svarilo Evropi, da socialne krivice morejo roditi samo še večje socialne krivice in da je edino pravica trajna podlaga vladavinam«. (*Slovenec*, 7. 4. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Ljudska fronta – pred 20 leti, str. 1.)

402 *Slovenec*, 7. 11. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Dvajsetletnica sovjetov, str. 1; *Jutro*, 9. 11. 1937, Dvajset let boljševiške Rusije, str. 1; Ahčin, *Komunizem*, str. 119, 120, 137.

403 Ehrlich, *Ruski boljševizem*, str. 192–193.

njenega predsedstva. Enako uničujoča je bila njegova razčlemba gospodarskega sistema, ki je zaradi podržavljenja in odsotnosti zasebne pobude sovjetsko državo privedel v gospodarskosocialno katastrofo.<sup>404</sup> Podobno je ocenil razmere na prosvetnem področju, kjer podirajo vse temelje dotedanjega šolstva in hočejo graditi novo komunistično kulturo. Inteligenci, ki ni izrazito boljševiška, se brani dostop na univerze oziroma če ne dela z rokami, pride nanjo težje kakor velblod skozi šivankino uho. V ZSSR vodijo protiverski boj in boljševizem se odkrito razglša za sovražnika Jezusa Kristusa. Glavni cilj sovjetov je združiti vso Azijo pod svojo zastavo v boju proti evropski kulturi. V Evropi boljševiki izvajajo mojstrsko propagando, kažejo se celo možnosti, da bodo ZSSR poleg Velike Britanije in Italije priznale tudi vlade drugih evropskih držav.<sup>405</sup>

Ob Ehrlichovi uničujoči sodbi so v prvi polovici dvajsetih let na katoliški strani v komunizmu oziroma boljševizmu kljub njegovemu protikrščanstvu in »ateističnim orgijam Komso-mola« še videli družbeni pojav, ki bi lahko tudi drugim socialnim gibanjem ponudil nekatere družbene in gospodarske rešitve.<sup>406</sup> O tem je govoril načelnik Slovenske ljudske stranke Anton Korošec. Na zboru zaupnikov SLS, zbranem 6. in 7. aprila 1920 v Ljubljani, je komunizmu priznal socialno mišljenje,<sup>407</sup> leta 1925 pa je dejal, »da moramo [biti] objektivni in iskreno zreti na Rusijo. Tam se je ustvarilo mnogo novega, od česar je ono, kar je slabo, propadlo, a kar je dobrega, živi. Ruski sovjetski sistem temelji na stanovskih organizacijah. Rusija mora biti v tem pogledu visoka šola za evropsko politiko.«<sup>408</sup> Seveda pa je bil in ostal globoko prepričan nasprotnik komunistične oziroma boljševiške revolucije. Na že omenjenem zboru zaupnikov SLS je poudaril, da bo »boj prihodnosti, boj, ki se bo resno bojeval med strankami, [...] samo boj med krščanskim socializmom in med

404 Deželak-Barič, Osvobodilna fronta in Ehrlich, str. 343.

405 Ehrlich, Ruski boljševizem, str. 275–295.

406 Terseglav, Ljenin, str. 49; Perovšek, J., »V zaželjani deželi«, str. 251.

407 *Slovenec*, 8. 4. 1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke, str. 2.

408 *Slovenec*, 30. 10. 1925, Dr. Korošec v Splitu, str. 1.

komunizmom«. <sup>409</sup> Tako je bila naravnana tudi SLS, saj je v boljšeizmu, ki se je na oblast povzpel z eno najstrašnejših revolucij na svetu, videla največjo civilizacijsko nevarnost. <sup>410</sup> Drugače pa je tudi stranka na ZSSR, ki jo je v mednarodni prostor rodila oktobrska revolucija, gledala dvoplastno. Po eni strani se je zavzela, naj se Kraljevina SHS zbliža z Bolgarijo in Rusijo (ZSSR), »ki sta naši naravni zaveznici in prijateljici; samo odbijati jih ne smemo od sebe, kakor se je to godilo doslej«. <sup>411</sup> Po drugi strani pa je opozarjala, da je ZSSR z boljšeizmom »podminirala svet, zanetila revolucije v Bolgariji, Madjarski, Nemčiji, Češkoslovaški, deloma v Italiji« in ustvarila komunistično psihozo v Franciji. Posrečilo se ji je prodreti v Orient, v Azijo in dvigniti milijonske množice azijskih narodov. Razširila je nekdanji carski imperializem in v evropsko diplomacijo uvedla novum, »da njen diplomat ni le uradni zastopnik, ampak razširjevalec boljševiskih idej in protektor domačinov-somišljenikov«. <sup>412</sup> Pomeni torej nevarnost od znotraj in zunaj.

Enako so menili tudi liberalci. Liberalna stran je poudarjala, da boljšeizem pomeni zrušenje vsega, kar danes obstaja, zrušenje veljavnih zakonov, ustanov ter javnih in privatnih dobrin – in vzpostavitev oblasti posameznikov, ki razpolagajo z življenjem, svobodo in imetjem drugih. Boljšeizem je uničil dotedanjo socialno strukturo, gospodarstvo pa potiska na predpotopno raven. Pomeni diktaturo manjšine, novega socialnega sloja – »sovjetske buržoazije«, t. i. »sovoburo« –, nad večino. Boljšeizem je treba zatreti, četudi s silo. Kdor soglaša z njim, se je sam postavil izven zakona. <sup>413</sup>

Liberalno odklanjanje boljšeizma se je navezovalo tudi na jugoslovanske notranjepolitične razmere. Mariborski *Tabor* je leta 1922 spominjal, da je geslo socialna revolucija »zažigalo

409 *Slovenec*, 8. 4. 1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke, str. 2.

410 Perovšek, J., »V zaželjeni deželi«, str. 197.

411 Perovšek, J., *Programi političnih strank*, str. 83–84.

412 *Slovenec*, 8. 11. 1927, 7. XI. 1917 – 7. XI. 1927, str. 1.

413 *Slovenski narod*, 14. 9. 1922, N. Jezerski, Rusija, ki se poraja, str. 1; Perovšek, J., »V zaželjeni deželi«, str. 185. Prim. tudi *Jutro*, 31. 12. 1920, Za red in svobodo. Vladni razglas proti hujskačem, str. 1.

tudi pri nas strasti in motilo duhove. Bilo je to prva leta po prevratu: l. 1919 in 1920, ko je v Rusiji triumfiral čisto komunizem, svest si svoje zmage in svoje nezlomljive moči. Z višave je zrl na ‚buržoasko‘ Evropo in ji pripravljaj pogreb v luči revolucijskih požarov.« Tudi v Kraljevini SHS je bilo

»mnogo razredno orijentiranih ljudi, ki so videli v sovjetski Rusiji uresničenje svojega družabnega ideala. Ti ljudje so se obdali z dokaj gostimi plastmi nezadovoljnejšev in nergačev, ki so bili naravna dediščina vojne in njenih grozot. Tako je nastala proti fronti jugoslovenstva in državne konsolidacije fronta internacijonalizma in komunistične revolucije. Vrhovno poveljstvo druge fronte, ki se je raztezala od Baltiškega do Sredozemskega morja, je bilo v Moskvi in odtod so izhajale vse priprave za nameravano svetovno revolucijo. Če se je Jugoslavija borila proti tem ruskim metodam,«

je poudaril *Tabor*, »se je borila le proti načelu, da se sme Rusija vmešavati v notranje zadeve naše države in podpirati gibanje komunistične stranke, ki je tvorila manjšino, ki pa se je hotela polastiti državne moči in uvesti diktaturo.« Opustitev sovjetskega »eksperimentiranja z notranjimi razmerami v Jugoslaviji« je pomenila »velik plus, ne samo za Jugoslavijo, marveč predvsem v korist one velike ideje, ki ima svoji novi formi – bodočnost. Tej ideji se pravi: Slovanstvo.«<sup>414</sup>

Liberalni politični razmislek ni podpiral obnove carističnega režima. To bi bila največja škoda, saj je porevolucijsko caristično gibanje prav tako skrajno kot komunistično. »Nobena teh oblik ne odgovarja sedanji strukturi ruskega naroda, nobena ga ne more dvigniti na ono mesto, kamor spada.« A ruska revolucija je dejstvo, skozi katero jakobinski fanatizem prehaja v šolo gospodarske in politične realnosti. Želja Slovanov in vsega civiliziranega sveta pa je, da Rusija postane močna in krepka.

414 *Tabor*, 13. 12. 1922, Rusija in Jugoslavija, str. 1.

Zato mora tiranija boljševistične klike izginiti, nastopiti mora demokracija. Kljub ostremu protiboljševiškem stališču so na liberalni strani odklanjali, »da se še enkrat odpro ruske žile in da zacurlja ruska kri od Ukrajine do meje Vzhodnega solnca. Mi ne moremo podpirati akcije, ki bi šla za tem, da bi se v Rusiji obnovila meščanska vojna.«<sup>415</sup> Vprašanje monarhije ali republike je zadeva ruskega naroda.<sup>416</sup>

Kljub nevarnosti, ki so jo videli v boljševizmu, je na liberalni strani že v dvajsetih letih prevladalo prepričanje, da se je ruski poskus oblikovati socialistično družbo ponesrečil. NNS je izjavljala, da mu je revolucionarni prevrat popolnoma uspel, poskus oblikovati socialistično družbo pa ponesrečil. Gospodarstvo je pokazalo, »da se ravna po svojih notranjih silah in da tudi organizirana človeška in državna volja ne more iti preko teh notranjih razvojnih zakonov«. Zmotnost in neizvedljivost socialističnih teorij se kaže v tem, da »ne vidijo pravega človeka pred sabo in [...] ne računajo z njegovimi povprečnimi razpoloženji in nagibi. Najracionalnejša produkcija ostane tudi v bodočnosti poslovna in zasebna, ker je kljub vsem izrastkom najcenejša, najpopolnejša in najpodjetnejša. Socijalna vprašanja pa bodo tudi v bodočnosti spadala v delokrog razvitega srčnega življenja.« Zato je NNS menila, da bo gospodarski razvoj v Rusiji šel v protisocialistični smeri, vendar bo usedlina socialnega čustvovanja iz boljševiške dobe učinkovala blagodejno in izravnavaajoče, da bodo v prihodnjem kapitalistično produktivnem razvoju Rusije premostili nevarna nesoglasja, ki jih vidimo na Zahodu. Tudi sovjetska oblika državnega življenja in vladanja se utegne razvijati v čisto socialno smer, ki je na Zahodu ne poznamo. To bi bila velika pridobitev, ker ni rečeno, da se mora državno in javno življenje nenehno ponavljati po enem kopitu.<sup>417</sup>

NNS je spregovorila tudi o boljševiškem odnosu do inteligence in kmetov. Ta se je izrazil v strašni obsodbi ruske

415 *Tabor*, 25. 5. 1922, Proti Wranglovcem, str. 1. Prim. tudi *Tabor*, 6. 10. 1922, Ignotus, Problem ruskih beguncev, str. 2.

416 *Tabor*, 6. 10. 1922, Ignotus, Problem ruskih beguncev, str. 1.

417 *Slovenski narod*, 24. 1. 1924, Vladimir Iljič-Uljanov-Ljening, str. 1.

intelektualne preteklosti, temeljiti ozdravitvi nihilistične bolezn, ki je ruski narod z neko tajno, mistično silo potiskala v revolucijo in k asocialnosti. »Ruska revolucija je uničila stari ruski duh, deloma osvobodila poljedelca in mu dala svobodno politično življenje. [...] Koristila je predvsem v agrarnem in duševnem pogledu.« Zgodovinsko vprašanje pa je, kaj je Lenin storil za človeštvo s svojim epohalnim gibanjem in ali imajo dejansko vrednost za obstanek družbe številne materialne in človeške žrtve, ki jih je prinesla in jih še bo rodila ruska revolucija.<sup>418</sup>

V ostrem odklanjanju oktobrske revolucije in sovjetske države je v dvajsetih letih na liberalni strani izstopal Ivan Tavčar. Revolucionarne družbene spremembe in boljševizem, v katerem je videl odločujoč judovski vpliv, je ob vrsti priložnosti politično pobijal in dosledno branil načelo zasebne lastnine. Obenem je poudarjal pravico posedujočih stanov do obrambe pred nalezom komunizma in do zaščite meščanske države.<sup>419</sup> »Krvoločni in roparski Ljeninov boljševizem«<sup>420</sup> in komunizem sta bila zanj »program največje nekulture, največje nesvobode in tiranstva, kakor ga ni izvrševal niti nekdanji ruski car«.<sup>421</sup> Leninova socializacija je uničila vsako, tudi najmanjšo svobodo in »zadavila« pravico do življenja.<sup>422</sup> Tavčar, ki je v zvezi z boljševizmom in komunizmom uporabljal tudi besede »morilni boljševizem« in program »rdeče krvi« ter govoril o »krvavi« oziroma »krvoločni komunistični stranki« ter kaotičnem in anarhističnem komunizmu – pogrebcu urejene države –, se »rdeče nevarnosti« ni bal.<sup>423</sup> Na boj z njo je bil politično pripravljen in je že leta 1919, še pred ustanovitvijo komunistične stranke na Slovenskem, zapisal, da »v prihodnjih desetih letih, če izvzamemo socialno-demokratsko stranko, ki je za razredni boj in diktaturo manjšine, med drugimi slovenskimi strankami ne bo posebnega

---

418 Prav tam.

419 Perovšek, J., *Na poti v moderno*, str. 126–129.

420 *Slovenski narod*, 12. 9. 1920, Ivan Tavčar, Benešev kontrakt, str. 1.

421 *Slovenski narod*, 18. 4. 1920, Ivan Tavčar, Komunizem?, str. 1.

422 *Slovenski narod*, 7. 11. 1920, Z zbora demokratske stranke, str. 1.

423 Perovšek, J., *Na poti v moderno*, str. 128.



političnega boja. Kar bo razločevalo stranko od stranke, bodo nazoni o obliki države in njene vlade.«<sup>424</sup> Politično razumevanje komunističnega dejavnika je bilo na liberalni in katoliški strani enako.

Poglede na boljševistično revolucijo v Rusiji in njeno državo so na liberalni strani (enako je bilo tudi na katoliški) zao-kročili v tridesetih letih. Liberalci so ob jasno izraženem proti-judovskem stališču ugotavljali, da je bila glede na marksistično teorijo, po kateri naj bi do socialistične revolucije najprej prišlo v industrijskih državah z razvitim delavskim razredom, ruska revolucija paradoks. »Rusija [je] s svojo med ostalimi milijoni naravnost izginjajočo delavsko manjšino in s svojo pretežno kmetsko večino postala torišče za velikopotezni poskus zgra-diti komunistični družabni red in na njega temelju nov državni ustroj.« Sicer naj bi bil tudi Lenin globoko prepričan,

»da Rusija ni poklicana za izvedbo novega družabnega reda, marveč da bodo to storili zapadni narodi, ki so v tem pogledu daleko bolj odgovarjali marksističnim teo-rijam. Njegova vera je bila svetovna revolucija, Rusija pa je po njegovem imela le vlogo bakle, ki naj podpali ,trhlo stavbo preživelega buržujškega reda'. In na žrtvenik tega fantoma je brez pomisleka položil nesrečni ruski narod. V koliko je že takrat Leninovo tragično bolezensko stanje vplivalo na njegove odločitve, je težko reči. Lenin je umrl na paralizi.«<sup>425</sup>

Na liberalni strani so položaj v Sovjetski zvezi ocenjevali z vidika razvojnih stopenj boljševističnega sistema. Opozarjali so, da ima boljševizem tridesetih let pod Stalinovim vodstvom pov-sem drugačen značaj, kot ga je imel pod Leninovim vodstvom. Vojni komunizem se je izživel v dvajsetih letih, leta 1928 pa je

---

424 *Slovenski narod*, 31. 5. 1919, Ivan Tavčar, Za kulturo in človekoljublje, str. 1.

425 *Jutro*, 9. 11. 1937, Dvajset let boljševiške Rusije, str. 1; Perovšek, J., »V zaželjeni deželi«, str. 185.

Stalin napovedal novo stopnjo razvoja, načrtno gospodarstvo in obnovo s petletkami. Kar se je nato godilo v Rusiji, je daleč od prvotnih marksističnih in komunističnih dogem, v katere so verjeli Lenin in njegovi sodelavci in v katere še danes verjamejo ali pa jih zagovarjajo razni komunistični sanjači zunaj Rusije.<sup>426</sup>

»V Rusiji sami je tak ortodokсни komunist proglašen kar na lepem za izdajalca komunizma in njegovo življenje ni vredno niti počenega dinarja več. Tam si iščejo sedaj popolnoma svoje družabno ravnovesje, ki bi se gotovo dalo ustvariti, če že ne samo z nekrvavo revolucijo, pa vsaj z neprimerno manjšimi žrtvami materialnih in duhovnih dobrin, zlasti tudi z neprimerno manjšim trpljenjem ljudstva. Vsi poznavalci ruskih razmer soglašajo v sodbi, da ruski kmet in ruski delavec danes nista nič bolj svobodna in da ne živita nič bolje ali pa celo slabše kakor pod carskimi režimi«.

je leta 1937 poudarilo *Jutro*.

»Zato prihajajo evropski komunistični teoretiki vsi razočarani in deloma celo spreobrnjeni s svojih izletov v Rusijo, kamor so odhajali kakor v obljubljeni deželo. Iz tega pa izvira tudi izkoreninjenost začetnikov in ideologov boljševiške revolucije, saj je v njihovih očeh sedanja Stalinova linija v Rusiji odkrita veleizdaja nad Marxovimi nauki. Oni besno sovražijo Stalina in Stalin nje, noben pa ne izbira sredstev v borbi proti drugemu. Samo na ta način lahko razumemo grozno in nečloveško obračunavanje med sovjetskimi vodilnimi funkcionarji.«<sup>427</sup>

V drugi polovici tridesetih let so na liberalni strani posebej poudarili, da je dotedanji razvoj v ZSSR dokazal neuresničljivost marksistične doktrine, pa naj ima vsa njena zunanja znamenja.

---

426 *Jutro*, 9. 11. 1937, Dvajset let boljševiške Rusije, str. 1.

427 Prav tam.

Neizprosni zakon življenja pometa s teorijami, ki so v nasprotju z resničnim živim življenjem. Iz ruskega primera bi morali vsi narodi črpati spoznanje, da je komunizem kot ideja v resnici to, za kar so ga sociologi in psihologi vseskozi razglašali, namreč utopija, ki se nikjer in nikoli ne da doseči. Zato so tudi brezplodne in nesmiselne vse neizmerne žrtve, ki so nujno povezane z vsakim poskusom uresničenja komunističnega programa. »Z majhnim odlomkom teh žrtev in naporov se dajo doseči mnogo večji, lepši in trajnejši uspehi za duševni in materialni napredek vsakega naroda, predvsem pa onih socialno šibkih stanov, za katerih odrešenika se po nemarnem izdaja komunizem.«<sup>428</sup>

O ZSSR je konec tridesetih let pisal tudi eden od zgodovinskih voditeljev slovenskega liberalizma Ivan Hribar. Hribar, ki je bil najprej Slovan,<sup>429</sup> je v njej predvsem videl predstavnico ruskega naroda – pa »naj bo njena vladavina še tako nesimpatična«. <sup>430</sup> Ker je bil prepričan, da je prav slovanstvo poklicano preroditi svet v etičnem smislu,<sup>431</sup> je opozarjal, da bi bilo »napačno [...] nad SSSR ošabno vihati nos, češ: država manjše vrednosti, ki jo vladajo nepočesani uporniki!«<sup>432</sup> Te sta pač na oblast privedla upor proti carizmu in krvava revolucija, ki je razmere v Rusiji tako temeljito spremenila, da je bil ves svet od zaprepadenosti iz sebe. Toda če je propadla carska vladavina, katere gniloba je bila splošno znana, si je ruski narod, »čim se je izmotal iz uporniških homatij [...] ustvaril zopetno državno življenje. [...] Uravnovalec je narod sam in ravno *ruski narod* ima toliko umstvene sile in moči za zmožnost, da si izbere novo boljšo pot, ako spozna, da ga sedanja vodi na brezcestje.« A ZSSR je kljub svoji neprikupnosti po usodni revoluciji začela organizirano delovati, »njeni vlastodržci, ki so se dobro zavedali, da jih bo ves svet kot nasilne prilastnike oblasti čez ramena gledal«, so postali bolj prisebni, »spoznali so za svojo dolžnost

---

428 Prav tam.

429 Melik, *Slovenci*, str. 565.

430 Hribar, K sovražnostim med Sovjetsko Rusijo in Finsko, str. 9.

431 Hribar, *Velika neznanka*, III, str. 285.

432 Hribar, *Velika neznanka*, I, str. 194.

nadaljevati vse tisto delo prejšnjih vlad, *ki je bilo v korist ruskega naroda in njegove države*, katere voditelji so postali.<sup>433</sup> Hribar je ocenjeval, da je v ZSSR ob močni vojaški organizaciji dobro urejeno tudi vprašanje industrijskega razvoja, znanstvenoraziškovalnega dela, prosvete, socialnega in zdravstvenega varstva, celinskih plovnih komunikacij in elektrogospodarstva. Glede izvajanja velikih in težkih infrastrukturnih del ter gradnje industrijskih in energetskih objektov je dopuščal možnost, »da utegne med delavci [...] biti tudi takih ljudi, ki so za kazen k temu prisiljeni, morebiti celo političnih kaznjencev«. V stahanovcih pa je videl novo plemstvo – plemstvo dela.<sup>434</sup>

Hribar se je posvetil tudi vprašanju komunizma in komunističnega značaja ZSSR. Ugotavljal je, da ustava ZSSR, sprejeta leta 1936, sploh ne pozna besede »komunizem«. Pri razčlenitvi tistih ustavnih členov, ki so zadevali vprašanje lastnine, pa je prišel do zanimivega sklepa, da dopuščanje malega zasebnega gospodarstva posameznih kmetov in obrtnikov, ki temelji na osebem delu in izključuje izkoriščanje tujega dela, pomeni, »*da o kaki komunistični Sovjetski Rusiji ne moremo govoriti*«. Toda obenem je poudaril, da zaradi določil, po katerih ne more biti nihče izvoljen, kdor ni bil postavljen za kandidata v komunističnih strankinih in mladinskih organizacijah, strokovnih zvezah, zadrugah in kulturnih društvih, ki obsegajo le neznaten del volilnih upravičencev in so v najpopolnejši odvisnosti od vrhov državne uprave, sovjetska ustava nikakor ni demokratična. Njen demokratizem postavlja na glavo in volilni red spreminja v golo burko. Zato ZSSR ni demokratična država. Z ustavo pa si je postavila »trden temelj, ki ji je šele omogočil redno državno poslovanje. Na mesto revolucije stopila je evolucija, ali lahko umljivo po slovensko izraženo: na mesto prevrata in razboja, razbor in razvoj.«<sup>435</sup>

Glede na povedano je Vasilij Melik zelo dobro ugotovil, da je Hribar nadaljnji napredek ZSSR videl v odmiku od

433 Prav tam, str. 187, 189, 190.

434 Prav tam, str. 189–190, 193; Hribar, *Sojuz sovjetskih socialističeskikh respublik*, str. 10, isti, *Sojuz sovjetskih socialističeskikh respublik*, II, str. 43–46.

435 Hribar, *Sojuz sovjetskih socialističeskikh respublik*, str. 6–9.

komunističnih idej,<sup>436</sup> ki jih je imel za fatamorgano in sovjetsko državno vero. To vero so boljševiki na podlagi Marxovih in Engelsovih naukov o komunizmu

»jako spretno porabili kar v dvoje namenov. Prvič za bič k marljivejšemu delu, da bo prinašalo državnim skupnosti čim več koristi, drugič pa za vabo, da si s tem prislužijo raj. Pa ne na onem svetu, kakor ga ponujajo k duhovni strani človeštva usmerjene verske naprave, temveč že na tem svetu in to v tako popolni obliki, kakršno so več ali manj mogli spoznavati pri nekaterih posameznikih ob doseganju nepravilni porazdelitvi zemeljskih dobrin.«

Uresničili naj bi načelo *vsakemu enako po njegovi potrebi*. »To pa pomeni nekaj naravnost neizpolnjivega. Ni ga čudotvorca,« je poudaril Hribar,

»ki bi bil v stanu zbrati kdaj tako državno imovino, da bi zadostovala za kritje vseh potreb že kar po zahtevi vsakega državljana. Še manj pa državnika, ki bi zmozel vse državljane tako poistosmeriti, da bi imeli čisto enake potrebe. *Saj je to proti prirodi*, ki v vsem svojem stvarstvu ne pozna ničesar bolj, ko raznolikost. In vsakdanje opazovanje nas uči, da ta raznolikost ravno pri ljudeh prihaja do prav posebnega izraza. Komunizem je torej piščal na vrbi. Ko bi ga pa kdo vendarle hotel uvesti, delal bi nehote za vojno, ki bi vzpričo ljudske sebičnosti prej ali slej neizogibno nastala.«

Tudi misli

»na vsesplošno svetovno prekucuštvo (komunistično revolucijo – op. J. P.) [so] ravno zato prazne sanje, ker je čisto protiprirodno in zato nemogoče, ljudi raznih narodnosti z različnimi potrebami in raznolikim načinom življenja,

---

436 Melik, *Slovenci*, str. 566.

ločene po verstvih, prosveti, izobrazbi in svetovnih nazorih, vrhu tega pa še vezane po posebnih, često celo nasprotujočih si pojmi o človeškem dostojanstvu, spraviti v sklenjeno bojno vrsto«. <sup>437</sup>

### III.

V začetku tridesetih let se je na katoliški strani v vprašanje »boljševiškega komunizma« začel poglobljati tedanji vodilni katoliški filozof dr. Aleš Ušeničnik. Razlagal je, da je komunizem izraz človeškega hrepenenja po sreči, ki »zajema moč iz najsilnejše sredine«. Prevezel je delovne množice tako, da zanje ni več pravice na svetu, dokler se ne bo uresničil. Vir krivic vidi komunizem tudi v veri in jo zato skuša odpraviti. Tako si je »boljševiški komunizem« nadel nekakšen religiozni značaj. Postal je »delavska vera za ta svet«, a brez Boga in zato prinaša človeštvu pogubo. Ker gre najprej za idejno gibanje, ki ima vire svoje moči »v globinah duš«, morejo komunizem premagati le enakovredne ali celo boljše ideje, predvsem pa njihova uresničitev v praksi. Najboljši način boja proti komunizmu je torej dati delavstvu čim več svobode, mu zagotoviti enakopravnost in ga s pravnimi, socialnimi in gospodarskimi spremembami dvigniti življenjsko in socialno. <sup>438</sup>

Kot opozarja dr. Anton Stres, je Ušeničnik poznal bistvene točke marksističnega svetovnega nazora v njihovi partijski in revolucijski značilnosti. Dobro je videl povezanost marksističnega zgodovinskega materializma z določenim zgodovinskim determinizmom, v katerem ni prostora za samostojno moralno zavest in moralno ocenjevanje pojavov. Odklanjal je marksistični zgodovinskomaterialistični in znanstvenosocialistični relativizem, amoralizem in historicizem. Marksistični komunizem je ocenjeval kot suženjstvo, vladavino peščice nad večino, kar je bil poleg

---

437 Hribar, *Sojuz sovjetskih socialističnih republik*, str. 5, 6.

438 Pirc, *Aleš Ušeničnik*, str. 225–226.

svetovnonazorskega razhajanja glede razmerja med duhom in snovjo zanj glavni razlog odklanjanja marksistične ideologije. Med krščanstvom in marksističnim materializmom je videl popolno nezdržljivost. Za Ušeničnika je bil sprejemljiv samo tak socializem, ki priznava vrhovno mesto človeški osebi in ki je potemtakem predvsem izraz moralnega prepričanja posameznikov. Najbolj usodno zmoto socializma je videl v tem, da je priznaval samo občestveno človekovo razsežnost, ne pa človeka kot posameznika, kar je za človeka prav tako bistveno. Ušeničnik je takratno leninistično in stalinistično različico dialektičnega materializma kot nekakšne marksistične metafizike jemal zelo resno. Glavnina njegovega soočanja z marksizmom se je osredinjala na marksistični kolektivizem kot nasprotje personalističnemu pogledu na človeka, na materializem v njegovih različnih oblikah in na ateizem, ki so ga poudarjali predvsem Lenin in drugi privrženci dialektičnega materializma, ker so v partijnosti filozofije videli razredni boj na ravni filozofske misli. Ušeničnik je bil v svojih pogledih na kapitalizem zelo kritičen. Zagovarjal je nujnost krščanske socialne akcije, ki naj, izhajajoč iz papeških socialnih okrožnic, globoko spremeni družbene in gospodarske razmere. Njegova socialna misel je bila radikalna in se je po svoji radikalnosti zlahka merila z radikalnostjo marksizma, le da ni zagovarjala nasilne revolucije, temveč politično in socialno reformo, na čelu katere bi morali stati kristjani. Nasproti kapitalizmu in socializmu je zagovarjal korporativno-organski družbeni red, ker je edinole prava zahteva prihodnosti, in prav krščanstvo je bilo po Ušeničniku tisto, ki je korporativno načelo vedno imelo za pravi tvorni dejavnik družbe in gospodarstva. Tu se morata zopet združiti tudi proletariat in meščanstvo.<sup>439</sup>

Ob Ušeničnikovi filozofski obravnavi marksizma in boljše-  
vizma so v tridesetih letih na katoliški strani ocenjevali tudi neposredne družbene, politične, ideološke in gospodarske posledice boljše-  
viške revolucije. Skladno z ideološkim približevanjem

---

439 Stres, Neosholastična kritika marksizma, str. 507, 513, 515–517, 519, 520, 523. O Ušeničnikovih pogledih na marksizem in boljše-  
vizem gl. tudi Kos, Aleš Ušeničnik, str. 167–177; Griesser-Pečar, Odnos Aleša Ušeničnika, str. 179–190.

avtoritarnim evropskim državnopolitičnim sistemom<sup>440</sup> so še bolj zaostri svoje poglede na oktobrsko revolucijo in sovjetsko državo. Zanimivo pa je, da je tudi v tem času slovenski katoliški politični voditelj Anton Korošec v komunizmu videl »potrebno zlo«. O tem je pisal eden od vodstvenih članov SLS Janez Brodar. Kot se je spominjal, je Korošec leta 1932 v razgovoru s svojimi ožjimi sodelavci dejal:

»Komunizem je potrebno zlo! Jaz (Brodar – op. J. P.) mu ugovarjam in pravim: ‚G. predsednik, jaz tega ne razumem. Ako komunizem dela zlo, ni potreben. Ako pa je potreben, ne sme delati zla!‘ Dr. Korošec odgovori: ‚Pa tako je! Kapitalizem se je v svetu za svoj kapitalistični privilegij poslužil orožja in tako so se tudi mase nižjega ljudstva organizirale in tudi prijele za orožje. Bodoča vojska, katera se že sedaj pripravlja, bo socialna vojska. Komunizem ima v sebi veliko dobrega in kar ima dobrega, bo povzel cel svet, kar ima pa v sebi umetnega, nenaravnega, bo pa vsak narod vrgel iz sebe in tudi ruski narod je tako močan in zdrav sam v sebi, da bo to vrgel iz sebe.‘<sup>441</sup>

Ob gornjih besedah je na katoliški strani veljalo tudi opozorilo, da je komunizem storil največjo napako s tem, ko je »zapravi največjo vrednoto vsake človeške kulture sploh, svobodo, brez katere ni človeka in človeške družbe vrednega življenja, pod goljufovimi pričakovanjem, da se bo ta svoboda rodila šele iz diktature komunistične stranke«.<sup>442</sup> In veljale so še trše besede. Glavni urednik *Slovenca* in vidni ideolog političnega katolicizma Ivan Ahčin<sup>443</sup> je ob dvajsetletnici revolucije posebej poudaril, da sovjetski narodi vsa leta, kar živijo pod boljševiško oblastjo, niso uživali ne miru ne svobode, primanjkovalo jim je tudi kruha.<sup>444</sup>

---

440 Prim. Perovšek, J., »V zaželjeni deželi«, str. 204–207.

441 Brodar, Ob petinšedemdesetletnici, str. 291. – Na navedeno Koroščevo izjavo me je prijateljsko opozoril kolega dr. Bojan Godeša, za kar se mu prisrčno zahvaljujem.

442 *Slovenec*, 8. 4. 1937, Neizprosni zakon usode, str. 1.

443 Tominšek Perovšek, Uredništvo Slovenca, str. 172.

444 *Slovenec*, 7. 11. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Dvajsetletnica sovjetov, str. 1.



»V Sovjetiji,« je – skladno z grdilnim poimenovanjem ZSSR v vrstah političnega katolicizma – poudaril Ahčin, »ni državljanskega miru.« V imenu socialne revolucije so boljševiki oziroma poklicni judovski revolucionarji,

»ki so spretno znali izrabiti pravi trenutek, pobijali najprej menjševike, to je desničarske socialiste. Potem so začeli pobijati meščane, nato belogardiste. Končno so prišli na vrsto vsi mogoči kontrarevolucionarji. Ko so iztrebili verske služabnike, so se vrgli na boljše stoječe kmete, potem so zopet udarili po trockistih, zadnje čase pa so se pričeli klati med seboj pravi pristni boljševiki. Kar je bilo s krvjo zgrajeno, se s krvjo vzdržuje in bo v krvi propadlo. Rdeči paradiz na zemlji je v resnici ves rdeč – od prelite človeške krvi.«<sup>445</sup>

Po Ahčinu je boljševizem sovjetskim narodom prinesel še manj svobode kot nekdanji carizem. Trditve, ki so jih zunaj Rusije zagovarjali boljševiškemu eksperimentu naklonjeni krogi, da se v krčih starega sveta porajajo nov svet, nova doba, nov človek in da žrtve, ki jih za rojstvo nove dobe trpi Rusija, niso zaman, so neverodostojne. Ahčin je na podlagi protijudovske usmeritve političnega katolicizma spomnil na mnenje, da je bila oktobrska revolucija maščevanje judovstva za vse zapostavljanje, ki ga je nekaj moralo trpeti v Rusiji.<sup>446</sup> Kot o enem od možnih vzrokov zanj so že v dvajsetih letih razmišljali tudi v SLS.<sup>447</sup> Ahčin je takemu razmišljanju pritrnil. »Boljševizem je v glavnem judovsko delo,« je zapisal, »zato je razumljivo, da je judom odmeril vlogo gospodarjev, ruskemu narodu pa vlogo hlapca, nad katerim se stara krutokracija nadaljuje. Bič, ki žvižga po hrbtu preprostega ljudstva, je iz rok ruskega bojarja prešel v roke marksističnega

---

445 Prav tam. – Glede poimenovanja ZSSR kot »Sovjetije« gl. tudi Ahčin, *Komunizem*, str. 119 in sl. Filozofsko utemeljeno pojasnilo t. i. stalinističnih procesov gl. v Koch, *Dvojna življenja*, str. 165–166, 289–290.

446 *Slovenec*, 7. 11. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), *Dvajsetletnica sovjetov*, str. 1; Perovšek, J., »V zaželeni deželi«, str. 198.

447 *Slovenec*, 8. 11. 1927, 7. XI. 1917–7. XI. 1927, str. 1.

žida.« V ZSSR se poleg tega krepi še samodržstvo enega človeka, rdečega »carja« Stalina, ki je odstranil vse vidnejše boljševice in ostal sam na političnem odru kot tiran in samozvanec in si pusti prirejati vedno večje in vedno bolj hrupne ovacije »osrečenega« in »blaženega« proletariata. A v resnici so boljšeвики v ZSSR v neznatni manjšini.

»Vendar pa se ta neznatna manjšina s pomočjo oborožene sile, javne in tajne policije, strumne organizacije svojih pristašev ter z vsemi modernimi tehničnimi pripomočki, ki so državni upravi na razpolago (radio, telefon, brzovjav) – drži na oblasti in strahuje nad devet desetih drugače mislečih državljanov! To je okoliščina, ki naj mora dati misliti, da ne bomo nikoli in nikjer podcenjevali komunizma, ki povsod dela z istimi metodami in po istih načelih.«<sup>448</sup>

V nadaljnji oceni položaja v ZSSR dvajset let po revoluciji je Ahčin vprašal, »kaj pa je s kruhom? Rusija je bila nekoč žitnica Evrope,« je odgovoril, »toda pod boljševizmom se je kljub temu zgodilo, da je milijone ljudi pomrlo za lakoto, in se to še vedno dogaja.« Za to je krivo nečloveško, materialistično gledanje komunizma na človeka in njegovo vrednotenje človeške osebnosti, ki mu človek kot oseba ne pomeni nič, ampak v njem vidi le proizvajalca, proizvajalni stroj. Krivi so tudi boljševiški eksperimenti s kolektivizacijo zemlje, ki so kmetu vzeli veselje do dela; kmet namreč večinoma dela za državo (kakor pri nas v fevdalni dobi za gosposko), le nekaj malega zemlje lahko obdeluje tudi zase. Glavni krivec za lakoto pa je boljševiška država kot izvoznik. Zaradi tujih valut, ki jih je potrebovala za strojno opremo, je izvozila več žita, kot bi ga smela. »Da je industrializacija napredovala po predvidenem načrtu, je mirno pustila umreti za lakoto nad 15 milijonov kmečkega ljudstva samo v enem letu!«<sup>449</sup>

---

448 *Slovenec*, 7. 11. 1937, Drin. (Ivan Ahčin), Dvajsetletnica sovjetov, str. 1.

449 Prav tam.

Poleg pogubne kmetijske politike se ni obnesla tudi zamisel o izravnavi plač po potrebi slehernega industrijskega delavca. Plače se prav tako ali še huje razlikujejo kot v kapitalističnih državah (med prejemkoma inženirja in nekvalificiranega delavca naj bi bila skoraj dvajsetkratna razlika). »Sanje o novem človeku so se žalostno razblinile.« ZSSR je šibka tudi na mednarodnem področju. Sovjeti igrajo v taboru velesil ponižujočo vlogo, s kakršno se nekdanja carska Rusija nikoli ne bi zadovoljila. Morda je vzrok za to njena socialna zgradba, morda pa, kot je mislil Ahčin, šibka sovjetska vojska. Ves svet naj bi namreč vedel, »da prihaja sovjetska rdeča armada kljub bobnečim besedam kvečjemu v poštev za domačo porabo – proti domačemu sovražniku – ni pa sposobna bojevati se izven svojih meja«. To naj bi dokazovala odnos do Japonske, ki ni drugega kot neprekinjena vrsta ponižanj za ZSSR, in osramotitev, ki sta jo sovjetskemu orožju v Španiji pripravili Italija in Nemčija.<sup>450</sup>

Zadnja tolažba sovjetskega boljševizma je bila po Ahčinu svetovna revolucija. Misel nanjo je voditeljem oktobrske revolucije takoj vzniknila pred očmi in živi še danes. V to so usmerjeni vsi napor boljševizma, vse žrtve, večina denarja, v ta namen se izvaja ogromna, neprekosljiva propaganda po vsem svetu, netenje nezadovoljstva in financiranje vstaj. Silno podtalno delo Komunistične internacionale je izključno posvečeno pripravam na svetovno revolucijo. »Boljševiki se zavedajo, da se bo moral marksizem tudi v Sovjetiji z leti preleviti, ako se mu ne posreči, osrečiti s svojimi ‚blagodati‘ tudi drugih narodov.« Toda tudi ta cilj se komunistom vedno bolj odmika. Nevarnost za svetovno revolucijo bi obstajala le, če bi se boljševiškim judovskim spletkarjem posrečilo zaplesti Evropo in z njo ves svet v svetovno vojno. Vojne porajajo zmede in zmede revolucije. Toda če se posreči ohraniti mir, je danes dovolj sil na straži proti aziatskemu boljševizmu. Predvsem pa je komunistični val v Evropi že dosegel vrhunec in ga prekoračil. Evropski proletariat dvajset let po oktobrski revoluciji v boljševiškem eksperimentu ne vidi več evangelija za delavstvo,

---

450 Prav tam.

temveč le nevarno utopijo, ki mu more vzeti to, kar si je v desetletjih s trudom priborilo v boju s kapitalizmom.<sup>451</sup>

Ahčin je svojo oceno boljševistične revolucije in razmer v njeni državi sklenil z jasnim ideološkim poudarkom. Ob dvajseti obletnici boljševiške revolucije je bilo po njegovem mnenju umestno opozoriti na sredstva, na katera se je do tedaj opirala obramba proti komunizmu. »Potem bi videli v prvi vrsti sistematično in ogromno delo katoliške Cerkve, ki ni nehala z najvišjega učeniškega mesta opozarjati ves svet, da mora biti obramba proti komunizmu predvsem v boljšem, pravičnem družabnem redu in v doslednem izvajanju praktičnega krščanstva. Kjer se je to zgodilo, tam je boljševiška nevarnost že danes izgubila vse svoje ostrine.«<sup>452</sup>

Vlogi Cerkve in krščanstva v boju proti komunizmu so pri *Slovincu* dajali velik pomen, saj niso dopuščali dvoma, da hoče uveljaviti totalitarni, *celostni* svetovni red brez religije. Torej red »brez morale v našem smislu, brez Boga in Kristusove vere, brez vsake sledi vse dosedanje verske in etične tradicije človeštva. Tu imamo pravi brezbožni *imperij*,« je pisal *Slovenec* in s pogledom na slovanstvo svaril, da v njem ni

»nobenih ‚ruskih nacionalnih osobin‘, kakor si domišljajo tisti, ki bi v ruskem komunizmu radi videli kakšno vseslovensko črto in ravno iz razlogov nekega slovanskega univerzalizma simpatizirajo z njim, ampak je njegova edina osobina židovski duh marksizma, ki se je popolnoma odvrnil od evangelija večnega življenja in se izmalčičil v golo vero v materijo, v to, kar se vidi, sliši, čuti in uživa in kar je mogoče obvladati v svrhe golega tostranskega življenja, v katerem se človek kot žival rodi in kot žival, seveda z višjimi kulturnimi zahtevki, brez sledu pogine. To je mesijanstvo, to je ideal bodoče družbe ‚brez zmot, trpljenja, borb in solza‘,«

---

451 Prav tam.

452 Prav tam.

je poudaril *Slovenec*. »Ni pa slovanska mesijanska ideja, ki poti k temu ne vidi v revoluciji kolektivizma, ampak v etičnem stremljenju in dvigu s pomočjo od Boga darovanih notranjih duhovnih sil človeka.« Vse, kar je dobro in vredno, lahko uresniči samo totalitarno *krščanstvo*.<sup>453</sup>

Katoliško stran je vprašanje komunizma in boljševiske družbene, politične in gospodarske prakse močno zaposlovalo. Ahčin je skrbel, da jima je *Slovenec* posvečal opazno pozornost; enako so ravnali tudi pri *Jutru*. Leta 1939 je komunizmu, ki je bil zanj »največja nevarnost naše dobe«, namenil krajšo študijo.<sup>454</sup> V njej je opozarjal, da se komunizem skuša povsod vriniti. Sredi tridesetih let je v ta namen celo spremenil svoje ravnanje in se skuša katoliškemu delavstvu približati prek t. i. ljudske fronte. A večina katoliškega delavstva ni mogla prezreti, »da je roka, ki se jim steguje naproti, še vsa rdeča od krvi ruskih, mehiških in španskih mučenikov«. Tudi Cerkev se je v vprašanju katoliškega razmerja do marksizma in komunizma odločila z znano okrožnico *Quadragesimo anno* leta 1931, pismom kardinala državnega tajnika leta 1936 francoskim kardinalom in nadškofom ter okrožnico Pija XI. o brezbožnem komunizmu leta 1937. Po objavi te okrožnice, ki brezbožni komunizem obsoja kot *nekaj bistveno slabega*, je sodelovanje med katoličani in komunisti nemogoče.<sup>455</sup> Temu je *Slovenec* 14. aprila 1937 namenil poseben uvodnik.<sup>456</sup>

Ahčin je v svojem delu kot sestavnico premetene taktike, ki zakriva njihov pravi revolucionarni cilj, označil zavzemanje komunistov v Komunistični internacionali za preganjane katoliške Baske in nemške katoličane, saj proti preganjanju katoličanov v Mehiki, Španiji, Kataloniji in verskemu preganjanju v ZSSR ne nastopajo. Varljivo je tudi njihovo zatrjevanje, da

---

453 *Slovenec*, 14. 4. 1937, Huda utvara, str. 1–2.

454 Ahčin, *Komunizem*.

455 Prav tam, str. 5–14. O vprašanju ljudske fronte in politične strategije Kominterne ter ZSSR v Zahodni Evropi in na Slovenskem v drugi polovici tridesetih let gl. Koch, *Dvojna življenja*, str. 167–168, 319–320; Vodopivec, Moč in nemoč ljudske fronte, str. 31–42.

456 *Slovenec*, 14. 4. 1937, Huda utvara, str. 1–2.

se borijo za izboljšanje gospodarskega položaja, proti fašizmu in vojni, za svobodo in človeške pravice in pri slovanskih narodih za slovanstvo. Kot kažejo razmere v ZSSR, tam vladata diktatura in neusmiljeno zatiranje političnih, kulturnih in verskih svoboščin, komunistična morala je brez splošne veljave in prikrojena zahtevam (delavske) razredne sebičnosti. Ahčin je opozarjal, da komunizem oznanja razredno sovraštvo, je vera sovraštva, ki uči nujni, neizbežni in katastrofalni medsebojni boj družbenih razredov. Njegov cilj je dobiti v roke prav vso oblast in nato prek diktature proletariata in sredstev, ki mu jih ponuja vsemogočna država, iztrebiti svoje nasprotnike ter sleherno sled dosedanjega družbenega reda. Le tako je mogoče ustvariti novo družbo, v kateri bo človek lahko končno mogel trgati in uživati sadove sreče in blagostanja in kjer bo enkrat za vselej izginila »bajka o izgubljenem paradizu«. To njegovo mesijanstvo je glavna pogonska sila za vse njegovo delovanje. Napaja se v dialektično materialističnem razumevanju sveta in življenja, po katerem so dejavniki zgodovine samo gospodarski razvoj in po njem povzročeni gospodarski in socialni boji. Treba jih je pospeševati tako, da vodijo do revolucionarnih razmer in končno zelene družbene preobrazbe. Komunistični materializem je zavestno in popolno brezboštvo, ker vidi svet le kot gibljivo snov, izven katere ni ničesar: ne duše, ne duha, ne Boga. Gibanje in življenje prihajata snôvi iz nje same, snov nosi sama v sebi počelo neprestanega razvoja. Izvor duha je materija, brez nje in izven nje duh ne obstoji. Nad njo ni stvarjenja ali vsaj stvariteljskega razvoja.<sup>457</sup> Pomenljivo je, da je v vprašanju etike boljševizma v spisu, »ki šteje med bisere takratne marksistične publicistike«, <sup>458</sup> desetletje pred tem na primeru revolucionarnega reševanja nacionalnega problema komunistično usmerjeni Jože Dolenc v *Svobodni mladini* poudaril: »Boljševizmu je bistveno tuja vsaka etika.«<sup>459</sup>

---

457 Ahčin, *Komunizem*, str. 15–71.

458 Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 280.

459 Dolenc, *Rusija in nacionalni problem*, str. 54.

Na podlagi svojih razrednih stremljenj hoče komunizem ustvariti črednega človeka, »ki ne bo imel doma, niti težnje, da bi si ga ustvaril, ki se ne bo skušal osamiti od tovarišev in biti sam svoj in za sebe«, je nadaljeval Ahčin. Komunizem hoče oblikovati novega človeka, ki bo sam Bog brez nadnaravnih lastnosti in stremljenj in ki bo imel v sebi božanske sile. Potrebuje človeka, ki bo brez osebnega hotenja, čigar veselje bo živeti za skupnost, biti ud revolucionarne družbe, dokler ne bo končno doživel svojega poveličanja v kolektivnem človeku. Tak človek nima nobenega osebnostnega cilja (zveličanje duše), njegova glavna naloga je, da se včleni v skupnost, iz katere ni povratka. Zato komunizem ruši zakon in družino, saj ne priznava stalnih oblik družbenih tvorb. Vendar je jedro ljudstva v svojem bistvu še zdravo in ga ni zajel strup materializma.<sup>460</sup>

Poleg razbijanja družine je bila po Ahčinu druga od ključnih nalog v ustvarjanju novega človeka pozitivno brezverstvo. V takem brezverstvu se ne sme izražati le izguba verskega čustvovanja ali laična svobodomiselna usmeritev, ki z znanostjo nadomešča religijo. Komunistično brezverstvo mora biti dognano. Komunizem uči, da je Bog le proizvod človekove domišljije, vera pa le odsev gospodarskih razmer. Je le sredstvo za zatiranje nižjih slojev, opij za ljudstvo, ker ga uspava in slabi njegovo voljo, da se ne bori dovolj odločno proti svoji revščini in zastavi vseh svojih sil za doseg boljših življenjskih razmer na zemlji. Človeka zapelje v zmoto, da prenese težišče življenja v nestvaren svet in od njega pričakuje pravičnost in srečo. Je tudi opoj za posedujoče sloje, da siromakom dajo nekaj miloščine, s čimer si bodo zagotovili vstop v nebeško kraljestvo. Zato lahko nadaljujejo z izkoriščanjem gospodarsko šibkejših ter jih držijo v odvisnosti. Za komunistično gibanje je vera ljubezni, umiritve nasprotij med sovražnimi tabori, obojestranske podpore in sodelovanja, ki jo oznanjajo vse religije, sovražna, ker zmanjšuje brezobzirni razredni boj. Komunizem je vera sovraštva proti veri ljubezni.

---

460 Ahčin, *Komunizem*, str. 72–84. O posledicah rušenja družine v ZSSR gl. tudi Koch, *Dvojna življenja*, str. 175–176.

Boj med komunizmom in krščanstvom je iz moralnih in verstvenih razlogov nujen, ker je komunizmu vse materija, ki jo dviga nad prvobitnost duhá, oznanjeno po krščanstvu.<sup>461</sup>

Ahčin je opozoril, da je komunizem kljub svojemu sovraštvu do vere tudi sam svoje vrste religija. Javlja se v upanju, v obljubah, v hrepenenju in išče sredstva, ki naj vzdržujejo nekakšno notranje življenje, katerega človek ne more pogrešati, ne da bi njegovo življenje postalo brezmiselno in sploh nevredno življenja. »Edinole v tej točki komunizem dosega neko veličino, ki vzbuja resnično navdušenje pri onih mladcih, ki korakajo v prednjih vrstah za stavljenimi ideali.« O komunizmu zato lahko govorimo kot o »religiji« ali, še točneje, govorimo lahko o komunističnem misticismu. Njegove metode v nekaterih točkah spominjajo na organizem verskih združb. Njegova osnovna dogma je vera v prihod proletarskega kraljestva, ki se bo utelesilo v podobi brezrazredne družbe in ki bo pravično, razumno ter miroljubno. Religiozni značaj komunizma tudi pojasnjuje njegovo velikansko nasprotovanje vsem drugim religijam. »Gre za nasprotja na istem področju: za pojmovanje človeka in svetovja.« Religiozni značaj komunizma pojasnjujeta tudi veri sovražen odnos, ki ga v ZSSR izraža celo sovjetska ustava, in fanatična protiverska propaganda, ki jo komunisti izvajajo s satansko naslado.<sup>462</sup>

V zadnjem delu svojega prikaza komunizma je Ahčin opisal sestavo Komunistične internacionale (razdelitev na 11 mednarodnih skupin), delovanje njenih pomožnih organizacij (Komunistične mladinske internacionale, Rdeče ženske internacionale, Rdeče internacionale za šport, Internacionale za kulturne zveze z zamejstvom, Učiteljske internacionale, Internacionale proletarskih svobodomislecev (Internacionale brezbožnikov), Mednarodne rdeče pomoči, Internacionale proletarskih esperantistov, Rdeče strokovne internacionale, Svetovnega odbora proti vojni in fašizmu, Kmečke internacionale, Zveze proti zatiranju kolonialnih narodov (Zveze proti imperializmu))

---

461 Ahčin, *Komunizem*, str. 75, 85–97.

462 Prav tam, str. 98–107.



in celični sestav ter splošno organizacijsko strukturo komunističnih strank. Opozoril je na tesno povezanost Komunistične internacionale s sovjetsko vlado in tedanjo najvažnejšo nalogo komunističnega gibanja – oblikovati enotno fronto kmečkega in industrijskega delavstva, da pod komunističnim vodstvom prežame množice z revolucionarnim duhom in težnjo po nasilnem prevratu. Ustavil se je še pri položaju delavca in kmeta v »Sovjetiji«. Ugotavljal je, da boljševiški sistem ni izpolnil svojih revolucionarnih obljub. Delavci nimajo nadzora nad tovarnami, svobodne izbire poklicnega dela ni (navезanost delavca na tovarno je enaka srednjeveški navezanosti tlačana na graščaka), delovno ljudstvo nima pravice do enakih plač, temveč so uvedeni plačilni razredi, uveden je bil priganjaški sistem proizvodnje (udarniki, socialistične tekme, stahanovstvo), sovjetske strokovne organizacije so orodje države za zatiranje in izrabljanje delavstva ter zagotavljanje komunistične istosmernosti, plače delavstva ne dosegajo niti višine, kot so bile pred vojno, življenjske potreščine so drage in jih primanjkuje (zlasti obleke), delovne in zdravstvene razmere so slabše kot v drugih kulturnih državah, socialno zavarovanje je na podlagi družbenega položaja zavarovancev nesocialno urejeno.<sup>463</sup>

Nič bolje ni kmetu. Kmet ni lastnik zemlje, temveč je država, ki je zemljo podružbila, kmeta posestnika pa spremenila v državnega poljskega delavca v službi komunistične družbe. Najprej v sovhozih (državnih kmetijskih posestvih), nato pa v sedaj uveljavljenih kolhozih (zadružnih kmetijskih gospodarstvih). Tisti premožnejši kmetje, ki se niso hoteli asimilirati proletarski miselnosti (kulaki), so bili izgnani v Sibirijo, marsikje pa so jih kmetje iz povsem razredne miselnosti sami iztrebili. »Življenje v kolhozu je v marsičem podobno razmeram v vojašnici,« je razlagal Ahčin.

»Širokoustne obljube, ki so jih Sovjeti pred revolucijo in še nekaj časa po revoluciji dajali kmečkemu prebivalstvu,

---

463 Prav tam, str. 108–136. Gl. tudi Koch, *Dvojna življenja*, str. 45, 85–87, 106–107, 322, 337–339, 357, 399–400, 406, 412.

so se torej izkazale le kot varljiva vaba, da je kmet, ki je bil glavni predstavnik Rusije, prevaran klonil svoj tilnik pod boljševiski jarem. Toda sedaj ga boljševizem že trdno drži v svojih rokah in si ne more več pomagati. Izgubil je svojo lastno zemljo, on sam in njegova družina se morajo od jutra do večera pehati v kolhozu za komunistično državo, pri tem pa mora biti še vesel, ako v zameno dobi toliko, da sebe in svojce ohrani pri golem življenju. Pri tem pa so mu odvzete sleherne politične in družabne svoboščine. Kolhoznik nima pravice do svobodnega govora ne do svobodnega mišljenja ne do svobodne organizacije in še manj mu je seveda dovoljeno, da bi se on ali njegova družina smeli svobodno gibati. Sovjetski kmet je na svoji zemlji postal jetnik komunističnega režima.«<sup>464</sup>

V podkrepitev svojih navedb o razmerah v ZSSR je Ahčin opozoril na levičarske intelektualce in aktiviste (glavnega tajnika angleških strokovnih organizacij Walterja Citrineja, glavnega tajnika francoskih rudarskih organizacij Kleberja Legaya, francoske pisateljke Rolanda Dorgelése, Andréja Gida in Louisa Céline ter ameriškega komunista Andrewa Smitha), ki so se vanjo napotili z namenom, da jo bodo ob povratku v svetu slavili, »a so bili prisiljeni pod težo dejstev, da prekolnejo nenaravni in nečloveški družabni sestav«. Smith, ki je dvakrat obiskal ZSSR (prvič leta 1929 kot delegat ameriške komunistične stranke, drugič pa je v Sovjetski zvezi bival v letih 1932–1935), je po Ahčinovih navedbah tovarišu v ZDA pisal, da je v ZSSR videl samo uradništvo in prisilno delo. »Nikar ne verjemi pravljicam, ki ti jih pripovedujejo, da bi te prepričali, da ni v sovjetski Rusiji nobenih razrednih razlik,« ga je svaril.

»Delavci so razdeljeni v razrede! Tisti, ki največ trpe, dobivajo najmanj. Ljudje brez žuljavih rok so na najboljših mestih in jim režim povsod daje prednost. Trdno sem prepričan, da bi

---

464 Ahčin, *Komunizem*, str. 137–143.

se socializem prej mogel uveljaviti v Ameriki kakor v Sovjetiji pod komunizmom. Tu sta komunizem in socializem doživela popoln polom. [...] Kajti nekaj takega, kot sicer imenujemo poštenost, ne boš našel v komunistični stranki ali med uradniki, ki so tu odločujoči gospodje.«<sup>465</sup>

Ahčin je na koncu svojega dela naštel glavna sredstva v boju proti komunizmu. Tako kot v *Slovenecu* je opozoril na katoliški idejni in družbeni dejavnik. Ta naj bo v protikomunističnem boju enoten in složen za krščansko obnovo družbe, ki naj jo, prenovljeno po krščanskih načelih, vodita pravičnost in ljubezen. Spoznavanje komunizma naj bo namenjeno »*zlasti našim mladinskim in prosvetnim društvom*«. <sup>466</sup> Na političnem področju je za protikomunistični boj skrbel Anton Korošec, ki je v drugi polovici tridesetih let kot notranji minister Kraljevine Jugoslavije budno in neprestano spremljal delo komunistov in nobene njihove akcije spustil izpred oči. Komunizem je imel za enega glavnih sovražnikov države.<sup>467</sup>

Na katoliški strani so v tridesetih letih ob obravnavi filozofskih osnov marksizma glavno pozornost namenili aktualnim posledicam pretečene boljševistične dobe in ideološkemu vidiku protikomunističnega boja. Sredi tridesetih let so komunizem še enkrat označili kot svojega edinega resnega nasprotnika. *Slovenec* je leta 1936 zapisal, da je »edini, ki se poleg katolicizma bije za bodočnost [...] komunizem. [...] Samo dvoje je danes: ali bo naša bodočnost katoliška, ali pa bo komunistična, JNS-arska (liberalna – op. J. P.) gotovo ne bo.«<sup>468</sup>

---

465 Prav tam, str. 143–145. O dejavnosti sovjetske obveščevalne službe, ki je Andréja Gida vodila v njen objem, ter njegovem kasnejšem napadu na celotni sovjetski sistem gl. Koch, *Dvojna življenja*, str. 295, 298–301, 311–317. O pridobivanju, vlogi in delovanju umetnikov, intelektualcev in kulturnih delavcev v sovjetski (obveščevalni) vojni idej proti Zahodu gl. obravnavo, zaobjeto v navedenem delu.

466 Ahčin, *Komunizem*, str. 146–150, 3.

467 *Izgubljeni spomin na Antona Korošca*, str. 184–185, 189, 212.

468 *Slovenec*, 26. 7. 1936, Kje je sovražnik?, str. 1.

## IV.

Dve desetletji po oktobrski revoluciji je pri katoliški Jugoslovanski knjigarni izšla še obsežna študija znanega publicista, nekdanjega pripadnika Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, ki se je v začetku dvajsetih let približal SLS (več let je bil tudi urednik pri *Slovencu*<sup>469</sup>), Frana Erjavca, *Komunizem in komunistična Rusija*. Erjavec je v predgovoru k svoji dobrih 500 strani obsegajoči študiji poudaril, da so pri drugih narodih o komunizmu napisali »že cele vozove knjig«, medtem ko o njem slovenski človek ne more vzeti v roke pravzaprav ničesar. »Da zamašim to občutno vrzel na našem knjižnem trgu – ponovni dokaz naše lahkomišelske brezskrbnosti – sem se lotil tega dela jaz.«<sup>470</sup>

Erjavec je svoje delo, ki v zgodovinopisju še ni bilo sistematično razčlenjeno, o njegovem izidu pa je v tedanjem časopisnem in periodičnem tisku poročal samo *Slovenec*,<sup>471</sup> napisal z velikim znanjem, razgledanostjo in strokovno utemeljenostjo. V času med svetovnima vojnama je bilo na Slovenskem najbolj sistematična, poglobljena in celovita študija o družbeni, politični in socialno-gospodarski stvarnosti, ki jo je utemeljila oktobrska revolucija. Erjavec je v njej najprej predstavil razvoj komunistične misli in družbenih praks v starem in srednjem veku, nato od reformacije do francoske revolucije in od nje do Marxa.<sup>472</sup> Opozoril je, da je bil do Marxa »komunizem le tiho upanje posameznih sanjačev, po Marxu je pa postal politični in gospodarski cilj milijonskih množic«. <sup>473</sup> Nato je v bistvenih potezah orisal marksistični nauk ter razvoj mednarodnega socialističnega delavskega gibanja do konca svetovne vojne in oblikovanja III. internacionale. Ustavil

469 Tomišek Perovšek, Uredništvo Slovenca, str. 172.

470 Erjavec, *Komunizem in komunistična Rusija*, str. 4.

471 *Slovenec*, 24. 7. 1937, Drobne novice: komunizem in komunistična Rusija, str. 4. *Slovenec* je ob tej priložnosti zapisal, »da ne bo mogel pri nas nihče mimo tega velikega in edinstvenega dela [...]. Pa ne samo politiki in javni delavci, tudi vzgojitelji bodo našli v knjigi obilo gradiva in izčrpen pregled na ideologijo in praktično uveljavljanje komunizma. Zato bi moral to sijajno delo poznati vsak izobraženec, kmet, delavec, nastavljenec, mlad ali star, dijak, žena, dekle, kajti vsakomur bo nudilo obilico gradiva za resno in globoko razmišljanje. Priporočamo.«

472 Erjavec, *Komunizem in komunistična Rusija*, str. 7–33.

473 Prav tam, str. 35.

se je tudi pri sočasnem razvoju socialističnega delavskega gibanja v jugoslovanskih deželah ter oblikovanju Komunistične stranke Jugoslavije in komunističnem gibanju v prvem desetletju jugoslovanske države.<sup>474</sup> Jasno sliko in sodbo o komunizmu in komunističnem družbenem redu pa je po njegovem opozorilu lahko dal le pogled na življenje in delovanje komunistične Rusije, kjer komunizem neomejeno in neovirano vlada že celih osemnajst let (Erjavec je svoje delo napisal v letih 1934–1935). Pri tem je pomembno, da Rusija »obsega *eno šestino zemeljske oble*, šteje nad 160 milijonov prebivalcev in vsebuje neizčrpne naravne zaklade ter bivše žitnice vse Evrope. Torej dovolj dolga doba, dovolj velika površina in dovolj močni gospodarski pogoji, da je mogel komunizem tudi v praksi točno pokazati, ne samo kaj zna in hoče, temveč tudi posledice svojih resničnih hotenj.«<sup>475</sup>

Erjavec je prikaz komunistične Rusije začel s predstavitvijo različnih stopenj in oblik ruske revolucionarne misli in gibanja do februarske in nato oktobrske revolucije. Obenem je orisal Leninov osebnostni, teoretični in politični značaj, usmerjen le v zmago revolucionarne marksistične misli, ter vlogo, delovanje in notranje odnose v Vsezvezni komunistični stranki (boljševikov) (VKS(b)). Ta je danes neomejeni gospodar Rusije, in če bi se njena diktatura zrušila, bi se nujno zrušila tudi notranja zgradba Rusije, ker bi izgubila svoj smisel. VKS(b), ki ne predstavlja niti enega odstotka prebivalstva Rusije, pomembno mesto v njej pa imajo Judje, v svojih vrstah ne trpi najmanjše demokracije. Odklanja vsake nove ideje in združuje le gospodarske in politične organizatorje za uresničenje starih, marksistično-komunističnih idej. V tem je njena moč in tudi njena slabost. Ona sploh nič več *ne misli* in ne išče, temveč le s strastno naglico in železno doslednostjo *dela*. Od leta 1930 jo povsem obvladuje Stalin. Kot neomejeni gospodar stranke in države z brezobzirno doslednostjo izvaja Leninove komunistične gospodarske načrte, ki tvorijo edino vsebino vsega današnjega življenja in stremljenja v Rusiji.<sup>476</sup>

474 Prav tam, str. 36–79.

475 Prav tam, str. 83.

476 Prav tam, str. 83–149.

Gospodarski razvoj v porevolucionarni Rusiji je Erjavec prikazal skozi njegove tri dotedanje stopnje – t. i. vojni komunizem (1917–1921), Novo ekonomsko politiko (1921–1927) in dobo načrtnega gospodarstva (prvo in drugo petletko po letu 1928).<sup>477</sup> Ocenil je, da marksistični komunizem ni sposoben rešiti gospodarskih vprašanj, za katera je bil od nekdaj prepričan, da ima samo on zdravilo. Boljševiki so na gospodarskem področju doživljali silna razočaranja in neuspehe, povzročali strašna razdejanja in bedo milijonov, a kljub temu nikoli niso odnehali niti za las in ne izgubili poguma. Neverjetna volja in vztrajnost, nepopisni napori in požrtvovalnost so združeni z njihovimi prizadevanji. Pa vendar si še do danes niso na jasnem o končnih oblikah svojega cilja. Prežeti so le z neuklonljivo voljo, da ga za vsako ceno dosežejo. »To se pa pravi *jadrati v temo*,« je ugotavljal, s tem pa je »nujno zvezana množica neuspešnih poizkusov, zgrešenih sredstev in hudih razočaranj, ki tvorijo pravo vsebino dosedanjega osemnajstletnega boljševiškega gospodarstva v Rusiji.« Njegove stopnje so popolnoma različne. »Ena doba je podirala, kar je prejšnja ustvarila, preklinjala, kar je prejšnja blagoslavljala, kajti vsaka je bila prepričana, da je končno našla ključ do vrat v komunistični raj.« A vsakemu novemu zaletu so vedno kmalu sledila večja ali manjša razočaranja. Res so tudi boljševiki ustvarili marsikaj velikega in trajnega, toda sadovi vseh dosedanjih strašnih žrtev so trpki in grenki. Sicer pa o zgolj gospodarski strani komunistične zamisli še ni mogoče izreči zadnje besede. Gospodarska vprašanja od boljševikov zahtevajo »vedno novih in novih zaletov in popuščanj, zidanj in podiranja, oblik in sredstev, zaradi česar komunistična *revolucija v Rusiji prav za prav sploh še ni končana* in danes menda še tudi nihče ne ve, kako bo v svoji končni obliki izgledala.«<sup>478</sup>

Pogledu na boljševiško gospodarstvo je sledila obravnava državnopravnega in političnega razvoja ter ustroja sovjetske skupnosti. Erjavec ju je natančno predstavil in poudaril, da je

---

477 Prav tam, str. 151–196.

478 Prav tam, str. 149–150, 196.

samostojnost zveznih republik skromna. V ZSSR lahko misli samo Moskva, kjer je sedež vseh osrednjih ustanov in duh mora biti povsod enoten. Pravica do samoodločbe je le na papirju. Vendar pomeni sedanje stanje za mnoge narode znatno izboljšanje glede na razmere v carski Rusiji. Pod močnim velikoruskim narodnostnim pritiskom so le Ukrajinci. Najvišja oblast v ZSSR, centralizirana boljševiška stranka, pa je že sama dovolj trdno jamstvo, da se posamezne republike ne morejo niti gani brez izrecne volje oblastnikov v Moskvi. Erjavec je ZSSR označil kot najbolj izrazito državo »močne roke«. V njej vladata strankarsko despotstvo in tiranija, ki bi ju zaman iskali v celotni človeški zgodovini. Uveljavljenju komunističnega družbenega reda in boljševiške diktature se mora ukloniti in umakniti vse: pravica, vera, kultura, morala, rodbina, življenje milijonov. Do korenin je bilo potrebno uničiti izročila in dobrine stoletij, da so na te razvaline postavili »diktaturo proletariata«. Ta na pravem in pravosodnem področju zanika vsako moralnost, pravo ji ni neodvisna dobrina, temveč le sredstvo za vzdrževanje politične oblasti. Vsa sovjetska država je danes ogromna ječa, kjer lahko politična policija – Državna politična uprava (GPU), pred njo pa Izredna komisija (Čeka), zapira, obsoja in mori brez najmanjšega nadzora ter vzdržuje množice policistov, ogleduhov, ovaduhov in izzivačev. Caristični režim je bil zverinski, »proletarski« pa je še neprimerno krvoločnejši. Ruska zgodovina se ponavlja in strašna sibirski taborišča so njen simbol. Staroveško suženjstvo je bilo sramota človeštva, a sedanji »proletarski režim« v ZSSR je zločin.<sup>479</sup>

V odgovoru na vprašanje, zakaj so boljševiki načelno zavrgli demokracijo in svobodo, je Erjavec opozoril, da je komunizmu, ki je razumljiv odgovor proti kapitalizmu, prvi in zadnji cilj materialna blaginja človeške družbe kot celote. A ker ne priznava nesmrtnosti človeške duše, ne more priznati ne njenih lastnih pravic ne njenega silnega vpliva na celotno življenje ter iz njega nujno izvirajočih pravic osebnosti. Komunistično urejena

479 Prav tam, str. 196–231.

družba naj človeštvu nadomesti vso potrebo po Odrešeniku in posmrtnem zveličanju. Boljševiška revolucija hoče popraviti in spremeniti delo samega Stvarnika, ki je ustvaril človeka s telesom in dušo. Komunistična družba, ki je sama sebi namen in ki ne pozna nobenega višjega in nadaljnjega cilja, ima zato pravico, da si popolnoma podredi vsakega posameznika, kajti človek bo v tej družbi našel vse, po čemer stremi, in ona postane bog. V komunizmu postane človek brezoblična in brezosebna masa, ideal je postal kolektiviziran človek, priklenjen na abstraktno idejo. Za dosego tega cilja je treba brezobzirno odstraniti vse ovire in uporabiti vsa sredstva. Sporazum ali sodelovanje med boljševiškim komunizmom in drugimi svetovnimi nazori je nemogoče.<sup>480</sup>

Erjavec je poudaril, da sta za oblikovanje kolektivnega človeka najhujši oviri vera in družina. Zato so boljševiki sprožili najostrejši in široko zasnovan protiverski boj. Njegove oblike je podrobno razčlenil, enako kot boljševiško politiko na področju zakonske zveze in družine. Opozoril je, da je namen boljševikov uničiti njuno dotedanjo obliko in na ta način ustvariti kolektivnega človeka. Pri tem je uporabil tudi skrajne trditve o dopuščanju krvoskrunskih spolnih odnosov, promiskuitete, anarhične spolne svobode mladine in vpliva dovoljenega opravljanja splava na širjenje prostitucije. Nadalje je opozarjal, da družino uničuje tudi stanovanjska stiska v mestih, kjer izginja pojem doma, ker ustvarja nagnetenost več družin v eno stanovanje z eno kuhinjo in enimi skupnimi pritliklinami neznosne življenjske razmere. Zvestoba, čistost, vzdržnost, in kar je še tradicionalnih vrlin krščanskega življenja, so v boljševiški družbi postale predmet jedkega zasmehovanja, ki ga izvaja »napredna« materialistična javnost na račun »meščanske reakcionarnosti«.<sup>481</sup>

Boljševiško ustvarjanje kolektivnega človeka je Erjavec predstavil tudi skozi delovanje šolskega in ljudskoprosvetnega sistema, znanosti in umetnosti. Tudi s temi področji sovjetskega

---

480 Prav tam, str. 231–241.

481 Prav tam, str. 241–275.



življenja je bil dobro seznanjen. Prikazal je oblikovanje »politikujočih otrok«, vpenjanje znanosti v ideološki okvir in spreminjanje kulture v politično prizorišče. Opozoril je še na enega »največjih barbarizmov, kar jih pozna novejša človeška zgodovina«, to je prepoved dostopa otrok iz meščanskih slojev na višje šolske zavode in univerzo. Ugotovil pa je, da ima sovjetsko šolstvo kljub vsemu velike zasluge za kulturni dvig vrste neruskih narodov v ZSSR, saj so bili v carističnem obdobju brez vseh šol. V ZSSR se je razmahnil tudi tisk, a le kot agitacijsko sredstvo boljševiške politike. Pozitivna stran tega razmaha je, da so boljševiki množice naučili brati in tisk razširili do zadnje vasi.<sup>482</sup>

V skrbi boljševikov za kulturnoprosvetni dvig neruskih narodov je Erjavec videl tudi prikrit vidik sovjetske nacionalne politike. Po njegovem prepričanju je tu šlo za dobro preračunano propagandno politiko, saj neruske republike ležijo ob robu Sovjetske zveze in s svojo jezikovno avtonomijo služijo kot uspešno propagandno sredstvo za sosednjo tujino. V sovjetskem načrtu je namreč tudi boljševizacija Azije, kajti sovjetska zunanja politika si prizadeva za duhovno vodstvo azijskih narodov v njihovem odporu proti evropskemu kolonializmu. Voditeljica azijskih narodov pa hoče biti tudi Japonska. Medtem je Zahod priznal ZSSR, leta 1934 so jo povabili tudi v Društvo narodov. »Evropa je hotela temu revolucionarnemu kolosu odbiti rogove in ga posaditi v svojo sredo, da bi ji bil tako najmanj nevaren. Bodočnost bo šele pokazala, če je bil ta račun pravilen.« Tu je Erjavec opozoril na sovjetske oborožene sile, za katere je ocenjeval, da so dobro opremljene, oskrbovane in izurjene. Silni sovjetski militarizem ima izrazito ofenzivni značaj.<sup>483</sup>

Erjavec je poudaril, da vsestransko sliko marksističnega komunizma v ZSSR predstavlja šele jasna podoba sovjetskega gospodarstva. Ker je bila dotedanja gospodarska politika neuspešna (vojni komunizem, Nova ekonomska politika), so temeljni komunistični cilj – socializacijo vsega gospodarstva – boljševiki

---

482 Prav tam, str. 275–315.

483 Prav tam, str. 315–334.

nadomestili z državnim kapitalizmom. Država je lastnik, voditelj, uravnalec, priganjač in neusmiljeni izkoriščevalec družbe. Državni kapitalizem izvaja neprimerno hujši pritisk kot v drugih državah zasebni kapitalizem. Proletariat mu je prepuščen na milost in nemilost, medtem ko ga v zasebnokapitalistični družbi pred prevelikim izkoriščanjem v večji ali manjši meri varuje država kot najvišji uravnalec družbenih odnosov. Sovjetsko gospodarstvo je urejeno enotno in centralistično. Razvijajo ga načrtno in so v strojni ter težki industriji dosegli velik napredek, enako tudi pri ustanavljanju gospodarskih in naravoslovnih znanstvenih zavodov, povezanih z gospodarstvom. Vendar je kakovost industrijskih izdelkov slaba in sovjetska industrija je nedonosna. Vsa boljševiska prizadevanja so skupni narodni kapital le prenesla iz vasi v mestno industrijo in ga osredotočila v državnih rokah. Edinoveljavnost industrializacije ni doslej rodila drugega kot proletarizacijo novih milijonov ljudi. Celotno sovjetsko gospodarstvo se ni prav nič izboljšalo, položaj delavstva pa tudi ne.<sup>484</sup>

Kljub temu da je središče vseh sovjetskih gospodarskih prizadevanj predstavljala industrija, je bilo po Erjavčevem opozorilu kmetijstvo glavno gospodarsko vprašanje ZSSR. Od njega je namreč odvisna prehrana milijonskih delavskih množic, s svojimi surovinami pa pogojuje obstoj velikega dela industrije (tekstilna, usnjarska, živilska itd.). Erjavec je predstavil sovjetsko industrializirano kolektivno kmetijstvo – sistem sovhozov in kolhozov, prek katerega so izvedli socializacijo kmetijstva. Ugotavljal je, da se je dotedanja socializacija kmetijstva razen na popolnoma državnih kmetijskih podjetjih (sovhozih), ki so v manjšini, slabo obnesla. Na kolhozih, ki so po predhodnem uničenju večjih kmetov (kulakov) nastali z združitvijo večjega ali manjšega števila do tedaj svobodnih zasebnih kmečkih gospodarstev v kolektivna zadružna gospodarstva, vladajo nered in nezadovoljstvo ter silna potrata delovnih moči. Proletarizacija in kolektivizacija nekoč svobodnih kmečkih gospodarjev ne

---

484 Prav tam, str. 334–359.

spodbujata k prizadevnemu delu, saj so kmetje postali državni dninarji. Poljedelska proizvodnja na kolhozih je nezadostna. Socializacija kmetijstva je imela katastrofalne posledice za kmetijsko proizvodnjo.<sup>485</sup>

Erjavec je svojo temeljito obravnavo družbenega, političnega in gospodarskega razvoja v ZSSR nadaljeval s prikazom trgovine, prometa in drugih gospodarskih panog. Za trgovinsko področje je opozoril, da zasebne notranje trgovine ni več, zunanja pa je v popolnem monopolu države. Izredno sta se razvili tajno verižništvo in tihotapstvo, ki ju sicer brezobzirno preganjajo. Trgovinsko poslovanje je urejeno po komunističnem načelu, da se morajo potrebe posameznika brezpogojno podrediti potrebam mase. Razdeljevanje blaga je prevzela država. Ustanovili so vrsto trustov, ki blago iz tovarn posredujejo »kooperativam«, neke vrste konsumom, ki nadomeščajo prejšnje trgovine na drobno. Vsak polnopravni državljan dobi živilsko karto, s katero ob določenih dnevih v kooperativah nabavi nujne potrebščine po nizki ceni. Obstajajo tudi posebne državne trgovine, kjer se lahko nabavi boljše blago (v njih kupujejo tudi tujci), a po tako visokih cenah, da je običajnemu prebivalstvu nedosegljivo; prijelo se jih je ime »muzejska skladišča«. Zaradi nesposobne birokracije kooperative lastnikom kart ne morejo zagotoviti najbolj osnovnih potrebščin. Razmere v zunanji trgovini so veliko boljše. Največja ugodnost monopola je, da ima država popoln pregled svetovnega trga in lahko usmeri svoj izvoz oziroma kupi potrebščine tam, kjer je zanj najbolj ugodno. V zadnjih desetih letih so sovjeti lepo razvili svojo zunanjo trgovino. Prizadela jih ni niti velika gospodarska kriza. To jim je omogočila zlasti njihova politika cen, ki je bila zaradi prisilnega gospodarstva doma in trgovinskega monopola vedno in povsod konkurenčna.<sup>486</sup>

Ugodne pa niso razmere v prometu. ZSSR je glede železnic ena najbolj zaostalih držav, kar močno ovira gospodarsko življenje. Zaostal je tudi vodni promet, ki ga nameravajo izboljšati

---

485 Prav tam, str. 359–384.

486 Prav tam, str. 384–390.

z velikimi prekopi med rekami in morjem ter obnovo rečnega ladjevja. Tonaža pomorskih ladij je nizka. Povečala pa se je avtomobilska proizvodnja, vendar avtomobilski promet zelo ovirajo slabe ceste, medtem ko se hitro in dobro razvija letalstvo. Dvignil se je tudi ribolov, pretirano pa je prepričanje o neizmernem ruskem gozdnem bogastvu. Gozdovi sicer zavzemajo veliko površine, vendar v severnih, skoraj nedostopnih predelih, kjer delajo predvsem pregnanci. Izraba gozda ni velika, v veliko škodo gozdnega gospodarstva je tudi njegova pretirana usmeritev v dvig lesne industrije.<sup>487</sup>

Erjavec je opozoril še na denarno gospodarstvo. Ugotavljal je, da se pričakovanja boljševikov o prenehanju finančnega gospodarstva niso uresničila. V resnici je dobivalo vedno večji obseg, čim bolj je država prevzemala gospodarstvo v svoje roke. Država je sčasoma postala edini kapitalist in postaja edini podjetnik. Sovjetsko državno gospodarstvo ne more brez kreditne organizacije – bančništva. Osredinjeno je v Državni banki, ki je dejansko zavod za vrhovno obračunavanje vsega gospodarstva, služi kot emisijski zavod za bankovce in dovoljuje kratkoročne kredite. V Državni banki se stekajo vsi davki. Finančna politika je tako le sredstvo za doseg sovjetskih gospodarskih, socialnih in političnih ciljev. Vrednost sovjetskega denarja je prisilna, in ker je kupna moč denarja daleč pod uradnim tečajem, je draginja v prostem prometu neznosna. Obtok denarja zelo hitro narašča in povzroča inflacijo. Centralizirani sovjetski proračun se stalno bori s težavami. Zato morajo neprestano najemati prisilna notranja posojila in državni dolg je močno narasel. Ker ima država na prosto razpolago vse gospodarstvo, za uresničenje svojih ciljev prebivalstvu nalaga najtežje žrtve in ga tolaži le z bodočim komunističnim rajem.<sup>488</sup>

Potem ko je predstavil sovjetsko gospodarstvo, je Erjavec prikazal družbeno podobo ZSSR. Središče sovjetske države in politike predstavlja delavstvo. Po Erjavčevih ugotovitvah sta rast

---

487 Prav tam, str. 390–393.

488 Prav tam, str. 393–402.

industrije in nasilna socializacija kmetijstva ustvarili delavsko večino mestnega prebivalstva, od nje pa dve tretjini delavstva izhajata s podeželja. Delavstvo ima posebne predprave, ki se odražajo predvsem v socialnem skrbstvu. Od izobražencev uživajo iste predprave le inženirji in tehniki. ZSSR je s »knežjimi plačami« privabila tudi precej tujih, zlasti ameriških strokovnjakov. Zaposlenost žensk, ki so povsem enakopravne moškim, je zlasti v negospodinjskih poklicih zelo napredovala. Od leta 1931 je uveden šestdnevni teden s petimi delavniki in enim prostim dnevom (pred tem je veljal petdnevni teden s štirimi delavniki in enim prostim dnevom). Leta 1931 so začeli snovati še posebne »udarne brigade«, skupine pridnih in navdušenih delavcev, da v slabših podjetjih s svojim zgledom in tudi ostrejšimi sredstvi vplivajo na izboljšanje proizvodnje. »Udarniki«, ki jih je že nad tri milijone, povsod uživajo posebne prednosti in ugodnosti. Mezde so razdeljene na 17 razredov in štiri glavne skupine (nekvalificirani delavci, kvalificirani delavci, specialisti nižjega in specialisti višjega reda). Zaslужek delavstva se dostikrat neredno plačuje, razmerje dviga plač in draginje pa je bilo v letih 1927–1930 28 odstotkov : 50–100 odstotkov. K tem stroškom je treba pridati še socialne ugodnosti, ki dejansko tvorijo del plače. Obsegajo okrevališča in sanatorije ter brezplačno zdravstvo. »V tem pogledu je sovjetska Rusija zanimiva mešanica najmodernejšega napredka in najbolj nazadnjaškega suženjstva.« Toda socialne ugodnosti so neznatne in ne odtehtajo prednosti, ki jih ima delavstvo v modernih kapitalističnih državah tako glede svoboščin kot dohodkov. Delavske strokovne organizacije so orodje v rokah stranke in vlade. Življenjska raven je nizka, povprečni delavec v resnično napredni kapitalistični državi zasluži šest- do osemkrat več kot v ZSSR. V kulturnem in socialnem pogledu se sovjetsko industrijsko delavstvo šele bliža zahodnoevropskemu delavcu, drugo prebivalstvo pa živi kvečjemu tako kot v najbolj zanikrnih državah sveta, le da je oropano najbolj osnovnih človeških pravic in svoboščin. Višji uradniki in najvišje kvalificirani delavci ter specialisti si še lahko privoščijo kakšno

ugodnost. Vendar je neumorna boljševiška propaganda pri mnogih delavcih vzbudila prepričanje, da živijo v državi, katere gospodarji so oni sami, in da vse, četudi za zdaj neprijetne odredbe, končno služijo njihovem bodočemu blagostanju.<sup>489</sup>

Svoj prikaz ZSSR oziroma – kot jo je največkrat imenoval – komunistične Rusije je Erjavec zaključil z mislimi o zgodovinskem pomenu njenega nastanka. Kljub vsem odklonilnim podarkom je v njem videl svetovnozgodovinski dogodek prvega reda, ki bo nedvomno zarezal globoke brazde v zgodovino vsega človeštva. Kar je tedaj nastajalo v Rusiji, je bilo zanj svetovnozgodovinska novost. Kaj bo ta zgodovinska preobrazba prinesla, pa se še ne ve. Medtem ko je boljševikom prve korake narekovala slepa strast po oblasti, da odpravijo in maščujejo krivice prejšnjega, napol kapitalističnega, napol fevdalnega družbenega reda, jih danes vodi naprej nagona potreba po samoohranitvi. Boljševiki so s pravo azijsko brezobzirnostjo v znatni meri zlomili stoletno rusko brezbriznost in topost in prisilili skoraj 200-milijonski narod, da prenaša strašne žrtve za cilj, ki ga niti točno ne pozna, a se mu vendarle nagonsko upira. Erjavec je bil prepričan, da boljševiška revolucija ni osvobodila ruskega človeka. Boljševiška Rusija pa je dejstvo, prek katerega nihče ne more, in carska Rusija se ne bo vrnila. Rusija je storila ogromen skok naprej, za katerega bi sicer v mirnem razvoju potrebovala dobo več rodov, a ni postala ne boljša in ne srečnejša. In s še tako ogromno policijo ne bo mogoče držati tako velikega naroda trajno v ječi, zaprtega pred vsemi idejami ostalega kulturnega sveta. Erjavec je verjel, da bo sveži veter idej neizpodbitno odpihal, kar vzdržujejo boljševiki z nasiljem, kajti oni so Rusijo šele zbudili. Komunizem namreč ni zmožen uresničiti svojih obetov. Diktatura proletariata se je izmaličila v diktaturo nad proletariatom. Komunizem se je pokazal kot gospodarski absolutizem, ki ga lahko vzdržuje le politični absolutizem, toda absolutizem je kot trajna oblika nevzdržen. Tedaj bo nujno konec tudi Lenineve in Stalinove Rusije, čeprav utegne ostati marsikaj, kar so

---

489 Prav tam, str. 402–414.

ustvarili, saj še nobena ideja ni šla brezplodno mimo človeštva. Morda se obdrži celo sovjetska oblika sama kot oblika nekakega stanovskega zastopstva. Kdo vidi v bodočnost? Že danes pa je jasno, da boljševiški komunizem ni »levičarstvo«, temveč strašno nazadnjaštvo. Brezversko evropsko izobraženstvo ter milijoni brezposelnih evropskih delavcev so v veliki zablodi, ko se ozirajo po ruskem svetovnozdgovinskem poskusu in mislijo, da je komunizem zmožen življenja in bi morda utegnil ponuditi tisto neznano, kar danes išče človeštvo. Boljševiki tega niso storili. Hoteli so izboljšati usodo nekaterih, a so jo poslabšali vsem.<sup>490</sup>

Svoje delo je Erjavec zaokrožil z obsežnim odgovorom na vprašanje, ali je lahko komunizem odrešenik človeštva. V to ni verjel, saj kot je pokazala boljševiška Rusija, ne daje nobenega jamstva ne za enakost, ne za svobodo, ne za neizkoriščanje in ne za socialno blaginjo. Vzroki za njegovo privlačno moč so obupno razočaranje nad današnjim liberalnim gospodarskim redom, nepoznavanje resničnih razmer v ZSSR, močna in spretna komunistična propaganda ter omajani ali pa sploh že zadušeni verski čut med delom izobražencev in zlasti delavstvom. Pot komunistični ideji je utrl liberalizem, ki je s svojimi, zlasti gospodarskimi nazori rodil moderni kapitalizem. Res je osvobodil posameznika, delo, lastnino in kapital, uvedel parlamentarno demokracijo in ustvaril ogromen gospodarski napredek. Toda s kapitalizmom je zastrupil in izmaličil svoje politične zasluge, kajti liberalna svoboda, enakopravnost in demokracija so kmalu postale lažnive. Liberalizem se je boril le za svobodo meščanstva, medtem ko je delavstvu odrekel pravico do svobodnega združevanja, revnejše ljudstvo pa si je moralo samo priboriti politične svoboščine v trdem boju z liberalnim meščanstvom. Liberalni kapitalizem je povzročil pravo razdejanje človeške družbe. Nekaterim se bogastvo kopiči skoraj brez dela, drugi ob težkem delu komaj živijo, tretji brezposelni umirajo od lakote. Posledice kapitalističnega gospodarskega reda so strašne. Stroj v rokah kapitala ni osvobodil dela, temveč ga je zaslužnjil in v delavcu

---

490 Prav tam, str. 414–418.

ubil vsako osebnost, človek je postal zgolj privesek stroja. Liberalizem je v človeku ubil smisel za večna socialna in moralna načela in nasprotuje osnovnim naukom krščanstva. Današnji liberalni družbeni red je zgrajen na navidezni svobodi, na skoraj neomejeni zasebni lastnini in na navidezni enakopravnosti, ki v resnici povzroča popolno odvisnost gospodarsko šibkejših od močnejših. Neomejeno vlada liberalni protiverski duh.<sup>491</sup>

Iz ateistične filozofije, ki je obenem s fiziokratizmom in angleško klasično politično ekonomijo (Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant, François Quesnay, Jean Claude Marie Vincent Gournay, Robert Jacques Turgot, Adam Smith) spočela liberalizem, so izhajali tudi tisti, ki so iskali rešitev iz njegovih usodnih posledic. A ker je po Erjavčevem opozorilu niso iskali v večno veljavnih božjih zakonih, kot jih uči krščanstvo, so zabredli v še hujšo zmoto, to je v komunizem. Jedro njegovega nauka temelji na treh neločljivih osnovnih načelih – materializmu, kolektivizmu in diktaturi proletariata. Erjavec je na podlagi svojega dobrega poznavanja filozofije predstavil glavne spoznavne poudarke materialistične misli, Heglovo protimaterialistično dialektično filozofijo in uporabo Heglove dialektike pri Marxovi izpeljavi dialektičnega materializma. Ta izhaja izključno iz družbenih razmer, ki so temelj vse Marxove filozofije. Po njej posameznik ne velja nič, njegovo življenje ima smisel le v družbi. S tem se je Marx uprl tedaj zmagoslavno nastopajočemu liberalizmu, ki je videl in upošteval le posameznika in njegovo svobodo. Marx, »najvažnejši materijalistični modroslovec sploh«, je padel v drugo skrajnost in je na prestol postavil družbenost, socialnost, kolektiv, v katerem je posameznika utapljal. Po njem človekove duhovne predstave (ideje) izvirajo le iz njegovega družbenega razmerja. Ta je v nujni in neločljivi zvezi z gospodarskimi razmerami, ki so v bistvu le način gospodarske proizvodnje. Marksistični dialektični materializem je kot smisel zgodovine postavil proizvajajočega človeka, ki zado-  
stuje sam sebi. S tem je odveč vsaka misel na onstranstvo, zato

---

491 Prav tam, str. 421–432.



marksizem nujno taji Boga, kajti tak cilj zgodovine ne trpi nobenega onstranstva. Družba se razvija po svojih lastnih zakonih, ki so zgolj gospodarskega značaja in ki določajo njeno duševnost. Gospodarska ureditev družbe je edina stvarna podlaga, iz katere nastajajo in se z njo razvijajo ter propadajo vse njene duhovne oblike (politika, pravo, verstvo, umetnost itd.). Duševnost je le »organizirana materija«. <sup>492</sup>

Erjavec je marksističnemu nauku oporekal. Priznaval je, da na človekova dejanja sicer močno vplivajo gospodarske okoliščine, toda slej ko prej jih vodi duh, ki je povsem samostojen pojav. Zgodovina že doslej nikakor ni bila le plod gospodarskih sil, temveč se je vpliv človeške volje uveljavljal v vseh časih. Razredne koristi niso merilo resnice in pravice in še manj npravnosti. Čeprav se je gospodarstvo v zadnjih dveh tisočletjih zelo spreminjalo, je bilo mnenje o moralno dobrih in slabih dejanjih bistveno vedno enako. Človeška zgodovina je nekaj neprimerno višjega in plemenitejšega kot golo kruhoborstvo in plojenje. »Ali so šli morda apostoli in tisoči prvih kristjanov, priče Jezusovega božanskega dela in življenja, v smrt zaradi proizvodnih razmer v rimskem cesarstvu?« je vprašal. »Ali je bil izid raznih važnih bitk, ki so pogosto tako mogočno vplivale na ves potek človeške zgodovine, res vedno odvisen od proizvodnih razmer in razrednih bojov?« In celo moderno socialno gibanje ni le plod razrednega boja, kajti skoraj vsi duhovni voditelji proletariata so izšli iz vrst meščanstva in deloma celo plemstva. <sup>493</sup>

Erjavec je svoje odklanjanje dialektičnega materializma posebej podkrepil z nesprejemljivostjo njegovega zanikanja Boga in vsake posmrtnosti. Komunizem in marksistični socializem zato nista le kaki običajni politični stranki ali zgolj gospodarska nazora, ampak nekaki verstvi v polnem pomenu besede, samostojna svetovna nazora, ki sta popolnoma nezdržljiva s krščanstvom. Zato se krščanstvo in marksizem izključujeta, na napačni in zelo nevarni poti pa so tisti, ki se priznavajo za kristjane, a

492 Prav tam, str. 422–423, 433–445.

493 Prav tam, str. 447–448.

ljubimkajo z marksizmom. Med krščanstvom in marksizmom ni in ne more biti nobene pomiritve. Na to opozarjajo tudi spisi »velikega mojstra« modernega komunizma Lenina, ki je svoj nauk oprl na napadalni materializem in ateizem. Zgodovina ne pozna nasilnejše nestrpnosti in bolj surovega fanatizma, kot je marksistični komunizem, ki ga uvaja »proletarska« Rusija.<sup>494</sup>

Ob opozorilu na svetovnonazorski zid, ki ločuje marksizem od duhovnega razumevanja človeka in zgodovine, je Erjavec oporekal tudi marksističnim gospodarsko socialnim razlagam. Priznaval je, da je Marx deloma točno zajel tok modernega gospodarskega življenja ter jedro njegovih gospodarsko političnih vprašanj, zlasti pa je razvil moderno delavsko vprašanje, vendar je pogosto pretiraval in izpeljal napačne zaključke. Marxova nauka o vrednosti in presežni vrednosti je imel za napačna, ker vrednost nikakor ni le v blagu zgoščeno delo, saj ceno blagu določajo predvsem njegova uporabnost, proizvodjalni stroški, delo in množina blaga, kar pomeni, da je napačen tudi nauk o presežni vrednosti in dobičku, ki nujno izhaja iz prvega. V proizvodnji imata veliko vlogo tudi kapital (vložen v strojih itd.) in pametno vodenje, in ne le telesno delo, zato tudi ne more biti vrednost vsega dela last delavcev. Za proizvodnjo so potrebni zemlja, kapital in delo in vsakemu od njih gre delež pri dobičku. Delavec bi lahko imel pravico do donosa vsega svojega dela le v primeru, če bi v proizvodni proces vložil tudi vse surovine, orodje in kar je še potrebno za proizvodnjo, in ne le svojo delovno moč. In tu še vedno ni upoštevano umsko delo, ki vodi ročno delavstvo ter je pomemben dejavnik proizvodnje. Kapital ni »krvoses« že po svojem bistvu in tudi v kapitalu samem je delo, zlasti duševno. Prav tako je kljub težnji kapitala po osredotočenju število kapitalistov vedno večje in ne manjše, srednji sloji ne izginjajo, namesto propadlih obrtnih panog nastajajo nove, na velik del obrti kapitalistična proizvodnja nima skoraj nobenega vpliva, nekaterih panog pa se ne more industrializirati. Enako velja za trgovino. Razmere ne dozorevajo v smeri socializacije proizvodnje in s tem poloma kapitalizma.

---

494 Prav tam, str. 449–455.

Tudi gospodarska kriza (1929–1933) ni bila toliko posledica kapitalizma kot takega kakor strašne in dolgotrajne vojne, ki je morala razmajati vsako gospodarstvo in povzročiti bedo širokih ljudskih plasti. Sicer pa so bile normalne krize, ki jih je omenjal Marx, razmeroma neznatne. Zadnja predvojna desetletja je v kapitalističnih državah padala brezposelnost, položaj delavstva se je izboljšal, v polstoletju pred vojno je bolje zaživel. Kapitalizem je rodil celo novo, višjo plast delavstva, katerega življenjska raven je enaka srednjemu razredu. Okoliščin, ki bi privedle nasprotje med kapitalisti in delavstvom do socialne revolucije, Erjavc ni videl. Menil je, da sedanji družbeni red po marksistični doktrini sam od sebe ne vodi v komunizem. Kapitalizem lahko uniči le zavedna človeška volja.<sup>495</sup>

Po Erjavčevem poudarku je zmotnost Marxovih gospodarskih nazorov, naukov in zaključkov pomenila, da njegovo mnenje o neizogibnosti nastopa socialističnega družbenega reda s kolektivnim gospodarstvom ne vzdrži. Marx je sicer pravilno dognal mnogo teženj kapitalizma in njegovih posledic, njegova kritika kapitalističnega gospodarstva je bila v mnogih pogledih točna, toda proizvodnjanje je kljub temu možno na podlagi zasebne lastnine, a brez pogubnih posledic kapitalizma in brez nujnosti kolektivizma. Kapitalizem je izrodek liberalizma, ne pa nujna posledica zasebne lastnine. Številne socialne reforme zadnjega polstoletja so popravile že vrsto socialnih krivic in lahko jih še več. Celo vse. Erjavc je bil prepričan, da tako kot ni bil nujen razvoj v individualizem, ni nujen tudi v komunizem, in ni res, da med individualizmom in komunizmom ne bi bilo drugih možnosti, ki bi zadovoljile človeka in odgovarjale njegovim težnjam in potrebam. Že sam obstoj in uspehi marksističnih delavskih strokovnih organizacij so dokaz zmotnosti marksizma. Zlasti ni točna Marxova trditev, da lahko le komunizem človeku ustvari srečo, najvišjo svobodo, ki jo je doslej človeštvo sploh zmoglo, razum in človečnost. Marksistično gibanje za utemeljitev svojih zahtev nikoli in nikjer ni uporabljal npravnstvenih razlogov in v svojih privržencih

495 Prav tam, str. 456–466.

ni skušalo dvigati nrvstvenih sil. Zanj je vprašanje sreče zgolj gospodarsko vprašanje. Komunizem sicer govori o čisto drugačni družbi, ki bo nastopila z njegovim uveljavljenjem, o popolni gospodarski in socialni enakosti, nič pa ne stori za to, da bi tako družbo vzgojil. Seje le sovraštvo in ruši tisti dejavnik, ki predvsem navaja ljudi k boljšemu, to je Cerkev in vero. Pozna le prostaško hujskanje na vse strani. Večino zahtev modernega demokratičnega socializma pa je mogoče zagovarjati tudi s stališča krščanske morale, le tistih ne, ki izrecno izhajajo iz marksističnega materializma in nasprotujejo naravnemu (božjemu) pravu.<sup>496</sup>

Erjavec je poudaril, da naravnemu pravu predvsem nasprotuje zahteva po splošni razlastitvi. Lastninska pravica se je namreč uveljavila tako, da se je človek polastil stvari, ki niso imele lastnika, nadaljnji vir zasebne lastnine pa je delo. A ker je človek družbeno bitje, mora biti tudi ta pravica v skladu s socialnostjo. Zato lastninska pravica ni neomejena, kot jo razume liberalizem, in tudi ni socialna služba, kot trdijo mnogi socialisti. Krščanska misel ta nazora združuje, a jima odbija skrajne ostrine. Družbena blaginja sicer zahteva zasebno lastnino, toda njena uporaba mora biti pod vidikom občega. »Ker je svet za vse, mora tudi služiti vsem, zato so z lastnino združene tudi *socialne dolžnosti* in v skrajni sili ima tudi vsak pravico polastiti se nujnih potrebščin, kajti zemlja je bila poprej dana od Boga vsem kot pa posamezniku in pravica do življenja je močnejša nego lastninska pravica.« Zato ima zasebna lastnina socialni značaj in družba ima pravico skrbeti za njeno pravično razdelitev. Marsikaj lahko s primerno odškodnino prenese v splošno last, nima pa pravice samovoljno posegati v samosvoje področje posameznika in omejevati gospodarske samostojnosti. Paziti mora le, da oboje ni v škodo splošnega in ne krči naravnih pravic drugih. Zato je krivična trditev, da socialna blaginja nujno zahteva kolektivno lastnino. Država oziroma družba ima pravico preprečevati zlorabljanje zasebne lastnine, ne pa njene rabe.<sup>497</sup>

---

496 Prav tam, str. 466–467, 473, 484, 485.

497 Prav tam, str. 468–469.

Erjavec je navedel še vzroke, zakaj kolektivna lastnina ne more ustvariti socialne blaginje. Najprej zato, ker je nemogoče ali vsaj skrajno težko organizirati moderno kolektivno gospodarstvo. Proizvodnja se sedaj ravna po trgu, v komunistični družbi pa bi morala država določati proizvodne potrebe in delavce prisiliti v delo v podjetjih, kjer bi jih primanjkovalo. Pri taki organizaciji proizvodnje je svobodna izbira dela nemogoča, kar potrjuje tudi Leninov poudarek, da socialistična proizvodnja zahteva brezpogojno in najstrožjo enotnost volje ter podreditev posameznika osrednjemu vodstvu. Nasprotno pa v demokratičnih državah svobodna izbira dela obstaja in posameznik ima možnost, da se družbeno dvigne. Socialistični družbeni red je barbarska prisilna delavnica.<sup>498</sup>

Zaradi razlik, ki obstajajo med ljudmi glede njihove delavnosti in delovnih zmožnosti, ter vprašanja, kako naj se delo sploh meri, če ima tako različen značaj, je bilo po Erjavčevem opozorilu nerešljivo tudi vprašanje razdelitve dobrin v komunistični družbi. Če bi po marksistični doktrini ljudje dobivali dobrine po svojem delu, bi na podlagi razlik med njimi v nekaj letih prišlo do iste neenakosti, kot je danes. Če pa bi jih delili po potrebi, nastane vprašanje, kdo in kako naj določi, kaj nekdo potrebuje? In če bi bilo to sploh mogoče, bi v ta namen potrebovali ogromen upravni aparat, ki si ga lahko predstavlja le tisti, ki vsaj malo pozna to področje. »Koliko dela da n. pr. že navadno ljudsko štetje. Na to vprašanje že Marx sam ni vedel odgovora. Potrebe vsakega so brezkončne, a čim se jih skuša umetno omejiti, nastane tiranija.«<sup>499</sup>

V komunizmu bi bil vprašljiv tudi interes za delo. Sedaj velik del gospodarske dejavnosti vzdržuje lasten interes, ki naj bi v komunistični družbi odpadel. To bi privedlo do splošnega postopanja, vsak bi hotel tudi lažje delo. »Če bo dajal komunizem vsakemu enako, bo velika večina lenuharila, če bo dajal po potrebi, bo vedno primanjkovalo proizvodov, če bo pa dajal po

---

498 Prav tam, str. 469–470.

499 Prav tam, str. 470–471.

delu, bo komunistične enakosti hitro konec.« In zgolj izmislek je tudi Marxova napoved, da bo komunistično gospodarstvo polagoma samo od sebe posameznike telesno in duševno izenačilo, čeprav vsi vemo, da so si ljudje po naravi različni, z naraščajočo kulturo pa vedno bolj prihaja do izraza naravna neenakost med njimi. V praksi tudi to komunistično prepričanje ostaja na papirju, saj ruski komunizem posameznikov gospodarsko ni izenačil, temveč je prejšnje lastnike izničil in uvedel surovi razredni režim, ki pomeni očitno zanikanje vsake enakosti. Zato preureditve današnjega družbenega reda ne more voditi želja po odpravi neenakosti, temveč je treba odpraviti bedo, kajti sreča ni odvisna od enakosti in ne od bogastva.<sup>500</sup>

Erjavec je še enkrat poudaril, da je liberalno kapitalistični družbeni in gospodarski red krivičen ter nevzdržen in ga je treba bistveno preurediti. Toda dejavnik njegove preureditve ne more biti marksizem, ker vse reforme odklanja in hoče revolucijo. Ker je Marx preziral pomen idej, ni znal nikoli vzbuditi pozitivnih ustvarjajočih sil, ki bi gradile nov družbeni red, temveč je le podiral starega. In še tu je bil enostranski ter je pretiraval, ko je vse torišče družbenega življenja videl le v nasprotju med kapitalom in proletariatom, ki ga bo rešila revolucija. »Ali naj tako izgleda rešitev socialnega vprašanja in ali naj za tako bodočnost človeštvo potepta in zavrže pridobitve vse svoje tisočletne preteklosti?« Ne, je odgovarjal Erjavec, in tudi proizvodnje ne more postati cilj življenja, saj je le njegovo sredstvo. Komunizem pa hoče delavstvo dvigniti v edini družbeni sloj in delo postaviti za edino merilo družbenega življenja. Po marksističnih materialističnih nazorih naj bi se vsa družba spremenila v proizvodjalno gospodarsko zadrugo, v kateri bi vsi »neproduktivni« stanovi (duhovniki, umetniki in drugi) izginili.<sup>501</sup>

Razmislek o odrešenjski možnosti komunizma je Erjavca skozi razčlenitev marksistične teorije in razmer v ZSSR privedel k načelnemu opozorilu, da zanikanje kapitalizma še ni socializem

---

500 Prav tam, str. 471, 473–474, 483.

501 Prav tam, str. 472, 475.

in še manj komunizem. »Za kar danes gre, je to, da se človek prizna kot osebnost z vsem svojim naravnim pravom in da se z njim ne bo delalo več kot z blagom, kar ravno delata oba: liberalni kapitalizem in marksistični komunizem.« Ponovil je, da proletariat ne potrebuje komunizma, temveč rešitev izpod jarma kapitalizma v taki družbeni ureditvi, ki bo prinesla resnično svobodo in socialno blaginjo. Boljševiški sistem, ki ga demagoško imenujejo diktatura proletariata, to ni. V komunistični Rusiji vlada peščica poklicnih revolucionarjev, ki izvajajo diktaturo svoje boljševiške stranke, kar ni v sozvočju z Marxovim in Engelsovim naukom. Marx in Friedrich Engels sta trdila, da mora kapitalizem veliko večino prebivalstva najprej spremeniti v proletariat, nato pa bo ta večina prevzela oblast po demokratični poti in izvedla prehod iz kapitalistične države v komunistično družbo. To prehodno dobo sta imenovala »revolucionarno diktaturo proletariata«. Lenin pa je pobral le Marxov izraz in to, kar je imenoval diktaturo proletariata, je dejansko le nasilna vlada boljševistične oligarhije. Tudi revolucija naj bi bila po Marxovem in Engelsovem pojmovanju dolgotrajna družbena preosnova, medtem ko za Leninove boljševike pomeni le nasilje, ki ga imajo pravico izvajati ne le nad meščanstvom, temveč tudi nad delavstvom, ki ga je po Leninu kapitalizem globoko pokvaril. Medtem ko je Marx trdil, da kapitalizem s svojim razvojem oblikuje zaveden proletariat, je Lenin v delavstvu videl le izkvarjeno množico, ki jo more šele diktatura avantgarde delavskega razreda, to je boljševiške stranke, poboljšati in usposobiti za komunizem.<sup>502</sup>

Erjavec je opozoril tudi na druga nasprotja med marksizmom in leninizmom. Če je bil zanj marksizem napačen in nesprejemljiv kot filozofski in gospodarski program, medtem ko proti njegovim političnim nazorom ni imel pripomniti nič posebnega, saj so le naravna posledica prvih dveh, je v leninizmu videl tako spačenje marksističnega političnega programa, »da se ježijo človeku lasje, ko proučuje njegovo strahotno demagogijo«. Marksizem in leninizem se razlikujeta že v pojmovanju države. Marksizem trdi, da

502 Prav tam, str. 475–479, 487, 488, 491, 493.

bo država odmrla sama od sebe po nastopu komunistične družbe, do katere bo nujno prišlo po zakonih zgodovinskega materializma, Lenin pa izrecno govori o nasilnem uničenju države, ker je to socialistični (komunistični) cilj. Po Marxu in Engelsu je sprememba družbenih odnosov pogoj za politično revolucijo, Lenin pa je zagovarjal načelo, da je treba z nasilno politično revolucijo umetno izvesti tudi spremembo družbenih odnosov. Lenin se je iz dvojnosti Marxovega značaja – po eni strani je bil suh in mrzel učenjak, po drugi pa demonski revolucionar – osredotočil predvsem na Marxa revolucionarja, da je podpiral svoj revolucionarni nagon. »*Leninizem je torej izraz tega marksizma, ki je pa v marsičem potvorjen, zaradi česar je tudi boljševiška revolucija nekaka zmes zagrizenosti v marksizem in azijskega barbarstva,*« je poudaril Erjavec. Engels npr. nasilju ni pripisoval zgodovinskega pomena. Nasilje brez dozorelosti družbenih odnosov je bilo zanj samo nasilje, če pa so le-ti že zreli za nov družbeni red, je njegova vloga zelo skromna. V tem pogledu je Lenin dobesedno potvarjal Marxove in Engelsove nauke. To se pokaže ob razumevanju pariške komune. Ta je po njunem dokazala, da delavstvo ne more kratko malo prevzeti meščanskega državnega aparata, medtem ko je to za Lenina pomenilo, da je treba popolnoma razdejati vse, kar količkaj spominja na meščansko ureditev države. Boljševizem se tudi ni boril le proti meščanstvu kot razredu, ampak je bil in je še danes rabelj milijonov posameznikov, ki jih je treba, že razlaščene, obenem z njihovimi potomci preganjati do smrti. To bije naravnost v obraz Marxovemu odklanjanju osebnega obtoževanja kapitalistov. Po njem je bil gospodarski razvoj družbe naraven proces in osebe ne morejo biti odgovorne za razmere, katerih posledice predstavljajo. Še odločnejši je bil Engels, ki je poudaril, da se noben komunist ne sme maščevati nad posamezniki ali sploh misliti, da bi posamezniki iz vrst meščanstva lahko ravnali drugače, kot so. Komunizma se ne sme ponižati na vlogo rablja. To delajo danes boljševiki v največji meri. Obenem – tako kot fašizem – pogansko povečujejo obstoječo državo, češ da je ta vsemogočna.<sup>503</sup>

503 Prav tam, str. 485–489, 475.



Leninovo izneverjenje Marxovim pogledom je Erjavec prikazal še z enim opozorilom na pariško komuno. Boljševiško trditev, da le nadaljujejo njeno delo, je ovrgel kot zavestno laž, saj so že volitve v komuno izvedli svobodno in demokratično. V njej so sodelovale štiri izrazito nasprotnne stranke (četrtnina poslancev je bila iz konservativnega meščanstva), razglasili so popolno osebno svobodo in svobodo vesti, dela, združevanja in tiska. Dotaknili se niso ne kapitala Narodne banke in ne zasebnega premoženja in celo imetje nasprotnikov, ki so pobegnili, so popisali ter prepustili sodišču, da jim določi višino odškodnine. Glede na to je Marx upravičeno hvalil zmernost komune pri uresničevanju socialističnih zahtev in v njej videl resnično demokratično ustanovo. Tu se boljševizem s svojim uničenjem vseh osebnih, političnih, gospodarskih in kulturnih svoboščin ne more razglašati za dediča pariške komune. Sicer pa v Rusiji, v kateri ni bilo pravih razredov in razrednih bojov v modernem pomenu besede, zmaga komunizma po načelih Marxovega zgodovinskega materializma v bližnji prihodnosti ni možna. Zato je tam prevladala politično revolucionarna misel z nihilistično anarhističnim obeležjem. Ob 80 odstotkih kmetov in analfabetov je oblast lahko obdržala le strogo disciplinirana stranka z uporabo vseh demagoških gesel in skrajnega terorja. Notranjo moč ji predvsem daje fanatična vera v idejo, kakršna se je lahko porodila samo v deželi s tako religioznim značajem vse narodne miselnosti, kot je Rusija, in kjer je ostala cerkev na socialnem področju povsem brezplodna. A v ruskem narodu živi izredno močna vera v neko višjo človečnost in odrešilno poslanstvo »svete Rusije«, ki se prepleta z revolucionarnostjo, med izobraženci pa je že od nekdanj tlela fanatična vera, da morajo uresničiti ideje, ki so jih po svoje predelane prinašali iz Evrope. Marksizem za ruske boljševike ni le politično socialni program, temveč verstvo, ne samo teorija in metoda, ampak razodetje, ki stoji izven vsake kritike. Zato je treba izločiti vse, ki ne soglašajo z boljševiškim političnim in gospodarskim programom. »Marksistični komunizem je zaradi svojega materijalističnega

pojmovanja človeka in življenja že sam na sebi odvraten, a v stiku z nekulturno in zagonetno rusko maso je podivjal in se *poazijatil*, zato tudi ni čudno, če iščejo boljševiki ravno v Aziji svojo bodočnost.«<sup>504</sup>

»Praktični Lenin [je] zanikal Marxa teoretika,« je Erjavec povzel svoj pogled na marksizem-leninizem. Komunistična družba brez nasilja se je izkazala za varljive sanje, zato bo kot nevzdržna morala pasti tudi teorija in ostala bo samo praksa, to je goli, surovi in prostaški despotizem. Ta je veliko bolj okruten, kot so bili vsi dosedanji, kajti obsega človeka v celoti in ne zahteva samo običajne pokorščine. Vsemu, kar drugače misli ali čuti, odreka pravico do obstoja. Je mešanica idealizma in fanatizma, genialnosti in znorelosti, napredka in barbarizma, hladnega računanja in sanjaštva, Evrope in Azije. »Rusija še ni do trpela, še več, v to temo menda pada vsa Evropa.«<sup>505</sup>

Na koncu poglobitve v boljševiški zgodovinski pojav je Erjavec poudaril, da pri njem ni ključno le vprašanje, ali se mu bo posrečil njegov gospodarski poskus, ampak gre za vprašanje njegovega značaja kot novega verstva, ki naj izpolni smisel življenja.

»Če pogledamo današnje kapitalistično gospodarstvo, ga je s tega vidika komaj mogoče pobijati, toda če bi bilo današnje stanje dobro, bi do boljševizma sploh ne bilo prišlo. Kajti boljševiški komunizem je le *otrok današnjega brezbožnega kapitalizma*. Tudi ga ne moremo presojati z zgodovinsko dušeslovnega vidika, kajti potem bi morali reči, da odgovarja le ruski zaostalosti in azijatizmu. Njegova moč tiči v njegovih socialnih in političnih obetih in njegova ranljiva točka je predvsem dejstvo, da vodi do popolnoma drugih posledic kot jih je pa obljubljal.«

Vse družbene in gospodarske spremembe ne morejo spremeniti človeka in njegove duše. Nečloveški značaj boljševizma

---

504 Prav tam, str. 489–490, 494–496.

505 Prav tam, str. 497, 499–500.

temelji ravno v tem, da namenoma noče videti in poznati človeške narave, kakršna v resnici je, temveč jo hoče za vsako ceno spremeniti. To nujno vodi v surovo tiranijo. Učinkovitost komunistične propagande je na drugi strani v tem, da se lahko sklicuje na resnične grehe in napake današnjega družbenega reda. »V tem pogledu ima v mnogem prav, zato ga tudi ne moremo pobijati s stališča današnjega družabnega reda, temveč ga smatramo lahko za nekako *sodišče današnje meščanske družbe* in za usodno odkritje njenih grehov, ki smo jih le predolgo zakrivali in trpeli.« Boljševizem trdi, da gre predvsem za gospodarstvo in politiko, in tu je gotovo veliko gnilega. V tem pogledu obeta življenju novo smer in nov smisel ter spretno izrabljajoč vse današnje težave k sebi vabi vse ponižane in razžaljene, ki od njega pričakujejo rešitev.<sup>506</sup>

Za Erjavca je bilo nesporno, da bo marksistični komunizem močno vplival na vso svetovno zgodovino, čeprav je nesprejemljiv za človeštvo in tudi ne bo do temelja preobrazil celotne zaostale Rusije. Toda boljševisko načrtno gospodarstvo bo morda kljub vsem svojim oviram in napakam povzročilo, da bo gospodarsko zaostala Rusija dohitela ostalo Evropo. To sicer ne dokazuje, da je državni kapitalizem izvedljiv tudi v gospodarsko naprednih državah. Njegova moč je v tem, da prinaša nekaj novega, kar bi utegnilo omiliti dosedanje krize. Za zaostalo Rusijo je bil marksizem z načrtnim gospodarstvom novo verstvo, za kulturno Evropo more biti le eden od mnogih socialnopolitičnih nazorov. Res pa bodo tla zanj tem bolj plodna, čim večja kriza bo vladala v Evropi. »Zato bi moral biti boljševizem *vest današnjega kulturnega človeštva* in oblastnikov, prst božji in resno svarilo vsem, ki kršijo božje zakone. Kajti če bi tega kršenja ne bilo, bi tudi boljševizem ne pomenjal take resne nevarnosti.« Bridke izkušnje proletarskih in nacionalističnih diktatur grozijo, da se človek vrne v novodobno poganstvo. »Ali naj pade človeštvo res na raven *uniformiranih in kasarniranih čred*, ki jih peha trda pest diktatorjev vseh barv in pokolenj proti neznani usodi?«<sup>507</sup>

506 Prav tam, str. 499, 500–501.

507 Prav tam, str. 501–502, 503.

To je bil končno Erjavčevo opozorilo. Svoje veliko delo je zaključil z usmeritvijo k iskanju rešitve in resnice v socialnem vprašanju, utemeljeno v katoliškem nauku. Osmišlja jo ontološki poudarek, da je

»današnji liberalno kapitalistični družabni red [...] nevzdržen, marksistično komunistični pa nemogoč, oziroma vodi v najnižje barbarstvo. Vsak izmed njiju ima po nekaj dobrega, toda oba vodita v pogubno skrajnost. Individualizem, na katerem sloni liberalni kapitalizem, dobro poudarja pravice osebnosti, a jih zelo pretirava, komunizem pa pravilno naglašča, da je človek socialno bitje, a zmotno zanikuje, da je obenem tudi oseba. Kaj tedaj? Odgovor lahko posnamemo že iz navedenega: skladna združitev prednosti in izločitev zmot obeh ter vrnitev vsega življenja na večno veljavne božje npravne zakone, kakršne je zapisal sam Bog že v človeško dušo in kakršne imamo oblikovane tudi v evangeliju.«<sup>508</sup>

Tu je Erjavce spomnil na nove katoliške poglede v socialnem vprašanju. Podrobno je predstavil znani okrožnici *Rerum novarum* in *Quadragesimo anno* papežev Leona XIII. in Pija XI. in sklenil, da sodobni položaj jasno kaže, po kateri poti je hoditi: treba je rešiti človeško družbo pred strašnim propadom, v katerem bo zdrvela, če bo prezirala evangelijske nauke in pustila, da vladajo razmere, ki gazijo človeške in božje zakone. »Naj se zedinijo vsi, ki so blage volje, da vsaj nekaj store za krščansko obnovo človeške družbe, ki jo je Leon XIII. s svojo nesmrtno okrožnico *Rerum novarum* započel, da bo v vsem in nad vsem Kristus vladal, Kristus kraljeval, ki mu bodi čast in slava in oblast na vekov veke.«<sup>509</sup> Za Erjavca je končni dejavnik v opredelitvi o vprašanju boljševizma imel svetovnonazorski pomen, rešitev socialnega problema pa je, črpajoč iz Ušeničnika, ki ga je v svojem delu tudi omenil, videl v krščanski družbeni reformi.

---

508 Prav tam, str. 504.

509 Prav tam, str. 505–526.

## V.

V meščanskem taboru so imeli dober vpogled v revolucionarni oktober in njegovo državo. Slovensko javnost so v tridesetih letih široko seznanjali s komunizmom nasploh in še posebej z dogajanjem v ZSSR. V vodilnih slovenskih političnih dnevnikih *Slovenca* in *Jutru* so objavili številne članke, ki so poročali o notranjih bojih v vodstvu boljševiške stranke, strahovladi politične policije, čistkah v stranki, vojski in policiji, stalinskih sodnih procesih in z njimi povezanih usmrtitvah, grozljivih razmerah v kazenskih taboriščih, preseljevanju celotnih narodov, tlačenju Ukrajincev, kolektivizaciji vasi, revščini in lakoti, industrializacijskih naporih, težavah na gospodarskem področju, stahanovstvu, zatiranju ruske revolucionarne umetnosti, preganjanju vere, rušenju cerkva in umorih duhovnikov, moralnem propadu nasploh in razpadu družine, novi sovjetski ustavi, vlogi ZSSR v španski državljanski vojni, nemško-sovjetskem paktu ter napadu ZSSR na Finsko leta 1939.<sup>510</sup> Svarjenje pred vsesplošno destruktivnostjo, zločinskostjo in internacionalnim značajem komunizma so bile poglobitve značilnosti teh zapisov.<sup>511</sup> *Slovenec* je v letih 1937–1939 v vrsti nadaljevanj objavil tudi celovitejše zapise tujih avtorjev (Andréja Gida, Rolanda Dorgelèsa in ukrajinskega nadduhovnika Aleksija Pelipenka), ki so na podlagi svojih izkušenj pisali o razmerah v ZSSR. Že leta 1934 je v več nadaljevanjih predstavil tudi bistvene poudarke iz knjige Hermana Fehsta o zvezi med judovstvom in boljševizmom. Srhljiva podoba, ki je pred očmi bralca meščanskega tiska rasla o boljševizmu in razmerah v ZSSR, je služila tudi za ideološko vojno proti komunizmu.<sup>512</sup>

---

510 Deželak Barič, Stereotipi o slovenskih komunistih, str. 166; Jenšterle, *Pogledi na Sovjetsko zvezo*, str. 25–341.

511 Deželak Barič, Stereotipi o slovenskih komunistih, str. 166. Zgodovinopisno obravnavo omenjene družbene prakse in političnega ravnanja v ZSSR gl. v Britovšek, *Carizem revolucija stalinizem*, str. 208–254, isti, *Stalinov termidor*, str. 333–396.

512 Jenšterle, Sokolji in orlovski pogledi na zibelko boljševizma, str. 14, 15–16, 20–21.

\* \* \*

V meščanskem taboru so tako marksističnim idejnim temeljem oktobrske revolucije ter njenim vzrokom in izvedbi kot družbenim, političnim, kulturnoprosvetnim in socialnogospodarskim razmeram, ki so zrasle iz nje, namenili opazno pozornost. Pogledi, ki so jih ob tem izrazili, so se v marsičem ujemali s kasnejšim spoznavanjem sovjetske zgodovine, v tedanjem času pa so bili namenjeni oblikovanju meščanske slike o komunizmu in boljševiški revoluciji v slovenskem prostoru. To sliko, deloma izrisano tudi *sine ira et studio*, so lahko videli vsi, tisti, ki so bili pripravljeni svoj pogled ustaviti na njej, pa so lahko prisluhnili meščanski idejni in politični protikomunistični govorici. Ta je na podlagi svojega razumevanja človeške družbe in posameznika v njej v krvavem oktobrskem prelomu ter v njem porojenem sovjetskem družbenem, političnem in gospodarskem razvoju videla temeljno civilizacijsko grožnjo svetu, v katerem je živela in ga zavestno podpirala. Čeprav so v meščanskem taboru zgodovinsko razumeli oktobrski pojav in na trenutke menili, da bi lahko tudi drugim socialnim gibanjem ponudil nekatere družbene in gospodarske rešitve, njegovih posledic niso sprejemali. Ob tem ko so bolj ali manj odklanjali druga totalitarna sistema moderne – fašizem in nacizem<sup>513</sup> –, so, vključno s protisemitskim stališčem, opozarjali na nedemokratično, vseobsegajočo razredno boljševiško oblast, kolektivistični in protiverski značaj sovjetske skupnosti, vanjo vraščeno osebno negotovost in, ob priznavanju nekaterih gospodarskih in prosvetnih uspehov, na njen neobetaven družbeni in gospodarski razvoj. Za meščanski tabor je bil boljševizem njegov ključni nasprotnik, izjavljanje boja proti njemu pa je bila stalnica meščanske politike v Kraljevini SHS/

---

513 Perovšek, J., Odnos političnih strank in skupin do fašizma, str. 105–112. V zvezi z odnosom katoliške strani do fašizma in nacizma dr. Anka Vidovič-Miklavčič opozarja, da je, čeprav ju je imela za svoja sovražnika, v tem delu slovenske politike »prevladovalo stališče, da sta brezbožni komunizem in boljševizem vendarle večje zlo, ker sta nepomirljiva sovražnika krščanske kulture, katolicizma in s tem tudi slovenskega naroda. Zato velja brezkompromisni boj predvsem njima.« – Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 249.

Jugoslaviji. Bila je sestavni del njene ideološke podlage, ki so mu na katoliški strani dali tudi prepoznavni svetovnonazorski nabož. V taki ideološki in politični drži je meščanski tabor dočakal konec jugoslovanske kraljevine in vstopil v čas druge svetovne vojne na Slovenskem.

**OD  
JUGOSLOVANSTVA  
DO SLOVENSKE  
DRŽAVE**



# JUGOSLOVANSTVO IN VPRAŠANJE NARODOV V JUŽNOSLOVANSKI PROBLEMATIKI OD 19. DO 21. STOLETJA

Devetnajsto stoletje, ki ga je v Evropi poudarjeno zaznamoval politični vzpon nacionalnih idej, teh idej ni spočelo le znotraj vodilnih središč takratne narodnopolitične problematike (Nemčija, Italija, Poljska, Češka, Ogrska). Vprašanje narodnopolitične emancipacije je bilo v tem času sproženo tudi v okviru družbenih jeder južnoslovanskih narodov, ki so s tem storila »odločilni in nepreklicni razvojni korak k oblikovanju lastnega (modernega) naroda«. <sup>514</sup> Ta proces je potekal ob že obstoječi misli o južnoslovanskem narodnokulturnem in političnem zblíževanju, ki je bila že v prvi polovici 19. stoletja dejavna v južnoslovanskem prostoru. Misel o enotni skupnosti Južnih Slovanov je pred tem v svojem delu *De origine successibusque Slavorum* iz leta 1532 zagovarjal humanist, zgodovinar in teolog Vinko Pribojević (Vincentius Priboevius), po rodu s Hvara. <sup>515</sup> Svojo konkretno narodnopolitično programsko obliko pa je jugoslovanska misel dobila v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja na Hrvaškem in v Srbiji, in sicer v protimadžarski in protiturški narodnoemancipacijski funkciji. V letih 1835–1848 se je na Hrvaškem razvilo ilirsko narodno gibanje, ki je v političnem pogledu branilo hrvaško državnost in si je prizadevalo

514 Pleterski, *Narodi*, str. 10.

515 Gl. Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, str. 166–184; Novak, Dalmacija i Hvar, str. 17, 18, 25–26, 39–40, 43.

za čim večjo samostojnost Hrvaške nasproti Ogrski. Izhajalo je iz ideje slovaškega književnika in jezikoslovca Jana Kollárja o slovanski vzajemnosti (panslavizem) ter iz predpostavke o slovanski avtohtonosti na Balkanu (ilirski = južnoslovanski). Od tod tudi ime ilirsko gibanje (ilirizem). Ilirizem je zagovarjal oblikovanje enotne etnične skupnosti Južnih Slovanov na osnovi skupnega knjižnega jezika in enotne »ilirske« nacionalne zavesti. Državni obseg »ilirskega naroda« naj bi, skladno s težnjo po preseganju hrvaške ozemeljske razcepljenosti, zajemal Hrvaško s Slavonijo, Vojno krajino in Dalmacijo, poleg njih pa še Slovenijo ter Bosno in Hercegovino (Velika Ilirija). Kasneje naj bi se razširil še na drugo južnoslovansko ozemlje, vključujoč srbsko, črnogorsko in bolgarsko območje v povsem neodvisni državi. Glavni voditelj ilirskega gibanja je bil hrvaški narodni prepoditelj Ljudevit Gaj, ki je leta 1830 v spisu *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* predlagal, da se oblikuje enotni pravopis za vse Južne Slované, ki uporabljajo latinico. S tem naj bi utrlj pot k njihovem enotnemu knjižnemu jeziku. Drugi vidni predstavnik ilirskega gibanja je bil grof Janko Drašković, ki je v leta 1832 objavljenem delu *Disertatia* predstavil idejo o »Veliki Iliriji« oziroma ilirskem kraljestvu. Ilirsko gibanje se je politično izražalo prek Ilirske stranke, ustanovljene leta 1841. Ko se je Madžarom posrečilo prepričati avstrijski dvor, da ima gibanje protiavstrijski, protihabsburški in prevratni značaj, zaradi česar je cesar Ferdinand I. leta 1843 prepovedal ilirsko ime in grb, se je stranka preimenovala v Narodno stranko. V revolucionarnem letu 1848 je ilirsko gibanje prišlo na oblast in si je za konkreten cilj postavilo oblikovanje jugoslovanske politične enote v okviru avstrijske federacije kot širše ustavne skupnosti svobodnih narodov. Po neuspehu revolucije leta 1849 je ilirsko gibanje izgubilo svojo politično moč, a je do tedaj že izpolnilo osnovno zgodovinsko nalogo. S kodifikacijo knjižnega jezika in s politično homogenizacijo je združilo hrvaški narod v enoten zgodovinski subjekt, hkrati pa postavilo temelje hrvaške nacionalne kulture.<sup>516</sup>

---

516 Podrobneje o tem gl. Šišić, *Biskup Štrosmajer*, str. 157–160; Bogdanov, *Historijska uloga*, str. 30–63, isti, *Historija političkih stranka*, str. 95–266, 297–301, 323–468; Šidak, *Prilozi*

Ilirsko gibanje, ki je utemeljevalo politično zedinjenje južnoslovanskih narodov na osnovi narodnojezikovnega unitarizma, je po načelu nasprotja vplivalo na hitrejšo in bolj utemeljeno nacionalno konsolidacijo drugih narodov. Na Slovenskem, kjer se »sredi 18. stoletja, zlasti pa v času prosvetljenstva, oblikuje slovenski kulturni program (kot predhodnik političnega), utemeljen na znanstvenem spoznanju, da Slovenci in njihov jezik pomenijo v zgodovini in v sodobnem življenju posebno celoto, in to ne le, kar zadeva neslovanske sosesde, Italijane, Nemce, Madžare, ampak tudi posebno celoto v vrsti slovanskih jezikov in narodov«, <sup>517</sup> ilirizem ni prodr. Slovenci niso bili pripravljene odreči se svojega, že dolgo uporabljane knjižnega jezika in so se hoteli razvijati kot samostojna narodna individualnost. Pri tem sta pomembno vlogo imela France Prešeren in njegov idejni krog. <sup>518</sup> Ilirizem se ni uveljavil tudi med Srbi, ki so po zaslugi svojega knjižnega reformatorja, lingvистa, etnografa in zgodovinarja Vuka Stefanovića Karadžića leta 1818 dobili svoj *Srpski rječnik*. V njem je Karadžić utemeljil gramatično in jezikovno osnovo srbske književnosti. Poleg tega so Srbi že pred pojavom ilirizma imeli svojo osrednjo narodnokulturno ustanovo – Matico srbsko, v času ilirizma pa so razvili še druge oblike narodnokulturnega življenja. <sup>519</sup>

V zgodovinskem razvoju jugoslovanske ideje je bilo že od njenega političnega začetka v 19. stoletju opazno, da jo njeni

---

historiji stranačkih odnosa, str. 167–168, 176, 183–193, isti, Jugoslovanska ideja, str. 8–12, isti, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, str. 9–12, 49–52, 65–73, 96–124, 135–165, 182–193, isti, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*, str. 292–294; Gross, *Povijest pravaške ideologije*, str. 15–16; Murray Despalatović, *Ljudevit Gaj*, str. 45–202; Pleterski, *Narodi*, str. 24–25; Korunić, *Jugoslovanska ideologija*, str. 68–75, 86–99, 102, 111–112, 129–138, isti, *Jugoslavizam i federalizam*, str. 7–18, 25–113, 150–152; Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, str. 82–92, 119–163; Simoniti, V., *Fanfane nasilja*, str. 206–208; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 16–18.

517 Pleterski, *Narodi*, str. 26.

518 Grafenauer, B., *Zgodovina slovenskega naroda, V*, str. 318–319; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 44–46. O pojavu in neuspehu ilirizma pri Slovencih gl. tudi Petre, Poizkus ilirizma, str. 101–346; Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, str. 69, 103–104.

519 Mamuzić, Ilirizam i Srbi, str. 52, 67–91; Belić, *Vukova borba*; Šidak, Jugoslovanska ideja, str. 10, isti, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, str. 68–69, 104–105; Čubrilović, *Istorija političke misli*, str. 124–125, 155–157.

nosilci razumejo tudi kot sredstvo, ki naj jim v okviru južnoslovanskih narodnih gibanj zagotovi njihovo politično vodstvo. Take pretenzije lahko opazimo že pri Hrvatih znotraj ilirskega gibanja.<sup>520</sup> Kot svoj narodnopolitični program pa so jih, na osnovi koncepta, da je treba izkoristiti vse možnosti, ki jih ponujajo protiturške in protiaavstrijske težnje južnoslovanskih narodov, zelo jasno opredelili v vzhodnem idejnem središču jugoslovanskega povezovanja – v Srbiji. Srbske težnje po politični nadvladi nad drugimi južnoslovanskimi narodi je izrazil srbski politik in državnik Ilija Garašanin, ki je leta 1844 v svojem delu *Načertanije* oblikoval načrt zunanje politike Kneževine Srbije. Po njem naj bi Srbija združila vse Južne Slované v neodvisno južnoslovansko državo, s čimer bi bilo izvedeno državno zedinjenje vseh Srbov. Ta načrt, ki je izključeval enakopravnost drugih južnoslovanskih dežel s Srbijo, je uveljavljal predvsem velikosrbski nadvladovalni narodni interes, ki je kasneje odločilno opredeljeval srbsko razumevanje jugoslovanske ideje.<sup>521</sup> Od velikosrbske koncepcije je v srbski politični misli odstopal le kasnejši narodnopolitični program socialističnega teoretika in politika Svetozarja Markovića, ki je v svojem delu *Srbija na istoku*, objavljenem leta 1872, poudaril, da je rešitev nacionalnega vprašanja južnoslovanskih narodov možna samo na osnovi demokratičnega načela in federativne države, v kateri naj si narodi svojo notranjo ureditev organizirajo po načelu lokalne samouprave. Marković se je dosledno zavzemal za pravico samoodločbe južnoslovanskih narodov, glede Srbije pa je menil, da ima pri nastajanju južnoslovanske federacije lahko le vlogo pobudnika, ne pa zavojevalca.<sup>522</sup>

---

520 Pleterski, *Narodi*, str. 24.

521 Gl. Čubrilović, *Istorija političke misli*, str. 127, 137–143, 146–152; Pleterski, *Narodi*, str. 23; Šimunić, »Načertanije«, str. 26–67 (gl. tudi Valentić, Predgovor, str. I–X in Krušelj, Pogovor, str. 109–120. Izvirno besedilo »Načertanija« gl. prav tam, str. 91–108); Nikić, Od »načertanija« do koncepta povezivanja, str. 30–31, 33, 41, 43–44, 46; Simoniti, V., *Fanfara nasilja*, str. 209–210; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 21–24.

522 Marković, *Srbija na istoku*, str. 137–139, 153–160; Đorđević, Radanje Svetozareve Srbije, str. 7, 12, 15–16, 18–19; Bogdanov, *Historijska uloga*, str. 118–120; Čubrilović, *Istorija političke misli*, str. 228–233; Pleterski, *Študije*, str. 19–27, isti, *Narodi*, str. 59–62.

Za drugo polovico 19. stoletja in nato do oblikovanja prve jugoslovanske države leta 1918 je bilo značilno, da se je tako v okviru narodnoemancipacijskih programov južnoslovanskih narodov kot v okviru zamisli o njihovem državnopolitičnem povezovanju nenehno soočalo dvoje različnih pogledov: unitaristični in avtonomistično-federalistični. Unitarističnega je kot avtentični nacionalni program svojega naroda ob že izoblikovanem velikosrbskem konceptu zagovarjal hrvaški politik in književnik Ante Starčević. Starčević je bil utemeljitelj pravaštva (imenovano je bilo po Stranki prava, katere ustanovitelj in ideolog je bil Starčević), ki se je izločilo iz ilirizma. Pravaštvo je utemeljevalo hrvaško narodnost na načelu zgodovinskega državnega prava, ki na ozemlju ene države priznava samo en politični narod. V tem primeru je to bil hrvaški narod, zato je Starčević za njegov sestavni del štel tudi Srbe znotraj Hrvaške. Starčević, ki ni priznaval srbstva in srbskega imena na Hrvaškem, je v pojem hrvaškega naroda vključeval tudi Slovence in bosanske Muslimane.<sup>523</sup>

Nasprotno kot Starčević, ki je utrjeval načelo hrvaškega narodnopolitičnega samozavedanja, je vplivni oblikovalec političnega in kulturnega življenja na Hrvaškem, đakovski škof Josip Juraj Strossmayer, vztrajal pri osnovni misli ilirizma o narodnokulturni enotnosti Južnih Slovanov. Njegova jugoslovanska koncepcija je temeljila na načelu demokratično združenih samostojnih južnoslovanskih dežel. Te naj bi se, glede na konkretne zgodovinske razmere, povezale bodisi v okviru habsburške monarhije bodisi – v primeru njenega razpada in osvoboditve drugih Južnih Slovanov izpod turške oblasti – v skupni neodvisni južnoslovanski državi.<sup>524</sup>

523 Podrobneje o Starčeviću ter oblikovanju in razvoju pravaške narodnopolitične misli gl. Bogdanov, *Starčević i Stranka prava*, str. 18–42, isti, *Historija političkih stranaka*, str. 729–752; Gross, *Osnovni problemi pravaške politike*, str. 66–67, 81, 87, 96–99, 101, 103–104, ista, *Povijest pravaške ideologije*, str. 5–6, 9–14, 16–252, 418–425, ista, *Die Anfänge*, str. 94–97, 139, 269; Šidak, *Jugoslavenska ideja*, str. 12–13, isti, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, str. 23–24, 53–55, 74–75, 351, isti, *Povijest hrvatskog naroda*, str. 50; Korunić, *Jugoslavenska ideologija*, str. 174, 177; Pleterski, *Narodi*, str. 25, 65–67; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 24–26. Prim tudi Simoniti, V., *Fanfare nasilja*, str. 207.

524 Podrobneje o tem gl. Šidak, *Povijest hrvatskog naroda*, str. 38, isti, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, str. 26–27, 55, 59, 77, 80–81, 124, 328, 363; Gross, *Studije iz*

Načelo enakopravnosti in (narodne) samostojnosti sta poleg Markovića in Strossmayerja poudarjala tudi vidna hrvaška politika Frano Supilo in Ante Trumbić. Supilo, ideolog liberalnega pravaštva v Dalmaciji in prvak Hrvaško-srbske koalicije, se je zavzemal za oblikovanje demokratične jugoslovanske države, ki bi bila utemeljena v decentraliziranem državnem ustroju. S tem bi bila, ob hkratni zagotovitvi enakopravnosti Srbov na Hrvaškem, omogočena čim večja hrvaška državnost znotraj jugoslovanske skupnosti.<sup>525</sup> Enako se je tudi Trumbić, voditelj dalmatinske Stranke prava in eden od vodij Hrvaško-srbske koalicije, med prvo svetovno vojno pa predsednik Jugoslovanskega odbora (organizacije jugoslovanskih politikov – emigrantov iz avstro-ogrske monarhije, ki so v tujini delovali za združitev vseh jugoslovanskih narodov v neodvisno skupno državo), zavzemal za demokratično in enakopravno jugoslovansko državno skupnost. Poudarjanje hrvaške narodne individualnosti in koncept sestavljene države, zamišljene kot enakopravne asociacije različnih narodnopolitičnih interesov, sta bili vodili njegove politične dejavnosti tudi po oblikovanju prve jugoslovanske skupnosti.<sup>526</sup>

---

*hrvatske povijesti XIX stoljeća*, str. 22, 43, ista, *Die Anfänge*, str. 90–93, 143, 144; Ciliga, O rušenju mita Josipa Jurja Strossmayera, str. 254–266; Milutinović, *Štrosmajer*, str. 67–69, 94–96, 98, 228–229, 260–262, 267; Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi*, str. 119–152; Pleterski, *Narodi*, str. 24, 40–45, 48; Korunić, *Jugoslavenska ideologija*, str. 24, 186, 216, 221–223, 280, 282, 284–288, 293, 324, 327–330, 334–335, 343, 386–387, 395–396, 402–403, isti, *Jugoslavizam i federalizam*, str. 9, 14, 124, 127–129, 136, 137, 141, 146, 245–247; Simoniti, V., *Fanfare nasilja*, str. 207–208; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 18–20.

525 O narodnopolitičnih konceptih Frana Supila gl. Bogdanov, O životu i radu Frana Supila, str. 9, 23, 32–39, 44–49, 54–70, 89; Supilo, *Politika u Hrvatskoj*, str. 124–126; Horvat, *Frano Supilo*, str. 287–289, 293–295, isti, *Politička povijest Hrvatske*, str. 430–341, 352–359, 367–369; Šepić, *Supilo diplomat*, str. 11–13, 24, 55, 68, 72, 78, 84, 97–98, 125–126, 152–153, 161, 196–198, 235–236, 239, isti, *Pisma i memorandumi Frana Supila*, str. 4, 9, 15, 17, 58, 77, 78, 98, 106–107, 110–112, 117–122, 147–148, 190, 200–202, isti, Hrvatska u koncepcijama Frana Supila, str. 343–361, 365–368, 372–381; Šidak, *Povijest hrvatskog naroda*, str. 222–223, isti, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, str. 37, 83; Gross, *Povijest pravaške ideologije*, str. 290–294; Pleterski, *Narodi*, str. 122; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 38–39.

526 O tem gl. Smith Pavelić, *Ante Trumbić*, str. 57, 70–72, 81–88, 102–103, 175–176, 224, 286, 292–293, 301–302, 305, 307; Krizman, Trumbićeva misija, str. 178, 184, 186, 187, 193–194, 198–200, 202; Šepić, Hrvatska u koncepcijama Frana Supila, str. 366; Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, str. 6, 16–19, 21–22, 32, 36–41, 47–54, 61; Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, str. 61; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 42.

Izstopanje hrvaške in srbske politične misli pri opredeljevanju vsebine jugoslovanstva v času do konca prve svetovne vojne seveda ni pomenilo, da jugoslovanskega programa v tem obdobju ne bi obravnavala tudi slovenska narodnopolitična misel. Ta je bila ob hrvaški in srbski tretji aktivni politični dejavnik jugoslovanske državne združitve leta 1918. Opredeljevanje Slovencev o jugoslovanstvu je po zavrnitvi ilirizma, tako kot pri Hrvatih in Srbih, potekalo po dveh smereh. Slovenci so jugoslovanstvo kot izraz narodnoosvobodilnih in političnih emancipacijskih teženj nasproti habsburški oblasti razumeli tako v smislu jugoslovanskega narodnokulturnega integralizma kot tudi v smislu zgodovinske oblike svobodnega in enakopravnega nacionalnega življenja politično združenih jugoslovanskih narodov. V drugi polovici 19. stoletja je slovenska politika, ne da bi odstopila od programa Združene Slovenije, najprej podprla jugoslovansko integralistično stališče. Slovenski in hrvaški politiki, od vojvodinskih Srbov pa Laza Kostić, ki so se od 1. do 3. decembra 1870 zbrali v Ljubljani na t. i. jugoslovanskem kongresu, so poudarili vsestransko (kulturnojezikovno, gospodarsko, politično) enotnost Južnih Slovanov iz habsburške monarhije.<sup>527</sup> Do močnejšega prodora jugoslovanske unitaristične misli je na Slovenskem prišlo v letih 1903–1914, ko se je stališče o povezanosti narodnoosvobodilnih teženj Slovencev in drugih južnoslovanskih narodov in nujnosti hkratnega odstranjevanja individualnih razlik med njimi uveljavilo v vseh slovenskih idejnopolitičnih taborih: katoliškem, liberalnem in socialističnem.<sup>528</sup> Jugoslovanskemu unitarizmu so kljub unitarističnemu konceptu socialnodemokratske stranke v socialističnem taboru opazno nasprotovali teoretik in politik Albin Prepeluh, publicist in politik Henrik Tuma in Ivan Cankar. Zagovarjali so jugoslovanski nacionalni pluralizem in federativno jugoslovansko

---

527 O ljubljanskem jugoslovanskem kongresu in političnih razpravah po njem gl. Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 175; Pleterski, *Narodi*, str. 51–56; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 88–91.

528 Perovšek, J., *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 30–33.

državo.<sup>529</sup> V času prve svetovne vojne se je za federativno jugoslovansko državo zavzel še socialnodemokratski politik Etbin Kristan.<sup>530</sup> Toda prevladovala je jugoslovanska integralistična narodnopolitična usmeritev. Na njeni podlagi je v letih neposredno pred prvo svetovno vojno Vseslovenska ljudska stranka podpirala hrvaško-slovenski koncept trializma. Po njem naj bi se na temelju hrvaškega državnega prava ob avstrijski in ogrski oblikovala še tretja, jugoslovanska državna enota v habsburški monarhiji.<sup>531</sup> Slovenska politika se od načela jugoslovanskega narodnega unitarizma ni odmaknila tudi ob razpadu monarhije in nastanku jugoslovanske države leta 1918. Pri tem pa se je Anton Korošec, tedaj najvidnejši slovenski politik in voditelj kratek čas obstoječe Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS; obstajala je od 29. oktobra do 1. decembra 1918, obsegala pa je Slovenijo brez Prekmurja, Hrvaško brez Medžimurja ter Bosno in Hercegovino),<sup>532</sup> v jugoslovanskem združitvenem procesu zavzemal, naj se Država SHS in Kraljevina Srbija združita v skupno državo na federativni osnovi. Doseženi sporazum o tem, t. i. ženevsko deklaracijo (podpisali so jo 9. novembra 1918 v Ženevi), je nato srbska stran razveljavila.<sup>533</sup> Jugoslovanska državna združitev 1. decembra 1918 je bila nato izvršena na nedemokratski in neenakopraven način, ki je uveljavljal centralistično

---

529 Kermauner, D., Albin Prepeluh – Abditus, str. 357–359; Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 323–324; Perovšek, J., Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda, str. 34–35; Rozman, Odnos JSDS do nacionalnega vprašanja, str. 15–16; Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 63, 65; Pleterski, *Narodi*, str. 101, 113–114, Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 161–163.

530 Pleterski, *Narodi*, str. 113–114; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 185.

531 O vprašanju trializma pri Slovencih gl. podrobneje Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 326; Pleterski, *Študije*, str. 119–166, 215–227, isti, *Narodi*, str. 94, isti, *Šuštersič*, str. 253–263, 280–292; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 140–156.

532 Podrobneje o Državi SHS in slovenskem narodnopolitičnem položaju v času njenega obstoja gl. Perovšek, J., *Slovenski prevrat 1918*.

533 O ženevski konferenci o jugoslovanskem zedinjenju in t. i. ženevski deklaraciji gl. Žerjav, Ženevski pakt, str. 92–100; Čulinović, *Državnopravna historija*, str. 334–339, isti, *Državnopravna historija*, 2, str. 205–209; Smith Pavelić, *Ante Trumbić*, str. 172–195; Kranjec, Koroščevo predavanje, str. 225–229; Janković, Ženevska konferencija, str. 225–262; Krizman, Jugoslavenski odbor i Ženevska konferencija, str. 1–46, isti, *Raspad Austro-Ugarske*, str. 163–182; Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 148–159; Stanković, *Nikola Pašić*, str. 246–249; Perovšek, J., Ženeva, str. 213.



državno načelo in s tem le en, velikosrbski nadvladovalni narodnopolitični interes.<sup>534</sup> Tega dejstva se večina habsburških Jugoslovancev ni zavedala, saj so v vsesplošnem jugoslovanskem združitevem navdušenju brez kritičnega preudarka sprejeli dejstvo, da se je tedaj – kot je zapisal oster nasprotnik jugoslovanskega unitarizma in velikosrbske ideje ter eden najproniclivejših opazovalcev prvih dveh jugoslovanskih držav, hrvaški književnik Miroslav Krleža – »naša avstromadžarska stvarnost pijano potrkjala pod prestol Karađorđevićev kakor prazna steklenica piva v smeti«.<sup>535</sup>

Z združitvijo Države SHS in Kraljevine Srbije v Kraljestvo SHS je nastopilo novo obdobje v zgodovinskem razvoju jugoslovanske ideje. Jugoslovanstvo kot politični spodbujevalec narodnoosvobodilnih in večinoma nacionalno integralistično utemeljevanih združevalnih teženj jugoslovanskih narodov je z nastankom jugoslovanske skupnosti dobilo svojo, povsem konkretno državopolitično obliko. Zato se je poslej – glede na nacionalnopolitični značaj jugoslovanske državne formacije in razumevanje njenega pomena za nadaljnji razvoj narodov, združenih v njej – o idejni, narodni in politični vsebini jugoslovanstva v jugoslovanski politiki nenehoma spopadalo več različnih pogledov in mnenj. Prva jugoslovanska država je namreč po ustavnopravni osnovi (Vidovdanski ustavi iz leta 1921 in Oktroirani ustavi iz leta 1931) imela strogo unitaristično in centralistično narodnodržavno bit. Obe ustavi sta posameznim jugoslovanskim narodom odvzemali narodno in kulturnojezikovno individualnost in jih opredeljevali le kot »plemena« namišljenega enotnega jugoslovanskega naroda, ki sta ga vpenjali v centralistični državnopravni okvir.<sup>536</sup>

Tako utemeljena jugoslovanska država je seveda uresničevala narodnopolitični ideal takratnega unitarističnega

---

534 O jugoslovanski združitvi 1. 12. 1918 in pogledih takratne slovenske politike na oblikovanje jugoslovanske države gl. podrobneje Perovšek, J., *Slovenski prevrat 1918*, str. 232–275.

535 Krleža, *Deset krvavih let*, str. 68.

536 Perovšek, J., Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, str. 17–26, isti, *Slovinci in Jugoslavija v tridesetih letih*, str. 19–20.

jugoslovanstva. Njegove privržence, ki so bili različnih nacionalnih pripadnosti in političnih opredelitev, je v narodnoprogramskem pogledu združevalo prepričanje, da je jugoslovanska nacionalna enotnost, ki jo omogoča obstoj jugoslovanske države, edini logični zaključek do tedaj nepovezanega razvoja separiranih jugoslovanskih etnij. Te naj bi v centralistični Jugoslaviji, ki izravnava vse zgodovinske, kulturne in državnopravne razlike med njimi, končno dosegle svojo celostno narodnostno uresničitev. To bi potrdilo njihovo zbiranje v novo, višjo in zgodovinsko močnejšo jugoslovansko narodno skupnost, ki, vsaki med njimi, šele osmišlja njen celotni dotedanji narodnoemancipacijski napor; hkrati pa ji, pretopljeni in povzdignjeni v jugoslovanski državni narod, zagotavlja resnično zgodovinsko svobodo in omogoča začetni njen vsejugoslovanski, edinstveni in neponovljivi življenjski razmah. S tem bi bila preprečena vsaka nadvlada enega dela novega jugoslovanskega naroda nad njegovimi drugimi deli in v tem smislu naj bi bil presežen tudi velikosrbski narodni in politični nadvladovalni program. Najpomembnejša politična stranka, ki je zagovarjala tako razumljeno jugoslovansko narodnounitarno idejo, je bila (do leta 1924) vsedržavna Jugoslovanska demokratska stranka. Dosledni jugoslovanski narodni unitarizem je nato podpirala iz nje izločena vsedržavna Samostojna demokratska stranka, ki je v tridesetih letih svoje politično delovanje nadaljevala v okviru Jugoslovanske nacionalne stranke. V omenjenih strankah so se v času med svetovnjima vojnama na jugoslovanski ravni povezovale liberalno usmerjene politične sile.<sup>537</sup> Razen teh strank so jugoslovanski narodni unitarizem zagovarjali še socialisti,<sup>538</sup> v dvajsetih letih

537 O unitaristični narodni misli in politični praksi Jugoslovanske demokratske oziroma Samostojne demokratske stranke in nato Jugoslovanske nacionalne stranke ter v njih vključenih slovenskih liberalnih unitarističnih sil gl. Gligorijevič, *Demokratska stranka*, str. 76–218, 339–341, 552–553; Matković, *Pribičević i SDS*, str. 75–90, 127–202; Perovšek, J., *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 34–201, 238–284, isti, *Programi političnih strank*, str. 44–46, isti, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, str. 130–147.

538 O narodnopolitičnih pogledih jugoslovanskih in slovenskih socialistov v času med svetovnjima vojnama gl. Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije*, str. 658–686; Perovšek, J., *Nacionalnopolitični koncepti unitarističnih sil*, str. 70–75, 78, isti, *Slovinci in Jugoslavija 1918–1941*, str. 61, 68.

pa še Organizacija jugoslovanskih nacionalistov (Orjuna), ki se je v svojem delovanju spogledovala s političnimi metodami italijanskega fašizma.<sup>539</sup> Do leta 1923 je unitaristično jugoslovanstvo podpirala tudi Komunistična partija Jugoslavije (KPJ).<sup>540</sup>

Vzporedno z doslednim jugoslovanskim unitarističnim prepričanjem se je nanj politično navezoval velikosrbski nadvladovalni pogled. Temu je jugoslovanska ideja predstavljala prikladen način za uveljavljanje velikosrbskega razumevanja jugoslovanske skupnosti, ki naj bi bila zgolj lastnina srbskega naroda, ene same, beograjske politike, in ene, karadorđevićevske kraljevske hiše. Jugoslovanstvo, unitarizem in centralizem so za velikosrbsko nadvladovalno idejo predstavljali učinkovito idejnopolično formulo, s katero so si hoteli njeni nosilci najprej povsem poenotiti in nato politično podvreči celotno državo, da bi se lahko v njej srbski narodnopolitični interes uresničil in izživel do svojih skrajnih moči.<sup>541</sup> (Take politične težnje in tako politiko lahko najbolj nazorno pojasnimo s spominom na takratno politično stvarnost v Weimarski republiki in jih izrazimo s prisposodbo – *verpreussung Jugoslawiens* – torej poprusenje oziroma posrbljenje Jugoslavije.) Velikosrbski koncept je v okviru jugoslovanske ideje vse od leta 1918 uveljavljala Narodno radikalna stranka, ki je v drugi polovici tridesetih let delovala v okviru Jugoslovanske radikalne zajednice.<sup>542</sup> Velikosrbsko izrabljanje jugoslovanske ideje je od nje odvrnilo posamezne vidne zagovornike in prijatelje jugoslovanstva: sotvorca unitarnocentralistične Jugoslavije in v dvajsetih letih najvplivnejšega predstavnika politike jugoslovanskega unitarizma Svetozarja

---

539 Gligorijević, Organizacija jugoslovenskih nacionalista, str. 315–396; Perovšek, J., Nacionalnopolitični koncepti unitarističnih sil, str. 69–70, 72, 75, 77, isti, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 255–258, isti, *Programi političnih strank*, str. 49–51.

540 Lukač, *Radnički pokret*, str. 24–111; Vlačić, *Revolucija i nacije*, str. 11–69, ista, *KPJ i problemi revolucije*, str. 51–52, 58–61, 76–83, 105–115, 138–141, 146–150, 166–177, ista, *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje*, str. 37–38, 44–48, 80–109; Pleterski, *Študije*, str. 290–300; Pešić, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 26–81; Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 215–219, 227–247.

541 Perovšek, J., *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 249.

542 Pleterski, *Narodi*, str. 147–149.

Pribičevića<sup>543</sup> in svetovno priznanega hrvaškega kiparja ter pogostega gosta srbske kraljevske hiše in znanca vplivnih srbskih politikov, Ivana Meštrovića.<sup>544</sup>

Ustavna uzakonitev unitarističnega in centralističnega jugoslovanstva in jugoslovanstvo izrabljajoči velikosrbski državni koncept sta vzbudila odpor že zgodovinsko izoblikovanih nersrbskih narodov, ki, združeni v jugoslovanski državi, niso hoteli privoliti v svoj nacionalni izbris. Nastanek jugoslovanske države je namreč zanje pomenil le združenje v državnem okviru, »ne pa tudi nacionalnega homogeniziranja kot prevladovanja nacionalnosti«. <sup>545</sup> Proti nacionalnemu unitarizmu in velikosrbski politiki so se na podlagi zavesti o lastni narodni individualnosti borili za pravico do svojega jezika, kulture, narodne uveljavitve ter svobodnega in samostojnega nacionalnega razvoja znotraj jugoslovanske državne skupnosti. Njihova narodnopolitična prizadevanja so se bistveno razlikovala od srbskega pogleda na narodnostno problematiko, saj so se Srbi zaradi svoje zgodovinske samozavesti, številčne moči, beograjskega državnega centralizma, prevlade v vojaškem in policijskem aparatu ter pri oblikovanju državne politike zavedali neproblematičnosti lastnega nacionalnega obstoja v jugoslovanski državi. Drugače pa je bilo s Hrvati in Slovenci, ki so nastanek jugoslovanske države razumeli kot dokaz svoje narodne osvoboditve in zgodovinsko priložnost, da sami odločajo o svoji nacionalni usodi. To priložnost so videli v svojem avtonomistično-federativnem narodnopolitičnem položaju znotraj jugoslovanske državne zveze. Hrvati in Slovenci so v političnem prizadevanju za avtonomistično-federalistično preureditev jugoslovanske države še poglobili svojo nacionalno zavest, jugoslovanstvo pa razumeli v smislu politične pripadnosti skupni jugoslovanski državi. Ta naj bi na osnovi takega jugoslovanstva, ki naj ne bi predstavljalo

---

543 Matković, *Pribičević i SDS*, str. 214–242, 247–248; Boban, *Svetozar Pribičević u opoziciji*, str. 10–276; Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, str. 49–231; Krizman, Pogovor, str. 291–300.

544 Meštrović, *Spomini*, str. 145–365.

545 Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, str. 146–147.

nove oblike nacionalnega tlačanja, temveč njegovo nasprotje, zagotovila enakopravno upoštevanje bistvenih nacionalnih interesov vseh narodov, združenih v njej. Poglavitni politični sili, ki sta med vojnama zagovarjali hrvaško in slovensko avtonomistično-federalistično stališče, sta bili Hrvatska republikanska kmečka stranka (oziroma Hrvatska kmečka stranka) in Slovenska ljudska stranka.<sup>546</sup>

Narodna in proticentralistična emancipacijska volja je bila dejavna tudi pri drugih nesrbskih narodih. V Bosni in Hercegovini, kjer je bil razvit muslimanski etnični element, se je izražala prek Jugoslovanske muslimanske organizacije (druga politična organizacija Muslimanov v prvi Jugoslaviji je bil Džemijet, ki je izražal socialne, verske in nacionalne interese Muslimanov iz Makedonije, Kosova in Sandžaka), v Črni gori se je izražala prek črnogorskih federalistov, v Makedoniji pa prek različnih kril Vnatrešne makedonske revolucionarne organizacije.<sup>547</sup> Delovanje proticentralističnih in protihegemonističnih

---

546 O avtonomistično-federalističnih konceptih in politiki HRKS (HKS) in Slovenske ljudske stranke gl. *Voda govori*, str. 137–157, 201–203, 222–223, 227–234, 240–241, 264–270, 278–280; Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 1, str. 288–291, 327–328, 372–377, 381–386, 413–418, 464–469, 535, 545, isti, *Jugoslavija između dva rata*, 2, str. 15, 56–58, 124–125, 142–168; Boban, Zagrebačke punktacije, str. 313–315, 319–324, 329–342, isti, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, str. 41–44; Stojkov, *Opozicija*, str. 28–223, 335–336; Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 187–400, isti, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 182–196, 210–216; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 150–156, 187, 285–288; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 15–20; Perovšek, J., Oblikovanje načrtov o samoodločbi, str. 10–20, 25–26, isti, Slovenska državna volja, str. 127, 130, isti, Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori meščanstva, str. 550–552, isti, »V zaželeni deželci«, str. 153–154, 172–179; Pleterski, *Narodi*, str. 164–165, 172; Banac, *Nacionalno pitanje*, str. 220–225, 322–327; Mužić, *Stjepan Radić*, str. 39–267; Maček, *Memoari*, str. 64–144; Stiplovišek, Prizadevanja za avtonomijo Slovenije, str. 78–94, isti, Avtonomistična prizadevanja, str. 185–194, isti, Državne ureditve, str. 39–50, isti, Die verfassungsrechtliche Lage str. 6–8, 16, 19–20, 24–29, 36–37, 39–42; Prunk, Slovenske predstave o avtonomiji, str. 137–138, 140–141; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 154–157, 178–180.

547 Podrobneje o tem gl. Boban, Zagrebačke punktacije, str. 345–346; Poposki, Džemijet, str. 193–194; Purivatra, Nacionalne koncepcije JMO, str. 143–147, isti, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, str. 164–169, 189, 212–215, isti, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, str. 75–452, 538–578, 584–588; Stojkov, *Opozicija*, str. 224; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 78, 150–158, 187, 288–289; Vujović, *Crnogorski federalisti*, str. 63–408; Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, str. 183–186; Katardžiev, *Makedonsko nacionalno pitanje*, str. 83–113, 126–170, 313–356; Pleterski, *Narodi*, str. 157–158, 166, 168, 174–175; Banac, *Nacionalno pitanje*, str. 301–307, 343, 350, 352–353; *VMRO*, 1–2.

nacionalnih političnih strank je krepilo nadaljnjo nacionalno homogenizacijo nesrbskih narodov. Od vsejugoslovanskih političnih organizacij je tako njihovo zgodovinsko perspektivo podpirala le leta 1921 prepovedana KPJ. Leta 1923 je v okviru široke teoretično politične razprave, ki je tekla v legalnem strankinem časopisju, odstopila od načela jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma. KPJ je od tlej priznavała mnogonacionalni značaj jugoslovanske države in pravico vsakega jugoslovanskega naroda do nacionalne samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, v vprašanju notranje ureditve pa je zagovarjala federativni državnopravni princip. Take narodnopolitične zahteve so nato KPJ in njene pokrajinske organizacije posebej poudarjale znotraj posameznih jugoslovanskih nacionalnih sredin.<sup>548</sup>

Vprašanje jugoslovanske federativne državnopravne preureditve in s tem uresničitve nacionalno-emancipacijskih prizadevanj nesrbskih narodov je bilo prvič dejavno reševano leta 1939 ob oblikovanju posebne Banovine Hrvaške. Ta je po političnem sporazumu med Hrvati in Srbi v okviru Kraljevine Jugoslavije imela poseben državnopravni položaj in določena obeležja državnosti.<sup>549</sup> Oblikovanje Banovine Hrvaške je napovedovalo nadaljnjo smer razvoja reševanja narodnoemancipacijskih zahtev posameznih jugoslovanskih narodov, konkretno slovenskega. Pričakovanja za uresničitev teh zahtev sta preprečila izbruh druge svetovne vojne in razkosanje jugoslovanske države.<sup>550</sup>

---

548 O utemeljitvi federativnega nacionalnega programa KPJ, oblikovanega v teoretskopolični razpravi, ki je potekala od maja do decembra 1923 v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, gl. Lukač, *Radnički pokret*, str. 129–192; Pleterski, *Študije*, str. 297–303, isti, *Narodi*, str. 191–204; Pešič, *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 82–197; Perović, *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 253–340; Perovšek, J., *Samoodločba in federacija*, str. 72–108. Opozarjam, da je gradivo iz omenjene razprave objavljeno v zborniku dokumentov *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 39–426.

549 Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*. Gl. tudi Čulinović, *Državnopravna historija*, 2, str. 297–303, isti, *Jugoslavija između dva rata*, 2, str. 136–168, isti, *Državnopravni razvitak*, str. 201–207; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 15–20; Maček, *Memoari*, str. 128–134, 137–139; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 202–209.

550 Perovšek, J., *Slovinci in Jugoslavija v tridesetih letih*, str. 25–26.

Čas druge svetovne vojne v Jugoslaviji (1941–1945) je idejo jugoslovanstva postavil pred hudo preizkušnjo. Jugoslovanski narodi so morali v razmerah genocidne okupacije (Slovenija, Makedonija, Srbija), državljanskega spopada (Srbija, Črna gora, Slovenija) in surovega medetničnega obračunavanja (Hrvaška, Dalmacija, Bosna in Hercegovina, Kosovo) temeljito preudariti svoj narodni in zgodovinsko državni interes. Pri tem je ta preudarek izhajal iz slabih izkušenj nesrbskih narodov s prvo jugoslovansko državo in njihovega ostrega nasprotovanja velikosrbski politiki. V teh razmerah je v jugoslovanskem prostoru prevladala odločitev za jugoslovansko državno kontituiteto, ki ji je med vsemi tedanjimi jugoslovanskimi vojaškopolitičnimi opcijami odločilno oporo dalo partizansko odporiško narodnoosvobodilno gibanje. To gibanje, ki so ga sestavljala avtonomna vojaškopolitična narodnoosvobodilna gibanja posameznih jugoslovanskih narodov, se je na drugem zasedanju svojega najvišjega oblastnega in političnega organa, Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (PSNOJ), 29. novembra 1943 v Jajcu odločilo za obnovitev jugoslovanske države in njeno preureditev na federativni osnovi. Drugo zasedanje PSNOJ je poudarilo, da je federativna preureditev Jugoslavije utemeljena na pravici do narodne samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi, in da le federacija zagotavlja suverenost jugoslovanskih narodov, združenih v njej. Zasedanje je sprejelo tudi sklep o zagotovitvi vseh narodnostnih pravic nacionalnih manjšin.<sup>551</sup> To je bil pomemben sklep, saj prva jugoslovanska država ni priznavala narodnih pravic Albancev, Madžarov, Romanov in drugih nacionalnih manjšin, ustvarjala pa je še vrsto drugih nerešenih problemov v mednacionalnih odnosih.

Druga, federativna jugoslovanska država je v ustavnopravnem pogledu ves čas svojega obstoja priznavala politično načelo narodne enakopravnosti in samostojnosti. Vse jugoslovanske povojne ustave (1946, 1963, 1974) so skozi federativno državno ureditev in priznavanje pravice do samoodločbe, vključno s

<sup>551</sup> *Od Avnoja do delegatske skupštine*, str. 58–59.

pravico do odcepitve,<sup>552</sup> načelno zagotavljale uresničevanje nacionalnih interesov posameznih jugoslovanskih narodov. Njihova hkratna solidarna enotnost naj bi predstavljala smisel skupne federativne jugoslovanske formacije. Tako vsebino jugoslovanstva je po drugi svetovni vojni opredelila edina obstoječa jugoslovanska politična organizacija, Komunistična partija Jugoslavije (od leta 1952 Zveza komunistov Jugoslavije – ZKJ). KPJ je misel o jugoslovanstvu kot povezovalnem dejavniku različnih narodnoemancipacijskih interesov tolmačila s političnim geslom o *bratstvu in enotnosti* jugoslovanskih narodov. To naj bi zagotavljalo trdnost jugoslovanske države in bilo politični temelj jugoslovanskega patriotizma.<sup>553</sup> Dejavno so ga izrazili ob političnem razhodu Jugoslavije s Stalinom in vojaški napetosti med Jugoslavijo in vzhodnoevropskim blokom po letu 1948, ob tržaški krizi, to je nerešenem vprašanju jugoslovanske (slovenske) zahodne meje v letih neposredno po drugi svetovni vojni, in ob bolgarskem zanikanju makedonskega naroda in makedonske republike konec sedemdesetih let. A ob tem je druga Jugoslavija že v prvih letih svojega obstoja zaplula v centralistično smer.<sup>554</sup> V petdesetih letih je jugoslovanski državni in partijski voditelj Josip Broz Tito z izjavami o potrebi po brisanju nacionalnih razlik (1953) in oblikovanju enotne jugoslovanske književnosti in šolstva (1957) dopustil obujanje unitarističnih teženj.<sup>555</sup> Te so se delno odrazile

---

552 *Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije (1946)*, str. 5; *Ustav Socialističke federativne republike Jugoslavije, Beograd (1963)*, str. 31; *Ustava socialistične federativne republike Jugoslavije (1974)*, str. 7.

553 Politično utemeljitev načela *bratstva in enotnosti* v zgoraj navedenem smislu je takoj po koncu druge svetovne vojne podal Josip Broz Tito na ustanovnem kongresu Komunistične partije Srbije. Gl. *Osnovački kongres KP Srbije*, str. 210. O vprašanju jugoslovanstva ter bratstva in enotnosti gl. tudi Ivešič, *Jugoslovanska socialistična nacija*, str. 27–44 in Pešič, »Jugoslovenstvo«, str. 99–111.

554 Gabrič, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji, str. 403–413.

555 Broz, *Govori i članci, VIII*, str. 364, isti, *Govori i članci, XI*, str. 315–316. O obujanju jugoslovanskih unitarističnih tendenc v petdesetih letih gl. Gabrič, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji, str. 417–421; Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 169–174. Prim tudi Ivešič, *Jugoslovanska socialistična nacija*, str. 54–71, 75–78, 82–89, 90–92, 93, 95–102, 105, 106–112, 114–123, 124–131, 133–134, 142, 149–151, 155–160, 163. O tedanjem (ambivalentnem) slovenskem odnosu do jugoslovanskih unitarističnih teženj gl. str. 45–50, 78–82, 89–90, 102–103, 105–106, 112, 123–124, 134, 140, 143, 144, 147–149, 159. Gl. tudi Perovšek, F, *Moja resnica*, str. 222–226; Gabrič, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji,



tudi na 7. kongresu ZKJ 22.–26. aprila 1958 v Ljubljani,<sup>556</sup> čeprav »v kongresnih sklepih o njih ni sledu.«<sup>557</sup> Opazno podporo so nato našle v srbski politiki, ki je prek unitarističnega koncepta ponovno poizkušala prevladati v jugoslovanski skupnosti. Izkazalo se je, da federativna rešitev nacionalnega vprašanja še ne pomeni, da je samolasten narodnokulturni razvoj jugoslovanskih nacionalnih individualnosti dokončno dejstvo. To je opazil najvidnejši jugoslovanski družboslovni in politični teoretik, Slovenec Edvard Kardelj. Leta 1957 je v predgovoru k drugi izdaji svojega znanega dela *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (delo je bilo, razen v slovenskem, objavljeno tudi v drugih jugoslovanskih jezikih) zavrnil misel o zlivanju narodov in opozoril, da se narodi ne morejo odpraviti po nadnarodnih ideoloških političnih koncepcijah.<sup>558</sup> Razhajanja med unitarnocentralističnimi in narodnofederalističnimi pogledi na nadaljnji jugoslovanski državni razvoj in idejo jugoslovanstva je v letih 1961–1962 jasno razkrila tudi javna polemika med srbskim pisateljem in politikom Dobrico Ćosićem ter literarnim teoretikom in nekdanjim članom vodstva Komunistične partije Slovenije dr. Dušanom Pirjevcem. Polemika, v kateri je Ćosić zagovarjal unitarnocentralistični, Pirjavec pa narodnofederalistični program, je močno odmevala v vsem jugoslovanskem prostoru.<sup>559</sup> O vprašanjih, ki

---

str. 414–417, 419, 420, 423–424.

556 Bilandžić, *Zgodovina SFRJ*; Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, str. 330–331, isti, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji, str. 423; Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 194–196; Ivešič, *Jugoslovanska socialistična nacija*, str. 151–155.

557 Bilandžić, *Zgodovina SFRJ*, str. 250. Prim. tudi Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, str. 332; Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 199, 202; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 357.

558 Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, str. L–LII. O Kardeljevem uvodu k drugi izdaji *Razvoja* gl. tudi Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 174–177; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 356–357; Gabrič, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji, str. 422; Ivešič, *Jugoslovanska socialistična nacija*, str. 134–140, gl. tudi str. 132–133. Ob tem opozarjam na avtorjevo tehtno opozorilo, da predstavlja Kardeljev uvod k drugi izdaji *Razvoja*, kljub zavrnitvi misli o zlivanju narodov, in »kljub kompleksnemu besedišču in nejasnosti na nekaterih mestih, napad na republike in definicijo skupnosti ljudi, ki ima jugoslovansko socialistično zavest. Zato jo bomo poimenovali jugoslovanska socialistična nacija Kardeljevega tipa, ki ni klasičnega in ne socialističnega tipa po Stalinu.« (Ivešič, *Jugoslovanska socialistična nacija*, str. 139.) Na Kardeljevo razumevanje zgodovinske končnosti naroda opozarja Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 100–101.

559 O polemiki Ćosić–Pirjavec gl. podrobneje Pekovič, *Ni rat ni mir*, str. 301–303; Rupel,

jih je razkrila, je nato odločil J. B. Tito, ki je na 8. kongresu ZKJ – zbral se je med 7. in 13. decembrom 1964 v Beogradu – javno zavrnil ideje o odpravi narodov in ustvarjanju jugoslovanskega naroda.<sup>560</sup> S tem je bila potrjena ideja jugoslovanstva kot političnega izraza demokratske državne povezanosti samoniklih jugoslovanskih narodov. Na tej podlagi so nato sredi šestdesetih let na vsejugoslovanski ravni politično ustavili unitaristične tendence.<sup>561</sup> To se je pokazalo tudi v razširjenem gledanju na vprašanje jugoslovanskega nacionalnega pluralizma, ko se je jugoslovansko vodstvo leta 1968 odločilo, da razglasi Muslimane v Bosni in Hercegovini za samostojno etnično skupnost.<sup>562</sup>

Po skoraj desetletju bolj ali manj občutnega vsiljevanja unitarističnega pogleda na Jugoslavijo in narode v njej se je sprostilo nacionalno samozavedanje zlasti Hrvatov in Slovencev, katerim je unitarizem ogrožal njihov samostojni kulturni, gospodarski in politični nacionalni razvoj. To se je pokazalo v letih 1971–1972, ko so na podlagi svojega federativnega državnopravnega statusa Hrvati in Slovenci hoteli posodobiti in demokratizirati jugoslovansko državo in družbo in v resnici svobodno odločati o lastnem družbenogospodarskem, političnem in nacionalnem razvoju. Tokrat je jugoslovansko vodstvo politično ustavilo hrvaško in slovensko narodnofederativno demokratično voljo,<sup>563</sup>

---

*Slovenski intelektualci*, str. 98–116; Repe, *Obračun s Perspektivami*, str. 13–16; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 393–394; Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, str. 345–351; Vodopivec, *Slovenci in 20. stoletje*, str. 9, isti, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 359–360.

560 Broz, *Vloga Zveze komunistov*, str. 35.

561 Bilandžić, *Zgodovina SFRJ*, str. 312–315; Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 3, str. 386–387; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 395; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 257–259; Repe, *Posledice Brionskega plenuma*, str. 297; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 350–353; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 391–394; Ivešić, *Jugoslovanska socialistična nacija*, str. 161, 162.

562 Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 285. O teoretičnem in političnem procesu, ki je v okviru komunističnega gibanja in njegove politike privedel do priznavanja muslimanske narodnosti gl. Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, str. 167–250. Gl. tudi Perovšek, J., *Vprašanje etnične posebnosti Muslimanov*, str. 31–39.

563 Bilandžić, *Zgodovina SFRJ*, str. 328–329, 352–364, 403–414, 417–422; Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 3, str. 407–408 (Petranovićevo tolmačenje politične krize v Jugoslaviji v letih 1971–1972 gl. na str. 391–407); Kreft, *Akcija 25 poslancev*, str. 7–98; Repe, »*Liberalizem*« v Sloveniji, str. 702–941, isti, *Liberalizem*, str. 167, isti, *Začetek partijskega »liberalizma*«, str. 309, isti, »*Liberalistični*« ekonomski program, str. 312, isti, »*Cestna afera*,

ki pa je s svojo energijo vseeno dosegla, da so leta 1974 sprejeli novo ustavo, ki je utemeljila državnost posameznih jugoslovanskih federativnih enot. Jugoslavija se je preoblikovala v sestavljeno državo, ki so jo tvorile posamezne federalne države: Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Črna gora, Makedonija in Srbija, v kateri sta bili oblikovani še posebni avtonomni pokrajini – Kosovo in Vojvodina.<sup>564</sup> Tako državnopravno preoblikovanje je pomenilo novo priložnost za idejo jugoslovanstva, saj sta bili po novi ustavi enakopravnost in samostojnost jugoslovanskih narodov in narodnosti (tujerodnih nacionalnih manjšin) dosledno uveljavljeni kot temelj družbenih, političnih in mednacionalnih odnosov v jugoslovanski skupnosti.<sup>565</sup> V tem smislu je bila opredeljena tudi sestava najvišjih organov državne in politične oblasti. Predsedstvi Socialistične federativne republike Jugoslavije in Zveze komunistov Jugoslavije so po enakopravnem nacionalnem merilu sestavljali predstavniki vsake jugoslovanske federativne enote in avtonomne pokrajine.<sup>566</sup> Po letu 1974 je bila močnejše poudarjana tudi jugoslovanska nacionalna pluralnost, saj so se v javnem družbenem in političnem življenju poleg srbskega in hrvaškega slišali tudi jeziki drugih narodov in narodnosti. Sredi sedemdesetih let je bilo jugoslovanstvo politično utemeljeno z načelom enotnosti v različnosti, to je v smislu pripadanja različnih narodnih individualnosti širši (jugoslovanski) državnopolitični skupnosti.

Načelo demokratične federativne državne povezanosti kot pogoja jugoslovanske ideje in s tem obstoja jugoslovanske države je bilo resno problematizirano že prvo leto po smrti Josipa Broza Tita. Leta 1981 so z zahtevo po lastni federativni

---

str. 314–315, isti, Začetki Teritorialne obrambe Slovenije, str. 317, isti, Akcija 25 poslanec, str. 329, isti, »Komunisti smo v tej državi na oblasti«, str. 334–335; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 397–403; Vodopivec, *Srednja Evropa*, str. 10, isti, *Slovenci in 20. stoletje*, str. 10, isti, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 400–407; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 283–285, 291–310; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 354–355, 358–367.

564 *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije (1974)*, str. 25–26. O jugoslovanski ustavi iz leta 1974 gl. tudi Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 411–413.

565 *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije (1974)*, str. 90, 100, 107, 109, 118.

566 Prav tam, str. 142, 145; *Statut Zveze komunistov Jugoslavije*, str. 52; Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 3, str. 413, 415; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 339, 340, 349.

nacionalni državnosti in s tem uveljavitvi temeljnih človeških in nacionalnih pravic ter svoboščin pripadniki večinskega neslovenskega albanskega naroda na Kosovu prebudili srbsko narodno in politično nadvladovalno bit.<sup>567</sup> Zahteve po federativni narodnodržavni uveljavitvi Albancev na Kosovu Srbi v zgodovinski pokrajini srbstva in srednjeveške srbske državnosti niso bili pripravljene sprejeti. S tem je bila spočeta jugoslovanska državna kriza, ki se je v zadnjem desetletju obstoja druge jugoslovanske skupnosti na idejni in narodnopolitični ravni odražala prav v vprašanju jugoslovanstva. Nacionalna suverenost albanskega in vseh jugoslovanskih narodov sploh je še enkrat postala ključno vprašanje jugoslovanske stvarnosti. Velikosrbska narodnopolitična usmeritev, ki je kosovsko vprašanje zaostrila v osrednji jugoslovanski problem, je hotela sebe postaviti za vodilnega varuha jugoslovanske države in s tem jugoslovanske ideje. To idejo je zagovarjala le z njeno unitaristično vsebino. Leta 1983 je prek zamisli o t. i. *skupnih šolskih jedrih* načrtovala uvedbo enotnega vsejugoslovanskega kulturnovzgojnega učnega programa s perspektivo kasnejše narodne unifikacije. Ta naj bi bila izvršena na srbsko-hrvaški jezikovni podlagi. Take zamisli, na katere se je navezovalo politično poudarjanje jugoslovanskega *skupništva* oziroma *zajedništva* (le-to je temeljilo v poudarjanju skupne pripadnosti vseh državljanov Jugoslavije eni, jugoslovanski državi, pri čemer naj bi bili posebna nacionalna pripadnost in suverenost narodov drugotnega pomena), so podpirali ali pa jim niso javno nasprotovali v vsem srbsko-hrvaškem jezikovnem prostoru. Ostro pa so se jim uprli slovenski kulturni delavci in slovenska javnost. Konec osemdesetih let je na Slovenskem prišlo do uveljavitve skupne protiuunitaristične narodnopolitične volje, ki so si jo delili neuradna protikomunistična kulturniška opozicija, tehnična inteligenca, gospodarski

---

567 O tem gl. tudi Vodopivec, *Srednja Evropa*, str. 11, isti, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 468, 471, 477; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 361–364. O dogodkih na Kosovu leta 1981 pišeta tudi Bilandžić in Petranović. Njuno tolmačenje tega dogajanja gl. v Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, str. 9, 70–78; Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 3, str. 448–451. Gl. tudi Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 386–387, 390.

menedžment in nekateri vodilni člani ter večji del članstva Zveze komunistov Slovenije. Protiunitaristična usmeritev se je uveljavila tudi v drugih družbenopolitičnih organizacijah v Sloveniji. Med njimi je bila posebej opazna pri Zvezi socialistične mladine Slovenije.<sup>568</sup>

Od srede osemdesetih let je razvoj v Jugoslaviji šel v očitno unitaristično smer. To smer, ki je prevladovala tudi v oficirskem zboru in organizaciji ZKJ v Jugoslovanski ljudski armadi,<sup>569</sup> je podpiral večji del jugoslovanske politike, drugi pa se ji ni, tako kot v Sloveniji, javno in jasno upiral. Pri tem je jugoslovanstvo kot zanižanje posebnega narodnostnega pripadanja imelo svojo pravno veljavno oporo, saj je že od leta 1961 obstajala možnost jugoslovanske narodnostne opredelitve.<sup>570</sup> Ob popisu prebivalstva leta 1981 se je ob izrekanju nacionalne pripadnosti za Jugoslovane opredelilo že več kot 1,200.000 prebivalcev, to je dobrih 5 odstotkov vseh jugoslovanskih državljanov.<sup>571</sup> Unitaristični koncept je krepila še ideološka teza o enotnosti vsega jugoslovanskega socialističnega delavskega razreda. Posebej resno je zadevala položaj slovenskega naroda. Po množični migraciji delavcev s pretežno srbsko-hrvaškega govornega območja v Slovenijo v sedemdesetih in osemdesetih letih so namreč pripadniki

---

568 O t. i. skupnih šolskih jedrih, slovenskem odzivu na to zamisel, idejnopolični osnovi in obliki t. i. skupništva (zajedništva), ter uveljavljanju protiunitaristične volje v Sloveniji po letu 1983 gl. Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, str. 138, 146; Zlobec, C., *Slovenska samobitnost in pisatelj*, str. 53–124, 190–224, 252–261, 265–268, 281–285, isti, *Priznam, rekel sem ...*, str. 22–27, 163–242; Prispevki za slovenski nacionalni program, str. 1–246; *Gradivo za slovensko ustavo*; Kermauner, T., *Pisma srbskemu prijatelju*, str. 7–293; Rupel, *Slovenstvo kot politično prepričanje*, str. 12–170; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 407–419; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 371, 375, 378, 381–383, 396, 397; Vodopivec, *Slovenci in 20. stoletje*, str. 11–12, isti, *Od Pohlínove slovnice do države*, str. 462–463, 472–474, 481–484; Repe, *Jutri je nov dan*, str. 44–48, isti, »Osemglava pošast nacionalizma«, str. 389, isti, Začetek reformnih procesov v ZKS, str. 398, isti, Majniška deklaracija 1989, str. 422, isti, Ustavna dopolnila, str. 425; Grafenauer, N., Sedeminpetdeseta številka, str. 400; Bučar, Javna tribuna o ustavnih spremembah, str. 401; Šeligo, »Odpovedujemo Zvezi književnikov Jugoslavije pravico...«, str. 424; Gabrič, Zaostrenost mednacionalnih odnosov, str. 1166–1168, 1171–1173; Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 134, 136.

569 Prim. tudi Čepič, Jugoslovanska krizna žarišča, str. 1180; Vodopivec, *Od Pohlínove slovnice do države*, str. 486.

570 *Jugoslavija 1918–1988*, str. 44, tabela 3–9.

571 Prav tam. Gl. tudi Ivešič, *Jugoslovanska socialistična nacija*, str. 162.

drugih jugoslovanskih narodov konec osemdesetih let v Sloveniji predstavljali že 8 odstotkov prebivalstva.<sup>572</sup>

V takih razmerah je na čelo srbske politike leta 1987 stopil srbski partijski funkcionar Slobodan Milošević. Z njegovim političnim nastopom je prišlo do idejnega spoja med Zvezo komunistov Srbije in velikosrbsko narodnopolitično voljo, posebej poudarjeno v Memorandumu Srbske akademije znanosti in umetnosti, oblikovanem leta 1986.<sup>573</sup> In velikosrbski koncept je dosegel, da je, brez odpora drugih jugoslovanskih političnih središč, tudi slovenskega, 28. marca 1989 unitariziral srbsko republiko, saj je ustavno uveljavil ukinitvev pokrajinske avtonomije Kosova in Vojvodine. S tem je znotraj jugoslovanske države povečal in poenotil srbsko državnopravno formacijo.<sup>574</sup> To je napovedovalo velikosrbski unitaristični pohod na jugoslovansko državo, čemur so bili v oporo tudi amandmaji k zvezni ustavi, sprejeti 22. oktobra 1988, ki so omejevali načelo demokratične federativne narodnodržavne suverenosti združenih jugoslovanskih narodov.<sup>575</sup> Uresničen naj bi bil vsejugoslovanski uni-

572 *Statistični letopis Republike Slovenije 1993*, str. 48, tabela 4–3 (stalno prebivalstvo po narodnostni pripadnosti ob popisih 1953, 1961, 1971, 1981 in 1991; podatek je izračunan iz navedene tabele). O množičnem dotoku priseljencev iz južnih republik v Slovenijo, ki je v sedemdesetih in osemdesetih letih začel bistveno spreminjati etnično strukturo urbanih središč na Slovenskem gl. tudi Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 370–371; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 361, 475.

573 »Memorandum« Srbske akademije znanosti in umetnosti gl. v Brandt, *Izvori velikosrpske agresije*, str. 256–300. O memorandumu Srbske akademije znanosti in umetnosti gl. tudi Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 410; Vodopivec, *Srednja Evropa*, str. 11–12, 13, isti, *Slovenci in 20. stoletje*, str. 11, isti, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 477–478; Repe, *Jutri je nov dan*, str. 48–50; Simoniti, V., *Fanfare nasilja*, str. 219–220; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 381–382, 386; Gabrič, *Zaostrenost mednacionalnih odnosov*, str. 1170–1171; Čepič, *Jugoslovanska krizna žarišča*, str. 1180. – Miloševićev narodnopolitični koncept v drugi polovici osemdesetih let gl. v Milošević, *Godine raspleta*, str. 30–36, 54–56, 97, 152–157, 190–191, 219, 233, 238–239, 241–242, 246–247, 287–289, 296–298, 310, 337; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 390–392.

574 O srbskih zahtevah po ustavnopolitičnem poenotenju Srbije in s tem ukinitvi dotedanjega avtonomnega položaja Kosova in Vojvodine gl. Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, str. 79–94, 145; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 407; Vodopivec, *Slovenci in 20. stoletje*, str. 12, isti, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 484–485, 490–491; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 376, 390–392, 395; Čepič, *Jugoslovanska krizna žarišča*, str. 1182–1183. – Gl. tudi Milošević, *Godine raspleta*, str. 119–128, 191–192, 202, 244–245, 266–270, 275–276, 296–299, 318–325, 337, 342–343; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 392–397.

575 O tem gl. podrobneje Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 416; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 391–392; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 405–406; Repe, *Jutri je nov dan*, 161–173;

taristični in velikosrbski program (podpirale so ga predvsem organizacije Zveze komunistov v Srbiji, Črni gori in delno v Bosni in Hercegovini), ki je vsako zahtevo po upoštevanju posebnih nacionalnih interesov tolmačil kot dejanje proti jugoslovanski državi. Za jugoslovansko unitaristično politiko so bili izrazito sporni ustavni amandmaji, ki jih je slovenska skupščina sprejela 27. septembra 1989. Med njimi je izstopal poudarek o samoodločbi kot trajni, celoviti in neodtujljivi pravici slovenskega naroda. Velikosrbska narodnopolitična usmeritev je svoj unitaristični političnodržavni program poskušala uveljaviti na izrednem, 14. kongresu ZKJ (zbral se je od 20. do 24. januarja 1990 v Beogradu), vendar zaradi odhoda slovenske delegacije s kongresa ni bila uspešna.<sup>576</sup> Od svojega cilja ni odstopila in je tudi po uvedbi večstrankarskega političnega sistema v Jugoslaviji spomladi 1990 sistematično zavračala vsako preureditev jugoslovanske države, ki bi omejevala velikosrbski jugoslovanski unitaristični program. Konfederativni predlogi iz nesrbskih narodnopolitičnih središč (Ljubljane in Zagreba), ki so še ohranjali zamisel o širši jugoslovanski skupnosti, niso prodrli.<sup>577</sup> Nesrbski narodi (Slovenci, Hrvatje, Makedonci, Muslimani), za katere se je jugoslovanska ideja sprevrgla v zanikanje njihove narodne suverenosti in je ogrožala njihov nacionalni obstoj ter samostojen nacionalni razvoj, so se zato na osnovi svoje zgodovinske dozorelosti za lastno neodvisno državno življenje v letih 1990–1992 odločili za odhod iz jugoslovanske države.<sup>578</sup> Tako je pre-

---

Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 492; Čepič, *Jugoslovanska krizna žarišča*, str. 1180–1182, isti, *Dopolnila k slovenski ustavi*, str. 1203.

576 Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 419–420; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 394, 400–401; Vodopivec, *Slovenci in 20. stoletje*, str. 12; Repe, *Jutri je nov dan*, str. 125, 232–235, isti, *Odhod slovenskih komunistov*, str. 432–433; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 407–408; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do države*, str. 498; Čepič, *Dopolnila k slovenski ustavi*, str. 1204–1205.

577 O tem gl. Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 424; Vodopivec, *Srednja Evropa*, isti, *Slovenci in 20. stoletje*, str. 12; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 413; Repe, *Jutri je nov dan*, str. 56–62 (o slovenskem konfederativnem načrtu, oblikovanem leta 1990 še v okviru enostrankarskega socialističnega sistema, gl. str. 52–55), isti, *Sami po sebi*, str. 453; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 409–412; Čepič, *Na predvečer osamosvojitve*, str. 1322–1323.

578 O odločitvi Slovencev za odhod iz Jugoslavije in njihovem odhodu iz nje gl. Repe, *Jutri je nov dan*, 63–87, 114–117, 177–194, 273–317, 326–328, 333–409; Vodopivec, *Od*

nehala obstajati druga jugoslovanska skupnost, ki je bila, tako kot prva, oblikovana iz enakih vzrokov, zaradi katerih sta obe tudi propadli: »Narodi so se med seboj združevali v jugoslovansko skupnost iz občutka in dejanske stvarnosti, v okviru katere so živeli, da ne morejo uresničiti lastne individualnosti v vseh njihovih posebnostih, in iz enakih vzrokov so se razšli.«<sup>579</sup> Jugoslavije »niso razbile nacionalne in kulturnozgodovinske razlike, temveč nasilne težnje po njihovem kar se da naglem preseganju in poenotenju.«<sup>580</sup> Slovenci, Hrvatje, Makedonci (in tudi Muslimani v okviru državnopravne ureditve Republike Bosne in Hercegovine) so svojo polno narodno emancipacijo in državno-politično osamosvojitve uresničili v zgodovinskem porazu jugoslovanske ideje, ki sta jo vseskozi omejevala unitaristični raznarodovalni program in velikosrbska nadvladovalna ideja. Zato jugoslovanstvo nima več življenjske moči, dokončno pa je razpadlo leta 2006, ko se je iz Zvezne republike Jugoslavije, ki jo je tvorilo »dvoje oče v eni glavi«, Srbija in Črna gora, še slednja odločila za samostojno narodnodržavno pot.<sup>581</sup>

---

*Pohlinove slovnice do države*, str. 501–521; Čepič, Na predvečer osamosvojitve, str. 1322–1326, isti, Ustava Republike Slovenije, str. 1363–1364, Čepič, Guštin, Uresničevanje plebiscitne volje Slovencev, str. 1326–1332; Gabrič, Osamosvajanje pred zaprtimi vrati svetovne diplomacije, str. 1332–1338, isti, V igro vstopi mednarodna diplomacija, str. 1344–1349; Guštin, Vojna za Slovenijo, str. 1338–1344; Guštin, Prinčič, Pančur, Odmrzovanje osamosvajanja, str. 1359–1363.

579 Simoniti, V., *Fanfara nasilja*, str. 183. – O odhodu nesrbskih narodov iz Jugoslavije gl. tudi Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 412–413.

580 Vodopivec, *Srednja Evropa*, str. 14.

581 O tem gl. tudi Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 416–424.



## IZ RAZMISLEKA O SLOVENIJI

Bil je že večer, 15. januarja 1992, in s celodnevnega pregledovanja historičnega gradiva v Narodni in univerzitetni knjižnici sem se po Vegovi ulici vračal na Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. In tedaj najprej zaslišim in potem vidim eksemplarja, vijugajočega po sredini ulice, ki je vzklikal: »Slovenija, kako te imam rad! Pol življenja bi dal zate!« – »Tudi jaz, tudi jaz!« sem skorajda pomislil, a misel zadržal. Zgodovinarska disciplina mi ni dovolila predajanja opoju mednarodnega priznanja Slovenije, ki so ga tistega dne izrekle države Evropske skupnosti. Tega dogodka sem se kasneje večkrat spomnil in vrednotil ustavljeno misel.

Ker sem »darovanje« z Vegove doživel po duhovnem bivanju med Slovenci v prvi jugoslovanski državi, je razumljivo, da sem se ob nabiranju samostojnih slovenskih let, ki so nekaj časa zdržala pretvorbo v »zgodbo o uspehu«, srečal tudi z vprašanjem, kaj so o sebi razkrili Slovenci po odhodu iz večnacionalnih držav, v katerih so po svojem končnem spoznanju videli nacionalni in demokratični potop. To vprašanje je v zgodovinskem položaju po letu 1991 še toliko bolj pritegujoče, ker nad nami ni ne dunajskega, ne beograjskega pokrova, ne pokrova monistične politične oblasti. Je pa odmerjeno bruseljsko in evroatlantsko nahajališče.

Po obratu z avstrijskega juga na jugoslovanski sever so Slovenci pričakovali, da bodo prišli v »zaželjeno deželo«. O tem so sanjali in pisali še pred omenjeno državno spremembo.<sup>582</sup> A ni bilo tako. Z avtonomijo ni bilo nič, narode so ustavno izbrišali in prelili v srbsko-hrvaško-slovensko narodnost, uradni jezik je nosil prav tako ime, t. i. slovenskih polkov ni bilo več (so pa v Državi SHS novembra 1918 oblikovali slovensko vojaško silo<sup>583</sup>), slovenski vojaki so bili raztreseni po vsej Kraljevini SHS/Jugoslaviji, prepričanje, da so minili strupeni strankarski boji, ki ga je izrazil Albert Kramer v pozdravu načelniku Vseslovenske ljudske stranke in predsedniku Jugoslovanskega kluba Antonu Korošču, ko je ta 23. in 24. marca 1918 obiskal Ljubljano,<sup>584</sup> se ni uresničilo. Slabih dvajset let kasneje je mariborska *Neodvisnost* zapisala, da se Slovenci »ne čutimo skoraj več kot enota, ampak kot mešanica različnih plemen, med katerimi ni nobene skupnosti, ampak je samo neizprosen, brezobziren in brutalen boj do iztrebljenja. Ta plemena so ‚klerikalci‘, ‚liberalci‘, ‚marksisti‘ in drugi, kakor se že vsi imenujejo. Vlogo podpihovanja strasti in sovraštva pa vrši naš od teh strank odvisni tisk, ki dan za dnem zastruplja naše ozračje. Zato ni v njem, in po njem tudi v naši javnosti, nikjer nobenih vrhovnih in nespremenljivih narodnih načel, nikjer nobenih jasnih in trdnih ciljev.«<sup>585</sup> Še vedno so bili tudi Kranjci in Štajerci, čeprav je Ivan Hribar oktobra 1918 pričakoval, da bomo v Sloveniji »vsi [...] samo Slovenci«.<sup>586</sup> Prišlo pa je do kulturnih pridobitev in napredka na gospodarskem področju, a Sava je tekla »doli«, kar je bilo »patriotično«, kot se je leta 1927 zapisalo rosno mlademu Mitji Ribičiču.<sup>587</sup> Na razpolago pa je bila tolažba o pridnosti, poštenosti, zanesljivosti, dobrosrčnosti in sploh neproblematičnosti Slovencev – odlik, ki naj bi pomenile resnico o njihovi civilizacijski podobi. Pozabiti

---

582 Perovšek, J., *Slovenski prevrat 1918*, str. 46–66.

583 Prav tam, str. 136–162.

584 *Slovenski narod*, 26. 3. 1918, Praznik slovenskega ženstva, str. 2.

585 *Neodvisnost*, 1. 12. 1936, *Neodvisnost*, str. 1.

586 *Slovenec*, 15. 10. 1918, Ivan Hribar, *Uprava Jugoslavije*, str. 2.

587 *Učiteljski tovariš*, 13. 1. 1927, Mitja Ribičič, *Patriotizem*, str. 2.

ne smemo tudi na politične stranke, organizacije in združenja, ki so se razrasli po slovenskem prostoru. Federalistično usmerjeni med njimi so znali kot državni vzor omenjati Združene države severnoameriške ali Švico.

Zgodovinopisje je gornja vprašanja že precej razjasnilo, sodobniki v prvem jugoslovanskem času, to je v slabih 22 letih in pol, pa so zmogli pripraviti dve obsežni, v resnici celostni predstavitvi tedanjega slovenskega razvoja. Tako zelo jih je le-ta zanimal. *Zbornika Slovenci v desetletju 1918–1928* (1928) in *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije* (1939) sta še danes standardni deli strokovne literature.

In naših skoraj trideset let? Slovenci so dosegli meddržavnopravni položaj – Republiko Slovenijo, njihov jezik je iz druge Jugoslavije prenesel svoj uradni značaj, spet smo dobili svojo vojsko, kultura in šport sta požela izjemne uspehe v tujini, mediji so se še bolj razvili, o gospodarstvu kasneje, tok Save po zapustitvi slovenske države ne vzbujajo prejšnjih občutkov. Na Slovence ne moremo več gledati kot na »prehlajeni predmet zgodovine«. <sup>588</sup> Avtor omenjene oznake Tomaž Šalamun je to izrekel v slavnostni besedi ob slovenskem kulturnem prazniku leta 2000. Slovenijo je videl kot »lepo, relativno bogato, živo in ustvarjalno deželo. Ljudje so prijaznejši, spremembe so globinske, jezik je svež, isker [...]. Čudež civilizacijskega pospeška se tu dogaja z veliko silo.« – »Toliko smo realizirani,« je dodal, »da upajmo, ne bomo več hlatali po dežurnih velikih očetih, da bomo vzdržali svojo suverenost in svojo demokratičnost. Modrost ljudstva je tudi v tem, da ne sledi svojim elitam, če te zablodijo, ampak jih enostavno razreši dolžnosti.« <sup>589</sup>

Vendar je nastal »raj z napako«. <sup>590</sup> Ideološka »plemena« so ostala in poleg starih uporabljajo še nova orodja – izkušnjo drugega svetovnega spopada, osamosvojitve ter prejšnje družbe, ki

588 *Naši razgledi*, 9. 5. 1964, Tomaž Šalamun, Duma 1964, str. 178.

589 Šalamun, *Govor 2000*, str. 4, 5.

590 *Delo*, 7. 6. 2016, Marko Bucik, Raj z napako: Slovenija leta 2041: v kakšni državi si želimo živeti čez 25 let in kako priti do nje?, str. 5. O tem gl. tudi Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 31–32, 89, 140, 171, 189, 274–275, 278. Prim. tudi str. 28.

je bila prepojena z »organizacijo, politiko, materijo, ideologijo, z vsem, kar je na svetu pomembnega, bila je Svet«. <sup>591</sup> Kot je opozoril dr. Samo Javornik, Slovenci s seboj

»nosimo polno omaro nerazčiščene psihološke prtljage, ki nam jemlje razvojno energijo. Če pogledamo, kaj se nam dogaja v družbi: stalno se vračamo v preteklost, vedno nachenjamo ene in iste teme in jih nikakor ne moremo razčistiti, ponotranjiti in usvojiti kot del našega kolektivnega nezavednega. In to počnemo na težak, plutonovski način. Neprestano je v zraku težka energija, energija usodnosti in kolektivne travme. In ta zaciklanost v lastno psihološko dediščino je tako omejujoča, da nas države, ki so s tem bolje opravile, v svojem razvoju prehitujejo po levi in desni. Slovenija potrebuje modre ljudi.« <sup>592</sup>

Naš razkol je nevaren, je poudaril dr. Iztok Simoniti, ker Slovenci po skoraj tridesetih letih samostojnosti nismo gotovi, da smo demokracijo utrdili kot edino organizacijo družbe in države. A v demokraciji smo »najmanj nevarni drug drugemu«. <sup>593</sup>

Novi slovenski svet je nastal iz temeljnega nasprotja: medtem ko so tisti, ki so s polnimi pljuči zadihali narodno čustvo in pričakovali zgodovinski dvig slovenstva ter njegovo etično potrditev – »vsi smo bili povabljeni«, je to na prelomu tisočletij ubesedil Šalamun <sup>594</sup> –, je nastopila *the open season*: lovska sezona olastninjevalnih, orožarskih, političnih in drugih predatorjev. Ti so se, kot je odlično poudaril dr. Janez Markeš, zbrali »pri velikem zamahu po skupnem premoženju«. <sup>595</sup> In kolikor je bil komunistični socializem v vseh svojih oblikah nepošten, se zdi, »da po škodljivih učinkih ne more biti primerljiv z grozljivostjo pohlepa, ki je na plan udaril v privatizacijskih procesih

591 Kermauner, T., Vladimir Bartol, str. 441.

592 Svete, Cilj duše, str. 42. Prim. tudi Simoniti, I., *Vode svobode*, str. 12–13, 47, 72.

593 Simoniti, I., *Vode svobode*, str. 190, 148.

594 Šalamun, Govor 2000, str. 4.

595 Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 88. Gl. tudi str. 26, 33.

osamosvojene samostojne Slovenije«. <sup>596</sup> Z razvezanostjo ideoloških vezi starega režima si je Slovenec poiskal »novega gospodarja, kapitalizem, nanj pa se je začel naslavljal iz najmanj dveh različnih smeri, leve in desne, kakor na avbo iz narodne noše na glavi zrele ženske, godne za osvojitvev in osemenitev na njenih prostranih in preoranih poljanah slovenske nacionalne biti«. <sup>597</sup>

»Zgodbe moči, oblasti in logike moči in denarja,« nadaljuje Markeš, se bodo v Sloveniji »bržkone nadaljevale vedno tudi v prihodnosti. Menjavali se bodo igralci in ti se vseskozi menjavajo, konj, na katerem sedijo, je dobri stari slovenski znanec: z delom nezasluženi kapital. Junaki, ki so si junaštvo hoteli pozidati na slovenski zadevi, so to prej kot kaj drugega osramotili.« <sup>598</sup> Tako se kot tragično zastavlja vprašanje o vrednosti velikih idej, tudi o samostojnosti, »ko so se za njimi, kot je videti danes, svetili predvsem dolarski bankovci in golide družbenega premoženja, voljnega za privatizacijo tistih, ki so bili že dlje časa nanjo pripravljeni«. <sup>599</sup> »Osamosvojiteljsko lopovstvo« <sup>600</sup> je v ta namen in z vsepolitičnim konsenzom onemogočilo pravno državo, pri ljudeh pa ubilo naboj državnštva. <sup>601</sup> »Danes je protipravnost z enakomerno razporejenostjo po vseh strukturah družbe postala močno lepilo sistema.« <sup>602</sup> Kot način in vezivo delovanja družbe se je utrdila korupcija. Razkrita dejstva kažejo, da našo družbo obvladuje velika količina nepoštenosti – v zdravstvu, gradbeništvu, univerzitetnem šolstvu, prometu, gospodarstvu, bančništvu, cerkvenem finančništvu. <sup>603</sup> »Korupcija je naš, 'osamosvojitveni' pridelek. Kriva nista niti Bruselj niti bivši režim.« <sup>604</sup>

---

596 Prav tam, str. 187. Prim. tudi str. 188, 236.

597 Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 227. Gl. tudi str. 262–263.

598 Prav tam, str. 96–97.

599 Prav tam, str. 17.

600 Simoniti, I., *Vode svobode*, str. 19, 24, 56, 70, 103. Gl. tudi Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 14.

601 Simoniti, I., *Vode svobode*, str. 21, 47, 93–96, 103, 125–129, 133, 156; Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 89. Prim. tudi str. 49–50, 68–77, 82–83, 95, 182, 184, 185, 273.

602 Simoniti, I., *Vode svobode*, str. 20.

603 Prav tam, str. 25, 89, 96, 97, 131. Prim. tudi str. 14, 74. Gl. tudi Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 39, 186–187.

604 Simoniti, I., *Vode svobode*, str. 98.

In kakršen koli družbeni sistem bi v samostojni Sloveniji že vzpostavili, bi ga slovenski ljudje katere koli oblasti zlorabili.<sup>605</sup> Prikladnost iger brez kruha – političnih in ideoloških vojn, vključno s tisto, skorajda državljansko na spletu, je za to početje nesporna. Ob tem človeška brezbržnost in zanikanje duhá – projekt njegove suverenosti v osamosvojeni in mednarodno priznani državi še ni dokončan<sup>606</sup> – govorita o veliki vrednostni oseki. Vrednote so utonile v »pohlepu, napuhu in udobju novega blagostanja«. <sup>607</sup> Izrojena tekmovalnost in neusmiljeno stremušstvo, zastavljena že z osnovnošolskim sistemom – tvorcem le v individualni zgodbi veljavnega bivanja –, sta oglušila človečnost. Vseprisotni so »snovna mehanika, snovni primitivizem, trpna vdanost brez občutka za nove zgodovinske dimenzije, funkcionalna disciplina, ki razvija le pasivni odnos«. <sup>608</sup> Neprestano utirjanje lojalnega podložnika oblasti in vzgajanje konformnih ljudi sta v slovenskem kulturnem prostoru pustila hude posledice. <sup>609</sup> Slovenec ni postal, kar je kot narodovo izpolnitev videl Edvard Kocbek, »notranji silak«. <sup>610</sup> Zavladali sta nestrpnost in agresija, Slovenci civilizacijskega pospeška moralno niso vzdržali. Pospešek ima le ofenziva neoliberalnega kapitalizma, »ki hoče ekonomijo spremeniti v temeljno pravico demokracije. Ne človek, ekonomija bi naj bila nosilka ‚človekovih‘ pravic.« <sup>611</sup>

O gornjem je dobro spregovorilo več, deloma že navajanih razčlenjevalcev sodobne slovenske družbe. Eden vodilnih slovenskih psihoanalitikov dr. Matjaž Lunaček je na vprašanje, kateremu tipu pacienta ta trenutek ustreza slovenska družba, odgovoril: »Zagotovo narcističnemu, saj družbeno okolje to omogoča, celo zahteva. V njem želimo čim bolj poskrbeti zase in pri tem odrivati druge. Zaradi vse večjih delovnih obremenitev lahko delno govorimo tudi o obsesivnosti.« Generacija, že

---

605 Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 179.

606 Prav tam, str. 275.

607 Prav tam, str. 15.

608 Prav tam, str. 104.

609 Prav tam, str. 150.

610 Kocbek, *Slovenski človek*, str. 2.

611 Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 22.

odrasla v sistemu, ki je drsel v današnjo situacijo, nima razvitih etičnih in moralnih norm. »Največje zlo v naši družbi sta nekrivdnost in brezsravnost.« Ob tem pa imajo politiki v glavah povsem nerealno sliko stanja v državi. Morali bi na psihoanalizo, »da bi se začeli približno zavedati, kaj počno. Prav stik z realnostjo je pri narcistični populaciji v resnici okrnjen. [...] Bolj kot druge poklice posebnega pomena politike toliko bolj oblikuje kombinacija ambicioznosti in naglega političnega vzpona. Takšna situacija ni stabilna, je pa za narcistične osebe fantastična sila za njihovo delovanje.« Markeš je k temu dodal: moč se kaže kot »patološka, da ne rečemo sociopatska prekoračitev volje do moči«. Svoje so si vzeli tudi delodajalci, ki po drugi strani spodbujajo krizo vrednot. Če namreč pogledamo v zgodovino,

»ugotovimo, da so delavske pravice z velikimi napori in ogromno žrtvami postajale čedalje večje. Dokler ni prišlo do neoliberalizma, kjer z delavci lahko znova počnejo, kar se jim zahoče. Ob armadi brezposelnih oseb nimajo več nobenih moralnih obveznosti do zaposlenih. [...] Gre za regresivni proces in spodkopavanje družbe oziroma države, kjer želijo delodajalci vzpostaviti svoj red. Države s tradicijami se temu lahko postavijo po robu, medtem ko Slovenija vse to dopušča. Kljub uzakonjenim standardom na tem področju so se vedno našle luknje, kako zakonodajo zaobiti in izigrati.«<sup>612</sup>

V modernem slovenskem prostoru že na družbenem vzorcu obnašanja političnih in drugih predstavnikov kronično primanjkuje tudi, če ne predvsem osebne odličnosti kulturnih, družbenih, gospodarskih in političnih deležnikov. Vse bolj je jasno, kako veliki so deficiti slovenske družbe na področju politične, še bolj pa družbene kulture, ob tako radikalnem pomanjkanju

---

612 *Psihoanalitik Matjaž Lunaček*, str. 2–3; *Markeš, Premišljevanja o Sloveniji*, str. 105. Gl. tudi str. 267.

teh.<sup>613</sup> Skupni imenovalec nacionalne identitete postaja neomikanost. V splošnem družbenem okolju je težko zaslediti

»zadovoljivo raven srčne kulture, ki bi jo bodisi lahko zaznali po bontonu v medsebojnem sporazumevanju bodisi pa po dobronamernosti, ki je v medčloveških, družbenih, tudi političnih razmerjih njen zelo dober indikator. V sodobni Sloveniji, se zdi, na skorajda vseh področjih družbenega življenja manjka dobronamernosti, posebej izrazito pa je to v politiki, pri kapitalu, pri procesih lastninjenja in povsod, kjer sistemska dogajanja države sprožajo pohlep. Zdi se celo, da slovenski kulturni prostor dobronamernost in vse, kar definira srčno kulturo, pravzaprav razume bolj kot šibkost ali kot pomanjkanje realne moči in ne kot indikator družbene odličnosti.«<sup>614</sup>

Ob tem »šefovske etaže« še neusmiljeno pobijajo socialni čut, zanikanje glasu zaposlenih in v njegovi senci prežeči mobing pa neslišane ali že žrtve potiskajo v socialno izolacijo; v njej razvijejo kompleksen anksiozno-depresivno-odvisniški položaj, ki jim onemogoča, da bi normalno funkcionirali, in jim znatno zniža kvaliteto življenja.<sup>615</sup> Čeprav so izdelane zakonske podlage za obrambo pred mobingom v Evropski zvezi in Sloveniji,<sup>616</sup> se nanje le redko kdo upa opreti. »Šefovske etaže« se zavarujejo z uslugami prijateljskih in dobro plačanih odvetniških družb. »Ekcesni neoliberalni kapitalizem [je] tista socialna bolezen, katere simptomi so zalili Slovenijo že v zametku njene države.«<sup>617</sup>

---

613 Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 23–24. Prim. tudi str. 253–254, 278.

614 Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 242–243. Markeš lepo opiše intelektualno in vsako drugo odličnost. Sestavljajo jo »vrednote znanja samega po sebi, potem omika, pozidana na priznavanju enakosti vsakega človeka kot enakega in enakopravnega človeškega bitja. Odličnost ne zadeva le individualno ali individualizirano raven, temveč tudi socialno, etnično, zadeva zaveze o enakih možnostih za udejanjenje lastnega in drugih življenj.« (Prav tam, str. 244.)

615 *Delo: sobotna priloga*, 10. 3. 2012, Matija Grah, Borut Škodlar, Bojana Avguštin Avčin, Na robu obupa, na robu blaznosti: mobing, psihično nasilje na delovnem mestu, str. 10–11.

616 *MOBING*.

617 Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 25. Gl. tudi str. 110–111.



Na podoben način je razmišljal tudi akademik Niko Grafenauer, ki se mu glede na položaj in brezizhodnost, kot ju je zaznal, »slovenski samomor prikazuje le še v eni sami celostni obliki. Za to stanje pa ni več kriv nihče drug od nas, saj smo, kakršni smo – prepirljivci, klikaši, tatovi, ciniki, nastopači itd. – skratka vaška srenja brez vizije in državljanske samoodgovornosti. Ni važno, kaj drugi delajo z nami, je nekoč rekel Dušan Pirjevec, ampak to, kaj sami počnemo s sabo.«<sup>618</sup> Tolažba iz prve (in tudi druge) Jugoslavije očitno ne vzdrži več. Tudi primerjava z drugimi po svetu ne, saj smo zase sami odgovorni. Stopiti je treba pred ogledalo. Pri tem Hribarjeva – kot je 18. aprila 1941 napisal v svojem poslovilnem pismu – z vesoljno svetovno dinamiko »splinola duša«<sup>619</sup> še vedno čaka na Slovence (oni, ki naj bi to bili, se, naveličani drug drugega, med obiskovanjem svetá med seboj največkrat niti nočejo poznati), medtem ko veleposlanik mag. Bojan Grobovšek v *Misterijih*, reviji na robu medicine in drugih znanosti, maja 2014 sporoča, da – in smo zopet pri Švici – v svoji knjigi *Zakaj Slovenija ni Švica* zagovarja razpolovitev veljave slovenskega uradnega jezika. Po njegovem »bi bilo za Slovenijo morda zelo dobro, če bi se poleg nacionalnega uradnega jezika slovenščine uvedlo še en uradni jezik, konkretno angleščina.«<sup>620</sup> Slabe tri tedne po 25. obletnici osamosvojitve, 15. julija 2016, pa se je zgodilo naslednje: pri prvem branju predloga zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o visokem šolstvu je Državni zbor Republike Slovenije na predlog vlade s 46 glasovi za in 15 proti sprejel novelo omenjenega zakona. Po njej bi bilo na univerzah v Sloveniji možno poučevanje tudi v tujih jezikih, konkretno v angleščini. To je napovedovalo pravno podlago za zapostavljanje slovenskega jezika v univerzitetnem procesu. Lahko bi prišlo celo do paradoksalnega položaja, ko bi slovenski profesorji na slovenskih univerzah slovenskim študentom predavali v angleškem jeziku. Do tega hlapčevskega jezikovnega

618 *Delo: sobotna priloga*, 29. 11. 2011, Niko Grafenauer, Smo vaška srenja brez vizije in državljanske odgovornosti, str. 26.

619 Melik, Hribar in njegovi Spomini, str. 654.

620 Grobovšek, *Zakaj Slovenija ni Švica*, str. 25.

samozatikanja zanke okoli vratu ni prišlo zaradi pobud od zunaj, temveč iz tistih slovenskih univerzitetnih krogov, ki jim slovenščina ni dovolj poslovno uporabna. Upor proti temu ne more biti »čitalniški patos«, kot je v parlamentarni razpravi 15. julija izjavil poslanec Stranke modernega centra (SMC) Saša Tabaković.<sup>621</sup> Če bi novela v končnem besedilu omenjenega zakona ostala, bi lahko, oprti na oceno, ki jo je sicer glede položaja kulture leta 2001 podal akad. prof. dr. Boris A. Novak, ugotovili, da slovenski jezik ogroža sama slovenska država.<sup>622</sup> Pesnik, esejist, dramaturg in predavatelj primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani Boris A. Novak, Slovenec in svetovljan, ki se je z avtoriteto gostujočega profesorja na ameriških univerzah, prevajalca iz dobre desetine tujih jezikov in ne le iz angleškega v slovenski (in tudi obratno), na srečanju Zagovor slovenščine 13. julija 2016 v Slovenski matici v Ljubljani nasproti »poangleženim« spremembam in dopolnitvam zakona o visokem šolstvu postavil v bran slovenskemu jeziku,<sup>623</sup> je pred osemnajstimi leti dejal tudi tole:

»Noben tujec, nobena druga kultura ni slovenski tako nevarna, kot so ji nevarni Slovenci sami. Če se bo uveljavila cinična politika, ki povzdiguje le potrošniške vrednote in zanikuje kulturo (ter jezik – op. J. P.), potem se nam slabo piše. Menim, da se slabo odpiramo in slabo zapiramo. Tam, kjer bi morali biti bolj odprti, smo provincialno zadržti. Tam, kjer bi pa morali pogumno braniti svojo kulturno identiteto, smo jo pripravljeni klečeplazno prodati niti ne za veliko, ampak za male denarje. Ta kramarska mentaliteta nas utegne drago stati.«<sup>624</sup>

---

621 21. redna seja DZ RS, 15. 7. 2016.

622 *Primorski dnevnik*, 7. 8. 2001, Tatjana Rojc, Boris A. Novak, V slovenskem nacionalnem značaju je premalo mediteranskega duha, str. 8.

623 Novak, Zagovor slovenščine.

624 *Primorski dnevnik*, 7. 8. 2001, Tatjana Rojc, Boris A. Novak, V slovenskem nacionalnem značaju je premalo mediteranskega duha, str. 8.

Ampak če spomnimo tudi na besede Antona Korošca, ki jih je 13. marca 1923 izrekel o volji proti slovenski narodnostni potopitvi v srbohrvaškem (danes angleškem) morju: »Kdo nam hoče to zameriti?«<sup>625</sup> Slovenskemu narodu bi se lahko zamerili le poslanke in poslanci, če bi obveljale omenjene spremembe in dopolnitve zakona o visokem šolstvu.

Sporna novela zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o visokem šolstvu k sreči ni bila uveljavljena. Ko so se v nadaljevanju obravnave sprememb in dopolnitev zakona posamezne poslanke in poslanci spraševali o različnih vprašanjih, ki so jih le-te načenjale, se je med razmišljanji porodilo tudi to, v katerem jeziku, angleškem ali slovenskem, bi, npr. na Univerzi v Mariboru, potekala predavanja, če bi se v določen študijski program vpisalo 20 tujih študentov in trije slovenski. Odgovor predlagatelja sprememb in dopolnitev, podan v osebnem pogovoru, je bil, da bi potem predavanja potekala v tujem (angleškem) jeziku, slovenski študenti pa bi se lahko vpisali na enak program v Kopru, Ljubljani ali kje drugje, kjer bi bil v slovenščini. Tako bi jim omogočili, da bi študij opravili v slovenskem jeziku. O tem so nato v medsebojnih pogovorih izmenjali mnenja poslanke in poslanci iz vseh strank, kar je pomembno pripomoglo, da sprememb in dopolnitev na koncu niso sprejeli.<sup>626</sup> Sicer pa v vprašanju jezika »sploh ne bi smelo biti dileme, če kdo, potem bi se ravno poslanci, ki so izvoljeni s strani državljanov in zastopajo Slovenijo, morali zavdati pomena našega jezika, ki nas določa, da smo Slovenci.«<sup>627</sup> In nevarnosti še ni konec. V letu stoletnice prve slovenske univerze – Univerze v Ljubljani – sta visokošolska učitelja Boris A. Novak in filozof prof. dr. Dean Komel v izjavi, ki sta jo 27. junija 2019 naslovila Svetu za Visoko šolstvo Republike Slovenije, Ministrstvu za izobraževanje in šport RS, Vladi RS, Državnemu zboru RS, Senatu Univerze v Ljubljani, Ustavnemu sodišču RS ter državljanom in državljanom RS, opozorila na ponovno težnjo po izrivanju

---

625 *Slovenec*, 15. 3. 1923, Veličasten shod javnih in zasebnih nameščencev, str. 2.

626 Izjava poslanke sedmega sklica državnega zbora Irene Kotnik (SMC) avtorju 2. 6. 2019.

627 Prav tam.

slovenščine kot učnega jezika iz visokošolskega procesa. Tako težnjo, »znamenje cinizma in pridobitniške pogoltnosti«, ki nasprotuje ustavno zaščitenemu in zakonsko določenemu študiju v slovenščini, gmotno omogočenemu z javnim, davkoplačevalskim denarjem, vsebuje predlog novega zakona o visokem šolstvu.<sup>628</sup> Upajmo, da izrivanje slovenskega jezika iz visokega šolstva tudi tokrat ne bo uspešno.

Vsekakor ni odveč, če ob tem posebej poudarimo, da bi v resnici Slovenci morali še bolj paziti na slovenščino kot doslej, saj njeno znanje v govoru in pisavi postaja vedno bolj oddaljena dobrina. Da o splošnem razvrednotenju intelektualnega dela ne govorimo. »Znanje kot vrednota v neoliberalni ideologiji izginja s prizorišča kot ostanek nekkih drugih časov.« Zgodil se je največji rop humanizma, odkar je ta vzniknil, namreč da so letega in vednost kot tako sploh podredili produkciji kapitala in optimalizaciji proizvodnje za denar. »Tu pade brezinteresnost vednosti, njena privzdignjenost nad shemo golega preživetja, njena človečnost in, če hočete, njena odličnost.«<sup>629</sup>

Zgodovinar in politik dr. Dragotin Lončar je v svojem znamenem delu *Politično življenje Slovencev* leta 1921 zapisal, da so se Slovenci »po več nego tisoč letih politično otresli tujstva. Sedaj jim je zgodovina odredila nalogo, da pokažejo, ali so zmožni največje človeške umetnosti: *vladati sami sebe*.«<sup>630</sup> Sicer trezni Lončar je tedaj pretiraval, saj je pod uvodom h knjigi zapisal julij 1921, to je mesec, ki je sledil sprejetju jugoslovanske centralistične in unitaristične ustave. Sedem desetletij kasneje je bilo drugače. Tedaj je dejansko nastopil čas »največje človeške umetnosti«. Nekaj o tem, kakšne stvaritve ponuja pri nas, smo omenili. Sicer pa sistemi države delujejo, država deluje v mednarodnem, v njej pa se je zadnja leta uveljavilo še pojavljanje meteorskih političnih strank.

---

628 E-sporočilo Inštituta Nove revije avtorju, 2. 7. 2019. Gl. tudi izjavo članov in članic V. in večine članov II. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti *Kako je mogoče* z dne 28. 5. 2019.

629 Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 31–32, 137. Prim. tudi str. 247–248.

630 Lončar, *Politično življenje Slovencev*, str. 129.

O povedanem je mnogo raziskovalnih izzivov. Najbolj jim je naproti stopila politologija, zgodili pa so se tudi *Pogovori o prihodnosti Slovenije* pri predsedniku republike dr. Janezu Drnovšku v letih 2003–2005 (v letih 2009–2011 je bilo še troje pogovorov pri predsedniku dr. Danilu Türku)<sup>631</sup> ter dejanja kroga *Nove revije (Kdo smo in zakaj imamo državo* (1996), *Ura evropske resnice za Slovenijo* (1997), *Nekaj je treba storiti* (2003)).<sup>632</sup> V proces demokratizacije in osamosvojitve konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja se je kvalitetno poglobilo zgodovinopisje. Za kasnejši čas zgodovinarji še ne moremo pokazati veliko, tudi zaradi nedodeljenih gmotnih sredstev za izvedbo nanj osredinjenih raziskovalnih projektov. Vseeno pa se lahko pohvalimo z znanstvenim simpozijem *Četrto stoletja Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*, ki ga je 15. in 16. junija 2016 pripravil Inštitut za novejšo zgodovino. Na simpoziju je 16 strokovnjakov za različna področja (diplomatsko, zgodovino, politično zgodovino in politične vede, gospodarsko zgodovino, arhivistiko, muzeologijo, digitalno humanistiko in filozofijo) osvetlilo tedaj četrtoletno samostojno slovensko problematiko. Njihovi prispevki so objavljeni v monografski publikaciji z enakim naslovom. Poleg sta v okviru Inštituta za novejšo zgodovino njegova raziskovalca dr. Aleksander Lorenčič in dr. Jure Gašparič pripravila odlični monografiji o tranziciji slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem v štirinajstletju 1990–2004<sup>633</sup> oziroma slovenskem parlamentarizmu v dvajsetletju 1992–2012.<sup>634</sup> Zunaj inštituta je pomembno delo opravil profesor Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani dr. Božo Repe. V knjigi o prvem predsedniku Republike Slovenije Milanu Kučanu je z vidika njegove dejavnosti prikazal politični razvoj Republike Slovenije do leta 2002.<sup>635</sup> Pri tem ji še ogenj ne more do živega.<sup>636</sup>

---

631 *Osnovno iskanje* :: COBISS+.

632 Bučar, *Kdo smo in zakaj imamo državo*, str. 2–6; Jančar; *Ura evropske resnice; Dolenjski list*, 6. 3. 2003, Barbara Brezigar et al., *Nekaj je treba storiti: državljanska pobuda*, str. 20.

633 Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*.

634 Gašparič, *Državni zbor 1992–2012*.

635 Repe, *Prvi predsednik*.

636 Mišljen je ponesrečen zažig omenjene knjige 19. 12. 2015 pred domom Milana Kučana v Ljubljani. Zažig je poskusila izvesti manjša skupina rezidentov Republike Slovenije.

Če na kratko povzamemo glavne ugotovitve monografij, na katere smo opozorili, velja najprej poudariti, da gospodarska tranzicija oziroma prehod v odprto socialnotržno sliko vseeno zasluži pozitivno zgodovinsko oceno – z dodano črno piko, t. i. divjo privatizacijo. Temeljni razlog zanjo je tičal v dejstvu, da je bila privatizacija družbene in državne lastnine že od vsega začetka možna brez zadostnih pravnih predpisov. Še več, kljub opozarjanju pristojnih institucij se slovenski parlament (dostikrat politični »petelinjak« – op. J. P. ) ni odzval. V obdobju 1990–2004 je prišlo do oškodovanja družbenega premoženja v vrednosti več kot 104 milijarde slovenskih tolarjev. Vsekakor si je majhen del prebivalstva v tem obdobju zelo opomogel. Tedanja vlada je bila skupina amaterjev in ne politika ne stroka nista bili kos položaju (enako je bilo v vseh drugih tranzicijskih državah). V mnogih slovenskih podjetjih se je izkazalo, da so bili predvsem nepošteni nameni, okoriščanje in pohlep glavno vodilo menedžerjev. A mnogi, ki se jim sedaj očita hude zlorabe, so do premoženja prišli tako rekoč po zakoniti poti, za kar nosita velik del odgovornosti pravni sistem in politika, saj državni zbor ni sprejel prepotrebnih zakonov. Današnje stanje v družbi in gospodarstvu ni posledica včerajšnjega dne ali zadnjih let, temveč je odgovore iskati na začetku naše tranzicijske zgodbe. Ta izhaja iz dejstva, da se Slovenija ni odločila le za tržno gospodarstvo, temveč je prešla tudi v kapitalistični sistem in vse, kar sodi k njemu. Slovenski je še vedno socialno naravnani, kapitalizem po meri človeka, kot smo si ga predstavljali, pa je samo iluzija.<sup>637</sup> Neoliberalna Slovenija, pravi Markeš, »postopoma, po majhnih korakih in komaj vidno izriva solidarnost iz družbe, ki ji v končni perspektivi ni več mar za posledice naraščajoče neenakosti. Ta solidarnost v imenu odprave starega socialističnega režima na subtilno izražen način ne pojmuje več kot družbene zapovedi.«<sup>638</sup> Samoumevna je postala delitev na bogate in revne.

637 Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*, str. 444–446, 448, 451–452. Gl. tudi Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 168.

638 *Delo: sobotna priloga*, 27. 8. 2016, Janez Markeš, *Let nad nekim gnezdom*, str. 7. Prim. tudi Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 143, 253.

Če uporabimo prispodobo o prestavitvi berlinskega zidu z geografske pozicije med socialističnim Vzhodom in kapitalističnim Zahodom na novo lokacijo, v tem primeru med revne in bogate, lahko za dve mali državi, Slovenijo in Makedonijo, rečemo, da ju je naredila »oropani za svojo zgodovino, za svojo mladost, za sistem smisla, in prišli sta do točke, ko sta ugotovili, da svojim otrokom nimata predati ničesar drugega kot suhe in razčlovečene pojme konkurenčnosti, finančne racionalizacije, njihovo nacionalno majhnost in nepomembnost, če ne pripadajo iz leta v leto zmanjšujočemu se odstotku bogatih«. <sup>639</sup>

Če se še zadržimo pri Markeševi razčlenitvi, je treba prisluhni njegovemu poudarku, da je

»pomembno na novo premisliti, kakšna naj bo podoba prihodnje Slovenije kot države, kajti očitno postaja, da se povečevanje neenakosti in nesolidarnosti v državi v ničemer ne obrestuje. In vendar je v vsakdanji politični govorici ministrov še vedno v prevladujoči meri mogoče zaslediti predvsem ekonomistično govorico, o konceptih socialno utrjene in neenakost zmanjšujoče države pa tudi v zadostni meri ni slišati parlamentarnih razpravljalcev iz političnih strank.«

## Po dolgoletnem klestenju socialnih programov

»se zdi, da prihaja čas, ko bo treba na novo premisliti tip kapitalizma, ki ga Slovenija hoče videti kot najoptimalnejšega. Povsem jasno namreč postaja dvoje. Da se neenakost, čeprav je večina še ne opazi, že povečuje do mere, ko ni več sprejemljiva; drugič pa, da je v interesu državljanov treba spregovoriti o neoliberalizmu kot veliki iluziji, od katere v tej državi nikoli ne bo koristi, lahko pa v obliki ekcesnih družbenih stanj, nacionalizma in še česa nastane škoda, ki jo je vedno zelo težko popraviti. Zdi se, da je kapitalizmu še treba dati priložnost inovacije, podjetniške gibljivosti,

639 Prav tam, str. 20–21.

sposobnosti je treba pustiti krila, toda v Sloveniji, po Evropi in v svetu se zadnjih dvajset let to zamenjuje z neoliberalizmom, ki pa je samonanašalna ideologija elit, kakršnih Slovenija zaradi majhnosti nikoli ne bo mogla imeti. Zdi se, da je tudi prav, da jih nima, kajti so napačne in so v posmeh humanizmu in svobodomiselnemu pogledu na življenje kot vrednoto, ki jo varuje državna ustava.«<sup>640</sup>

V Sloveniji je treba na novo odpreti »debatu o formi države, ki, prvič, ne bo do konca opustila socialnih in humanističnih pridobitev iz zadnjega stoletja, in, drugič, ki bi na novo odprla vprašanja enakosti v možnostih in temeljnega dostojanstva vseh državljanov. To bi terjalo aktivno držo, nove koncepte, in zdi se, da so prav novi koncepti tisto, česar v sodobni Sloveniji najbolj primanjkuje.«<sup>641</sup> Sicer se nam tudi vnaprej obeta tisto, kar kraljuje danes: »tesnoba, stalna nevezana tesnoba, značilna za potrošniško družbo, nasledila pa jo je še bolj aktualna eksistenčna tesnoba, kot posledica svetovnega pohoda kapitala, ki v ogromnem številu izriva majhne, da napihne nekaj velikih, svet pa kot prostor dela za lovišče vsakogar zoper vse«. Saj se ljudje ne

»pogovarjajo več o velikih stvareh, ki bi jih motivirale, še najmanj o nacionalnih, predvsem se pogovarjajo o preživetju, o službah in karieri, o dopustih in investicijah, ali pa, če ne sploh in predvsem o tem, kako so se med nekdanjimi enakovrednimi člani nacionalnega občestva povečale socialne razlike. Negodujejo, kako je dobro življenje zagotovljeno predvsem tistim, ki so ga posvetili ideologiji globaliziranega ekonomizma, medtem ko je demokratičnemu preostanku ostala puščava izgubljenih iluzij. Med njimi se odvija drama sodobne Slovenije. Poglavja v njej so začela obravnavati vprašanje globalizacije, smiselnosti naroda v mejah nacionalnih

---

640 *Delo: sobotna priloga*, 27. 8. 2016, Janez Markeš, *Let nad nekim gnezdom*, str. 7. Prim. tudi Markeš, *Premišljevanja o Sloveniji*, str. 267.

641 Prav tam, str. 143–144.



držav. Tam najdemo sugestijo, ki velja tudi za EU: Slovenija lahko skupaj z Evropo obstane le v renesansi evropskega humanizma, ta pa, če bo na ravni kontinenta in globalno mislil socialno vprašanje in ga branil pred brezobzirnostjo kapitala. Toda za to se potrebuje moč in odločenost, ki je sicer lastnost in vrlina tako osovraženih revolucij.«<sup>642</sup>

Razčlenitev tranzicije na političnem področju opozarja predvsem na vprašanje zaupanja, ki ima v političnem emocionalnem jeziku moderne države precej trdno mesto vse od polovice 19. stoletja. »Vse se vrtilo okrog zaupanja, vse počiva na njem, zaupanje je postalo celo del ustavnega sistema.« Medletne primerjave zaupanja v osrednje slovenske politične institucije pokažejo, da je državni zbor v vseh letih svojega obstoja vselej na repu, nižje se tradicionalno uvrščajo le še politične stranke. Že »oseba« predsednika vlade je, drugače od same vlade, uvrščena višje, najvišje pa je vselej »oseba« predsednika republike. To ni nenavadno, saj ljudje niti ne vedo prav dobro, kaj poslanec počne, in si zapomnijo le spodrslejaje, pomote in afere, ki spremljajo delo parlamenta. Poslanci povrh vsega tudi nimajo svojega sindikata ali zbornice (imajo sicer svoje društvo), ampak se, nasprotno, cehovsko nesolidarno napadajo in obtožujejo kakor v nobenem drugem poklicu. Vprašanje seveda je, kako dolgo in kako daleč zaupanje lahko usiha, če trdimo, da tvori temelj demokracije.<sup>643</sup> K temu je treba dodati, da si je prvi predsednik republike prizadeval za t. i. tretje nacionalno soglasje (po nacionalnem poenotenju ob plebiscitu za samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo in sprejetju njene ustave), to je dogovor, kaj storiti s seboj in državo po doseženi osamosvojitvi in vstopu v evroatlantske povezave. Soglasja o etičnem temelju slovenske države in smotru njenega obstoja ni dočakal, zanj pa si je prizadeval tudi po odhodu s predsedniškega položaja.<sup>644</sup>

642 Prav tam, str. 165. O vprašanju evropske humanistične ozaveščenosti gl. tudi str. 262.

643 Gašparič, *Državni zbor 1992–2012*, str. 296, 300–301. O vprašanju zaupanja kot politično-bivanjske kategorije današnje slovenske družbene stvarnosti gl. tudi Simoniti, I., *Vode svobode*, str. 26, 74–77, 91, 126.

644 Repe, *Prvi predsednik*, str. 500, 581.

In na koncu, kaj reči? Slovence – če si to želijo – za ureničitev civilizacijskega imperativa človečnosti in kulture čaka še veliko dela. Želimo si, da bi do nje resnično prišlo. Da torej ne bomo obstali v položaju, na katerega smo za današnji čas opozorili v našem razmisleku. Ker smo svoj razmislek vpeli v zgodovinopisno besedilo, še beseda o nadaljnjem razvoju naše stroke. Upajmo, da bo kljub »antropološko-interpretativnim«, raznovrstnim resničnemu zgodovinskemu tkivu ogibajočim se teoretskim in dostikrat le v literaturi slonečim novim pristopom tekel tudi s posluhom za narod in njegove probleme. Da torej ta želja, kot na primer o svojem razmišljanju o programu Narodno napredne stranke leta 1906 ni bil prepričan njen vidni predstavnik dr. Karel Triller, ne bi bila »brez posledic«. <sup>645</sup> – Dolžan sem še pojasnilo o svoji polovici življenja: po načelu svobodne izbire sem jo obdržal, kaj je s svojo storil tisti z Vegove, pa ne vem.

---

645 *Slovenski narod*, 23. 3. 1906, Karel Triller, Pred shodom narodnonapredne stranke, str. 2.



**POVZETEK**

**SLOVENC  
I IN  
SLOVANSKI SVET**

**Politične slike od  
včeraj in danes**

S slovansko idejno, politično in družbeno problematiko, ki je ena od ključnih evropskih zgodovinskih tem, so se na Slovanskem vseskozi srečevali. Poglede na etnografske, jezikovne, kulturne, zgodovinske, politične, zemljepisne in gospodarske razmere v slovanskem okolju so v drugi polovici 19. stoletja začeli zgoščevati. Med drugim je postalo opazno spremljanje političnih vprašanj in z njimi povezanega dogajanja, ki je po intenzivnosti prešlo tudi v novo stoletje.

Raznovrstnost dogajanja v slovanskem svetu in med Slovani v 20. stoletju kaže na stopnjevanost dobe moderne, ki je po prvem vodila še v drugi svetovni spopad. V prvi, z začetkom nove svetovne vojne zamejeni polovici prejšnjega stoletja ponuja skozi posamezne idejne, družbene in političnovojaške dinamike zaokrožene slike tedanjega razvoja slovanstva. Osredinjenje na to obdobje omogoča spoznati poglede slovenske politike na slovansko problematiko v raziskovalno izzivnem času, ki je spočel obravnavo tedanjih pomembnih ideoloških in političnih načel, nasilnih notranjdržavnih sprememb, vrednotenja slovanstva in slovanskih držav v kriznih mednarodnih razmerah in v vojnem času, zgodovinskih slovanskih osebnosti in v slovanskem svetu izvedenega oktobrskega svetovnozgodovinskega revolucionarnega premika. Z vidika slovenskega in specifično slovanskega, to je jugoslovanskega razvoja svojski zgodovinopisni izziv pomenita tudi zgodovinska razsežnost jugoslovanskega idejnopolitičnega in državnega pojava ter vrednostni pogled na Slovence same s seboj – v Republiki Sloveniji, oblikovani z njihovo ločitvijo od jugoslovanskega sveta leta 1991.

Med vprašanji, ki so v avstrijski dobi in v času med svetovnima vojnama vzbudila kritično pozornost slovenske politike, sta iz idejno- in državopolitične problematike v Slovencem bližjih slovanskih okoljih to očitno pokazala t. i. češki separatizem v letih 1910–1912 in državni udar v Bolgariji leta 1923. »Češki separatizem« je zadeval eno od pomembnih ideoloških in političnih načel moderne, ob katerem sta se ustavili slovenska politika in v njenem okviru posebej socialnodemokratska

stranka. Odprl je kritično vrednotenje internacionalizma kot vodila delavskega gibanja. To izkušnjo je stopnjevano doživljala avstrijska socialna demokracija, potem ko se je centralistična avstrijska socialnodemokratska stranka na svojem VI. zboru leta 1897 na Dunaju pod vplivom nacionalnih gibanj in nasprotij v lastnih vrstah pretvorila v federacijo samostojnih nacionalnih strank. Zbor je uveljavil načelo, da nacionalno razčlenjeni skupni stranki ustreza le internacionalno združeno vodenje strokovnega boja avstrijskega delavstva. To je bilo sporno za češke socialne demokrate, organizirane v Češkoslovanski socialnodemokratski stranki (ČSSDS). Centralistični ustroj strokovnih organizacij je oviral njihov socialni boj, poleg tega pa je po njihovem poudarku vzpostavil hegemonijo nemškoavstrijske socialnodemokratske stranke. Pripadniki ČSSDS so na nacionalni podlagi oblikovali tudi strokovne organizacije, da bi se uprli nacionalnemu nerazumevanju nemških socialnih demokratov in kopičenju finančnih sredstev v dunajskih strokovnih centralah. Nemškoavstrijska socialnodemokratska stranka in ČSSDS sta prišli v spor, ki je pokazal, da je narodnostni vidik v resnici dejavno prisoten pri reševanju ključnih vprašanj v razvoju (avstrijskega) delavskega gibanja. To je problematiziralo ideološko in politično načelo internacionalizma, saj so ga posamezne strani v sporu razumele in udeleževale različno. Češki socialni demokrati so v vprašanju vodenja razrednega boja spoznali, da internacionalizem ne vzpostavlja medsebojne solidarnosti in enakopravnosti narodnih delavskih gibanj. Nemški socialni demokrati, ki so se sklicevali na njegovo ideološko neizpodbitnost, pa so internacionalizem uporabili kot sredstvo za izvajanje prevlade nad socialnimi demokrati drugih narodov v Avstriji in s tem objektivno podpirali nemško nadvlado v državi. Avtoritarnost idej moderne je v tedanjem zgodovinskem trenutku prestala preizkušnjo znotraj avstrijskega in mednarodnega delavskega gibanja, saj sta obe obsodili osamosvojitve čeških socialnih demokratov na strokovnem področju. K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da razlike med nacionalizmom zatiranega in

zatirajočega naroda ni poznala teorija vse druge internacionale. Značilna predstavnica tedanjega socialnodemokratskega duhá je bila Jugoslovanska socialnodemokratska stranka. V češkem separatizmu je videla zgolj kršitev načel internacionalizma, ne pa prizadevanja njegovih nosilcev za samostojnost nacionalnega delavskega gibanja. To ji je na primeru iz slovanskega sveta onemogočilo vpogled v vprašanje celostnega udejanjenja modernega naroda. V vprašanju »češkega separatizma« so ga razumeli v slovenskem meščanskem taboru, saj so podpirali boj čeških socialnih demokratov proti nemškoavstrijskim.

Razhajanje slovenske politike se je v manjši meri pokazalo tudi v pogledih na vprašanje družbenega in državnega razvoja v Bolgariji po prvi svetovni vojni. Povezano je bilo s politiko Aleksandra Stambolijskega. Stambolijski je s svojo zaostreno, a nekomunistično družbeno reformno politiko, ki je dajala primat kmečkemu stanu, tako v meščanski kot v marksistični politiki obveljal za nesprijemljivo ali vsaj sporno osebnost. Tako ga ni videla le njegovi kmečki ideologiji sorodna Samostojna kmetijska stranka. Drugi so njegovo ravnanje, vsak s svojih programskih in političnih izhodišč, negativno ocenili. Stambolijskemu so bili na Slovenskem naklonjeni le glede njegove zunanje politike, to je spodbudnega razvijanja jugoslovansko-bolgarskih odnosov. Stambolijski je v slovenskem zanimanju za Bolgarijo v času med svetovnim vojnama zasedel eno od najbolj opaznih mest, k čemur je pripomogel tudi krvavi konec njegove vladavine; med državnim udarom je 14. junija 1923 izgubil življenje. Kljub njegovi svojski politiki, ki je opredelila njegovo delovanje in vzbudila nemalo pozornosti, poglobljanje vanjo na Slovenskem ni pomenilo izjeme, saj so se ob Bolgariji ustavljali ves čas prve jugoslovanske države.

Trajno pozornost slovenske politike so uživali tudi Rusija in Rusi. Sarajevski atentat 28. junija 1914 je pokazal, da sta tako katoliška kot liberalna politika v Rusiji videli nevarno in Avstro-Ogrski sovražno državo ter grožnjo za evropski mir. Vlogi in pomenu Ruskega carstva v tedanjih mednarodnih razmerah v

marksističnem taboru niso posvetili pozornosti. V negativnem odnosu do Rusije, utemeljenem v avstrijskem patriotizmu, je prednjačil katoliški tabor, ki je protirusko usmeritev podkrepil še z ideološkimi in verskimi razlogi. Ko je Avstro-Ogrska 6. avgusta 1914 Rusiji napovedala vojno, so bili na Slovenskem prepričani o avstrijski zmagi. Med vojno je v slovenskem pogledu na Rusijo prišlo do premika, ko so tako v katoliškem kot liberalnem taboru obenem z rastočim protiaavstrijskim razpoloženjem začeli bolj naklonjeno gledati na rusko državo.

Pri veliki večini Slovencev in slovenskih vojakov so bili med prvo svetovno vojno na podlagi njihovega nespornega avstrijskega patriotizma slovanski nasprotniki monarhije izključno le njeni sovražniki. Tako razpoloženje sta v letih 1914–1916 spodbujala vodilna slovenska politična dnevnikarja, katoliški *Slovenec* in liberalni *Slovenski narod*. V tem času marksistični tisk ni izhajal. V odnosu do slovanskih nasprotnikov Avstro-Ogrske nista dopuščala misli o vzajemnosti Slovencev z drugimi slovanskimi narodi. V vprašanju slovanstva so bile zanj odločilne frontne črte, postavljene med avstro-ogrsko in nemško ter z njima vojskujočimi se slovanskimi državami. Kljub posameznim prispevkom, v katerih o slovanskih nasprotnikih ni bilo težkih besed, je bila na straneh obeh listov pot k slovanskemu identitetnemu samorazmisleku tesno zaprta. Obstajala sta le avstrijska vrednostna bit in v njej zamejen odnos do slovanstva. *Slovenec* in *Slovenski narod* sta pomembno utrjevala stališče, da so Slovenci – kot tudi drugi habsburški Slovani – Avstrijci, tisti, ki to niso, pa so iz drugega sveta.

Slovenci so se s slovanskim vojaštvom soočili tudi po vojni. To so bili pripadniki poražene protirevolucionarne vojske generala barona Petra Nikolajeviča Wrangla, ki se je konec leta 1920 umaknila iz Rusije, del njenega sestava pa se je junija 1921 nastanil v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS). T. i. wranglovci so opravljali službo v jugoslovanski obmejni straži. Na Slovenskem niso bili na dobrem glasu, saj so surovo in v več primerih tudi zločinsko ravnali z obmejnim prebivalstvom.



Nezadovoljstvo so vzbujala tudi gmotna sredstva, ki jih je država namenjala za wranglovce. Ljudi in politiko je prav tako motilo, da so nosili ruske uniforme, vojaška znamenja in caristična odlikovanja ter da so bili v javnosti oboroženi. V slovenskem prostoru so se stopnjevano pojavljali poudarki, da predstavljajo državo v državi, zato jih je treba odpustiti iz obmejne službe, razorožiti in izgnati iz države. Omenjena stališča so izrekli v vseh političnih taborih. Ko so v Narodni skupščini Kraljevine SHS konec aprila 1922 sprejeli sklep o odpoklicu wranglovcev iz jugoslovanskih obmejnih enot, so na Slovenskem, kjer je bila zaradi mejne lege ozemlja njihova prisotnost občutnejša, njihov odhod sprejeli z olajšanjem. Wranglovci so s svojim zastrašujočim vedenjem vznemirjali prebivalstvo in predstavljali motnjo v rasti mirnodobskega duhá, ki so ga po svetovni vojni obnovili v slovenski družbi.

Posebno mesto v pogledih slovenske politike na Rusijo in Ruse je nedvomno zasedel tvorec oktobrske revolucije Vladimir Iljič Uljanov Lenin. Ocenjevali so ga kot izjemno osebnost svetovne zgodovine. Taki poudarki so bili najbolj pogosti ob njegovi smrti, 21. januarja 1924, ko so se najceloviteje izrekli o voditelju ruske boljševistične revolucije. V njegovo revolucionarno delo so se poglobili v vseh slovenskih političnih taborih. Revolucionarni del marksističnega tabora ga je pozdravljal, za njegov nerevolucionarni del pa je bil Lenin mož razkola in sovražstva, velik v dejanju in silen v rušenju, postavljenem izven veljavnih moralnih zakonov. Podobno so menili liberalci, za katere je Lenin predstavljal svet, zrasel iz revolucije, ki usodno ogroža obstoječe razmerje družbene in politične moči. V katoliškem taboru so ga nekako občudovali. Seveda je bil zanje diktator, demonski genij z etičnim nagibom socialne pravičnosti, sloneči na zanikanju posameznika ter brezobzirni, ateistični, »džingiskansko« krvavi marksistični revoluciji. A imeli so ga tudi za moža dejanj ter energije, ki ga ne prekašata ne Peter Veliki in ne Napoleon. Šteli so ga med največje slovanske osebnosti. To je bilo v času, ko je slovenski politični katolicizem v komunizmu še

videl družbeni pojav, ki lahko tudi drugim socialnim gibanjem ponudi nekatere družbene in gospodarske rešitve. Kasneje se je na Slovenskem pogled na Lenina bistveno zaostрил. Vendar so še pred »časom nestrpnih« opredelili temeljne prvine Leninovega dela: izjemnost njegovega pojava, skrajni revolucionarni nastop, velikansko politično sposobnost, neusmiljeno nadgrajevanje doseženega cilja ter zgodovinsko razumevanje razvoja, ki je utemeljil dogodeno. Pri tem je potonil en del družbe, da bi se dvignil drugi. Le-to je za ene imelo negativni predznak, ki so ga videli v revolucionarnem nasilju, medtem ko je za druge predstavljalo najvišji vrednostni smisel.

Od izstopajočih ruskih osebnosti prve polovice 20. stoletja so se na Slovenskem ustavili tudi ob Grigoriju Jefimoviču Rasputinu. Rasputin se je v slovensko zavest vtisnil kot človek izjemnega vpliva na zadnji ruski carski par ter tedanje rusko politično in cerkveno življenje. Tako za časa njegovega življenja kot ob smrti in kasneje so opozarjali na magično moč njegove osebnosti, obenem pa poudarjali njegovo razuzdano življenje in nagnjenost do denarja ter družbene moči, a tudi naklonjenost do ruskega kmeta in malega človeka. Imeli so ga za nasprotnika (svetovne) vojne, zaradi njegovih dolgoletnih posegov v odločanje v Ruskem carstvu pa so ga tudi krivili za njegov propad. V Rasputinov fenomen se je najbolj poglobil pisatelj Vladimir Bartol. V njem je videl utelešenje kaotičnega stanja Rusije pred boljševiško revolucijo, v katerem se je Rasputin s sugestivno močjo svetopisemskega preroka, ogromno življenjsko silo in samozavestjo povzpел na skoraj najvišji položaj v državi. »Ta mož je moral nekaj vedeti o sebi in o svetu, kar večina drugih smrtnikov ne ve,« je zapisal Bartol. Njegovo opozorilo na presežni vidik Rasputinove osebnosti najbolj povedno izrisuje njegovo, sicer negativno podobo na Slovenskem.

Največ energije, časa in široke idejne, politične in družbene občutljivosti pa sta v slovenski politiki vzbudila boljševiška revolucija in v njej utemeljeni sovjetski družbeni, politični in državni razvoj. V meščanskem taboru, ki je imel dober vpogled

v revolucionarni oktober in njegovo državo, so na podlagi svojega razumevanja človeške družbe in posameznika v njej v oktobrskem družbenem prelomu ter v njem porojenem sovjetskem družbenem, političnem in gospodarskem razvoju videli temeljno civilizacijsko grožnjo svetu, v katerem so živeli in ga zavestno podpirali. Čeprav so zgodovinsko razumeli oktobrski pojav, njegovih posledic niso sprejemali. Obenem s protisemitskim stališčem so opozarjali na totalitarno, vseobsegajočo razredno boljševisko oblast, kolektivistični in protiverski značaj sovjetske skupnosti, vanjo vraščeno osebno negotovost in – ob priznavanju nekaterih gospodarskih in prosvetnih uspehov – na njen neobetaven družbeni in gospodarski razvoj. Na liberalni strani je s svojim negativnim vrednotenjem oktobrske revolucije in sovjetske države izstopal dr. Ivan Tavčar, na katoliški strani pa sta izstopala dr. Ivan Ahčin in Fran Erjavec. Teoretsko ga je odklonil tudi tedanji vodilni katoliški filozof dr. Aleš Ušeničnik. Za meščanski tabor je bil boljševizem njegov ključni nasprotnik, izjavljanje boja proti njemu pa je bila stalnica meščanske politike v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Bila je sestavni del njene ideološke podlage, ki so mu na katoliški strani dali tudi prepoznavni svetovnonazorski naboj. V taki ideološki in politični drži je meščanski tabor dočakal konec jugoslovanske kraljevine in vstopil v čas druge svetovne vojne na Slovenskem.

Najbolj občutljivo narodnopolitično vlogo v slovanski misli na Slovenskem je imelo vprašanje jugoslovanstva. Jugoslovanstvo, ki je za Slovence v 20. stoletju predstavljalo tudi konkretno državno obliko, je v njegovem idejnem in političnem razvoju že od 19. stoletja opredeljevalo soočenje dvoje koncepcij: narodnounitaristične in narodnofederalistične. Unitaristična je poudarjala nujnost odstranjevanja narodnokulturnih in jezikovnih razlik med južnoslovanskimi narodi, federalistična pa je zagovarjala načelo narodne emancipacije in samostojnosti demokratično združenih južnoslovanskih narodov. Najprej je politično prevladala unitaristična koncepcija, saj je bila prva jugoslovanska državna skupnost iz let 1918–1941 utemeljena na

narodnounitaristični in centralistični državnopravni osnovi. To je za svoje nadvladovalne cilje izrabljaj velikosrbski narodnopolitični program. Po drugi svetovni vojni so leta 1945 oblikovali federativno jugoslovansko državo, v kateri je že v petdesetih letih prišlo do obuditve unitarističnih tendenc. Jugoslovansko vodstvo jih je politično ustavilo sredi šestdesetih let, enako kot je v začetku sedemdesetih let ustavilo prizadevanja Hrvatov in Slovencev, da bi na osnovi doslednega spoštovanja federativnega načela modernizirali in demokratizirali jugoslovansko državo in družbo. Oba koncepta, unitaristični in demokratično federalistični, sta se odločilno soočila v drugi polovici osemdesetih let. Ker je unitaristični program, ki ga je zagovarjala velikosrbska nadvladovalna politika, zanikal demokratično federativno narodno suverenost združenih jugoslovanskih narodov, so se v letih 1990–1992 nesrbski narodi odločili za lastno neodvisno državno življenje. Svojo polno narodno emancipacijo so uresničili v zgodovinskem porazu jugoslovanske združevalne ideje, ki sta jo vseskozi omejevala jugoslovanski unitaristični nacionalni program in velikosrbska nadvladovalna politika.

Odhod iz jugoslovanske skupnosti in utemeljitev lastne države leta 1991 sta pomenila zgodovinsko izpolnitev dotedanjih slovenskih narodnoemancipacijskih prizadevanj. Zgodil pa se je »raj z napako«. V novem slovenskem svetu je, ob tistih, ki so s polnimi pljuči zadihali narodno čustvo in pričakovali zgodovinski dvig slovenstva ter njegovo etično potrditev, nastopila *the open season*: lovska sezona olastninjevalnih, orožarskih, političnih in drugih predatorjev. Samostojni slovenski narodnodržavni položaj so označili pohlep, človeška brezbriznost in zanikanje duhá, ki govorijo o veliki vrednostni oseki. Izrojena tekmovalnost in neusmiljeno stremuštvo, zastavljena že z osnovnošolskim sistemom – tvorcem le v individualni zgodbi veljavnega bivanja –, so oglušili človečnost. Slovenec ni postal, kar je kot narodovo izpolnitev videl Edvard Kocbek, »notranji silak«. Zavladali sta nestrpnost in agresija, Slovenci civilizacijskega pospeška, utemeljenega v lastni nacionalni državi, moralno niso

vzdržali. V družbi se je uveljavil narcistični tip človeka, ki želi čim bolj poskrbeti zase in pri tem odrivati druge. »Šefovske etaže« neusmiljeno pobijajo socialni čut, zanikanje glasu zaposlenih in v njegovi senci prežeči mobing pa neslišane ali že žrtve potiskajo v socialno izolacijo. Družbo pretresajo hudi ideološki spori in preprečujejo nacionalno soglasje o etičnem temelju slovenske države in smotru njenega obstoja. Zgodovinopisje in psihiatrija sta o omenjeni problematiki v zadnjih letih opravila več kvalitetnih, tudi monografskih obravnav. Slovence – če si to želijo – za uresničitev civilizacijskega imperativa človečnosti in kulture čaka še veliko dela.

Politične slike o Slovencih in slovanskem svetu prikazujejo različne zgodovinopisne podobe. Kažejo, da je slovanstvo v prejšnjem stoletju vseskozi spremljalo slovensko politiko ter idejno in družbeno misel in s svojim širokim razvojnim obsegom vplivalo na različne vrednostne zgodovinske položaje in odločitve slovenske skupnosti. Le-ta v svoji samostojni državni obliki in njeni vsebini predstavlja enega od členov današnjega slovanskega in širšega sveta.



**SUMMARY**

**SLOVENIANS AND  
THE SLAVIC WORLD**

**The Political Landscapes of  
Yesterday and Today**

Slovenians kept encountering the Slavic ideological, political, and social issues, which comprise one of the key European historical topics. In the second half of the 19th century, the outlooks on the ethnographic, linguistic, cultural, historical, political, geographical, and economic circumstances in the Slavic environment started to consolidate. Among other things, political issues and the related developments started attracting notable attention, and their intensity continued in the new century as well.

The diversity of events that took place in the Slavic world and among Slavs in the 20th century points to the intensification of modernity, which eventually led to the first as well as the second global conflict. With regard to the first half of the previous century, which concluded with the onset of World War II, comprehensive imagery of the development of Slavism at the time can be discerned from the individual ideological, social, and political-military dynamics. Focusing on this period allows for the familiarisation with the outlooks of the Slovenian politics on the Slavic issues in the time that represents a considerable research challenge. With regard to this period, the following had to be considered: the important contemporaneous ideological and political principles; violent intrastate changes; the evaluation of Slavism and Slavic countries in the critical international circumstances and during wartime; Slavic historical personalities; and the October revolutionary shift of global historical importance, carried out in the Slavic world. From the viewpoint of the Slovenian and specifically Slavic, i.e. Yugoslav, development, the historical dimensions of the Yugoslav ideological-political and state phenomenon represent a distinctive historiographical challenge, as does the self-evaluation of Slovenians – in the Republic of Slovenia, formed after it had separated itself from the Yugoslav world in 1991.

Of the questions that garnered the critical attention of the Slovenian politics during the Austrian period and in the time between the two world wars, the so-called Czech separatism between 1910 and 1912 and the 1923 coup d'état in Bulgaria

were among the most prominent ideological and state-political issues. The “Czech separatism” was related to one of the important ideological and political principles of modernity, which became the focus of the Slovenian politics and, in its framework, the Social Democratic Party in particular. It paved the way for the critical evaluation of internationalism as a driving force of the workers’ movement. This was more and more prominently experienced by the Austrian social democracy as well, after the centralist Social Democratic Party of Austria had, under the influence of the national movements and conflicts in its own ranks, transformed into a federation of independent national parties at the Vienna Congress of 1897. At this Congress, the principle was introduced that only a joint international leadership of the Austrian workers’ struggle suited the nationally-divided common party. This was seen as disputable by the Czech social democrats, organised in the Czechoslovak Social Democratic Party (CSSDP). The centralist structure of professional organisations hindered their social engagement as well as, in accordance with their emphases, implemented the hegemony of the German-Austrian Social Democratic Party. The members of the CSSDP also formed professional organisations on the national foundations in order to resist the lack of national understanding on the part of the German social democrats and the accumulation of financial resources in the professional centres in Vienna. A conflict arose between the German-Austrian Social Democratic Party and the CSSDP, indicating that the national aspect was actively influencing the resolution of the key issues pertaining to the development of the (Austrian) workers’ movement. Consequently, the ideological and political principle of internationalism became an issue of note, as the individual sides in the conflict understood and implemented it in various manners. With regard to the question of leading the class struggle, the Czech social democrats realised that internationalism did not contribute to the mutual solidarity and equality of the national workers’ movements. Meanwhile, the German social



democrats, who appealed to their ideological incontestability, used internationalism as a means to achieve domination over the social democrats of other nations in Austria and thus objectively supported the German domination in the state. At that historical moment, the authoritarian ideas of modernity stood the test within the Austrian and international workers' movement, as both condemned the emancipation of the Czech social democrats in the professional field. The fact that the differences between the nationalisms of the oppressed and the oppressing nations were not recognised by the theory of the whole Second International contributed to this as well. The Yugoslav Social Democratic Party was a characteristic representative of the social-democratic spirit of the time. It saw the Czech separatism merely as a breach of the principles of internationalism, not as a struggle of its protagonists to ensure the independence of their national workers' movement. This example from the Slavic world allowed the Yugoslav Social Democratic Party to gain insight into the question of the comprehensive establishment of a modern nation. The issue of the "Czech separatism" was understood by the Slovenian bourgeois camp, though, as it supported the struggle of the Czech social democrats against the Germans and Austrians.

To a lesser degree, the division of the Slovenian politics also became apparent from the outlooks on the question of the social and state development in Bulgaria in the aftermath of World War I, related to the politics of Aleksandar Stamboliyski. With his policy of intense but non-communist social reforms, which favoured the peasant class, Stamboliyski was seen as an unacceptable or at least controversial personality by the bourgeois as well as Marxist politics. The only party that did not share this opinion was the Independent Peasant Party, whose ideology was similar to Stamboliyski's. Others had an unfavourable opinion of his actions, each for their own programme and political reasons. In Slovenia, Stamboliyski was seen as a positive figure only with regard to his foreign policy, i.e. due to the encouraging development of Yugoslav-Bulgarian relations. In the interwar

period, Aleksandar Stambolijski was one of the topics related to Bulgaria that Slovenians were most interested in, even more so due to the bloody end of his government: he lost his life during the coup d'état on 14 June 1923. Stambolijski's specific policy defined his actions and gained much attention in the Slovenian public. Nevertheless, the Slovenian focus on this issue was not exceptional, as Bulgaria was often discussed throughout the entire existence of the first Yugoslav state.

Slovenian politics paid permanent attention to Russia and Russians as well. The assassination in Sarajevo on 28 June 1914 revealed that the Catholic as well as liberal politics saw Russia as a dangerous state, hostile to Austro-Hungary and threatening the European peace. The Marxist camp, on the other hand, did not pay much attention to the role and importance of the Russian Empire in the international circumstances at the time. The Catholic camp had the most negative attitude towards Russia, based on Austrian patriotism. It also supported its anti-Russian stance with ideological and religious reasons. When Austro-Hungary declared war against Russia on 6 August 1914, Slovenians were convinced that Austria would be victorious. However, in the course of the war, the Slovenian outlook on Russia changed: both the Catholic as well as the liberal camp started seeing Russia more positively as the anti-Austrian disposition grew.

Based on indisputable Austrian patriotism, the Slavic opponents of the Monarchy were seen exclusively as its enemies by the vast majority of Slovenians and Slovenian soldiers during World War I. Between 1914 and 1916 such disposition was encouraged by the leading Slovenian political daily newspapers, the Catholic *Slovenec* and the liberal *Slovenski narod*. No Marxist press existed at this time. These two newspapers did not allow for any considerations of Slovenian reciprocity with the other Slavic nations regarding the attitude to the Slavic opponents of Austro-Hungary. For them, the front lines established between Austro-Hungary, Germany, and the Slavic countries that fought against them were decisive with regard to

the question of Slavism. Despite individual contributions that did not condemn the Slavic opponents quite so resolutely, any consideration of the Slovenian own Slavic identity was impossible in either of these two newspapers. All that existed was the Austrian value essence and the restricted attitude towards Slavism in its context. The *Slovenec* and *Slovenski narod* newspapers importantly consolidated the standpoint that Slovenians – as well as other Habsburg Slavs – were Austrians; while those that were not Austrians belonged to some other world.

Slovenians had to face the Slavic military even after the war: the members of the defeated anti-revolutionary army of General Baron Pyotr Nikolayevich Wrangel, which retreated from Russia in 1920. Some of these troops settled in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (the Kingdom of SHS) in June 1921. The so-called Wrangel's troops served in the Yugoslav border guard. They did not enjoy a good reputation in Slovenia, as they treated the population at the border roughly and in many cases also criminally. The monetary resources that the state allocated for these troops were also a source of discontent. People and politicians also resented the fact that they wore Russian uniforms, military insignia and tsarist decorations, and that they carried weapons in public. Therefore, increasingly louder complaints started to be voiced in the Slovenian space that Wrangel's troops represented a state within a state and that they should, therefore, be recalled from border service, disarmed, and exiled. This standpoint was shared by all political camps. When the National Assembly of the Kingdom of SHS adopted a decision to recall Wrangel's troops from the Yugoslav border units at the end of April 1922, in Slovenia, where the presence of these units was more evident due to the frontier location of the Slovenian territory, their departure was welcomed with relief. With their intimidating behaviour, Wrangel's troops had been upsetting the population and represented a disturbance in the development of the peacetime spirit, restored in the Slovenian society after World War I.

A similar place in the Slovenian political outlook on Russia and Russians was certainly assigned to the originator of the October Revolution, Vladimir Ilyich Ulyanov Lenin. He was deemed as an extraordinary personality of world history. Such emphases were most frequent on the occasion of his death, on 21 January 1924, when the most comprehensive statements about the leader of the Russian Bolshevik revolution were made. Lenin's revolutionary work was analysed by all of the Slovenian political camps: Catholic, liberal, and Marxist. The revolutionary part of the Marxist camp welcomed it; while for its non-revolutionary part, Lenin was a man who represented schism and hatred, a man of great deeds and terrifying destruction, standing outside of the applicable moral laws. The views of the liberals were similar: in their opinion, Lenin represented a world born from a revolution, fatally threatening the existing balance of social and political power. The Catholic camp admired Lenin in a way. Naturally, they saw him as a dictator, a demonic genius with an ethical inclination towards social justice, based on the denial of individualism and a ruthlessly atheist, "Genghis Khan-like", bloody Marxist revolution. However, they also saw him as a man of action and energy, unmatched by either Peter the Great or Napoleon. They counted him among the greatest Slavic personalities. All of this took place at the time when the Slovenian political Catholicism still saw communism as a social phenomenon that could provide certain social and economic solutions for other social movements as well. Later on, the Slovenian outlook on Lenin became significantly less tolerant. However, even before the "time of intolerance", the essential elements of Lenin's work had been defined: the extraordinary significance of his emergence, his extreme revolutionary action, enormous political capabilities, uncompromising upgrading of the already achieved goals, and his historical understanding of the development that represented the foundation for the events that had taken place. During this process, one part of the society had to sink in order for another one to rise. While this was – due to the

revolutionary violence – seen as negative by some, for others it represented the highest value and meaning.

Another Russian personality of the first half of the 20th century that Slovenians also focused on was Grigori Yefimovich Rasputin. In the Slovenian conscience, Rasputin represented a man who had an extraordinary influence on the last Russian imperial couple as well as on the Russian political and ecclesiastical life at the time. During his life, on the occasion of his death, as well as later on, his incredible charisma was being underlined, while his decadent life, fondness of money and social power, but also a favourable inclination towards the Russian peasants and ordinary people were also emphasised. He was seen as an opponent of the (world) war but also blamed for the demise of the Russian Empire due to the many years of his meddling in its affairs. The writer Vladimir Bartol was the one who dedicated himself to the Rasputin phenomenon the most. He saw Rasputin as the embodiment of the chaotic state of Russia that preceded the Bolshevik Revolution. In these conditions, Rasputin managed to hoist himself to almost the highest position in the state thanks to his suggestive power characteristic of Bible prophets, an enormous life force, and confidence. “This man had to know something about himself and the world that remains a mystery to the majority of other mortals,” Bartol wrote. Bartol’s warning regarding the excessive aspect of Rasputin’s personality outlines his image, otherwise negative in Slovenia, most expressively.

However, most of the energy, time, and profound ideological, political, and social sensitivity of the Slovenian politics was invested in the Bolshevik Revolution and the Soviet social, political, and state development that was based on it. On the basis of their understanding of the human society and the individual in it, the members of the Slovenian bourgeois camp – who possessed a thorough insight into the revolutionary October and the country it took place in – saw the October social overthrow and the consequent Soviet social, political, and economic development as a fundamental threat to the civilised world in which

they lived and which they consciously advocated. Even though they understood the October phenomenon historically, they did not accept its consequences. Along with the anti-Semitic viewpoint, they would underline the totalitarian, all-encompassing class-based Bolshevik power, the collectivist and anti-religious character of the Soviet community, its inherent personal insecurity, and its unpromising social and economic development – even though they did recognise some of Russia's economic and educational achievements. Dr Ivan Tavčar stood out with his negative opinion of the October Revolution on the liberal side, just as Dr Ivan Ahčin and Fran Erjavec did on the Catholic side. Dr Aleš Ušeničnik, the leading Catholic philosopher, rejected it theoretically as well. The bourgeois camp saw Bolshevism as its crucial opponent, and the declared struggle against it represented a permanent feature of the bourgeois politics in the Kingdom of SHS/Yugoslavia. This was an integral part of its ideological foundations, which the Catholic side provided with a distinct world-view moment as well. With such an ideological and political attitude, the bourgeois camp saw the end of the Yugoslav Kingdom and awaited World War II in Slovenia.

The question of Yugoslavism had the most sensitive national-political role in the Slavic thought in Slovenia. Ever since the 19th century, the ideological and political development of Yugoslavism, which also represented a concrete state entity for Slovenians in the 20th century, was defined by the clash of two concepts: national-unitarian and national-federalist. The unitarian side underlined the necessity to abolish the national-cultural and linguistic differences between the South Slavic nations, while the federal option argued in favour of the national emancipation principle and independence of the democratically united South Slavic nations. At first, the unitarian concept was politically dominant, as the first Yugoslav state community of the period between 1918 and 1941 was based on the national-unitarian and centralist state-legal foundations. This was abused by the Greater Serbian national political programme in order to

implement its aspirations for domination. However, in 1945, after World War II, the federal Yugoslav state was established, in which the unitarian tendencies were resurrected as early as in the 1950s. The Yugoslav leadership put a stop to these politically in the middle of the 1960s, just as it prevented, at the beginning of the 1970s, the efforts of Croats and Slovenians to modernise and democratise the Yugoslav state and society based on the consistent observation of the federal principle. Both concepts – the unitarian and democratic federalist – confronted each other decisively in the second half of the 1980s. As the unitarian programme, supported by the Greater Serbian politics of dominance, denied the democratic federal national sovereignty of the united Yugoslav nations, the non-Serbian nations decided in favour of their own independent states between 1990 and 1992. Their full national emancipation was achieved following the historic defeat of the Yugoslav unification idea, which had been constantly hindered by the Yugoslav unitarian national programme and the Greater Serbian supremacy politics.

The secession from the Yugoslav community and establishment of the independent state in 1991 represented the historical fulfilment of all the previous Slovenian national emancipation efforts. What followed, though, was “flawed heaven”. While some people revelled thoroughly in national emotions, expecting to witness the historical rise of Slovenianism and its ethical confirmation, others took advantage of “the open season”: the plundering committed by the predators involved in privatisation, arms trade, politics, and the like. The Slovenian independent national state position has been characterised by greed, indifference, and the denial of the spirit, all of which attests to a profound decline in values. The degenerate competitiveness and merciless careerism, established as early as in the primary school system that promotes individualism as the only valid existence, have deafened humanity. Slovenians have not become the “giants of the soul”, as Edvard Kocbek envisioned the nation’s self-realisation. Instead, intolerance and aggression prevailed,

as Slovenians have not morally withstood the civilisational momentum, stemming from their own national state. The society has become dominated by narcissists, striving to take care of themselves first and at the same time pushing others away. The “managerial circles” keep stifling any social responsibility, while the fact that the employees are being ignored and that mobbing has been lurking in the shadows of this disregard keeps pushing the unheard or those who have already become victims into social isolation. The society is being shaken by severe ideological disputes, preventing the national consensus on the ethical foundations of the Slovenian state and the purpose of its existence. In recent years, historiography and psychiatry have carried out several high-quality (and also monographic) studies. Slovenians have their work cut out for them if they wish to implement the civilisational imperative of humanity and culture.

The political landscape of Slovenians and the Slavic world reveals a variety of historiographical images. It shows that Slavism accompanied the Slovenian politics as well as ideological and social thought throughout the previous century, influencing the various historical positions regarding the values and decisions of the Slovenian community. In its form as an independent state and regarding its contents, this community represents one of the elements of the today’s Slavic and wider world.







**VIRI IN  
LITERATURA**

## Arhivski in knjižnični viri

### Arhiv avtorja

Elektronsko sporočilo Inštituta Nove revije avtorju.  
Izjava Irene Kotnik avtorju.

### SI AS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek.

SI\_PAM – Pokrajinski arhiv Maribor.

SI\_PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941.

KINZ – Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino: Zapuščina Silva Kranjca, Bolgarija.

## Spletni viri

21. redna seja Državnega zbora Republike Slovenije. *Portal DZ - Izbrani dokument*. Dostopno na: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=VII&type=sz&uid=7E261CCA1987A3EFC125806E00501F4D>, pridobljeno 15. 7. 2016.
- COBISS.SI - avtorji/raziskovalci : Osebne bibliografije : Irena Gantar Godina*. Dostopno na: <http://izumbib.izum.si/bibliografije/Y20190723125442-A2287203.html>, pridobljeno 26. 6. 2019.
- Izjava članov in članic V. in večine članov II. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti. *Kako je mogoče - Pravapeticija.com*. Dostopno na: [https://www.pravapeticija.com/kako\\_je\\_mogoce](https://www.pravapeticija.com/kako_je_mogoce), pridobljeno 3. 7. 2019.
- MOBING*. Dostopno na: [http://www.mobing.si/slo/pravna\\_ureditev.html](http://www.mobing.si/slo/pravna_ureditev.html), pridobljeno 29. 6. 2016.
- Novak, Boris A. Zagovor slovenščine (6. srečanje Zagovor slovenščine, Slovenska matica, Ljubljana, 13. 7. 2016, 4. del). *Audio/Video | za govor SLOVENŠČINE*. Dostopno na: <http://www.zagovor-slovenscine.si/audiovideo/>, pridobljeno 18. 9. 2016.
- Osnovno iskanje :: COBISS+*. Dostopno na: [http://www.cobiss.si/scripts/cobiss?ukaz=getid&lani=si>COBISS/OPAC>COBIB.SI>iskalna zahteva Pogovori pri predsedniku republike, str. 1–3](http://www.cobiss.si/scripts/cobiss?ukaz=getid&lani=si>COBISS/OPAC>COBIB.SI>iskalna%20zahteva%20Pogovori%20pri%20predsedniku%20republike%20str.%201-3), pridobljeno 18. 6. 2016.
- Psihoanalitik Matjaz Lunaček: Največje zlo v naši družbi sta nekrivdost in brezsravnost - siol.net*. Dostopno na: <http://siol.net/novice/siol/psihoanalitik-matjaz-lunacek-najvecje-zlo-v-nasi>

-druzbi-sta-nekrivdnost-in-brezsramnost-242309, str. 1–3, pridobljeno 8. 6. 2016.

*Življenjepis: dr. Renata Šribar članica Komisije za ženske v znanosti 2010–2013.* Dostopno na: [http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Znanost/doc/Zenske\\_v\\_znanosti/CV\\_komisija/WIKI-Renata\\_ok.pdf](http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Znanost/doc/Zenske_v_znanosti/CV_komisija/WIKI-Renata_ok.pdf), pridobljeno 10. 5. 2016.

## Periodični tisk

*Avtonomist.* Ljubljana: Albin Prepeluh, 1922, 1924.

*Delavska politika.* Maribor: Konzorcij, 1937, 1941.

*Delavske novice.* Ljubljana: Emil D. Stefanović; Konzorcij, 1922, 1924.

*Delo.* Ljubljana: Delo, 2011, 2012, 2016.

*Dolenjski list.* Novo mesto: Dolenjski list, 2003.

*Družina.* Gorica: Katoliška tiskarna, 1929.

*Edinost.* Trst: Štefan Godina; Tiskarna Edinost, 1917, 1919, 1926, 1927.

*Enakost.* Maribor: Ivan Mlinar, 1921.

*Enotnost.* Ljubljana: Alojz Kusold, 1928.

*Glas svobode.* Ljubljana: Konzorcij, 1923, 1924.

*Ilustrirani Slovenec.* Ljubljana: Fran Kulovec, 1930.

*Jugoslavija.* Ljubljana: Konzorcij dnevnika »Jugoslavija«, 1922.

*Jutro.* Ljubljana: Konzorcij Jutra, 1920, 1922–1924, 1926, 1927, 1929, 1933–1935, 1937, 1938, 1941, 1942.

*Kmetijske in rokodelske novize.* Ljubljana: Jožef Blaznik, 1844.

*Kmetijski list.* Ljubljana: Jakob Kušar, 1922–1924.

*Laibacher Zeitung.* Ljubljana: Ignaz Alois Edler v. Kleinmayr; Fed. Bamberg, 1917.

*Naprej.* Ljubljana; Krško: Ivan Mlinar; Zvonimir Bernot; Franjo Koren, 1922–1924.

*Narodni dnevnik.* Ljubljana: Konzorcij, 1924, 1927.

*Naša moč.* Ljubljana: Mihael Moškerc, 1911, 1913.

*Naši razgledi.* Ljubljana: Delo, 1964.

*Neodvisnost.* Maribor: Konzorcij, 1936.

*Nova pravda.* Ljubljana: Konzorcij Nove pravde, 1922–1924.

*Ponedeljski Slovenec.* Ljubljana: Konzorcij Slovenca, 1933, 1934.

*Pravica.* Ljubljana: Konzorcij, 1924.

*Primorski dnevnik.* Trst: Založništvo tržaškega tiska; Družba za založniške pobude, 2001.

*Radikal.* Ljubljana: Konzorcij, 1924.

*Rdeči prapor.* Ljubljana: Konzorcij, 1910, 1920.

*Slovenec*. Ljubljana: Konzorcij Slovenca, 1910, 1912, 1914–1928, 1930, 1933, 1934, 1936–1938, 1941, 1943.

*Slovenski narod*. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1906, 1910, 1912, 1914–1924, 1927.

*Socialist*. Ljubljana: Pokrajinsko načelstvo SSJ za Slovenijo, 1924.

*Straža*. Maribor: Konzorcij, 1924.

*Štajerc*. Ptuj: Karel Linhart, 1917.

*Tabor*. Maribor: Konzorcij Tabor, 1922, 1924, 1927.

*Učiteljski tovariš*. Ljubljana: UJU – Poverjeništvo Ljubljana, 1927.

*Večerna Edinost*. Trst: Štefan Godina, 1914.

*Zarja*. Ljubljana: Fran Bartl; Ivan Tokan, 1911, 1912, 1914.

## Literatura

- Adamič, Marjeta et al. (ur.). *Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1980.
- Adler, V.[iktor]. Razmerje nemške socialne demokracije napram brat-skim strankam v Avstriji. *Naši zapiski*, 9, 1912, št. 6, 7, 8–9, str. 174–182, 215–217, 247–260.
- Ahčin, Ivan. *Komunizem: največja nevarnost naše dobe*. Ljubljana: Zveza fantovskih odsekov, 1939.
- Albrecht, Fran. Po obisku v Bolgariji. *Sodobnost*, 2, 1934, št. 1–2, str. 60–63.
- Antoličič, Gregor. Bog ohrani, Bog obvari Nam Cesarja, Avstrijo!: iz-bruh prve svetovne vojne v habsburški monarhiji. *Studia Histo-rica Slovenica*, 15, 2015, št. 2, str. 259–280.
- Avstrijsko-ogrška Rdeča knjiga: diplomatski spisi za predzgodovino vojne 1914: ljudska izdaja*. Dunaj: Manzova c. in kr. dvorna, zalo-žna in vseučiliška knjigarna, 1915.
- Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, poli-tika*. Zagreb: Globus, 1988.
- Bartol, Vladimir. Razputin. *Modra ptica*, 4, 1933, št. 1, str. 1–5.
- Belić, Aleksandar. *Vukova borba za narodni i književni jezik: rasprave i predavanja*. Beograd: Prosveta, 1948.
- Beneš, Edvard. *Dělnické hnutí v Rakousku a v Čechách*. Brandýs n. L.: J. Forejtek in V. Beneš, 1911.
- Beneš, Edvard. Politični narodnostni spori / Narodnostni spori v stro-kah. *Naši zapiski*, 9, 1912, št. 1, 2, 3, str. 3–10, 36–46, 67–72.
- Benko, Dušan. *Hiša mojega očeta*. Križe: rodbina Benko, 2014.

- Benko, Dušan. *Moja knjiga: življenjepisna pripoved in kronika nekega časa*. Ljubljana: samozaložba, 2016.
- Benko, Bogdan, Rode, Matej. Bolgarsko-slovenski odnosi. V: Javornik, Marjan, Logar, Dušan, Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije: 1*. Ljubljana, 1987, str. 317–319.
- Bilandžić, Dušan. *Jugoslavija poslije Tita: 1980–1985*. Zagreb: Globus, 1986.
- Bilandžić, Dušan. *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Boban, Ljubo. Prilozi za biografiju Ante Trumbića u vrijeme šestojanuarskog režima (1929–35). *Historijski zbornik*, 21–22, 1968–1969, št. 1–4, str. 1–74.
- Boban, Ljubo. *Sporazum Cvetković–Maček*. Beograd: s. n., 1965.
- Boban, Ljubo. *Svetozar Pribičević u opoziciji: 1928–1936*. Zagreb: Sveučilište; Institut za hrvatsku povijest, 1973.
- Boban, Ljubo. Zagrebačke punktacije. V: Janković, Dragoslav (ur.). *Istorija XX veka: zbornik radova IV*. Beograd: Kultura, 1962, str. 309–366.
- Bogdanov, Vaso. *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj: od prvih stranačkih grupiranja do 1918*. Zagreb: NIP, 1958.
- Bogdanov, Vaso. *Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslovenskog nacionalnog pitanja: (prilog historiji naše borbe za oslobođenje i ujedinjenje)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1956.
- Bogdanov, Vaso. O životu i radu Frana Supila. V: Supilo, Frano. *Politika u Hrvatskoj*. Zagreb: Kultura, 1953, str. 7–109.
- Bogdanov, Vaso. *Starčević i Stranka prava prema Srbima i prema jedinstvu južnoslavenskih naroda*. Zagreb: Školska knjiga, 1951.
- Borković, Milan, Glišić, Venceslav (ur.). *Osnovački kongres KP Srbije: (8–12 maj 1945)*. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1972.
- Brandt, Miroslav, Čović, Bože, Letica, Slaven, Pavić, Radovan, Tomac, Zdravko, Valentić, Mirko, Žuljić, Stanko. *Izvori velikosrpske agresije: rasprave: dokumenti: kartografski prikazi* (priredil Čović, Bože). Zagreb: August Cesarec, 1991.
- Britovšek, Marjan. *Carizem revolucija stalinizem: družbeni razvoj v Rusiji in perspektive socializma : II. knjiga*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
- Britovšek, Marjan. *Stalinov termidor*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984.

- Brodar, Janez. Ob petinsedemdesetletnici mojega življenja. V: Dežman, Jože (ur.). *Le vkup, le vkup uboga gmajna: preganjanje kmetov in kmečki upori v Sloveniji 1945–1955*. Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva družba, 2011, str. 269–325.
- Broz, Josip Tito. *Govori i članci: VIII*. Zagreb: Naprijed, 1959.
- Broz, Josip Tito. *Govori i članci: XI*. Zagreb: Naprijed, 1959.
- Broz, Josip Tito. Vloga Zveze komunistov v nadaljnji graditvi socialističnih družbenih odnosov in aktualni problemi v mednarodnem delavskem gibanju ter boju za mir in socializem v svetu. V: *Osmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Komunist, 1964, str. 7–54.
- Bučar, France. Javna tribuna o ustavnih spremembah. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 401.
- Bučar, France et al. Kdo smo in zakaj imamo državo: pobuda za ponovno presojo slovenskega narodnega položaja. *Nova revija*, 15, 1996, št. 167, priloga Ampak, str. 2–6.
- Butić Jelić, Fikreta. *Hrvatska seljačka stranka*. Zagreb: Globus, 1983.
- Ciglar, Jakob. Matija Malešič: vojni dnevnik 1914. V: Švajncer, Janez J. (ur.). *Vojnozgodovinski zbornik: 5*. Logatec: Vojni muzej, 2000, str. 43–57.
- Ciliga, Vera. O rušenju mita oko »jugoslavenske« politike Josipa Juraja Strossmayera. *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 1971, št. 2–3, str. 254–266.
- Cvirn, Janez, Gašparič, Jure. »Neizbežnost« razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled. *Studia Historica Slovenica*, 5, 2005, št. 1–2–3, str. 443–456.
- Cvirn, Janez, Melik, Vasilij, Nečak, Dušan (ur.). *Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimirja Ravniharja*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997.
- Čepič, Zdenko. Dopolnila k slovenski ustavi jeseni 1989. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1202–1206.
- Čepič, Zdenko. Jugoslovanska krizna žarišča. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*,

2. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1179–1188.
- Čepič, Zdenko. Na predvečer osamosvojitve. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1322–1326.
- Čepič, Zdenko, Guštin, Damijan. Uresničevanje plebiscitne volje Slovencev. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1326–1332.
- Čepič, Zdenko. Ustava Republike Slovenije. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1363–1364.
- Čubrilović, Vasa. *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*. Beograd: Narodna knjiga, 1982.
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka: prva knjiga: Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina te država SHS*. Zagreb: Školska knjiga, 1953.
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka: druga knjiga: Srbija-Crna Gora-Makedonija, Jugoslavija 1918.–1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1954.
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravni razvitak Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, 1963.
- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata: I*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1961.
- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata: II*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1961.
- Čurkina, Iskra Vasiljevna. Rusko-slovenski odnosi: politični odnosi: do 1922, V: Javornik, Marjan, Voglar, Dušan, Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije: 10*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 335–338.
- D.[ermota], [Anton]. Pregled: socialni. *Naši zapiski*, 9, 1912, št. 8–9, str. 282–284.
- Dermota, [Anton]. Spor v socialni demokraciji. *Naši zapiski*, 8, 1911, št. 11, str. 321–327.



- Dermota, Anton. Uvodnik z dne 16. februarja 1912. *Naši zapiski*, 9, 1912, št. 3, str. 65–67.
- Deželak-Barič, Vida. Osvobodilna fronta in dr. Lambert Ehrlich. V: Škulj, Edo (ur.). *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 2002, str. 343–354.
- Deželak Barič, Vida. Stereotipi o slovenskih komunistih v obdobju ilegale. V: Ferenc, Mitja, Petkovšek, Branka (ur.). *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino: zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije: Kranj, 19.–21. oktober 2006*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008, str. 165–173.
- Dolenc, Jože. Rusija in nacionalni problem. *Svobodna mladina*, 2, 1929, št. 2–3, str. 48–54.
- Dorđević, Miroslav R. Rađanje Svetozareve Srbije na istoku. V: Marković, Svetozar. *Srbija na istoku*. Niš: Izdavačka ustanova Gradina, 1972, str. 1–19.
- Đukić-Veljović, Zlatija. *Sovjetski federalizam i njegov razvitak*. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1971.
- II. evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani 1935. Ljubljana: Kongresni odbor, 1936.
- E.[hrlich], L.[ambert]. Ruski boljševizem. *Čas*, 18, 1923–24, št. 4–5, str. 192–217.
- E.[hrlich], L.[ambert]. Ruski boljševizem. *Čas*, 18, 1923–24, št. 6, str. 276–295.
- Erjavec, Fran. *Komunizem in komunistična Rusija*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1937.
- Ferfolja, Josip. Avtonomija ali centralizem? *Naši zapiski*, 8, 1911, št. 1, str. 5–16.
- Fülöp-Miller, René. *Sveti satan*. Ljubljana: Modra ptica, 1932.
- Fülöp-Miller, René. *Sveti satan*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1972.
- Gabrič, Aleš. Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v prvem povojnem obdobju. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Jugoslavija v hladni vojni: [zbornik z Znanstvenega posveta Jugoslavija v hladni vojni, Ljubljana, 8.–9. maja 2000] = Yugoslavia in the cold war: [the collection of papers at the Scientific Conference Yugoslavia in the Cold War, Ljubljana, 8–9 May 2000]*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Toronto: University = Ljubljana: Institute for Contemporary History; Toronto: University, 2004, str. 403–424.
- Gabrič, Aleš. Osamosvajanje pred zaprtimi vrati svetovne diplomacije. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od*

- programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1332–1338.
- Gabrič, Aleš. *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Gabrič, Aleš. V igro vstopi mednarodna diplomacija. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1344–1349.
- Gabrič, Aleš. Zaostrenost mednacionalnih odnosov. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1165–1174.
- Gantar Godina, Irena. Dr. Leopold Lenard. *Zgodovinski časopis*, 46, 1992, št. 3, str. 395–400.
- Gašparič, Jure. *Državni zbor 1992–2012: o slovenskem parlamentarizmu*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Gašparič, Jure et al. (ur.). *Česi a Slovinci v moderní době: politika – společnost – hospodářství – kultura = Slovenci in Čehi v dobi moderne: politika – družba – gospodarstvo – kultura*. Praha: Nová Tiskárna Pelhřimov; Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- Gašparič, Jure, Šorn, Mojca (ur.). *Četrť stoletja Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Gestrin, Ferdo, Melik, Vasilij. *Slovenska zgodovina: od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Gligorijević, Branislav. *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1970.
- Gligorijević, Branislav. *Kralj Aleksandar Karađorđević u evropskoj politici*. Beograd: Zavod za učbenike i nastavna sredstva, 2002.
- Gligorijević, Branislav. Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). V: Janković, Dragoslav (ur.). *Istorija XX veka: zbornik radova*. V. Beograd: Kultura, 1963, str. 315–396.
- Gligorijević, Branislav. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji: 1919–1929*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Narodna knjiga, 1979.

- Godeša, Bojan, Dolenc, Ervin (ur.). *Izgubljeni spomin na Antona Korosca: iz zapuščine Ivana Ahčina*. Ljubljana: Nova revija, 1999.
- Gradivo za slovensko ustavo*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1988.
- Grafenauer, Bogo. *Zgodovina slovenskega naroda: V. zvezek: začetki slovenskega narodnega prebujenja v obdobju manufakture in začetku industrijske proizvodnje ter razkroja fevdalnih organizacijskih oblik med sredo XVIII. in sredo XIX. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974.
- Grafenauer, Niko. Sedeminpetdeseta številka Nove revije. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 400.
- Grahor, Ivo. Zbližanje z Bolgari. *Mladina*, 3, 1926–1927, št. 8, str. 173–175.
- Grdina, Igor. *Vedno znova Tannenberg*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2015.
- Griesser-Pečar, Tamara. Odnos Aleša Ušeničnika do komunizma in komunistične revolucije. V: Ogrin, Matija, Juhant, Janez (ur.). *Aleš Ušeničnik, čas in ideje. 1868–1952: zbornik razprav s simpozija SAZU ob 50. obletnici smrti*. Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 179–190.
- Grivec, F.[ranc]. Ruski problem. *Čas*, 9, 1915, št. 3, str. 121–137.
- Grivec, Franc: Ruska revolucija. *Čas*, 11, 1917, št. 4–5, str. 203–213.
- Grobovšek, Bojan. *Zakaj Slovenija ni Švica*. Tomišelj: Alpedimedia, 2014.
- Grobovšek, Bojan. Zakaj Slovenija ni Švica. *Misteriji*, 21, 2014, št. 250, str. 25–26.
- Gross, Mirjana. *Die Anfänge des modernen Kroaten: Gesellschaft, Politik und Kultur in Zivil-Kroatien und Slawonien in den ersten dreißig Jahren nach 1848*. Wien [etc.]: Böhlau, 1993.
- Gross, Mirjana. Osnovni problemi pravaške politike 1878–1887. *Historijski zbornik*, 15, 1962, št. 1–4, str. 61–120.
- Gross, Mirjana. *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište; Institut za hrvatsku povijest, 1973.
- Guštin, Damijan, Prinčič, Jože, Pančur, Andrej. Odmrzovanje osamosvajanja. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 2. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1359–1363.

- Guštin, Damijan. »Slovenski polki« na vzhodni fronti. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 128–131.
- Guštin, Damijan. Vojna za Slovenijo. V: Fischer, Jasna et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, 2*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1338–1344.
- Hacin, Janko. V: Izidor Cankar et al. (ur.). *Slovenski biografski leksikon: 2*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1926, str. 283–284.
- Horvat, Josip. *Frano Supilo*. Beograd: Nolit, 1961.
- Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske: prvi dio*. Zagreb: August Cesarec, 1989.
- Hribar, Ivan. K sovražnostim med Sovjetsko Rusijo in Finsko. *Misel in delo*, 6, 1940, št. 1, str. 6–12.
- Hribar, Ivan. Sojuz sovjetskih socijalističeskikh respublik (SSSR): s ptičjega razgleda. *Misel in delo*, 7, 1941, št. 1, str. 4–11.
- Hribar, Ivan. Sojuz sovjetskih socijalističeskikh respublik (SSSR): II. *Misel in delo*, 7, 1941, št. 2–3, str. 43–46.
- Hribar, Ivan. Velika neznanka: I. *Misel in delo*, 6, 1940, št. 8–9, str. 183–194.
- Hribar, Ivan. Velika neznanka: III. *Misel in delo*, 6, 1940, št. 12, str. 281–286.
- Ilić, Branislav et al. (ur.). *Od Avnoja do delegatske skupštine: većnici: poslanici: delegati: dokumenta*. Beograd: Radnička štampa, 1984.
- Inkret, Andrej. *Jovan Vesel Koseski: vprašanje literarne zgodovine*. Maribor: Obzorja, 1971.
- Ivešić, Tomaž. *Jugoslovanska socialistična nacija: ideja in realizacija: (1952–1958)*. Nova Gorica: Založba Univerze, 2016.
- Jančar, Drago et al. *Ura evropske resnice za Slovenijo*. Buenos Aires: [Svobodna Slovenija], 1997.
- Janković, Dragoslav. Ženevska konferencija o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918. godine. V: Janković, Dragoslav (ur.). *Istorija XX veka: zbornik radova: V*. Beograd: Kultura, 1963, str. 225–262.
- Jenšterle, Marko (ur.). *Pogledi na Sovjetsko zvezo: zbornik*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS; Republiška konferenca ZSMS, 1986.

- Jenšterle, Marko. Sokolji in orlovski pogledi na zibelko boljše vizma. V: Jenšterle, Marko (ur.). *Pogledi na Sovjetsko zvezo: zbornik*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS; Republiška konferenca ZSMS, 1986, str. 9–23.
- Jenuš, Gregor. Slovenci in velika vojna (1914–1918): slovenska razdvojenost med zvestobo cesarju in željo po narodni avtonomiji. *Studia Historica Slovenica*, 15, 2015, št. 2, str. 301–319.
- Jugoslavija 1918–1988: statistički godišnjak*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1989.
- Kačaki, Jovan. Plan generala Vrangela o spasavanju jezgra armije juga Rusije (bele) u Kraljevini Srba, Hrvata i Sloveneca. *Vojno-istorijski glasnik*, 2004, št. 1–2, str. 48–70.
- Karadžić, Vuk Stefanović = Wolf, Stepanson's = Lupi Stephani F. *Srpski rječnik: istolkovan njemačkom i latinskim riječima = Serbisches-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch = Lexicon Serbico-Germanico-Latinum*. Beč; Wien; Vienna: P. P. Armeniern, 1818.
- Kardelj, Edvard Sperans. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja: druga, pregledana in dopolnjena izdaja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.
- Katarđiev, Ivan. *Makedonsko nacionalno pitanje 1919–1930*. Zagreb: Globus, 1983.
- Kermauner, Dušan. Albin Prepeluh – Abditus: njegov idejni razvoj in delo. V: Prepeluh, Albin. *Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja ter s sliko A. Prepeluha*. Ljubljana: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., d. d., 1938, str. 295–562.
- Kermavner, Dušan. *Slovenska publicistika in prva ruska revolucija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.
- Kermauner, Taras. *Pisma srbskemu prijatelju*. Celovec: Drava, 1989.
- Kermauner, Taras. Vladimir Bartol – predhodnik današnje slovenske moderne literature. V: Bartol, Vladimir. *Demon in Eros: Al Araf*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974, str. 423–445.
- Keršič-Svetel, Marjeta. *Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.
- Klopčič, France. *Desetletja preizkušenj: spomini*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- Knaflič, Vladimir. Še enkrat: narodni radikalizem, socializem in drugo. *Naši zapiski*, 9, 1912, št. 8–9, str. 261–267.
- Kocbek, Edvard. Slovenski človek. *Dejanje*, 1, 1938, št. 1, str. 1–3.

- Koch, Stephen. *Dvojna življenja: vohuni in pisatelji v sovjetski vojni idej proti zahodu*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.
- [Kokovcov, Vladimir Nikolajevič]. Razgovor z Rasputinom. *Razglednik »Jutra«*. Ljubljana, 1943, str. 92–93.
- Korošec, Anton. Nekaj evropske politike. *Socialna misel*, 5, 1926, št. 3, str. 49–54.
- Korunić, Petar. *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici: hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848–1870*. Zagreb: Globus; Centar za povijesne znanosti sveučilišta u Zagrebu, odjel za hrvatsku povijest, 1986.
- Korunić, Petar. *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875: studija o političkoj teoriji i ideologiji*. Zagreb: Globus, 1989.
- Kos, Janko. Aleš Ušeničnik in kritika marksizma. V: Ogrin, Matija, Juhant, Janez (ur.). *Aleš Ušeničnik, čas in ideje: 1868–1952: zbornik razprav s simpozija SAZU ob 50. obletnici smrti*. Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 167–177.
- Košak, Vinko. Jugoslovansko-bolgarsko zedinjenje. *Mladina*, 3, 1926–1927, št. 8, str. 172–173.
- Kowalska, Urszula. Poljsko-slovenski odnosi: politični odnosi. V: Voglar, Dušan, Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije: 9*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, str. 111–112.
- Kozak, Ferdo. Sofija. *Sodobnost*, 2, 1934, št. 3, 4, str. 104–113, 164–167.
- Kranjec, Silvo. Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije. *Zgodovinski časopis*, 16, 1962, str. 218–229.
- Kreft, Ivan. *Akcija 50 poslancev: spori in spopadi v spominih in dokumentih: IV. knjiga*. Ljubljana: samozaložba, 1990.
- Kregar, Tone. *Med Tatrami in Triglavom: primerjave narodnega razvoja Slovencev in Slovakov in njihovi kulturno-politični stiki 1848–1938*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2007.
- Krestić, Vasilije Đ. *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja 1860–1873*. Beograd: Narodna knjiga, 1983.
- Kristan, Anton. Strokovni pregled: strokovno združenje češkoslovensko. *Naši zapiski*, 9, 1912, št. 2, str. 61–62.
- Krizman, Bogdan. Jugoslavenski odbor i Ženevska konferencija o ujedinjenju 1918. godine. *Zbornik*, 7, 1970, št. 7–8, str. 1–46.
- Krizman, Bogdan. Pogovor: skica za biografiju Svetozara Pribičevića: 1875–1936. V: Pribičević, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus, 1990, str. 275–300.

- Krizman, Bogdan. *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb: Školska knjiga, 1977.
- Krizman, Bogdan. Trumbićeva misija u inozemstvu uoči proglašenja šestojanuarske diktature. *Istorijski pregled*, 8, 1962, št. 3, str. 176–202.
- Križaj, Miomir. Pošta iz ujetništva. V: Švajncer, Janez J. (ur.). *Vojnozgodovinski zbornik*: 6. Logatec: Vojni muzej, 2001, str. 44–49.
- Krleža, Miroslav. *Deset krvavih let in drugi politični eseji*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Krušelj, Željko. Pogovor. V: Šimunić, Petar. »Načertanije«: tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike. Zagreb: Globus, 1992, str. 109–120.
- Lavrič, Jože, Mal, Josip, Stelè, France (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Jubilej, 1939.
- Lazarević, Žarko, Gabrič, Aleš (ur.). *Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Lenard, Leopold. *Der Panславismus: eine national-politische Betrachtung*. Cilli: Zvezna trgovina, 1906.
- Lenard, Leopold. Kako so nastale slovanske države. *Čas*, 6, 1912, št. 3, 4, str. 188–202, 272–279.
- Lončar, Dragotin. *Politično življenje Slovencev: od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta*. Ljubljana: Slovenska matica, 1921.
- Lončar, Dragotin. *Politika in zgodovina: nekoliko odgovorov na dnevna vprašanja*. Ljubljana: J. Blasnika nasledniki, 1923.
- Lončar, Dragotin. *Socijalna zgodovina Slovencev*. V: Niederle, Lubor. *Slovanski svet : zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva*. Ljubljana: Omladina, 1911, str. 177–244.
- Lorenčič, Aleksander. *Prelom s starim in začetek novega: tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Lukač, Dušan. *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; NIP export-press, 1972.
- Maček, Vladko. *Memoari*. Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992.
- Mačkovšek, J.[anko]. *Statistika Slovencev*. V: Niederle, Lubor. *Slovanski svet: zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva*. Ljubljana: Omladina, 1911, str. 245–260.
- M.[ajcen], S.[tanko]. Književnik v vojski. *Dom in svet*, 28, 1915, št. 1, str. 36.

- Majciger, Janez, Pleteršnik, Maks, Raić, Božidar. *Slovanstvo: prvi del: občni pregled. – Jugoslovani: Slovenci. Hrvati in Srbi. Bolgari: z dvema zemljevidoma*. Ljubljana: Matica slovenska, [1873–1874].
- Mal, Josip (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Mamuzić, Ilija. *Ilirizam i Srbi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1933.
- Marković, Svetozar. *Srbija na istoku*. Niš: Izdavaška ustanova Gradina, 1972.
- Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije: hrvatski pogled*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.
- Matković, Hrvoje. *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Zagreb: Sveučilište; Institut za hrvatsku povijest, 1972.
- Melik, Vasilij. Ivan Hribar in njegovi Spomini. V: Hribar, Ivan. *Moji spomini: II del*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984, str. 619–661.
- Melik, Vasilij. *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*. Maribor: Založba Litera, 2002 [i. e. 2003].
- Meštrović, Ivan. *Spomini*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.
- Milčinski, Fran. *Dnevnik 1914–1920* (Schmidt, Goran, ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 2000.
- Milenković, Toma. *Socijalistička partija Jugoslavije: 1921–1929*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; NIP export-press, 1974.
- Milošević, Slobodan. *Godine raspleta*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1989.
- Milutinović, Kosta. *Štrosmajer i jugoslovensko pitanje*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1976.
- Mole, Vojeslav. *Iz knjige spominov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1970.
- Monitor ISH / Slovenci in Rusi*, 16, 2014, št. 1.
- Monitor ISH / Rusi v Sloveniji: od vojske do znanosti*, 17, 2015, št. 1.
- Monitor ISH / Rusi v Sloveniji: surova stvarnost in navdihujoča kultura*, 18, 2016, št. 1.
- Murray Despalatović, Elinor. *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*. New York: Boulder; East European Quarterly; London: Columbia University Press, 1975.
- Mužić, Ivan. *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: treće, dopunjeno izdanje*. Zagreb: Matica hrvatska, 1988.



- Niederle, Lubor. *Slovanski svet: zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva*. Ljubljana: Omladina, 1911.
- Nikić, Dragoljub. Od »načertanija« do koncepta balkanskog povezivanja i saradnje: evolucija pogleda Ilije Garašanina na opšta načela nacionalne države i nacionalnooslobodilačku misiju Srbije polovinom XIX veka. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 23, 1988, št. 3–4, str. 27–50.
- Nikiforov, K. V. (ur.). *Slovenica: 3: pervaja mirovaja vojna v politike i kul'ture Russskih i Slovencev: k stoletiju načala Pervoj miro vojny*. Moskva: Institut slavanovedenija Rossijskoj akademii nauk, 2014.
- Novak, Grga. Dalmacija i Hvar u Pribojevićevo doba. V: Pribojević, Vinko. *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951, str. 7–43.
- Oset, Željko. Akademska karijera Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskoga (1893–1970). *Monitor*, 17, 2015, št. 1, str. 121–150.
- Peković, Ratko. *Ni rat ni mir: panorama književnih polemika 1945–1965*. Beograd: Filip Višnjić, 1986.
- Perović, Latinka. *Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju*. Zagreb: Globus, 1984.
- Perovšek, France. *Moja resnica: spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1995.
- Perovšek, Jurij. Članek Lamberta Ehrlicha 'Opomin koroškimi Slovencem za plebiscit'. *Studia Historica Slovenica*, 5, 2005, št. 1–2–3, str. 795–817.
- Perovšek, Jurij. Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnjima vojnama (1918–1941). *Zgodovinski časopis*, 51, 1997, št. 4, str. 529–554.
- Perovšek, Jurij. *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. Ljubljana: Modrijan, 1996.
- Perovšek, Jurij. *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij. Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, št. 1, str. 65–83.
- Perovšek, Jurij. *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.

- Perovšek, Jurij. Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922–april 1923). *Zgodovinski časopis*, 38, 1984, št. 1–2, str. 5–27.
- Perovšek, Jurij. Odnos političnih strank in skupin do fašizma in nacizma pred drugo svetovno vojno. V: Čepič, Zdenko, Velagić, Tanja (ur.). *Odpor 1941: zbornik s posveta ob 60. letnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije; Glavni odbor Zveze združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja Slovenije, 2001, str. 105–112.
- Perovšek, Jurij. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.
- Perovšek, Jurij. *Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Perovšek, Jurij. Slovenci in Jugoslavija v letih 1918–1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 69 (34), 1998, št. 1, str. 55–74.
- Perovšek, Jurij. Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih. V: Vodopivec, Peter, Mahnič, Joža (ur.). *Slovenska trideseta leta: simpozij 1995*. Ljubljana: Slovenska matica, 1997, str. 18–32.
- Perovšek, Jurij. Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. V: Grafenauer, Bogo et al. (ur.). *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 121–134.
- Perovšek, Jurij. *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Perovšek, Jurij. Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 18–19, 1978–1979, št. 1–2, str. 17–44.
- Perovšek, Jurij. Slov'jani po obidvi storoni frontu : slovens'kij druk 1914–1916 rr pro vijnu zi slov'jans'kim protivnikom. V: Tolstov, S. V. (ur.). *Aktual'ni problemi vsesvitn'oï istorii: strategii partnerstva i spivrobotnictva v mižnarodnih vidiosinah: zbirnik naukovih prac'*. Kiïv: Institut vsesvitn'oï istorii nacionalnoï akademii nauk Ukraïni, 2015, str. 185–197.

- Perovšek, Jurij, Malshina, Katerina V., Sinkevič, Evgenij Grigorovič. Ukraínska ta slovenska nacionalni ideí u XX st.: porivnjaľn'ij analiz. *Ukraíns'kij istoričnij žurnal: naukovyj žurnal*, 2015, št. 4, str. 127–138.
- Perovšek, Jurij. Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 33, 1993, št. 1–2, str. 17–29.
- Perovšek, Jurij. »V zaželjeni deželí«: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Perovšek, Jurij. Vprašanje etnične posebnosti Muslimanov v razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 41, 2001, št. 1, str. 31–39.
- Perovšek, Jurij. Ženeva: konferenca o jugoslovanskem zedinjenju. V: Drnovšek, Marjan, Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 1: 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 213.
- Perovšek, Jurij, Prunk, Janko, Pleterski, Janko (ur.). *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923: dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ* (uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1990.
- Pešić, Desanka. *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje 1919–1935*. Beograd: Rad, 1983.
- Pešić, Desanka. »Jugoslovenstvo« u kongresnim dokumentima KPJ/SKJ. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 22, 1987, št. 3, str. 99–111.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988: treća knjiga: socijalistička Jugoslavija 1945–1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- Petre, Fran. *Poizkus ilirizma pri Slovencih: 1835–1849*. Ljubljana: Slovenska matica, 1939.
- Pijade, Moša (ur.). *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije: tom V: socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920*. Beograd: Zgodovinski oddelek Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, 1951.
- Pirc, Jožko. *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*. Ljubljana: Družina, 1986.
- Pirjevec, Jože. *Jugoslavija: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.
- Pleterski, Janko. *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998.

- Pleterski, Janko. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: Komunist; Državna založba Slovenije, 1986.
- Pleterski, Janko. *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor: Obzorja, 1981.
- Poposki, Slave. Džemijet. V: Krleža, Miroslav (ur.). *Enciklopedija Jugoslavije*: 3. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958, str. 193–194.
- Prepeluh, Albin. *Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja ter s sliko A. Prepeluha*. Ljubljana: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., d. d., 1938.
- Pribojević, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus, 1990.
- Pribojević, Vinko. *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.
- Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 7, 1967, št. 1–2.
- Prispevki za novejšo zgodovino*, 58, 2018, št. 1.
- Prispevki za slovenski nacionalni program. *Nova revija*, 6, 1987, št. 57, str. 1–246.
- Prunk, Janko. Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji. V: Grafenauer, Bogo et al. (ur.). *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 135–142.
- Prunk, Janko. *Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992 [i. e. 1993].
- Purivatra, Atif. *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Sarajevo: Svjetlost, 1974.
- Purivatra, Atif. Nacionalne koncepcije Jugoslovenske muslimanske organizacije. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1969, št. 4, str. 141–148.
- Purivatra, Atif. *Nacionalni i politički razvitak Muslimana: rasprave i članci*. Sarajevo: Svjetlost, 1972.
- Ratej, Mateja. Politika Slovenske ljudske stranke pred sklenitvijo blejskega sporazuma leta 1927. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 45, 2005, št. 2, str. 43–58.
- Repe, Božo. Akcija 25 poslancev. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 329.
- Repe, Božo. »Cestna afera«. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 314–315.

- Repe, Božo. *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.
- Repe, Božo. »Komunisti smo v tej državi na oblasti«. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 334–335.
- Repe, Božo. »Liberalistični« ekonomski program. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 312.
- Repe, Božo. Liberalizem. V: Javornik, Marjan, Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije: 6*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 167.
- Repe, Božo. »Liberalizem« v Sloveniji. Ljubljana: RO ZZB NOV Slovenije, 1992.
- Repe, Božo. Majniška deklaracija 1989. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 422.
- Repe, Božo. *Milan Kučan, prvi predsednik*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
- Repe, Božo. *Obračun s Perspektivami*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1990.
- Repe, Božo. Odhod slovenskih komunistov s XIV. kongresa ZKJ. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 432–433.
- Repe, Božo. »Osemglava pošast nacionalizma«. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, 389.
- Repe, Božo. Posledice Brionskega plenuma. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 297.
- Repe, Božo. Sami po sebi. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 453–454.
- Repe, Božo. Ustavna dopolnila v slovenski skupščini. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 425.
- Repe, Božo. Začetek partijskega »liberalizma«. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 309.

- Repe, Božo. Začetek reformnih procesov v ZKS. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 398.
- Repe, Božo. Začetki Teritorialne obrambe Slovenije. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 317.
- Režek, Mateja. *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem: 1948–1958*. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Ribar, Ivan. *Politiški zapisi*. Beograd: Prosveta, 1948.
- Rozman, Franc. Naši zapiski 1902–1914. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 11–12, 1971–1972, št. 1–2, str. 187–198.
- Rozman, Franc. Odnos jugoslovanske socialnodemokratske stranke do nacionalnega vprašanja. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 22, 1982, št. 1–2, str. 5–17.
- Rozman, Franc. *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Založba Borec, 1979.
- Rupel, Dimitrij. *Slovenski intelektualci: od vojaške do civilne družbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989.
- Rupel, Dimitrij. *Slovenstvo kot politično prepričanje*. Ljubljana: Kres, 1992.
- Simoniti, Iztok. *Vode svobode*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019.
- Simoniti, Vasko. *Fanfare nasilja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- S.[kerbič], I. Centralizem. *Naši zapiski*, 8, 1911, št. 3, str. 72–77.
- S.[kerbič], I. Konflikt v strokovni organizaciji. *Naši zapiski*, 8, 1911, št. 6, str. 183–185.
- Sluga, Miha. Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. I. del: od sarajevskega atentata do vojne z Italijo. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 80 (45), 2009, št. 1, str. 31–62.
- Sluga, Miha. Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. II. del: vrhunec vélike vojne. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 80 (45), 2009, št. 2–3, str. 82–112.
- Sluga, Miha. Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. del: poslednje leto vojne in monarhije. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 80 (45), 2009, št. 4, str. 79–109.
- Smith Pavelić, Ante. *Dr. Ante Trumbić: problemi hrvatsko-srpskih odnosa*. München: Knjižnica Hrvatske revije, 1959.
- Smolik, Marijan. *Liturgika: pregled krščanskega bogoslužja*. Celje: Mohorjeva družba, 1995.

- Sodite po delih! Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost.* Ljubljana: samozaložba, 1923.
- Stanković, Đorđe Đ. *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije.* Beograd: Nolit, 1984.
- Statistični letopis Republike Slovenije 1993.* Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1993.
- Statut Zveze komunistov Jugoslavije.* Ljubljana: Komunist, 1979.
- Stavbar, Vlasta. Izjave v podporo Majniške deklaracije. *Zgodovinski časopis*, 46, 1992, št. 3, str. 357–381.
- Stavbar, Vlasta. Izjave v podporo Majniške deklaracije. *Zgodovinski časopis*, 46, 1992, št. 4, str. 497–507.
- Stavbar, Vlasta. Izjave v podporo Majniške deklaracije. *Zgodovinski časopis*, 47, 1993, št. 1, str. 99–106.
- Stavbar, Vlasta. *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje: slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države: (1906–1918).* Maribor: Založba Pivec, 1917.
- Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: redovan saziv za 1921.–1922. god.: II. knjiga: od XXXIX.–LXIII. redovnog sastanka.* Beograd: Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1922.
- Stiplovec, Miroslav. Avtonomistična prizadevanja v skupščinah ljubljanske in mariborske oblasti (1927–1928) in banskem svetu Dravske banovine (1931–1941). V: Grafenauer, Bogo et al. (ur.). *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994).* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 185–195.
- Stiplovec, Miroslav. Die verfassungsrechtliche Lage und die Autonomiebestrebungen Sloweniens im jugoslawischen Staat 1918–1941. *Österreichische Osthefte*, 39, 1997, Bd. 1, str. 5–42.
- Stiplovec, Miroslav. Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929–1941. *Arhivi*, 19, 1996, št. 1–2, str. 39–51.
- Stiplovec, Miroslav. Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918–1929). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 65 (30), 1994, št. 1, str. 77–95.
- Stojkov, Todor. *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935.* Beograd: Prosveta, 1969.
- Stres, Anton. Neosholastična kritika marksizma. *Bogoslovni vestnik*, 58, 1998, št. 4, št. 505–524.
- Suljević, Kasim. *Nacionalnost Muslimana: između teorije i politike.* Rijeka: Otakar Keršovani, 1981.

- Supilo, Frano. *Politika u Hrvatskoj*. Zagreb: Kultura, 1953.
- Svete, Tatjana. Cilj duše je nirvana. *Misteriji*, 26, 2019, št. 307, str. 41–42.
- Svoljšak, Petra. Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub (žrtev) med 1. svetovno vojno. V: Granda, Stane, Šatej, Barbara (ur.). *Množične smrti na Slovenskem: zbornik referatov*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999, str. 225–240.
- Svoljšak, Petra. Prva svetovna vojna. V: Javornik, Marjan, Voglar, Dušan, Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije: 9*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, str. 398–409.
- Svoljšak, Petra. Slovenci v primežu avstrijske cenzure. V: Vodopivec, Peter, Kleindienst, Katja (ur.). *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 109–127.
- Šalamun, Tomaž. Govor na prireditvi ob slovenskem kulturnem prazniku 2000. V: *Prešernov sklad 2000*. Ljubljana: Upravni odbor Prešernovega sklada, 2000, str. 3–5.
- Šeligo, Rudi. »Odpovedujemo Zvezi književnikov Jugoslavije pravico ...«. V: Drnovšek, Marjan, Rozman, France, Vodopivec, Peter (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 2: 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 424.
- Šepić, Dragovan. Hrvatska u koncepcijama Frana Supila o ujedinjenju. *Forum*, 7, 1968, št. 2–3, str. 343–381.
- Šepić, Dragovan. *Pisma i memorandumima Frana Supila: 1914–1917*. Beograd: Naučno delo, 1967.
- Šepić, Dragovan. *Supilo diplomat: rad Frana Supila u emigraciji 1914–1917. godine*. Zagreb: Naprijed, 1961.
- Šest, Osip. *Enaintrideset in eden: knjiga o vojnem ujetništvu*. Ljubljana: Vodnikova družba, 1937.
- Šidak, Jaroslav. *Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do prvog svjetskog rata*. Zagreb: [s. n.], 1967.
- Šidak, Jaroslav. Prilozi historiji stranačkih odnosa u Hrvatskoj uoči 1848. *Historijski zbornik*, 13, 1960, str. 167–207.
- Šidak, Jaroslav. *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; Institut za hrvatsku povijest, 1973.
- Šidak, Jaroslav. *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; Institut za hrvatsku povijest, 1979.
- Šidak, Jaroslav et al. *Hrvatski narodni preporod: ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1988.
- Šidak, Jaroslav et al. *Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.



- Šimunić, Petar. »Načertanije«: *tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. Zagreb: Globus, 1992.
- Šišić, Ferdo. *Biskup Štrosmajer i južnoslovenska misao: prvi deo*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1922.
- Šribar, Renata. Rasputin. *Primorska srečanja*, 20, 1996, št. 181, str. 379.
- Štepec, Marko. »Kot teleta smo bili«: izkušnja in spomin na Galicijo. *Studia Historica Slovenica*, 15, 2015, št. 2, str. 357–376.
- Štepec, Marko. Slovenec 1914–1918. V: Tominšek Perovšek, Mateja (ur.). *Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici njegovega izhajanja*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2013, str. 18–23.
- Terseglav, Franc. Vladimir Ljenin. *Socialna misel*, 3, 1924, št. 2, str. 42–50.
- Todorović, Desanka. *Jugoslavija i balkanske države 1918–1923*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979.
- Tominšek Perovšek, Mateja. Uredništvo Slovenca. V: Mateja Tominšek Perovšek (ur.). *Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici začetka njegovega izhajanja*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2013, str. 172–175.
- Udè, Lojze. Desetletnica in dve osemletnici. *Svobodna Mladina*, 1, 1928, št. 6–7, str. 124–131.
- Urbanija, Marko. Ehrlichova bibliografija. V: Škulj, Edo (ur.). *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 2002, str. 337–342.
- Ustav Socijalističke federativne republike Jugoslavije*. Beograd: Službeni list SFRJ, 1963.
- Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije*. Beograd: Uradni list FLRJ, 1946.
- Ustava socialistične federativne republike Jugoslavije*. Beograd: Sekretariat za informacije zvezne skupščine; Ljubljana: Dopolna delavska univerza, 1974.
- Valentić, Mirko. Predgovor. V: Šimunić, Petar. »Načertanije«: *tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. Zagreb: Globus, 1992, str. I–X.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.
- Vlajčić, Gordana. *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje: 1919–1927*. Zagreb: Globus, 1987.

- Vlajčić, Gordana. *KPJ i problemi revolucije: rasprave o idejnom i organizacijskom razvitku KPJ između dva svjetska rata*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, 1979.
- Vlajčić, Gordana. *Revolucija i nacije: evolucija stavova vodstava KPJ i Kominterne 1919–1929 godine*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, 1978.
- VMRO (obedineta): *dokumenti i materiali: knjiga I* / Katardžiev, Ivan (ur.). Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1991.
- VMRO (obedineta): *dokumenti i materiali: knjiga II* / Katardžiev, Ivan (ur.). Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1992.
- Vodopivec, Peter. Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte. *Pri-spevki za novejšo zgodovino*, 41, 2001, št. 2, str. 31–42.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Vodopivec, Peter. Slovenci in dvajseto stoletje. V: Drnovšek, Marjan, Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja: knjiga 1: 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 5–12.
- Vodopivec, Peter. Srednja Evropa, nekdanja Jugoslavija in Balkan: novi ali stari nacionalizmi? *Glasnik Slovenske matice*, 17, 1993, št. 1–2, str. 1–14.
- Vođa govori: *ličnost, izjave, govori i politički rad vođe Hrvata Dra. Vladka Mačka*. Zagreb: Danica, 1936.
- Vogrič, Ivan. *Slovenski književniki in 1. svetovna vojna*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001.
- Vujović, Dimitrije Dimo. *Crnogorski federalisti 1919–1929*. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1981.
- Zečević, Momčilo. *Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929: I. knjiga*. Maribor: Obzorja, 1986.
- Zečević, Momčilo. *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*. Maribor: Obzorja, 1977.
- Zlobec, Andrej. *V viharju prve svetovne vojne*. Ljubljana: samozaložba D. Kunaver, 2010.
- Zlobec, Ciril. *Priznam, rekel sem ...* Ljubljana: Prešernova družba, 1988.
- Zlobec, Ciril. *Slovenska samobitnost in pisatelj*. Trst: Založništvo tržaškega tiska; Ljubljana: ADIT, 1986.
- Žerjav, Gregor. *Ženevski pakt. Misel in delo*, 2, 1936, str. 92–100.





# **IMENSKO KAZALO**

## A

Adamič, Bojan 46  
Adamič, Marjeta 268  
Adler, Viktor 21, 22, 23, 24, 32, 268  
Ahčin, Ivan (Drin.) 146, 159–170, 250, 261, 268, 274  
Aksakov, Ivan Sergejevič 119  
Albrecht, Fran 46, 268  
Aleksandar (Aleksander) I. Karađorđević 46, 51, 211, 273, 277, 283  
Aleksander I. Ruski 123  
Aleksander III. Veliki 128  
Aleksandra Fjodorovna, Romanova 130  
Almazov 131  
Andronikov, Mihajl Nikolajevič 127  
Antoličič, Gregor 76, 268  
Avguštin Avčin, Bojana 231

## B

Bachan, George 130  
Badmajev, Peter Aleksandrovič 123  
Bahun, Andrej 28, 31  
Bajt, Drago 282, 289  
Bamberg, Fed. 267  
Banac, Ivo 212, 268  
Bartl, Fran 268  
Bartol, Vladimir 134–137, 227, 249, 260, 268, 276  
Bauer, Otto 19, 20  
Belić, Aleksandar 202, 268  
Beneš, Edvard 23–25, 30, 32, 151, 268

Beneš, V. 268  
Benko, rodbina 88, 90  
Benko, Bogdan 46, 47, 269  
Benko, Dušan 47, 89, 90, 91, 268, 269  
Benko, Janez 89, 90  
Benko, Jože 89, 90  
Benkovič, Alojzij 45  
Berkes, Theodor 49, 50, 52, 53, 56  
Bernot, Zvonimir 105, 106, 267  
Bilandžić, Dušan 216–221, 269  
Blasnik (Blaznik), Jožef 267, 276, 278, 283  
Boban, Ljubo 205, 211–213, 269  
Bobrinski (Bobrinskij), Aleksej Aleksejevič (Aleksandrejevič) 130, 131, 140  
Bogataj Kokalj, Barbara 4  
Bogdanov, Vaso 201, 203–205, 269  
Boris III., Koburški 45, 48  
Borković, Milan 269  
Brandt, Miroslav 221, 269  
Brejc, Janko 144, 145  
Brezigar, Barbara 236  
Britovšek, Marjan 196, 269  
Brodar, Janez 159, 270  
Bronstein, Leib Davidovič (Trocki, Lev) 109  
Broz, Josip Tito 215, 217, 219–221, 269, 270, 282  
Bucik, Marko 226  
Bučar, France 220, 236, 270

## C

Cankar, Ivan 206, 269, 272, 273  
Cankar, Izidor 275  
Cankov, Aleksandar 56  
Céline, Louis 169  
Cesarec, August 269, 275  
Cezar, Gaj Julij 128  
Ciglar, Jakob 79, 87, 270  
Ciliga, Vera 205, 270  
Cincar-Marković,  
Aleksandar 47  
Ciril, sv. 10  
Citrine, Walter 169  
Cvenkelj 81  
Cvetković, Dragiša 213, 269  
Cvirn, Janez 10, 93, 270

## Č

Čadajev, Peter Jakovljevič 119  
Čehov, Anton Pavlovič 92  
Čepič, Zdenko 11, 220–223,  
270, 271, 281  
Čičerin, Georgij Vasiljevič 96  
Čobal, Melhior 28, 30, 32  
Čović, Bože 269  
Čubrilović, Vasa 202, 203, 271  
Čulinović, Ferdo 207, 212,  
213, 271  
Čurikov 123  
Čurkina, Iskra Vasiljevna 74, 271

## Ć

Ćosić, Dobrica 216, 217

## D

de Lojola, Ignac (glej de Oñez  
y Loyola, Iñigo)  
Denikin, Anton Ivanovič 140  
de Oñez y Loyola, Iñigo (Ignac,  
de Lojola) 109  
Dermastia, Alenka 269, 271,  
277, 284, 287  
Dermota, Anton 19–21, 23,  
27, 28, 30, 32, 271, 272  
Deželak Barič, Vida 146, 147,  
196, 272  
Dežman, Jože 270  
Dolenc, Ervin 274  
Dolenc, Jože 165, 272  
Dolganjov, Georgij Jefremovič  
(Hermogen) 123, 125  
Dorgelés, Roland 169, 196  
Dostojevski, Fjodor Mihajlovič  
83, 84, 119, 123  
Dr – ev. 47  
Drašković, Janko 201  
Drin. (glej Ahčin, Ivan)  
Drnovšek, Janez 236  
Drnovšek, Marjan 270, 274,  
282–285, 287, 289  
Džugašvili, Josif Visarionovič  
(Stalin) 152, 153, 161, 172,  
181, 196, 215, 216, 269

## Đ

Đorđević, Miroslav R. 203, 272  
Đukić-Veljović, Zlatija 141, 272

## E

Edler, Ignaz Alois v.  
Kleinmayr 267  
Ehrlich, Lambert 82, 114, 146,  
147, 272, 280, 288  
Engels, Friedrich 157, 190, 191  
Erjavec, Fran 171–179, 181–  
195, 250, 261, 272

## F

F. G. 129  
Fehst, Herman 196  
Ferdinand I. Habsburški 83, 201  
Ferenc, Mitja 272  
Ferfolja, Josip 17, 18, 272  
Fischer, Jasna 270–275  
Forejtek, J. 268  
Frajtar 81  
Franc Ferdinand, Habsburški  
60, 70  
Franc Jožef I., Habsburški 69, 77  
Franco (Franko) y Bahamonde,  
Francisco 103  
Friderik, Habsburški 78  
Fülöp-Miller, René 122, 131,  
132, 134, 272

## G

Gabrič, Aleš 215–217, 220,  
221, 223, 272, 273, 278  
Gaj, Ljudevit 201, 202, 279  
Gantar Godina, Irena 10, 11,  
266, 273  
Garašanin, Ilija 203, 280  
Gaspari, Avgust 28, 33

Gašparič, Jure 93, 236, 240,  
270, 273  
Gestrin, Ferdo 206, 207, 273  
Gide, André 169, 170, 196  
Gieslingen, Vladimir Giesel 60  
Gligorijević, Branislav 51, 209,  
210, 212, 273  
Glišić, Venceslav 269  
Godeša, Bojan 159, 274  
Godina, Štefan 267, 268  
Goethe, Johann Wolfgang 134, 136  
Gogolj, Nikolaj Vasiljevič 123  
Gorki, Maksim 144  
Gournay, Jean Claude Marie  
Vincent 183  
Grafenauer, Bogo 202, 274,  
281, 283, 286  
Grafenauer, Niko 220, 232, 274  
Grah, Matija 231  
Grahor, Ivo 44, 274  
Granda, Stane 287  
Grdina, Igor 126, 274  
Griesser-Pečar, Tamara 158, 274  
Grivec, Franc 91, 92, 127, 274  
Grobovšek, Bojan 232, 274  
Gross, Mirjana 202, 204, 205, 274  
Gučkov, Aleksander Ivanovič 125  
Guseva, Kionja 125  
Guštin, Damijan 4, 77, 223,  
271, 274, 275

## H

Hacin, Janko 79, 275  
Hadžić, Stevan 95  
Harapan, Evdokija 90

Hartwig (Hartvig), Nikolaj  
Genrihovič 60, 61  
Havard, O. 66  
Hegel, Georg Wilhelm  
Friedrich 183  
Hermogen (glej Dolganjov,  
Georgij Jefremovič)  
Hlond, Avgust 10  
Hobbes, Thomas 183  
Horvat, Josip 205, 275  
Hribar, Ivan 74, 154–157, 225,  
232, 275, 279  
Hvostov 126

## I

Ignotus 97, 108, 109, 150  
Ilić, Branislav 275  
Iliodor (glej Trufanov, Sergej)  
Inkret, Andrej 275  
Inocenc 123  
Ivana, Koburška 45  
Ivešić, Tomaž 215–217, 220, 275

## J

Jagelonci, dinastija 10  
Jakopič, Karel 80  
Jančar, Drago 236, 275  
Janković, Dragoslav 207, 269,  
273, 275  
Javornik, Marjan 269, 271,  
284, 287  
Javornik, Samo 227  
Jelačić 131  
Jelić-Butić, Fikreta 212, 213, 270  
Jenšterle, Marko 196, 275, 276

Jenuš, Gregor 276  
Jezerški, N. 148  
Jezus, Kristus – Mesija 10, 56,  
106, 147, 163, 195  
Juhant, Janez 274, 277  
Jusupov, Feliks Feliksovič 122,  
128, 129  
Jusupov, Irina Aleksandrova 129

## K

Kačaki, Jovan 94, 95, 103, 276  
Kant, Immanuel 112, 183  
Karadžorđevići (Karadjordjevići),  
dinastija 51, 208, 282  
Karadžić, Vuk Stefanović  
(Wolf, Stepanson's; Lupi  
Stephani F.) 202, 268, 276  
Karadžole, Jole 51  
Kardelj, Edvard Sperans 216, 276  
Katardžiev, Ivan 212, 276, 289  
Katarina II., Velika 113  
Kekec, Polona 4  
Kemal (Atatürk), Mustafa 120  
Kerenski (Kerenskij),  
Aleksander Fjodorovič 138, 139  
Kermauner (Kermavner),  
Dušan 11, 207, 276  
Kermauner, Taras 134, 220,  
227, 276  
Keršič-Svetel, Marjeta 11, 276  
Keršovani, Otokar 286  
Klabund 131  
Kleindienst, Katja 287  
Klemenčič, Lovro 104  
Klopčič, France 165, 276



- Knaflič, Vladimir 38, 39, 276  
 Kocbek, Edvard 229, 251, 262, 276  
 Koch, Stephen 160, 164, 166,  
 168, 170, 277  
 Kocmur, Ivan 28, 31  
 Kokovcov, Vladimir  
 Nikolajevič 132, 277  
 Kolar, Bogdan 4  
 Kolčak, Aleksander Vasiljevič 140  
 Koljaba, Mitja 123  
 Kollár, Jan 201  
 Komel, Dean 234  
 Kopač, Josip 28, 31, 32  
 Koren, Franjo 267  
 Korošec, Anton 44, 47, 147,  
 159, 170, 207, 225, 234, 274, 277  
 Korunić, Petar 202, 204, 205, 277  
 Kos, Janko 158, 277  
 Koseski, Jovan (glej Vesel, Janez)  
 Kostić, Laza 206  
 Kostov, Mladen 45  
 Košak, Vinko 44, 277  
 Kotnik, Irena 234, 266  
 Kowalska, Urszula 10, 277  
 Kozak, Ferdo 46, 277  
 Kozelj, častnik 81  
 Kraljevecky, Safran 95  
 Kramer, Albert 62–64, 68, 225  
 Kranjec, Silvo 47, 207, 266, 277  
 Kreft, Ivan 218, 277  
 Kregar, Tone 9, 11, 277  
 Krejči, Anton, ml. 80, 81  
 Krek, Janez Evangelist 74  
 Krestić, Vasilije Đ. 205, 277  
 Kristan, Anton 26, 28, 33, 277  
 Kristan, Etbin 22, 28–34, 207  
 Kristus (glej Jezus, Kristus – Mesija)  
 Krizman, Bogdan 205, 207,  
 211, 277, 278  
 Križaj, Miomir 76, 87, 278  
 Krleža, Miroslav 208, 278, 283  
 Krušelj, Željko 203, 278  
 Kučan, Milan 236, 284  
 Kukovec, Vekoslav 102  
 Kulovec, Fran 267  
 Kunaver, Dušica 289  
 Kusold, Alojz 267  
 Kušar, Jakob 267
- L**
- Lacy, Franz Moritz 79  
 Lapajne, Franc 85  
 Lavrič, Jože 278  
 Lazarević, Žarko 278  
 Legay, Kleber 169  
 Lénard, Leopold 10, 11, 273, 278  
 Lenin (Ljenin) (glej Uljanov,  
 Vladimir Iljič Lenin)  
 Leon XIII. 195  
 Letica, Slaven 269  
 Linhart, Karel 268  
 Logar, Dušan 269  
 Lončar, Dragotin 11, 44, 235, 278  
 Lorenčič, Aleksander 236, 237, 278  
 Lovrenčič 82  
 Lukač, Dušan 210, 213, 278  
 Lunaček, Matjaž 229, 230, 266  
 Lupi, Stephani F. (glej  
 Karadžić, Vuk Stefanović)

## M

M., Onja 133  
Maček, Vladko 212, 213, 269, 278, 289  
Mačkovšek, Janko 11, 278  
Mahnič, Joža 281  
Majcen, Stanko 84, 278  
Majciger, Janez 4, 11, 279  
Mal, Josip 278, 279  
Malešič, Matija 79, 87, 270  
Malshina, Katerina V. 12, 282  
Mamuzić, Ilija 202, 279  
Manzel 268  
Marija, Karađorđević 46  
Markeš, Janez 216, 220, 226–231, 235, 237, 238, 239  
Markov, Valerijan 130  
Marković, Svetozar 203, 205, 272, 279  
Marx, Karl 110, 114, 119, 153, 156, 171, 183, 185, 186, 188–193  
Masleša, Veselin 269  
Matković, Hrvoje 202–205, 209, 211–213, 217–219, 221–223, 279  
Maver, Aleš 118  
Melik, Vasilij 10, 154–156, 206, 207, 232, 270, 273, 279  
Meštrović, Ivan 211, 279  
Metod, sv. 10  
Mihajlovič, Aleksander 128  
Mihevc, Ignac 28, 31  
Milčinski, Fran 69, 70, 78, 80–82, 87, 279

Milenković, Toma 209, 279  
Miljukov, Pavel Nikolajevič 125  
Milost, France 28, 33  
Milošević, Slobodan 221, 279  
Milutinović, Kosta 205, 279  
Mlinar, Ivan 267  
Mohamed, prerok 136  
Mohor, sv. 270, 272, 274, 288  
Mojzes, svetopisemski 104, 128  
Mole, Vojeslav 10, 279  
Moškerc, Mihael 267  
Mrak, Anton 81  
Murray Despalatović, Elinor 202, 279  
Mussolini, Benito 118  
Mužić, Ivan 212, 279

## N

Napoleon I., Bonaparte 108, 112, 113, 128, 136, 248, 259  
Nariškin, Vera 130  
Naživinov 131  
Nećak, Dušan 10, 270  
Neron, Claudius Caesar (Drusus) Augustus Germanicus 70, 121  
Niederle, Lubor 4, 11, 278, 280  
Nikić, Dragoljub 203, 280  
Nikiforov, K. V. 12, 280  
Nikolaj II., Romanov 68, 131, 139  
Nikolajevič, Nikolaj 126, 131  
Ninčić, Momčilo 52, 96  
Novak, Boris A. 233, 234, 266  
Novak, Grga 200, 280

**O**

Ogrin, Matija 274, 277

Onjegin, Ana 132

Oset, Željko 130, 280

**P**

Paléologue, Maurice 126, 130

Pančur, Andrej 223, 274

Pašić, Nikola 51, 207, 286

Pavić, Radovan 269

Pavlovič, Dimitrij 132

Peković, Ratko 217, 280

Pelipenko, Aleksij 196

Perović, Latinka 210, 213, 280, 282

Perovšek, France 216, 280

Perovšek, Jurij 3, 4, 12, 44, 82,

96, 104, 147, 148, 151, 152,

159, 160, 197, 206–210, 212–

214, 217, 225, 280–282

Pešić, Desanka 210, 213, 282

Petar (Peter) I., Karađorđević 70

Petejan, Josip 28, 31

Peter (Pjotr, Pjotr) I. Veliki  
Aleksejevič (Peter the Great)

108, 112, 113, 115, 119, 248, 259

Peter III. 113

Petkovšek, Branka 272

Petranović, Branko 217–219, 282

Petre, Fran 202, 282

Pij XI. 164, 195

Pijade, Moša 282

Pilsudski, Józef 9

Pirc, Jožko 157, 282

Pirjevec, Dušan 216, 217, 232

Pirjevec, Jože 217–222, 282

Plečnik, Jože 10

Plehanov, Georgij Valentinovič 140

Pleterski, Janko 200, 202–207,  
210, 212, 213, 282, 283

Pleteršnik, Maks 4, 11, 279

Podbersič, Rento 4

Pohlin, Anton (Pohlin, Marko)  
216–223, 289

Pohlin, Marko (glej Pohlin, Anton)

Poincaré, Raymond 61, 62

Poposki, Slave 212, 283

Praper, Borut 4

Pravdin 131

Prek, Alojzij 80

Preobraženski, Nikolaj

Fjodorovič 130, 280

Prepeluh, Albin Abditus 36,  
206, 207, 267, 276, 283

Prešeren, France 202, 287, 289

Pribičević, Svetozar 209, 211,  
269, 277, 279, 283

Pribojević, Vinko (Priboevius,  
Vincentius) 200, 280, 283

Prinčič, Jože 223, 274

Prof. –умовъ (–umov) 140–144

Prunk, Janko 74, 202, 206, 207,  
212, 217, 218, 220–222, 282, 283

Pugačov, Jemeljan Ivanovič 112

Purivatra, Atif 212, 283

**Q**

Quesnay, François 183

**R**

Radić, Stjepan 212, 279

Rahmanova, Aleksandra 131

- Raić, Božidar 4, 11, 279  
 Rajevski, Fedor 130  
 Rasputin (Razputin), Grigorij Jefimovič (Novih, Grigorij Jefimovič; Grigori Yefimovich) 5, 8, 122–137, 249, 260, 268, 277, 288  
 Rasputin Marija 129  
 Rasputin, Marija (Maris) Grigorjevna 128, 129  
 Rasputin, Tatjana 129  
 Ratej, Mateja 44, 95, 283  
 Ravnihar, Vladimir 10, 107, 270  
 Regent, Ivan 28  
 Repe, Božo 217, 218, 220–223, 236, 240, 283–285  
 Režek, Mateja 215, 216, 285  
 Ribar, Ivan 101, 102, 285  
 Ribičič, Mitja 225  
 Rode, Matej 46, 47, 269  
 Rojc, Tatjana 233  
 Romanovi, dinastija 131  
 Rousseau, Jean Jacques 123, 183  
 Rozman, vojaški kurat 85  
 Rozman, Franc (France) 30, 35, 40, 41, 207, 270, 274, 283–285, 287  
 Rupel, Dimitrij 217, 220, 285  
 Ruski 105  
 Rydz-Śmigły, Edward 9
- S**
- Sazanov, Sergej Dimitrijevič 130  
 Schmidt, Goran 279  
 Simoniti, Iztok 227, 228, 240, 285  
 Simoniti, Vasko 202–205, 221, 223, 285  
 Sinkevič, Evgenij Grigorovič 12, 282  
 Skerbič, I. 18, 285  
 Sluga, Miha 76, 77, 79, 82, 84, 85, 87, 93, 98, 285  
 Smith, Adam 183  
 Smith, Andrew 169  
 Smith Pavelić, Ante 205, 207, 285  
 Smolik, Marijan 90, 285  
 Sofija, Hohenberg 60, 70  
 Solovjov, Vladimir Sergejevič 119  
 Stalin, Josif (glej Džugašvili, Josif Visarionovič)  
 Stambolijski, Aleksander (Stamboliyski, Aleksandar) 5, 8, 43, 44, 48–57, 102, 246, 256, 257  
 Stanislavski, Konstantin Sergejevič 91  
 Stanković, Đorđe Đ. 207, 286  
 Starčević, Ante 204, 269  
 Stavbar, Vlasta 93, 286  
 Stefanišin, Jensaveta 132  
 Stefanov 130  
 Stefanović, Emil D. 267  
 Steinhil, zdravnik 81  
 Stelè, France 278  
 Stiplovšek, Miroslav 212, 286  
 Stojkov, Todor 212, 286  
 Stres, Anton 157, 158, 286  
 Strossmayer (Štrosmajer), Josip Juraj 201, 204, 205, 270, 279, 288  
 Stürmer 126  
 Suljevič, Kasim 211, 212, 217, 286  
 Supilo, Franjo (Fran, Frano) 205, 269, 275, 287  
 Svečnikov, Benjamin 95

Svete, Tatjana 227, 287  
Svoljšak, Petra 75, 77, 86–88,  
91, 93, 287

## Š

Šalamun, Tomaž 226, 227, 287  
Šarabon 81  
Šatej, Barbara 287  
Šečerov, Slavko 101  
Šeligo, Rudi 220, 287  
Šepić, Dragovan 205, 287  
Šest, Osip 90, 91, 287  
Šidak, Jaroslav 201, 202, 204,  
205, 287  
Šimunić, Petar 203, 278, 288, 288  
Šišić, Ferdo 201, 288  
Škodlar, Borut 231  
Škulj, Edo 272, 288  
Šmeral, Bohumir 31  
Šorn, Mojca 4, 12, 273  
Šribar, Renata 132, 134, 267, 288  
Štebi, Anton 27–32, 34, 39  
Štepec, Marko 75, 85, 87, 288  
Šusteršič (Šušteršič), Ivan 83,  
207, 282  
Šušteršič, Josip 86, 87  
Švajncer, Janez J. 270, 278

## T

Tabaković, Saša 233  
Tavčar, Franc Boris 82, 83  
Tavčar, Ivan 77, 82, 140, 151,  
152, 250, 261  
Terseglav, Franc 114–119, 121,  
147, 288

Tito (glej Broz, Josip Tito)  
Todorović, Desanka 50, 288  
Tokan, Ivan 268  
Tolstoj, Aleksej 130  
Tolstoj, Lev Nikolajevič 123  
Tolstov, S. V. 281  
Tovac, Zdravko 269  
Tominšek Perovšek, Mateja  
159, 171, 288  
Tomšič, Josip 28, 32  
Triller, Karel 78, 241  
Trocki, Lev (glej Bronstein,  
Leib Davidovič)  
Trufanov, Sergej (Iliodor) 123, 125  
Trumbić, Ante 205, 207, 212,  
269, 278  
Tuma, Henrik 26, 28, 30, 35,  
36, 206  
Turgot, Robert Jacques 183  
Turšič, Leopold 80  
Türk, Danilo 236

## U

Ude (Udè), Lojze 44, 288  
Uljanov, Vladimir Iljič Lenin  
(Ulyanov, Vladimir Ilyich  
Lenin) 5, 8, 104–121, 138, 140,  
147, 150–153, 158, 172, 181,  
185, 188, 190–193, 248, 249,  
259, 288  
Urbanija, Josip 78  
Urbanija, Marko 114, 288  
Ušeničnik, Aleš 157, 158, 195,  
250, 261, 274, 277, 282

**V**

Valentić, Mirko 203, 269, 288  
Vega, Jurij 224, 241  
Velagič, Tanja 281  
Veldt, Konrad 129  
Veritas 106  
Vesel, Janez (Koseski, Jovan,  
Vesel Koseski, Jovan) 83, 275  
Vesel Koseski, Jovan (glej  
Vesel, Janez)  
Vidovič-Miklavčič, Anka 197, 288  
Vilijem (glej Wilhelm II.,  
Hohenzollern)  
Višnjić, Filip 280  
Vlajčić, Gordana 210, 288, 289  
Vlasov, Andrej Andrejevič 103  
Vodnik, Valentin 287  
Vodopivec, Peter 46, 164,  
216–223, 270, 274, 281, 283–  
285, 287, 289  
Voglar, Dušan 271, 277, 287  
Vogrič, Ivan 84, 289  
Vujović, Dimitrije Dimo 212, 289

**W**

Wilhelm (Vilijem) II.,  
Hohenzollern 68, 126  
Witte, Sergej Julijevič 130  
Wolf, Stepanson's (glej  
Karadžić, Vuk Stefanović)  
Wrangel (Vrangel), Nikolajevič  
Peter (Wrangel, Pyotr  
Nikolayevich) 8, 94–96, 100,  
102, 103, 247, 258, 276

**Z**

Zečević, Momčilo 207, 212, 289  
Zinovjevič Osipjenko, Ivan 130  
Zlobec, Andrej 86, 289  
Zlobec, Ciril 220, 289

**Ž**

Žerjav, Gregor 207, 289  
Žuljić, Stanko 269





## BESEDA O AVTORJU

Dr. Jurij Perovšek (1954), znanstveni svetnik za področje sodobne zgodovine, na Inštitutu za novejšo zgodovino raziskuje slovensko politično zgodovino od nastanka modernih političnih strank konec 19. stoletja do druge svetovne vojne. Temeljna polja njegovega raziskovalnega dela so slovensko nacionalno vprašanje, razvoj političnih strank s poudarkom na slovenskem liberalizmu ter ključna vprašanja slovenskega in evropskega idejnega, socialnogospodarskega ter državnopravnega razvoja v omenjenem obdobju. V letih 1988–1989 se je študijsko izpopolnjeval na Institut für europäische Geschichte v Mainzu, leta 1995 pa je bil kot štipendist Deutscher akademischer Austauschdienst ponovno na študijskem izpopolnjevanju v ZRN. Je avtor številnih znanstvenih in strokovnih člankov, več zbornikov virov in znanstvenih monografij. Leta 2018 je ob stoletnici slovenske samoodločbe in (konfederativne) državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov objavil monografijo *Slovenski prevrat 1918*. V letih 2000–2002 je vodil Zvezo zgodovinskih društev Slovenije. Leta 2000 je prejel Zoisovo priznanje za pomembne znanstvene dosežke na področju zgodovinopisja, leta 2014 pa KLIO, nagrado ZZDS za najboljšo monografijo. Od leta 1999 na inštitutu vodi raziskovalni program iz politične, idejne in kulturne zgodovine Slovencev od srede 19. stoletja.





# SLOVANSKI SVET.

Zemljepisna in statistična slika  
danešnjega slovanstva.

Napisal

prof. LUBOR NIEDERLE.

Monografija dr. Jurija Perovška je celovita in poglobljena študija o zanimivi razsežnosti slovenskega narodnega zavedanja in vključevanja v mednarodne povezave. Gre za predstavitev in analizo vpetosti Slovencev v širši slovanski prostor, srečanja s posameznimi slovanskimi narodi, zanimanje zanje, seznanjanje z družbenopolitičnimi dogodki med njimi in za reakcije, ki so jih le-ti ponesli v slovenski prostor. Tako ali drugače so bili Slovenci povezani z drugimi slovanskimi skupnostmi, skrbeli za ohranjanje stikov z njimi, se od časa do časa do njih opredelili in neredko pri njih iskali pobude za sprejemanje političnih usmeritev. Monografija izvirno zariše značilnosti slovenskega samozavedanja in rasti v iskanju tako lastne izvirnosti kot povezanosti z drugimi slovanskimi okolji. Slednjič avtorjevo delo pokaže na pomembne stopnje oblikovanja slovenske državotvornosti, kar se je polno realiziralo v razglasitvi samostojne slovenske države.

*prof. dr. Bogdan Kolar*

Med raznimi osebnostmi Rusije prve polovice 20. stoletja je avtor posebej izpostavil tudi t. i. Rasputinov fenomen. K njegovemu delovanju v za ruski imperij prelomnih časih so se pred stoletjem in več vedno znova vračali tudi Slovenci. Najbolj se je v svojevrstnega ruskega preroka G. J. Rasputina poglobil pisatelj Vladimir Bartol, ki je v njem videl utelešenje kaotičnega stanja tedanje carske Rusije.

*dr. Renato Podbersič*

Cena: 25 EUR



Inštitut za novejšo zgodovino